

Тоҳир Малик

ВИЖДОН
уйғонур

Тоҳир Малик

УМИДИМИЗ ЮЛДУЗЛАРИГА

Умидимиз юлдузларига

Тоҳир
МАЛИК

Виждон
уйғонур

“Одамийлик мулки” га
доир суҳбатлар

Иккинчи китоб

ТОШКЕНТ
2019

УЎК: 821.512.133-3

КБК: 84(5Ў)6

М-22

Малик, Тоҳир

Виждон уйғонур («Одабийлик мулки»га доир суҳбатлар). Иккинчи китоб. – Тошкент: «Янги аср авлоди», 2019. – 400 б.

ISBN 978-9943-20-265-8

Мазкур китобда ёзувчи Тоҳир Малик одабийлик мулки – ахлоқ-одобга доир суҳбатларини сиз – азиз умидимиз юлдузлари билан давом эттиради. Адиб бу суҳбатга ота-оналар, мактаб, лицей, коллеж устозларини ҳам таклиф этади. Ардоқли ота ва оналар, қадрли устозлар бу китобни ҳам суюкли фарзандлари ва шогирдлари билан бирга мутолаа қилсалар, фикрлашсалар нур аланнурдир.

УЎК: 821.512.133-3

КБК: 84(5Ў)6

Abdulla Qodiriy nomidagi

viloyat AKM

INV № 168772-2019

ISBN 978-9943-20-265-8

© Тоҳир Малик, «Виждон уйғонур». Иккинчи китоб. «Янги аср авлоди», 2019 йил.

БИРИНЧИ БЎЛИМ КАМАЛАККА ЎХШАГАН ДУНЁ

Иъзат ва шараф тантанаси

Ризқ ўз соҳибини мудом таъқиб қилади. Одам бо-ласи унга ҳалоллик эшикларини очиши керак. Ризқ инсонга азалий насибадир. Одам уни топмаса ҳам у одамни – ўз эгасини топади. Одам ичадиган сувини аниқ ичади, ейдиган неъматини, албатта, ейди. Инсон ризқи тугамагунича ўлмайди.

«Шўро» сурасида ўқиймиз: «Агар Аллоҳ бандалари-га ризқни кенг қилиб қўйса, албатта улар Ер юзида ҳаддан ошиб кетурлар. (ёки бошқа таржимада: «Ер юзида зулм – тажовузкорлик қилган бўлур эдилар».) Лекин у Ўзи хоҳлаган ўлчов билан туширади. Албатта, у Ўз бандаларидан ўта хабардор ва уларни ўта кўргув-чидир». Яна таъкидланурким: «Албатта, Раббинг риз-қни кимга хоҳласа кенг қилур ёки тор (танг) қилур. Албатта, у бандаларидан хабардор ва уларни кўргув-чи зотдир» («Исро» сураси).

Ривоят. Бир тошкесар бор эди. Ризқига шукр қи-либ, топган пулини ўзи ерди. Ортса гадоларга берар-ди. Улардан-да ортса – итларга ташларди. Эртанги кун ичун ҳеч нарса олиб қўймас эди. Аллоҳнинг эр-тага яна ризқ беришига ишонарди. Унинг ҳаёти Қуд-сий ҳадисда баён этилган: «Эй Одам фарзанди, мен сендан эртага қиладиган ибодатни бу кун талаб қил-майман. Бас, сен ҳам эртага керак бўладиган ризқни бугун талаб қилмагин!» деган хитобига ғоят мос эди. Кунларнинг бирида сафардаги тақводор одам унинг

кулбасига қўнди. Тошкесарнинг қандай яшаётгани билан танишгач, Аллоҳга муножот қилди:

– Йа Раббим, бу қулингни бунчалик камбағалликда ушлама, ризқини кўпайтир, унга ҳам бойлик бер.

Унинг илтижосига жавобан фаришта маълум қилдики:

– Сен кимни дуо қилаётганингни фаҳламадинг. Биз унинг феъл-атворини биламиз, бойлик берилса, у ўзини эплай олмасдан қолади.

– Бу одам ризқига **қаноат** қилиб яшашга ўрганган, бойлик олдида талвасага тушмайди, – деб яна илтижо қилаверди тақводор.

Хуллас, унинг дуоси ижобат бўлиб, тошкесар тоғда бир ғорга дуч келди. Ичкари кирди-ю беҳисоб бойликка эга бўлди. Унинг боши айланиб, хазинадан кўзлари тиниб, **қаноатни** унутди. Камтарликка қарши исён қилди. Бойликни кулбасига ташиб келди. Сўнг ёмон назарлардан чўчиб, бошқа мамлакатга кўчиб кетди. У ерда данғилама сарой қурдирди. Эшиклари оғзига посбонлар қўйди. Хасислик балосига мубтало бўлиб, муҳтожларни ҳам унутди, ҳатто унга бойлик ато қилган Худони ҳам эсдан чиқарди. Шунда унинг бу туғёнидан фаришта тақводорга хабар етказди. Тақводор тошкесарни инсофга чақирмоқ қасдида йўлга тушиб, унинг саройига рўпара бўлди. Посбонлар уни ичкарига киритмай, уриб-суриб ҳайдадилар. Шунда фаришта тақводорга дедикки:

– Кимни дуо қилганингни энди фаҳмлаб етдингми?

– Айбдор менман, бу гуноҳим ҳар қандай жазога лойиқдир, – деди тақводор афсус билан бош эгиб.

– Бойликни ҳамма ҳам кўтара олмайди. У тошкесарлигини қилавергани маъқул, – деди фаришта.

Ўша кунлари бойлиги кўзига кам кўринаётган тошкесар мамлакат подшоҳлигини қўлга киритмоқ учун фитна тайёрлаётган эди. Фитна фош бўлиб, подшоҳ уни таъқиб остига олди. Одамларини зиндонбанд этди, саройининг кулини кўкка совурди. Тошкесар бу таъ-

қибдан аранг қутилиб қолди-ю юртига қараб қочди. Бойлик топган куни гор оғзида чўкичи қолган эди. Занг босган чўкични тозалади-ю аслига қайтди...

*Ризқ топмоқда чумолидек кучингга йиғлагил,
Пашшадек хониш қилиб, ҳар суфрадан қувланмагил.*

Ҳозир тошкесарнинг ҳолига тушганларни тез-тез учратадиган бўлиб қолдик. «Кўрмаганнинг кўргани курсин», деган мақол бежиз тўқилмаган экан, деган хулосага келяпмиз. Бир қарасак, кечагина камтарона ҳаёт кечираётган танишимизнинг тагида қўш машина, сароймонанд уй қурган. Биродарлари билан қўл учида сўрашади. Яна бир қарасак, машиналар ҳам, уйлар ҳам сотилган... Кечаги бой бутун қулоғига қадар қарзга ботган. «Эй Худо, бошимга нега бу балоларни солдинг!» деб даъво ҳам қилади. Бундайларга халқнинг жавоби тайёр: «Кўрпангга қараб оёқ узатгин эди»...

Бориға қаноат қилмай, мўл ризқ излаб кетаётганларни ҳам кўриб турибмиз. Хорижга бориб тузукроқ иш билан банд бўлсалар майли эди. Бирон йирик корхонада муҳандисми ё бирон университетда профессорми... Қаёқда! Ўша юрт одамлари бажаришга ор қилган энг паст ишларни бажаришади ва энг паст даражада иш ҳақи олишади. Бу хўрлик, бу хорлик эмасми? Бир йигит ризқ излаб Россияга кетган экан. Ўша ерда ўлим топибди. Танишлари пул йиғиб, ўликни минг азоб билан юртга олиб келишган. Бунини деймиз?

Саҳро сичқони шаҳарни томоша қилай, деб келиб, шаҳар сичқонига йўлиқди. Шаҳар сичқони оч, ориқ ва камқувват қариндошига ачиниб, тўқ ва беғам яшаш имкони мўл бўлган маконда қолишга даъват этди. Саҳро сичқони кўнди ва унга эргашди. Шаҳар сичқони яшайдиган хонадон эгаси ундан безиб, шу куни қопқонга озгина гўшт қўйиб қўйган эди. Шаҳар сичқони бундан беҳабар, ини атрофи ноз-неъматга

мўл эканини исбот этмоқ мақсадида кибр билан инидан чиқди, гўштни тишлади-ю қопқонга тушди. Бир оз типирчилаб, ўлди. Бунни кўрган саҳро сичқони «Ҳалокат келтирадиган бундай тўқликдан кўра, озига қаноат қилиб, тинчгина яшаганим яхшироқ», деб ўз маконига қайтиб кетди.

Қудсий ҳадисда: «Эй Одам фарзанди, **сабр**ли бўл ва ўзингни паст тут, Ўзим сени олий даражага кўтараман», деб марҳамат қилинган.

Фарзандларимизни, яқинларимизни дуо қилганимизда бахт-саодат тилаймиз-у аммо сабр-тоқат, қаноат тилашни унутамиз. Сабр-қаноатсиз бахт-саодатга етиб бўлмаслигини биламизми? Биз фақат жанозага борганимиздагина марҳумнинг яқинларига сабр тилаймиз. Бу яхши одат. Бошига мусибат тушган ҳар бир бандани сабрга чақириб, ёнида далда бўлиб туриш аъло фазилатлардан. Мусибат сабрли одамга бир, сабрсиз одамга икки ҳисса оғир туюлади.

Инсон жисмоний жиҳатдан бақувватлигига мағрурланиб юраверади, аслида тоқати етмайдиган юмушлари куп. Сабрсизлиги учун йўл қўяётган гуноҳлари ундан-да купроқ. Сабрсиз, қаноатсиз кишиларни учратиб турамиз. Сабр доимо, ҳаммага керак: яхшилик етганида ҳам, ёмонлик етганида ҳам, зарар-камчилик пайтида ҳам, фойда-борчилик пайтида ҳам ғоятда зарур. Йўқчиликка сабр қилиш осон. Аммо борчилик-тўқчиликка ҳамма ҳам тоқат қила олмайди. Аслида банда оғир пайтда бардош билан, неъмат етганда шукр ва яхшилик билан сабр қилсагина саодатга етиша олади.

Ҳаёти давомида кишининг боши устидан қуёш чарақлаб туриши баробаринда турли хил ташвиш булутлари ҳам сузиб ўтади. Кенглик – танглик ҳам, тўқлик – очлик ҳам, ғалаба – мағлубият ҳам, шодлик – мусибат ҳам. Умри фақат шодлигу ғалаба билан ўтган кимсани тарих билмайди. Одам боласидан машаққат ва мусибат пайтида сабр қилиши, умидсизланмаслиги,

ҳақ устида сабот билан туриши талаб этилади. Дунё
ғаи келиб-кетувчи меҳмондир. Абадий қолади, деб
ранжимаслик керак. Тонгни кутадиган одам сабр
қилиши шарт. Тун қиёматга қадар давом этмайди.
Неъматга сабр билан эришилади, шошқалоқ ва бесабр
неъматдан маҳрум қолади. Неъматни кўриш билан
шокир (шукр қилувчи), мусибатга дуч келганда эса
собир (сабр қилувчи) бўлиш одамийлик жумласига
киради.

*Одамга сабр гар кўрингай заҳар,
Чидам ниҳояси жонга бўлгай шакар.*

Ҳа, йўқчилик ва танг ҳолатларда сабр керак. Аммо
бу машаққатлар кушойиш топганидан сўнг ҳам сабр
лозим бўлади. Чунки мусибатга тоқат қилишдан кўра,
аввал айтганимиздай, кенгчиликка сабр қилиш оғир-
роқ.

Умидимиз юлдузлари, киши умр бўйи кўп қийин-
чиликларга дуч келиши, бу қийинчиликларни фақат
сабр билан енгиб ўта олиши мумкинлигини, сабрсиз-
лик эса инсонни қайғудан қутқара олмаслигини, сабр-
сизликнинг ўзи куйдиргувчи зўр қайғу эканини бола-
лигингизданоқ онгингизга сингдиришингиз керак. Ҳар
қандай хасталикнинг энг биринчи давоси – сабр до-
рисидир. Сабр – дориларнинг энг ишонарлисидир.
Дорихонадан харид қилган дорингиз шифо беради-
ми ё йўқми, билмайсиз. Бу олган дорингиз бир дар-
дингизга даво бериб иккинчисини уйғотиши эҳтимо-
ли ҳам бор. Аммо сабр дорисида бундай хатар йўқ.
Сабрни моддият ва маънавият устуниси десак ҳам ян-
глишмаймиз. Уни асрамай, йиқилишига йўл қўйилса,
моддият ҳам, маънавият ҳам йиқилади.

Букрот ҳаким илми ҳикматда равнақ топгач, узлат-
ни ихтиёр этдилар. Бир куни подшоҳ хасталаниб, ул
зотни ҳузурига чақиртирди. Букрот ҳаким подшоҳ-
нинг даъватини қабул қилмадилар. Шунда ул зотнинг

ҳузурига вазирнинг ўзи келди. Қарасаки, Букрот ҳақимнинг емишлари турли гиёҳлар экан. Вазир подшоҳнинг амрини айтиб, ялинса ҳам, ҳақим кўнмадилар. Шунда вазир аччиқланиб дедики:

– Подшоҳларнинг хизматини қилишни ўрганганингда бунақа гиёҳ еб ўтирмас эдинг.

Бу дашномни эшитган ҳақим кулдилар ва дедиларки:

– Агар сен гиёҳ еб яшашга қаноат қилишни ўрганганингда жонингни хатарга қўйиб, подшоҳ хизматини қилмас эдинг.

Донолар деганларки: «Модомики, ер остида қабр азоби ҳақ экан, ер устида ўша азобнинг муқобили сифатида сабр азоби ҳам мавжуд. Бандага ё униси, ё буниси». Ҳикмат аҳли барча нарсадан айнан шу сабр азобини аъло кўрганлари сабабли бу дунёдаги мартабалари ғоят баланд бўлган, уларнинг муборақ номлари юз йиллар давомида унутилмай келиняпти. Ҳазрат Навоий айтганларидек: «Сабр бор ерда айрилиқ ўтида куйганларга ғам йўқ, иштиёқ эгаларига ҳажр ўтида куйишдан алам йўқ». Чунки: «...уларнинг ҳузурларига ҳар эшикдан фаришталар кириб: «Сабр қилганингиз учун сизларга салом бўлсин! Бу оқибат диёри қандай яхши, дерлар» («Раъд» сураси).

Сабрга берилган гўзал таърифни яна ҳазрат Навоийдан ўқиймиз:

«...Сабр – аччиқ, аммо фойда берувчи; у – қаттиқ, аммо зиён-заҳматни дафъ этувчи. Қайси бахтсиз сабр этагини тутган бўлса, у охири муродига етади; қайси бир гирифтор кўнгил сабр тугунини бўшатмаган бўлса, унинг бахт тугуни очилади. Сабр – шодликлар калитидир, бандларни ечувчидир. Сабр – ўртоқдир, суҳбати зериктирарли, аммо, мақсадга олиб борувчи; сабр – улфатдир, узоқни кўзлаган, аммо, охирда истакка етказувчи. Сабр – уловдир, секин юрадиган, аммо манзилга элтувчидир. Сабр – туядир, оғир қадам, лекин бекатга олиб борувчидир. Сабр – насиҳатгўй, ачитиб

гапирадиган, киши табиати ундан озор чекади, лекин амал қилган охирда муродига етади. Сабр – табиб, бадхўр дори, бемор ундан азоб тортади, аммо сўнггида соғлиқка эришади.

Ишққа мубтало бўлган ошиқлар бу сўзни эшитгандан чўчийдилар ва лекин сабр натижасида ёр васлига етишадилар. Ҳажр азобини тортаётган кишилар сабр сўзини эслашдан жирканадилар, лекин охирда сабр туфайли дийдор кўришадилар. Сабрнинг умидкорлик қафасида жон булбулига на хомушлик фойда берар, на куй ва на нола; сабр мажлисида руҳ тўтисига на сукут наф еткурар, на фарёд ва на фиғон.

Сабр саҳросида роҳат қилиш изтироб чекиш билан барабар; сабр даштида дам олиш – югуриш билан барабар. Сабр бор ерда, айрилиқ ўтида куйганларга ўлишдан ғам йўқ; иштиёқ эгаларига ҳажр ўтида куйишдан алам йўқ.

Сабр – ҳажр шомидек қоронғи ва узун, аммо унинг охири висол тонги; сабр – ҳаж йўлидек қийин ва йироқ, аммо ниҳояти – иқбол Каъбаси.

Балога гирифтор бўлиб, нобуд бўлиш хавфи остида қолган одамнинг ҳаёти сабр туфайли озод; ҳар бир ноумид шахснинг тушкун руҳи сабр туфайли тетик, обод...

Ҳикоят. Нақл қилишларича, бир бечора-нотавоннинг кўнглига бир гулюзнинг ишқи тушди. У туҳмат туфайли зиндонга гирифтор бўлди. Туҳматни бўйнига қўйиш учун унга берилмаган азоб қолмади, аммо у махфий сирини тилига олмади. Оқибат – бир куни миршаблар боришиб, уни зиндондан тортиб чиқардилар ва бош-оёғидан тортиб, бир қучоқ ёғочни унинг бада-нига уриб, ушатдилар. Калтак зарбидан унинг бутун вужуди жароҳат бўлди; ҳамма аъзосининг териси шилинди. Унинг аъзойи бадани шундай дабдала қилинган эдики, оққан қон у майдонни лолазор қилди. Шунда ҳам, у бечора мутлақо дам урмади ва иқрор сўзини тилига келтирмади. Ниҳоят, солимлар уни азоб-

лашдан чарчадилар ва ўртадан судраб чиқариб, ноил-ложликлари туфайли қўйиб юбордиларким, инсофан тўғри иш қилдилар.

Азоб берувчилар йироқлашишгач, жафокаш одам оғзидан майдаланган танга парчаларини чиқарди. Тўпланган одамлар бу ҳол сабабини сўрадилар

Жавобидан маълум бўлдики, золимлар калтаклаётган пайтида севгилиси келган ва бир бурчакда унинг аянчли ҳолига боқиб турган экан. Унга жабр-зулм қилинаётганида, тангани оғзига солиб, ҳар зарбда икки тиши орасига олиб, қаттиқ тишлар ва тишининг зарби билан у пулни майда-майда қилиб ушатар экан. Ошиқ ўз маъшуқаси қаршисида сабр-чидам кўрсатиб, унинг кузатиб турганини сезар экан.

Бу манзарани ўз кўзлари билан кўрган маъшуқаси меҳр-шафқат билан қошига келиб, юмшоқ сўзлар билан яраларига малҳам қўйди ва ширин тил билан мажруҳ танига жон бағишлади. Бу ошиқ йигит тасаввур қилиб бўлмас давлатга муяссар бўлди ва хаёл қилиб етмас саодатга эришди. Бу бахт – барча қийинчиликларни сабр-чидам билан енгиш намунасидир. Бунга азоб-уқубатга бардош кўрсатиш орқали эришилади.

*Кимки, бир шиддат аро сабру таҳаммул айлади,
Бахт анинг нишини нўшу хорини гул айлади».*

Хулосада дейилмоқчики, кимки бирор қийинчиликда сабру чидам кўрсатса, бахт унинг заҳарини асалга, тиканини эса нафис гулга айлантиради.

Мазкур баённинг икки жиҳатига тасаввуф адабиёти нуқтаи назаридан қараш маъқул кўринади: ишққа мубтало бўлган ошиқларнинг чўчишлари тилга олинган сатрда Аллоҳ ишқидагилар назарда тутилган. Улар сабрдан чўчишмайди, сабрларининг етарли даражага ета олмаслигидан хавотирда бўлишади. Чунки сабр уларга ёр васли, яъни, Аллоҳнинг жамолини кўриш бахтини беради, яъни жаннат эшикларини очади.

Ҳикоятдаги йигит сабри ҳам Аллоҳ ишқидаги ошиқнинг рамзий қиёфасидир. Банданинг холи Аллоҳга аёндир, У сабрлилар биландир. Сабрлининг мажруҳ танларига жон бағишлайди. Юсуф алайҳиссаломнинг акалари ул зотнинг қўйлақларини ёлғондан қонга бўяб, «укамизни бўри еб кетди», деб оталарини алдадилар ва «албатта бизлар рост сўзловчилармиз», деб онт ичдилар. Шунда Яъқуб алайҳиссалом уларга дедиларки: «Йўқ, сизларга ҳавойи нафсингиз бирон ёмон ишни чиройли қилиб кўрсатган. Энди менинг ишим – чиройли сабр қилмоқдир» (Юсуф сураси). Шу чиройли сабрнинг мукофоти ўлароқ ўғиллари бағирларига қайтдилар.

Ҳазрати Иброҳим алайҳиссалом ўғилларини қурбон қилишга ҳозирланар эканлар, ҳазрати Исмоил алайҳиссалом дедиларки:

– Эй отажон! Сизга амр қилинган нарсани бажаринг. Инша Аллоҳ, менинг сабр қилувчилардан эканлигимни кўрасиз. Пичоқни яхши қайранг, ҳамон бўғзимни кессинки, жон бериш қулай бўлсин. Пичоқни тортаётганда юзимга қараманг. Балки оталик шафқати билан ишни чўзиб юборишингиз мумкин.

Шу воқеада барчаларимизга ибрат бўларли ҳам ота, ҳам фарзандга хос сабрнинг улуғ намунасини кўрамиз.

Ҳазрати шайх Абу Ҳозими Маданий (қ.с.) қассобнинг дўкони ёнидан ўтар эдилар. Қассоб: «Гўшт олинг», деб таклиф қилди. Ҳазрат «пулим йўқ», дедилар. Қассоб: «Ҳозир гўштни олиб кетаверинг, пулини кейин берарсиз, сабр қиламан», деб илтифот этди. Шунда ҳазрат шайх дедиларки: «Менинг нафсимга сабр қилмоқлигим сенинг мендан пул кутиб сабр қилмоқлигингдан яхшироқдир».

Улуғлар сабридан баён этувчи ҳикоятларни ўқиганимда марҳум шоиримиз ҳожи Садриддин Салим Бухорийнинг бир байтларини ёдга оламан:

*Авлиёлик – сабрдир,
Сабр нафсга жабрдир.*

Ҳазрати шайх Сирри Сақоти (қ.с.) сабрдан сўзлаётган эдилар. Чаён ул зотнинг бир неча жойларидан чақди. Шайх чаённи ўлдирмадилар. «Нечун ўлдирмадингиз?», деб сўрашди. «Сабрдан сўзлаб турар эканман, Аллоҳдан уялиб, чаённи ўлдирмадим. Нединким, сабрдан гапира туриб, сабр қилмаган бўлардим», деб жавоб қилдилар.

Энди «сабр» ва «қаноат» атамаларига қисқа изоҳ бериб ўтсак: бу икки сўз кўпинча кетма-кет қўлланилади. Аммо иккаласи бир маънони англатувчи маънодош сўзлар эмас. «Сабр» – ифбатга хос хислатлардан бўлиб, нафсоний қувватларни жиловлашдир. «Бардош» ёки «чидам» дейилса ҳам «сабр» англашилади. «Сабр»ни мумтоз адабиётимизда «таҳаммул» (айрим ўринларда «тааммул») шаклида ҳам учратамиз:

*Ё марҳамат ул хайли ситамкорага бергил,
Ё сабру таҳаммул мени бечорага бергил.
(«Маҳбуб ул-қулуб»дан)*

«Муншаот»дан: «...ва кўнгуллари таҳаммул қилмагандин арз қилгайлар».

Демак, ҳавойи нафс хоҳлаб турган гуноҳларни қилмаслик сабр экан. Бало-ю офатлар ва мусибатларга таслим бўлақолмаслик ҳам сабр. Сабрнинг олий даражаси – мусибатнинг биринчи зарбаси вақтида билинади.

«Қаноат» эса еб-ичмак ва кийинмакнинг бориға рози бўлиб, имкон ва зарурат даражасидан ортиғини талаб қилмасликдир. Шу боис донолар қаноатни қушлардан ўрганишни тавсия қиладилар. Қуш эртанги озукаси бўлмаса ҳам масъуд-бахтиёр учаверади. Одамнинг эса омбори донга тўла бўлса-да, кейинги йилғамида, ташвишида паришондир.

Европанинг машхур файласуфи, узлатга чекиниб, умрини бочкада ўтқазган Диогендан бир одамнинг бойми ёки камбағал эканлигини сўрадилар.

– Билмайман, – деб жавоб берди Диоген, – мен фақат унинг пули кўплигини биламан.

– Пули кўп бўлса, демак, бой экан-да?

– Кўп пулга эга бўлиш ва бой бўлиш – бир нарсас эмас, – деб жавоб берди Диоген. – Бориға қаноат қилган одамгина чинакам бойдир. Ўзида бор нарсадан кўпроқ бойлик орттиришга ҳаракат қилган одам, оз бўлса-да, бориға қаноат қилган одамдан камбағалроқдир.

«Қаноат – эҳтиёжсизлик негизидир, иззат ва шараф тантанасидир, – деб ёзганлар ҳазрат Навоий. – Қаноатли камбағал – давлатманддир, унинг шоҳу гадога иши тушмайди:

*Хорлиқлар боши тама билгил,
Доимо «азза ман қанаъ» билгил».*

Маъноси будир: хорлиқларнинг бошланиши тамадан эканини фаҳм этгин ва ҳамиша «қаноатли киши азиздир», деб билгил.

Қаноатли кишини ноёб донишманд деб ҳам иззат қиладиларким, қаноат бандага берилган туганмас неъматдир. Низомий ҳазратларидан байт:

*Ҳар кеча сўнгида нури зиё бор,
Ҳар бардош сўнгида завқи сафо бор.*

Қаноат тўғрисида кўп ҳикматлар айтилган, кўп таърифлар берилган. Шулар орасида «Маҳбуб ул- қулуб»-даги ушбу таъриф ғоят аҳамиятлидир:

«Қаноат – бир чашмадирки, олган билан унинг суви қуримайди; у бир хазинадирки, ундаги бойлик сочилган билан камаймайди. У бир экинзорки, уруғи иззат ва шавкат ҳосилини беради; у бир дарахтдир-ки, унда қарам бўлмаслик ва ҳурмат меваси бордир.

Қаноат – киши кўнглига равшанлик етказди; кўз ундан ёруғлик касб этади. Қаноатли дарвешнинг қаттиқ нони таъмагир шоҳнинг ноз-неъмат тўла дастурхонидан яхшироқдир. Қаноатга одатланган фақирнинг ёвғон умочи – олғир бойнинг новвоту ҳолвасидан тотлироқдир.

Шоҳ улдирки – олмайди-ю беради, гадо улдирки – сочмайди-ю теради. Ҳар ким қаноатга одатланган бўлса, шоҳлик-гадолик ташвишини билмайди. Гарчи тирикчилик уйи доим тор, бу ҳақда қанча муболаға қилсанг, ўрни бор. Қаноат бир қўрғонки, унга кирсанг, нафснинг ғалвасидан қутуласан. Қаноат бир чўққи-ки, унга чиқсанг, дўст-душманга муҳтожликдан халос бўласан. Қаноат – хокисорлиғдирки, натижаси – юксаклик; муҳтожликки, фойдаси – эҳтиёжсизлик. Қаноат – экиндр, уруғи – бойлик; дарахтдир, меваси – муҳтожсизлик; майдир, аччиқ, лекин нашъаси – шодлантирувчи; йўлдир қаттиқ, лекин борар манзили – севинтирувчидир».

Расулуллоҳнинг (с.а.в.) уйларида бир неча кунлаб қозон қайнамасди.

– Йа Расулуллоҳ! Фақат хурмо еявериб, ичимиз куйди, – деб фақирлар нолишганда Расулуллоҳ (с.а.в.):

– Мен ҳам худди сизлар каби икки ойдирки, фақат мева ейман. Уйимда ейишга бошқа нарсам йўқ, – дедилар.

Бир киши очлик туфайли қорнига тош боғлаб олди. Иссик тош қоринга боғланганида ошқозондаги очлик азоби бир оз чекинди. У одам Пайғамбаримиз алайҳиссаломга қорнидаги тошни кўрсатиб, очликдан шикоят қилганида, Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳам муборақ қоринларига боғлаб олган тошларни кўрсатдилар.

Умидимиз юлдузлари, баъзиларингизнинг оталарингиз хизматдан қайтганларида овқат тайёр бўлма-са, ғазабланиб, дунёни ағдар-тўнтар қилишга ҳам тайёр бўлиб қоладилар. Таомни вақтида ҳозирлашга улгурмаган аҳли аёлини ҳақоратлашдан, ҳатто дўппос-

лашдан тоймайдилар. Қаноатсизликнинг энг олий даражаси шу ҳолда намоён бўлади. Чунки таом қозонда қайнаб турибди, узоғи билан ярим соатда пишиши аниқ. Ярим соатга қаноат қилолмайдиган кишининг арзимаган туртки билан одамийликдан чиқиб кетиши ҳеч гапмас. Дарвоқе, шундай деб ёзишга ёздигу бироқ, динда собит одам тоқатсиз бўлмайди, деган ҳақиқатни ёдга олдик. Сиз отангиздан кўп ибратли фазилатларни ўрганасиз. Камчиликларни ҳам кўрасиз, баъзан бу камчиликлардан ўзингизни нари olasиз, лекин баъзан қаноатсизликка боғланиб қолганингизни сезмай қоласиз. Масалан, ўқишдан келгунингизча қорнингиз очиб кетди, дейлик. Онангиз чой дамлаб, овқатни иситгунча қаноат қиласизми? Дадангизга ўхшаб бақириб, тўполон қилмасангиз ҳам, онангизга малол келадиган бир-икки гапни айтиб юбормасизми?

Ақл мавзусида юритган суҳбатимизда «инсонларни ҳайвонлардан юқори қўювчи тўрт нарсанинг бири – қаноат», деб санаб ўтиб эдик. Бу фикрни инкор этмаган ҳолда баъзан ўйлаб қоламан: қаноат ҳайвонларда, масалан, итда ҳам бор-ку! Ҳайвонлардаги қаноат даражаси баъзан инсонникидан анча баланд бўлади-ку?

Ҳазрати шайх Шақиқи Балхий (қ.с.) Ҳижозга бориб, шайх Иброҳим Адҳамга учрадилар. Дедиларки:

– Ё Адҳам ўғли, тирикчилигинг қандай?

Иброҳим ҳазратлари айтдилар:

– Топсам шукур қиламан, топмасам – қаноат.

Шақиқ ҳазратлари дедиларки:

– Бизнинг Балх итлари сенинг шу қилганингни қилурлар.

– Сиз нима қилурсиз?

– Топсам – эҳсон қилурман, топмасам – шукур.

Бу жавобдан таъсирланган Иброҳим ҳазратлари ўринларидан туриб, Шақиқ ҳазратларини ўлдилар-да:

– Сиз менинг устозимсиз, дедилар.

(Мазкур воқеа бошқа тарихий манбада ўзгачароқ тарзда баён этилади: «Ҳукамолардан Абу Зайд айтадилар: «Балхлик бир йигит менга: «Ўзларингизнинг зуҳди-тақволарингиз ҳақида гапириб беринг», деган эди, мен: топсак – еймиз, топмасак – қаноат қиламиз», дедим. Шунда у дедики: «Бизда Балхнинг итлари шундай қилишади. Биз топмасак – қаноат қиламиз, топсак ўзимиздан муҳтожроқларга берамиз». Бу ҳикматнинг икки манбада икки шаклда баён этилишига ажабланмаслик керак. Ровийлар қайси бир босқичда адашган бўлишлари мумкин. Ёки ҳар икки ҳолда ҳам юз берган воқеадир. Бунинг илдизини топишга уриниш ҳам шарт эмас. Чунки муҳими – ҳикматнинг ўзи. Воқеа кимнинг иштирокида бўлгани иккинчи даражали масала.)

*Қаноат маъданига оч кўзунг оч,
Тама бўйи кўринмай, бўйидан қоч.*

Мазкур байтда ҳазрат Сўфи Оллоҳёр бу маънони айтмоқчилар: «Ҳамиша қаноат ҳазинасига кўз тикиб юргин. Тўқликда ҳам, очликда ҳам қаноатли бўл. Фафлатда бўлма, кўзинг оч. Таманинг қиёфаси кўринмасдан олдин, унинг исини билгачоқ, ундан қоч.

Шарафли ҳадис. «Кимнинг Аллоҳдан савоб келишига қаноати бўлса, ўзига етаётган азиятни сезмас». Қаноат қилган кимса ҳамма нарсадан озод бўлади. Таажжубки, дунёпарастлар бойликни молдан қидирадилар. Ваҳоланки, у қаноатдадир. Роҳатни эса кўпдан қидирадилар. Аксинча, у оздадир. Ақлли одам фаҳм этмоғи шарт-ки, қаноат унинг бошини юқори кўтарди, олий мақомга етказди, иззат ва шавкатга эга этади. Аммо тамакор одам дунёда хорлик ва ҳақоратдан холи бўлмайди. Қаноатли киши ўзининг ҳар бир сўзи ва ишида ҳалолдирки, шу боис ҳам Суқрот ҳаким: «Ҳою ҳавасни тарк айлаб, қаноатни ихтиёр этинг», деб васият қилганлар.

Барча хулқлар каби қаноат ҳам мунтазам тарбия орқали камолга етади. Лекин шайтон банданинг кўз олдига ўз пардасини тўсиб, ҳақиқатни кўрсатмасликка интилади. «Қаноат қилиб ўзингни қийнаб нима қиласан, ана, Фалончини қара, яйраб яшаяпти, сенинг ундан кам жойинг борми?», деб васваса қилади. Банд иродасини бошқара олмагач, қаноатдан юз ўтиради ва шунга яраша ажрини олади.

*Саодатли эрур моли йўқ гадоёй,
Борга тоқат қилса, унинг кўнгли бой.*

Бир киши ҳазрати шайх Абу Бакр Абу Варроқ Термизийдан (қ.с.) ўғит истади. Унга дедиларки:

– Икки жаҳоннинг шарри (ёмонлиги) мол-дунё кўплигидадир. Хайри (яхшилиги) эса Аллоҳнинг берганига қаноат қилмоқликдадир. Боргил, бу ўғитни тутгил, нажот топгайсан.

Ҳа, нажот – қаноатда ҳамдир. Кимки қаноат қилмаса, етиша олмайдиган нарсасига интилаверса, ўзга киши қўлидаги нарсага очкўзлик билан қарайверса, қувонч олами унга бегона бўлади. Қаноати туфайли хурсандчилик оламида яшовчи кимсанинг ҳеч кимга эҳтиёжи ҳам тушмайди.

*Бир йўқликнинг бир кун тўқлиги бордир,
Бир гамликнинг бир кун шодлиги бордир.
Қаноат қилган роҳат кўрмаган эмас,
Гадоликнинг бир кун беклиги бордир.*

«Дунёда энг яхши лаззат нима?» деган саволга «қаноат лаззатидир», деб жавоб берадиганлар янглишмайдилар. Чинакамига қаноатли бўлиш худбинликни инкор этади, киши ўзи роҳатда яшаши билан бирга, бошқаларнинг ҳам шод яшамоғини истайди ва бу йўлда жон фидо қилмоққа ҳам тайёр бўлади.

Кунлардан бир куни Салмон Форсий (р.а.) уйларига яқин дўстларидан Абу Зарр Фифорий келдилар. Дас-турхон устига бир кўза сув ва бир неча бўлак қотган нон қўйилди. Нонни сувга ботириб еяётган меҳмон «нон жуда мазали экан-у аммо тузи бир оз камроқ туюлди», дедилар. Шунда Салмон Форсий меҳмондан узр сўраб, кўзани олдилар-да, бозорга йўналдилар. Бозор яқин бўлгани сабабли, кўзани тузга алмаштириб, тезда уйларига қайтдилар. Энди сувга буктирилган нонга туз сепиб едилар. Шунда меҳмон: «Аллоҳга шукр, бизни шунчалар қаноатли қилиб яратибди», дедилар. Бу шукронани эшитиб, мезбон қўшимча қилдилар:

– Тўғри, Аллоҳга шукр қиламиз, лекин қаноатимиз янада кўпроқ бўлганида кўзани тузга алишмас эдик.

Қаноатсиз одам ҳеч маҳал ўзини ўзи идора эта олмайди. Қаноат – етишурлик миқдорига ёки хазинада топилганига ризо бўлмоқлик, демак экан, бу катта ё кичик, эр ёки хотин зоти учун ҳам энг гўзал бир сифатдир. Етишур миқдорига ризо бўлмаган кимса ертўла хазинаси бўлса-да, ҳаргиз қаноат қилмас. Масалким: бир қаноатсиз сайёд (овчи) тулкини кўриб қолди-ю унинг юнгига ҳаваси келди. Жониворни тутиб, терисини шилиб, қиммат баҳога сотишни орзу қилди ва унинг инини излаб топди. Инга яқин ерда чуқур қазиб, устини хашак билан беркитиб, тепасига бир бўлак гўшт ҳам ташлаб қўйди. Тулки инидан чиқиб гўштни кўрди. Чоҳга яқинлашди-ю аммо гўштга чанг солишга шошилмади.

– Бу гўшт димоғимни хушбўй қилса ҳам, лекин ундан бало иси келиб турибди. Донишмандлар хавф-хатарли ишни қилмайдилар, оқиллар фитнага сабаб бўладиган ишга киришмайдилар. Бу хашак устига бекорга гўшт қўйилмагандир, ҳар ҳолда шу гўшtdан умид узганим афзал.

Тулки шу қарорга келиб, чоҳни четлаб ўтиб кетди.

Шамол гўшт исини шу атрофда юрган оч йўлбарс димоғига етказди. Йўлбарс гўштни тездагина, адашмай топди, ўйлаб ҳам ўтирмай ҳашак устига оёқ қўйди-ю чоҳга қулади. Сайёд шовқинни эшитиб «чоҳга тулки тушди», деган гумон билан югуриб келди-ю пастга қарашга ҳам қаноат қилмай ўзини чуқурга ташлади.

Ким қайси фазилати туфайли омон қолди-ю ким қайси иллоти туфайли ҳалок бўлди?

Қадим замонда Кобул шаҳрида истиқомат қилувчи икки қаноатсиз одам маишатларини яхшироқ ўтказиш иложини тополмай Султон Маҳмуддан нажот истаб, Ғазна шаҳрига қараб юрдилар. Йўлда бир киши уларга ҳамроҳ бўлди. Бу икки қаноатсиз бошкентга не мақсад ила бораётганларини айтиб, янги ҳамроҳнинг ҳам сафардан муддаосини билмоқ истадилар.

– Мен дурадгорман, ҳалол касбим билан топганимга қаноат қилиб яшайман, – деди янги ҳамроҳ. – Ҳеч кимдан бирор нарса тама қилмайман. Ҳатто султоннинг ҳам инъом-эҳсони менга керак эмас. Мақсадим – Ғазна шаҳрини бир томоша қилиб келиш холос.

Ғазнага етиб келишгач, икки қаноатсиз киши султон қароргоҳига йўл олди. Дурадгор эса бормади. Қаноатсиз кишилар султон ҳузурига кириб, муддаоларини изҳор қилиб бўлишгач, қаноатли дурадгорнинг бу зиёратга келишдан бош тортганини ҳам айтиб ўтдилар. Бундан ажабланган султон Ғазнавий одам юбортириб, дурадгорни олиб келтирди. Қаноатсизлардан бири султондан бир халта олтин сўради, иккинчиси эса ҳали уйланмай юрганини, султоннинг саройдаги бирон чўри қизга уйлантириб қўйишидан умидвор эканини билдирди. Султон буларнинг тилаklarини қабул этиб, қаноатли дурадгордан сўради:

– Узоқ йўл босиб Ғазнага келганинг ҳолда мени зиёрат қилишни нима учун истамадинг?

– Бу шаҳарнинг гўзаллиги ҳақида кўп ҳикоялар эшитиб эдим. Мақсадим – шу гўзалликларни ўз кўзим

билан кўриш. Мен ҳалол касбим билан кун кечиришни истайман. Бировдан бир бурда нон умид қилиб яшаб, номус-оримнинг ва обрўйимнинг барбод бўлишини хоҳламайман. Шу боис менга сизнинг инъомингиз керак эмас. Ҳузурингизга ошиқмаганимнинг боиси фақат шудир.

Султон турли инъомларни таклиф қилса-да, қаноатли инсон буларнинг ҳеч бирини қабул этмади. Қаноатсизларнинг бирига халта тўла олтин берилиб, иккинчиси чўрига никоҳлангач, уйларига қайтишга изн сўрадилар. Рухсат теккач, йўлга тушдилар. Султон учинчи кишининг қаноатини кибр ва нодонлик ўрнида қабул қилиб, ғоят ғазабланди-да:

– Халтаси ва чўриси бўлмаган кишини ўлдириб, калласини менга келтир, – деб буюриб, жаллодни уларнинг изидан жўнатди.

Юра-юра чарчаган қаноатсизлардан бири олтин тўла халтани дурадгорга бериб, бир оз кўтариб боришни илтимос қилган онда жаллод уларга етиб келди. Султоннинг «халтаси йўқ одамнинг калласини ол», деган амрига амал қилиб қаноатсизни ўлдирди. Султон жаллод олиб келган каллани кўриб: «Янглиш ўлдирибсан, энди бориб чўриси йўқ одамнинг бошини уз», деб буюрди. Жаллод уларга етиб келганда қаноатсиз киши зарурат юзасидан нарироқ кетиб, хотинига қараб туришни дурадгордан илтимос қилган эди. Жаллод уни нарида, ёлғиз ўзини кўриб, чўриси йўқ одам, деб гумон қилди ва султон амрини бажарди. Султон Ғазнавий у келтирган бошни кўриб яна дакки берди-да: «Халтаси ва чўриси бор одамни тириклайин олиб кел», деб буюрди. Қаноатли киши саройга келтирилгач, султон ундан «Ҳамроҳларингга нима бўлди?», деб сўради.

– Сиз кимга олтин ва чўри инъом этган бўлсангиз, уларнинг жонларини ҳам ўзингиз олдингиз, – деди дурадгор. – Мен сиздан ҳеч нима олмаганим учун саломат қолдим.

Султон унинг бу сўзидан таъсирланиб: «Мендан бирор нарсани тила!» деб илтимос қилди.

– Хўп, бу сафар сиздан уч нарсани сўрайман, – деди қаноатли киши, – Аввало, халтадаги олтинларга янада кўпроқ олтин қўшиб, ўлдирилган икки ҳамроҳимнинг оилаларига юбортиринг, уларни рози қилинг. Хонадонлари аҳлдан гуноҳингизни кечиришларини сўранг. Кейин газабланиб ва ифвогарларнинг сўзига кириб, ҳеч кимни ўлдиришга буюрманг, адолатли раҳбар бўлинг. Учинчиси, мен сиздан ўзим учун ҳеч нима тиламайман. Агар ижозат этсангиз, оиламни Ғазнага кўчириб келтириб, шу ерда ўз ҳалол касбим билан машғул бўлай.

Султон Маҳмуд Ғазнавий унинг тилақларини қабул қилгач, бундай деди:

– Менинг ҳам сендан уч тилагим бор: биринчиси – хатоларимни кечир. Иккинчиси – ишларимда менга маслаҳат бериб тур. Учинчиси – ҳар жума оқшомида ҳузуримга келиб, суҳбатингдан баҳраманд этасан.

Ҳикоятнинг хотимаси ўлароқ байт:

*Ғар қаноат бирла бўлсанг барқарор,
Бўлмагайсан дунёда ҳеч хору зор.*

Қаноат ҳақида сўз кетар экан, бу шарафли ҳадисни четлаб ўтолмаймиз: «Мўмин киши бир ичаги тўлгунча ейди, кофир етти ичаги тўлгунча ейди». Кўп овқат ейиши билан шуҳрат қозонган бир киши мазкур ҳадиснинг айтилишига сабаб бўлган, деб ривоят қилдилар. Ҳадисдаги кўпликни билдирувчи «етти» сони орқали таъмакорлик, таъби бад, ҳасад, нафс, овқатдан лаззатланиш ва семириш, кўз, оғиз ҳирслари ва шаҳват каби ҳайвоний иллатлар назарда тутилганлиги эҳтимолдир.

Одамнинг қаноаткорлиги ва оз емак билан тўйиши барчага маълум фазилат. Бизда овқат ейишни «Бисмиллоҳ» билан – Аллоҳ таолонинг исмини айтиш

билан бошлаш одат қилинган. Ақл эгалари меъдаларини тўлдирмайдилар, кўп ейишга ҳирс қўймайдилар. Турфа хил емишларга ва шарбатларга ҳаддан зиёд илтифот этмайдилар. Зотан, одам боласига ярашадиган иш ҳам шудир. Нодон эса, ҳирсининг шиддати-дан еб тўймайди, тўйса-да, қўймайди. Чунки у нафсига банди. Мункир шаҳватининг асири бўлгани сабабли қанча емасин, барибир тўймайди. Халқимизда «Нафси бузуқ ҳайитда ўлади» деган мақол бор. Нафсини тиёлмайдиган одамларни кўрганимизда «яхши ҳам ҳайит ҳар куни эмас, йилда икки марта», деб қўямиз.

Саййидимиз ҳазрати Муҳаммад Мустафо (с.а.в.) оз овқат билан қаноатланиш борасида бундай ўғит берганлар: «Меъданинг учдан бирини овқат, учдан бирини сув, қолган учдан бирини ҳаво учун (нафас олмоқ-нинг енгиллашиши учун) бўш қолдир».

Ривоят. Ажам подшоҳларидан бири ҳазрати мустафо (с.а.в.) хизматларига бир ҳозиқ табиб юборди. Ул табиб араб диёрида кўп муддат яшади, аммо ҳеч ким унинг олдига бориб, муолижа талаб этмади. Охири ул Пайғамбаримиз алайҳиссалом ҳузурига келиб гина эттиким:

– Мен бандани асҳоб маризалари муолижаси учун юбормиш эрдилар. Бу муддатда ҳеч киши илтифот этиб, менинг қошимга келмадилар ва мен муқаррар хизматни бажо келтира олмадим.

Расулуллоҳ (с.а.в.) дедиларким:

– Бу тоифанинг одати улки, то иштаҳа тамом бўлмасдин бурун таомдин қўлларини тортарлар.

Ҳакими ҳозиқ дедики:

– Сихҳат ва тандурустлик сабаби ушбудир.

Шундан сўнг ул ижозат олиб, ўз юртига қайтди.

Сулаймон Дороний ҳазратлари баёнлариким: «Ҳар нарсанинг занги бор. Кўнгил занги кўп ёмондир. Кўп еганга олти бало ёпишади: 1. Ўқиган намозининг таъсирини билмайди. 2. Хотираси сусаяди. 3. Бераҳм

булади, бинобарин, ўзи тўқ бўлгани сабабли ўзгаларни ҳам тўқ санайди. 4. Ибодатларга дангасалик қилади. 5. Шаҳвати устун келади. 6. Мусулмонлар масжидга бораётганларида у ҳожатга шошилади.

Бу борада кишининг яшашдан мақсади муҳим аҳамиятга эга. Биров яшамоқ учун таом ейди. Бошқа биров эса таом емоқ учунгина яшайди. Бундайларни «қорин бандалари» ҳам дерлар.

Бир ҳакимдан сўрадиларким: «Ҳар кун не миқдор таом емак керакдир? Ҳаким деди: «Юз танга оғирича емаклик кифоя қилур». Яна сўрадиларким: «Бу миқдор емак баданга қувват бера олурми?» Дедиларким: «Бу миқдор таом есанг, сени кутарур ва мундин зиёда есанг, сен они кутарурсан».

*Билким, тирик юрмакдурур, луқма емакликдин мурод,
Сан жаҳлу гафлатдин мунинг аксига қилдинг эътиқод.*

(Яъни: овқат емоқдан мурод – тирик юрмоқдир, сен эса овқат емоқ муродида тирик юрибсан.)

Бир подшоҳ фазлу ҳикматда тенги йўқ бир ҳакимнинг довуғини эшитиб, ҳузурига чорлади. Ҳар соҳада саволлар бериб, қоникарли жавоб олди ва «ўзимга вазир қилиб олсам бўлар экан», деган тўхтамга келди. Аммо яна бир бор синашни ихтиёр этиб, дастурхонга таклиф қилди. Ҳаким қовурилган бир товук гўштини зўр иштаҳа билан еб тамом қилмай, иккинчисига қўл узатди. Унинг овқат ейишини кузатиб ўтирган подшоҳ ўйланди:

– Бу одамнинг назари ниҳоятда оч экан. Менинг ҳузуримдаки шу қадар овқат еса, йўғимда мол-мулкимни еб адо этаркан-да...

Ҳакимнинг илми бор эди, аммо нафсини идора қилмагани сабабли вазирликдан маҳрум бўлди.

Бу ривоят бир мақолни эслатди: «Ўлдирса ҳам ош ўлдирсин». Ажабки, ош ўлдирмоқ учун эмас, яшамоқ учун хизмат этмоғи керак. Кимки, ошдан бўкиб ўла-

диган бўлса, айб таомда эмасдир. Ислоннинг улуғлиги шундаки, инсон зоти нимадан қайтарилган бўлса, бугунги табобат бунинг илмий исботини топиб турибди. Тиб олимлари рўзанинг фойдасини ҳам тан олдилар, ҳатто оч қолдириб даволаш усуллари кашф этилди. Табобат аҳли кечки пайт қўп таом емасликни тинмай таъкидлайди. Масалан, телевизорда врач шундай маслаҳат беряпти. Биз эса унинг маслаҳатини жимгина эшитиб, ош ошалайвераимиз. «Гаплари тўғри», деб тан оламиз-у, бироқ, таомдан қўлимизни тортмаймиз.

Асалари нилуфар гулининг рангини кўриб, дарҳол унга қўнади. Ширасини сўриб, ҳидидан завқлана бошлайди. Бу ишга шунчалик берилиб кетадики, учиб кетиши лозимлигини ҳам унутиб қўяди. Бу орада нилуфар аста-секин япроқларини юмади ва асалари улар ичида қолиб, ҳалок бўлади. Ўз қисматига рози бўлмай, ортиқча нарсалар талаб қилувчи қаноатсиз одам, гузал чаманларда ранг-баранг чечакларнинг хушбўй ҳидига ва яшил япроқли дарахтларнинг меваларига қаноат қилмай, филнинг қулоғига кирган ва қулоқ супрасининг бир ҳаракати билан ҳалок бўлган пашшага ўхшайди.

Сабр ва қаноатга қувват берувчи, фақатгина инсонга хос бўлган фазилатлардан бири – умид эрур. Сабрли одам ҳеч маҳал умидсиз бўлмайди. Нединким, одамнинг одамлиги умид билан. Умидсиз одам – бир қоп эт. Умид – парвозга шайланган бир лочиндир. Умидсизлик эса оёққа боғланган тош. Инсонларда умид бўлмаса эди, ҳаёт лаззати йўқолар эди. Банда гуноҳдан холи эмас, агар у Аллоҳнинг раҳматидан умид қилмаса, бу дунёда яшашининг қизиғи қолмайди.

*Агар дўзах лабинда бўлса пойинг,
Умид узмаки, гофирдир Худойинг.*

Ҳазрат Сўфи Оллоҳёр демоқчиларким: фараз қилки, оёғинг сени дўзах лабига етказди. Шунда ҳам

сен Аллоҳнинг раҳматидан умидни узма. Чунки Худойнинг гуноҳларни ёрлақувчидир. Хуллас, гуноҳларнинг на қадар кўп ва катта бўлса-да, ҳамиша умидли бўл.

*Фараз узма умид, э толиби роҳ,
Деди: «ла тақнату мин раҳматиллаҳ».*

Дейилмоқчиким: Эй Аллоҳ талабида юрган банда, Аллоҳ таолонинг раҳматидан умид узма. Аллоҳ таолонинг бу хусусда ўз сўзи бор: «Эй бандаларим, раҳматимдан умидсиз бўлманглар».

Агар қалбимизда умид бўлмаса, дуолар ва муножотлар ҳам қилмаган бўлардик. Умид – шунчаки бир нарсани орзу қилиб кутиш эмас. Умид – иймон устунларидан бири, негаки, бирон нарсани Аллоҳдан умид қилдикми, демак, унинг борлигига иймон келтирдик. Одам умид ишончини то лаҳадга қадар бўлган ҳаёти давомида собит ҳолда ушлаши керак. Чунки умидини йўқотадиган одамнинг бошқа йўқотадиган нарсаси қолмайди.

Одам боласи жон оғритар воқеалар юз берганида телба-девоналардек ҳаракат қилишдан, бошига оғир мусибат тушганида умидсизлик гирдобига чуқишдан сақланмоғи лозим бўлади. Чунки инсонларнинг энг фалокатдийдаси – фалокатга чидамсиз ва умидсиз одамдир.

Ҳикоят. Кекса ёшли бир отахон даштга чиқиб анор кўчатларини экаётган эдилар. Ўша ердан гижингланган от минган шаҳзода ўтиб қолди. У отахоннинг ёшини сўраб дедики:

– Ёшингиз тўқсондан ошибди, бир оёғингиз тўрда, бир оёғингиз гўрда бўлса, жонингизни қийнаб нима қиласиз? Уйда тинчгина ўтирсангиз бўлмайдими?

Отахон боғ қилишнинг савоблигини, Расулulloҳ (с.а.в.) қиёмат бошланган чоқда қўлингизда ниҳол тутиб турган бўлсангиз, экиб қўйишга урининг, деб мар-

ҳамат қилганларини тушунтириб ўтирмай, қисқагина қилиб: «Умидли дунё-да, шаҳзодам», дедилар. Отахоннинг бу гапларини қурумсоқлик, дунёга тўймаслик деб англаган шаҳзода ўйламасдан деди:

– Агар шу кўчатлар амал олиб, ҳосил берса-ю унинг мевасидан татиб кўриш сизга насиб этса, менинг хотиним талоқ бўлсин!

Отахон шаҳзоданинг енгилтаклигидан ранжисалар ҳам, индамай қолавердилар.

Орадан йиллар ўтди. Дашт анорзорга айланди. Шаҳзоданинг отаси вафот этиб, тахтга ўтирди. Куз кунларининг бирида шоҳ шу анорзор ёнидан ўта туриб чанқоғини босмоқни ихтиёр қилди, боғбонни чақириб, бир пиёла анор суви сўради. Ажабки, даштга ниҳол экаётган отахонни танимади. Отахон ичкари кириб, анорни сиқиб, шарбатни шоҳга тутди. Шарбат шоҳга тахир туюлиб, бошқа анорни сиқишни буюрди. Иккинчиси чучук туюлди. Кейингилари ҳам ёқмай ғазабланди-да: «Ҳой чол, қандай бефаросат одамсан, шарбатни аввал ўзинг татиб кўриб, кейин менга узатмайсанми?», деди.

– Узрлиман, шоҳим, мен тотиб кўра олмайман, – дедилар отахон.

– Нега? – деб ажабланди шоҳ.

– Агар мен ҳатто бир томчисини татиб кўрсам ҳам, сизнинг хотинингиз талоқ бўлиб қолади.

Шунда шоҳ отахонни таниди, ёшлигида айтган гапини ҳам эслаб, отдан тушди. Умидсизлик билан яшашнинг нақадар ёмон эканлигидан хижолат бўлиб, узр сўради.

Банда баъзан орзу узунлигига банди бўлиб қолганини ўзи ҳам сезмайди. Бу ҳол ризққа қаноат қилмаслик деб баҳоланади. Шайх Саъдийда бундай сатрлар бор:

«Эшитдимким, бир бозоргоннинг юз эллик тева моли ва қирқ банда хизматкори бор эди. Бир кеча Кеш жазирасида мени қошига чақирди ва тонг отгунча

тинмай паришон ва малолангиз сўзлар айтди, андоғ-ким: «Туркистонда фалон миқдор амборим бордур ва Ҳиндистонда фалон чоғлиқ молим бордир. Бу хат фалон ернинг хатидур, фалон нимарсага фалон киши зоминдур». Ва гоҳ дер эрдиким: «Искандария ҳавоси кўнгулға тушубдур». Ва яна дер эрдиким: «Диёрнинг ҳавоси дилкаш эрмасдур». Яна деди: «Эй Саъдий, олдимда яна бир сафарим бордурур, агар ондин фориғ бўлсам, қолғон умримни бир гўшада ўткарурмен». Мен дедим: «Ул на сафардур?» Ул деди: «Гутирдин Форсдин Чинга олиб борурмен, нединким, гутирднинг қиммати онда баланд эрмишдир. Ондин чиний косаларни Румга элтормен, ондин Рум деболарин Ҳиндистонга еткурурмен, ондин ҳиндий фўлодларни Ҳалабга келтурурмен. Ондин ҳалабий шишаларни Яманга дохил этармен, ондин Яманий Форсга восил қилурмен. Ондин сўнгра тижоратни тарк этиб, дўконда ўлтурурмен». Мундоқ молихулиё ҳарзалардин ул миқдор сўз айтдиким, менда эшитгудек тоқат қолмади. Сўнгра деди: «Эй Саъдий, сен ҳам бир сўзни дегил, қачонғача бу сўзларга рози бўлуб ўлтурасен?» Мен дедим (қитъа):

*Бир кишининг тушти маҳмилдин юки,
Бир биёбондин қилур чоғда мурур.
Деди: дунёдорларнинг оч кўзин,
Ё қаноат тўлдурур ё хоки гўр».*

Бундан шундай маъно англаш мумкин: кимнингки кўзлари дунё молларига боқар экан, бу кўзни ё қаноат ёки гўрнинг тупроғи тўлдиради.

Шайх Саъдий баён қилган воқеани ҳозирги кунда ҳам тез-тез учратиб турамиз. Дунёдан умидвор биродарларимизнинг орзулари шу қадар узунки, унга етишга бир одамнинг умри камлик қилиб қолади. Улар бу умид йўлининг хатарли эканини ўзлари ҳам билдилар. Фақат «мана шу ишимни ўнглаб олай, кейин тўхтаيمان», деб ўзларини ўзлари алдайвердилар.

Порахўрлиги учун қамалиб қолган бир одам афсус билан бундай деган эди:

– Шаҳарда уйим йўқ, ижарада турар эдим. Бир хоналик уйим бўлса эди, деган умид билан қалтис йўлга ўтдим. Шу уйни оламан-у, ҳаромдан тийиламан, деб ўзимга сўз бердим. Уйни олдим. Кейин уйланишни, дабдабали тўй қилишни орзу қилдим. Бу умид ҳаромдан тийилишимга йўл бермади. Кейин икки хонали, сўнг тўрт хонали уй умидида ўзимни чўққа урдим. Автомашинани орзу қилиб унга ҳам етишдим. Ундан кейин кўнгал ҳовли-жойни истади. Аммо... ҳовли-жой ўрнига қамоқ насиб этди...

Банда раҳмоний умид билан шайтоний орзунини ажратиб олиши керак. Раҳмоний умиддаги одам сабрлидир. Шайтоний орзу-истак билан яшовчи сабрсиздир.

Инсон умид қилган нарсасидан маҳрум бўлса, ранжийди, дунё кўзига қоронғу бўлиб кетади. Умид синса, инсон мағлубиятга учрайди-ки, қамоққа тушган одамнинг афсуси бунга мисолдир.

Одам ҳамма нарсасидан айрилиб қолиши мумкин, аммо умиддан айрилмайди. Умид билан истак бир-бирини ўзаро таъқиб этиб юради. Бири ёнса иккинчиси аланга олади ёки аксинча. Демак, шайтоний орзу шайтоний истак чўғини аланга олдирадики, оқибатда одам куйиб кул бўлади. Умидни тунги осмонга ҳам ўхшатадилар. Осмонга астойдил тикилган нигоҳ бирон бир юлдузни топмасдан қўймайди. Шоир айтмоқчи:

*Дилинг куймасин, ноумидлик билан,
Ёруғ кун тугилгай қаро кечадан.*

Беморлар Аллоҳдан шифо умидидалар, фарзанд умидида юрганлар ҳам бор... Ёшларнинг умиди ҳаётни бахтиёрлик билан ўтказиш, кексаларнинг умиди – иймон калимаси билан жон бериш.

Донолар деганларким, ҳеч қайси табиб толиққан вужуд ва азоб чеккан қалб учун умидчалик дорини топиб бера олмайди. Умидсиз қалб – эгасиз ҳувиллаб қолган ҳовлига ўхшайди. Умидсиз юрак тарс ёрилиб кетиши мумкин, дейдиларким, у юракнинг ёрилиб кетмаслиги учун қалқондир. Қалбимиз қалқонини мустаҳкам этишни Яратгандан сўраб, сабр ва қаноат ҳамда умиднинг душмани бўлмиш шошқалоқлик ҳақида ҳам бир неча сўз айтишга киришамиз. Чунки сиз азиз умидимиз юлдузларида шошқалоқликни қўп учратамиз.

Масалким, ўргумчак ипак қуртини кўриб, масхараб кулиб дедик:

– Бунча имиллайсан, дўстим, ҳаракатингни кўрган одамнинг юраги ёрилиб кетай дейди. Мени қарагин, оз вақтда каттакон тўсиқни тўқиб ташлайман.

– Тўғри, сен ҳақсан, – деди ипак қурти. – Мен шошилмай иш қиламан. Лекин бир зумда қилинган бу уйингдан ночорроқ уй борми? Сенинг ингичка ипларинг жуда заифдир. Мен секин ишлайман, аммо пишиқ иш қиламан. Шу боис ипагимни ҳамма қадрлайди. Ипагим оз бўлса ҳам сеникидан устундир ва қимматдир.

Ўргимчак ипак қуртини нодонликда айблаб, кула-кула, қулф тешигига тўрини тўқиб, ўлжа пойлай бошлади. Шунда қулфга калит солинди-ю ўргумчакнинг тўқиган тўри ҳам ўзига қўшилиб барбод бўлди. Ипак қурти эса шошилмай ипакка ўралди. Сўнг сабр билан кутди. Сабр уни капалакка айлантирди, осмонга парвоз қилди...

Масалдан маъно буки, шошилишлари туфайли пала-партиш иш қиладиганларнинг оқибати хайрли эмасдир. Шошқалоқлик одамни ҳалокатга етаклайди. Шу боис шошилиш ишлардан сақланмоқ керак. Шошқалоқлик – пушаймонликнинг онаси. Иккаласи бири-биридан айрилмайди. Ишнинг яхшиси – пухта қилинганидир. Одамлар тезкорни эмас, пухта иш қилувчи-

ни ёқтирадилар. Пухта бажарилган иш оз бўлса ҳам қимматлироқ бўлади. Яхши иш оғир бўлса-да, пухта-дир. Тезда бажарилган иш кўп бўлса-да, яроқсиздир. Шарафли ҳадис: «Ўйлаб иш қилиш Аллоҳдандир. Шошилиш эса шайтондандир».

Шайтонлар замони – советлар даврида шошилиб қурилган иморатларнинг вайрон бўлганларини кўрдик. Ҳозир хорижда шошма-шошарлик билан, демак, сифатсиз тайёрланаётган молларни арзонлигига учиб, сотиб олиб, юртимизга келтириб қиммат баҳоларда сотаётганларни ҳам кўриб турибмиз. Совет жамиятининг инқироzi сабаблари кўп. Шулардан бири – ҳамма ишлари шошқалоқлик билан бажариларди. Бундан уялишмас эди, балки барчани шунга даъват этишарди. «Беш йиллик режани уч йилда бажарамиз!» ёки «бир кунда уч кунлик вазифани бажарамиз!» деган шиорлар одатий ҳолга айланган эди. Мазкур шиорлар ёлғон ва қаллоблик асосида амалга ошириларди. Оқибат – ҳаммамизга маълум.

Сабрнинг зидди – шошқалоқликдир, демак, сабрсизлик десак ҳам бўлади. Атрофимизга зийраклик билан боқайлик: ҳамма соҳада шошқалоқликни кўрамиз. Ўқишда икки йилга мўлжалланган илмни бир йилда эгаллашга интилиш бор. Инсоннинг зеҳни қанчалик ўткир бўлмасин, оғирлик қилади. «Ортиқча кучаниш белни синдиради», деган мақолни шошқалоқликка нисбатан ҳам қўллаш мумкин. Аллоҳнинг муъжизаларига диққат қилайлик: биронтасида шошқалоқлик аломатларини учратмаймиз. Аллоҳнинг Ўз расулига хитобан «...мушрикларнинг озор-азиятларига сабр қилинг ва уларга тушадиган азобни шоштирманг» («Аҳқоф» сураси), деганини эслайлик. Яна такрор-ки, Қуръони карим ҳам шошқич равишда бир ҳафта ёки бир ойда эмас, балки одамларнинг тоқати ҳисобга олинган ҳолда йигирма уч йил давомида нозил қилинган.

Одамзотнинг фитратида шошқалоқлик мавжуд: пиёда юришга тоқати етмади, уловларни минди, бунинг ҳаракатидан ҳам қониқмади: велосипеддан тортиб учоқларга қадар ихтиро қилди. Ана энди эътибор беринг: тезликни оширгани сайин жонга нисбатан хатар ортиб бораверди. Отдан йиқилиб майиб бўлишдан бошланган фалокатлар учоқлар ёки поездлар ёки автомобиллар ҳалокатидаги фожиаларга олиб келди. Бу фожиалар туфайли жон берганлар сони жанг майдонларида ўлганлар сонидан кам эмас. Қабристонларда ёш йигит-қизларнинг қабрларини кўрганда шуларни ўйлайман. Бу қабрда ётганларнинг аксари автомобил ҳалокати қурбонлари экани ачинарли. Ярим соатда шошилмай бориладиган манзилга беш дақиқа аввалроқ боришга интилишдан нима наф бор экан?

Шайх Саъдий ҳазратлари ёзадилар:

«Бир куни сафар асносида йигитлик ғурури била узоқ масофани пиёда қатъ этиб, бағоят бориб бир тўпанинг остига етиб, ётмиш эрдум. Бир ожиз қари киши карвоннинг изидин келур эрди. Менинг устимга етуб дедиким: «Бу ерда недин ётмишсанким, уйқу жой эрмастурур?» Мен дедим: «Нечук юрайким, оёқимда юргудек қувват қолмамишдир». Ул деди: «Сен эшитмадингмуким, улуғлар дебдурларким, югуриб ета олмай қолгондин, оҳиста юруб борфонлик яхшидур». Қитъа:

*Эйки, манзилга етмак истарсен,
Юрма таъжил бирла, сабр ила юр.
От на ерга шитоб ила борса,
Юруб оҳиста тева доғи борур».*

Бу оддий ҳақиқатни барча билади, аммо барча ҳам амал қилавермайди.

Шошқалоқлик фақат амалий ишлардагина ҳалокатга олиб келмайди. Бу иллат маънавият олами учун ҳам хатарлидир. Бир олим яхши ният ила дори кашф этди,

аммо яхшилаб синаб кўрмай, шошилди, одамларга тавсия қила бошлади. Оқибат ёмонлик билан тугади. Икки ёш бир-бирини синашга улгурмай шошилиб тўй қиладилар. Оқибат – феъли чиқишмади, деб ажратадилар. Одамнинг қайсидир масалада маълум бир қарорга келишида шошилиши ҳам хатарлидир. Айниқса, раҳбарнинг шошқалоқлиги кўпнинг шўрини қуритиши мумкинким, тарих бундай ҳолларга гувоҳдир.

Ривоят. Ҳинд подшоҳларидан бири тўрт паҳлавон ака-укага катта ихлос ва зўр эътиқод қўйган эди. Уларни ўзи тарбия этиб, вояга етказди. Ака-укалар улғайишгач, жондор (подшоҳнинг шахсий қўриқчиси) вазифасига тайин этилдилар. Ака-укалар кечаси билан навбатма-навбат шоҳни қўриқлаб чиқишар эди.

Бир куни кечаси шоҳ ҳам малика ҳам ширин уйқуда ётар эдилар. Иттифоқо шифтдан бир илон тўшак устига тушиб, маликани чақишга чоғланди. Буни кўрган жондор аввалига нима қилишини билмай саросимага тушди, сабабки, индамай тураверса, илон маликани чақиб ўлдириши тайин. Илонни ўлдирай деса, шоҳ уйғониб кетиши мумкин. У кўп ўйламай, илоннинг бошини мажақлаб, тахти хоб остига ташлади. Кейин қараса, маликанинг кўкрагига илоннинг бир томчи заҳари томган экан. Заҳарни артиб ташламаса, маликанинг ҳалок бўлиши муқаррар. Артиб ташлай деса, маликага яқин бориши мумкин эмас. Жондор этагидан бир парчасини йиртиб олиб, ханжари учига боғлади-да, сўнг шу латта билан малика кўкрагидаги заҳарни астагина артиб олди. Шу аснода шоҳ уйғониб қолди. Жондорнинг малика тахти хоби олдидан кетаётганини кўриб, кўнглига ғулғула тушди. Вужудини титроқ босса-да, кейинги жондор келишини кутди. Жондор келгач:

– Зудлик билан акангнинг калласини узиб, менга олиб кел, – деб буюрди.

Бу фармондан ажабланган ука, бориб қараса-ки, акаси ҳузурланиб ухлаб ётибди. «Бирор гуноҳ қилганида бунчалик осойишта, бунчалик тинч ухлამас эди», деб ўйлади ука ва фармонни ижро этмай, шоҳ олдиға маъюсланиб қайтди.

– Калла қани? – деб ғазабланди шоҳ.

– Ололмадим, – деди жондор.

– Нима учун? Акангни аядингми?

– Эсимға бир ҳикоя тушиб қолди, ижозат берсангиз шу ҳикояни айтайин-да, сўнг фармонингизни бажарайин.

– Айт, – деди шоҳ.

– Қадимги замонда овға ишқибоз подшоҳнинг ҳатто семурғни ҳам ушлаб кела оладиган бургути бор экан. Подшоҳ бу бургутини ҳамма нарсадан афзал кўрар экан. Бир кун ов чоғи у оҳуни кўриб қолиб, мулозимлари-ю рикобдоридан ажралиб, жониворни қувиб кетибди. Қанча югурмасин, оҳуни ушлаб ололмай, ҳориб, чарчаб, ташналик азобида қийналибди. Юра-юра бир дарахтни кўриб, ўша томон шошилибди. Дарахт тепасида катта илон ўралиб ётган экан, одам қорасини кўриши билан заҳар пуркай бошлабди. Заҳар дарахт баргларидан сизиб, пастға туша бошлабди. Подшоҳ уни сув деб гумон қилиб, кичик жомни қўйибди. Жом тўлишини сабр билан кутибди. Жом тўлиши билан лабига олиб бормоқчи бўлганида бургут қанот қоқиб, уни тўкиб юборибди. Подшоҳ бургутдан ранжиб, жомни яна заҳар томчилари остига қўйибди. Жом тўлгач, ичмоқчи бўлганида бургут яна тўкиб юборибди. Бу сафар подшоҳ ғазабдан ўзини тиёлмай, бургутни ерга уриб, ўлдирибди.

Шу чоқ рикобдор етиб келибди. Қараса, бургут ўлиб ётганмиш, подшоҳ эса ташналикдан беҳол ўтирганмиш. Рикобдор дарров мешдан сув қўйиб подшоҳға узатибди. Подшоҳ ўзига келгач: «Бургутни нега ўлдирдингиз?» деб сўрабди. Подшоҳ воқеани баён этгач,

рикобдор тепага қараб, заҳар сочиб турган илонни кўрибди.

– Бургутни бекорга нобуд қилибсиз. Қаранг, бургут сизни қандай балодан асрабди. Сиз ичмоқчи бўлган сув эмас, илоннинг заҳари экан.

Подшоҳ илонни кўргач, вафодор қушни ўлдирганига пушаймон бўлибди. Аммо вақт ўтган, пушаймондан не наф?

Мен ҳам акамнинг бошини кесиб, олиб келсам-у эртага эса афсуслансам, пушаймонликнинг фойдаси бўлармикин, деб ўйладим.

Шоҳ сукут қилди. Бу орада учинчи жондорнинг навбати келди. Шоҳ бунисига ҳам аввалгисига берган фармонни буюрди. Жондор итоат билан амрни бажармоқ учун акаси ётган хонага кирди. Қараса, акаси хотиржам ухлаб ётибди. Бошни узишга ҳарчанд ҳаракат қилса-да, қондошлик меҳри ғалаба қилиб, шоҳ истагини амалга оширолмай, қайтибди.

– Эй шаҳриёри олам! Фармонингизга биноан акамнинг бошини узмоқчи эдим, лекин, бир ҳикоя ёдимга тушиб, ҳузурингизга қайтдим. Ижозат этинг, бу ҳикояни айтиб берай.

Подшоҳ изн бергач, жондор нақлни бошлади:

– Қадим Ҳиндистонда яшаган баджаҳл ва бадҳашам бир подшоҳнинг фарзанди йўқ экан. Вақти соати келиб Парвардигор унга фарзанд ато этибди. Боланинг келажақда улўф зот бўлиши қиёфасидан ҳам билиниб тураркан. Подшоҳ унинг тарбиясини улўф донишмандларга топширибди. Подшоҳнинг «росу» аталмиш жонивори бор экан. Илон ва сичқонларга қирон келтирувчи бу кичик жониворни подшоҳ яхши кўраркан.

Бир куни энага юмуш билан ташқарига чиққанда, шифтдан илон тушиб, шаҳзода ётган бешик сари ўрмалабди. Росу унга ташланиб, узоқ олишувдан сўнг уни ўлдирибди. Бу онда энага қайтиб қарасаки, оғзи тўла қон росу бешик ёнида турганмиш. Энага бунни кўрибди-ю «росу шаҳзодани еб қўйди», деб ўйлаб, дод

сола бошлабди. «Росу шаҳзодани ўлдириб, еди» деган шум хабардан ўзини йўқотган подшоҳ югура келиб, гурзи билан бир уриб, ўзи севган жониворни ўлдирибди. Кейин, сал ҳовури босилиб, бешикка қарасаки, шаҳзода ширингина ухлаб ётибди. Бешикнинг нариги томонида эса боши ғажиб ташланган катта илон ўлиб ётганмиш. Нима воқеа юз берганини англаган подшоҳ росуга ачиниб, кўп қайғурибди-ку, аммо фойдаси бўлмабди. Мен ҳам ўша подшоҳга ўхшаб пушаймон бўлиб қолмайин, деб акамнинг бошларини узишдан ўзимни тийдим.

Бу ҳикояни эшитгач, шоҳ жондорнинг акасини чақириб келишни амр этди. Гумондаги ака келгач, подшоҳ унга ғазаб билан деди:

– Мен маликанинг тахти ёнидан ўтаётганингни кўрдим. Наҳотки, подшоҳларнинг ғазаб ўти озгинагина шабададан ҳам аланга олишини ва бу алангани ҳеч қандай сув ўчира олмаслигини билмасанг?

Бунга жавобан йигит деди:

– Шаҳриёрим, иффат ва поклигим туфайли мен хатардан қутулдим. Мухлис тобеларига нисбатан подшоҳларнинг шубҳа ва гумонлари ўринсиз, деганлар. Агар бунинг исботи лозим бўлса, тахти хоб остига қарасинлар, жондор қуларининг қай даражада содиқ эканига ўзлари гувоҳ бўлгайлар.

Подшоҳ тахти хоб остига қараб, илонни кўрди-ю мушфиқу меҳрибон жондорининг садоқатига қойил қолиб, ҳадялар берди.

Мазкур ҳикоятдан мурод шулки, ҳар ишга таҳаммул, сабру бардош керак. Сабрсизлик – шошқалоқликнинг оқибати ҳамиша аянчлидир. Шошқалоқлик фожиа билан тутамаган тақдирда ҳам кишини кўп ташвишлар ботқоғига ботиради, саргардон қилади.

Шошқалоқлик авжга минганда сабру таҳаммул чекинади. Сабру таҳаммул чекинганида эса ранжи алам сели ёпирилади. Ҳар биримизнинг ҳаётимизда ибрат бўлсин деб бу ҳикояни баён этдим. Албатта, ҳозир тах-

ти хоб ёнида илонни ўлдирувчи жондорлар йўқ, аммо шошқалоқликларини жиловлай олмаганлар кўпким, уларга сабр тилаб, навбатдаги мавзуга ўтамиз.

«Нафсим менинг балодир...»

Одам атрофини ўраб турган танишлари орасида душманам бор, деган шубҳада юради. Ҳолбуки, одамнинг энг зўр душмани – ўз нафсидир. Киши тирик экан, нафси билан курашда мағлуб бўлмаслиги керак. Нафс шундай ганимки, манманлик ва қайсарлик унинг шиоридир. Кибру ҳаво унинг доимий ҳамроҳидир. Шайтоннинг энг ишончли қуроли бўлган нафс ҳақида суҳбат қуриш фурсати етди.

Одам Ато ва Момо Ҳаввонинг жаннатдан Ерга туширилишларига сабаб шайтон алайҳилаънанинг васвасаси экани барчамизга маълум. Васваса нафсни уйғотди ва Одам алайҳиссалом айтилган вазифани бажармай иродавий хатога йўл қўйди. «Нафси уни биродарини ўлдиришни яхши кўрсатди. Бас, уни ўлдирди. Шу сабабдан зиёнкорлардан бўлди» («Моида» сурасидан). Одам алайҳиссаломнинг катта ўғиллари Қобил ўз укаси Ҳобилни ўлдирди. Бу фоний дунёдаги дастлабки қотиллик акадаги нафс ғолиб келган дамда содир этилди.

Ерда Одам наслининг кўпайиб, имтиҳонларга солиниши ва бу имтиҳонлардан ўта олганларнинг қайтадан жаннатга тушишлари бандалар учун бир шараф йўли ҳисобланади. Бу зафар ва шарафга эришиш учун инсонлар «нафс» имтиҳонида синалади. «Нафс» зафар ва шарафга эришиш йўлидаги энг қийин ва оғир тўсиқдир.

Аллоҳ одам наслидан улўғроқ бўлган фаришталарни нурдан яратди. Уларга ақл ва илм берди. Бироқ, нафс бермади. Нафс лаззатини, яъни емоқ-ичмоқ, оила қурмоқ... кабиларни бермади. Аллоҳ Одам зотидан паст жониворларга ҳам худди инсондагидай кўз-

қулоқ, оёқ-құл, ұпка-жигар, юрак... берди. Бу жониворларга нафс ҳам берди. Аммо, ақл ва илм бермади. Нафс учун уларда жавобгарлик йўқ. Нафс улар учун фақат тириклик манбаи. Улардаги нафс ҳукмронлиги чегараланган: сигир қўйни бурдалаб ташлашга қодир кучга эга бўлса-да, бу ишни қилмайди, чунки унинг нафси гушт талаб қилмайди. Инсоннинг нафс борасида ҳайвонлардан улуглиги ўз нафсини идора ва тарбия қилиш кучига эга бўлиши билан белгиланади.

Муҳтарам Пайғамбаримиз, алайҳиссалом, душман билан жангдан сўнг қайтиб келаётган бир гуруҳ саҳобаларига айтдиларки:

– Марҳабо, сизларга! Кичик жиҳоддан катта жиҳодга келдингиз!

Саҳобалардан бири сўради:

– Эй Аллоҳнинг расули, катта жиҳод деганингиз нима?

– Нафс билан жанг қилиш, – деб марҳамат қилдилар Расулуллоҳ (с.а.в.).

Яна дедиларки: «Мужоҳид – Аллоҳга итоат йўлида нафси билан жиҳод қилган одамдир». «Нафсингдан келаётган азобни ташлаб кет. Аллоҳга исён борасида нафсингга қулоқ солма. Қиёмат куни нафс сенга душманлик қилганида баъзи бир аъзоларинг баъзиларига лаънат айтади. Фақат Аллоҳ афв этса ва ҳимоясига олса, бирон нарса бўлмайди».

Инсонлар орасидаги урушда танаффус бўлиши мумкин. Нафсга қарши жангда нафас ростлаш бўлмайди. Бир кунда энг камида беш марта қарши ҳужумга ўтилса, нафснинг зарбаларига дош бериш мумкин. Ҳужумга хоҳиши йўқ одамни нафс янчаверади, янчаверади... Оқибатда унинг кўзлари, қулоқлари, димоқлари нафсга сидқидилдан хизмат қилаверади. Қўл-оёқлари нафс кўрсатган томонга интилавергач, қалб бу аъзоларни бошқара олмай қолиши мумкин... Ҳолбуки, нафс фақат ақл йўли билан эмас, асосан, қалб йўли ила тарбия этилади. Шунинг учун

«нафис ақлимизга на бўлдики, хасис нафс бизга ғолиб бўлубдур?», дейилганда қалб тарбиясининг заифлиги назарда тутилади. Агар одам ўз нафсига асир бўлиб қолса, инсонийликни қўлдан бой беради. Аллоҳ Довудга (алайҳиссалом) ваҳий йўли билан буюрган: «Эй Довуд! Асҳобингни нафсоний орзуларга эргашишдан эҳтиёт қил. Нафсоний орзуларидан қочсинлар. Зеро, нафсоний орзулар асири бўлган қалбларнинг ақллари мени кўра олмайди. Ақлларини пардалаб қўяман».

Сўйиш учун келтирилган ҳайвонларнинг ҳеч нарсадан беҳабар ҳолда бир тутам кўкатни талашиб, уришишларини ҳеч кузатганмисиз? Бу манзара ўлимга орқа ўтириб, ҳалол-ҳаромнинг фарқига бормай, нафс йўлида манфаат ғавғосини қилаётган инсонлар ҳолининг намойишини эслатмайдими? Шарафли ҳадис: «Мўмин киши беш ёмонлик (ёки бало) ўртасидадир: мўмин биродари унга ҳасад қилади, мунофиқ уни ёмон кўради, кофир уни ўлдириш пайида бўлади, **нафс унга қарши туради**, шайтон уни йўлдан оздиради». Мўмин кишининг фаришталардан афзаллигининг сабабларидан бири унинг шу беш душман ўртасида ғолибона туриб, иймонини муҳофаза этишидир. Аввалги уч душман инсонга таҳдид қилмаслиги ҳам мумкин. Ҳасадгўй, мунофиқ, кофирлардан киши ўзини муҳофаза қилиши унча мушкул эмас. Ҳасадгўй ҳасадидан, мунофиқ ва кофир ёмон ниятларидан қайтишлари эҳтимол. Нафс ва шайтон эса одамдан ажралмайди, васвасасини тўхтатмайди. Яширин ва кўзга кўринмовчи нафс турли ўйин, ҳийлалар билан мўминни йўлдан адаштиришга ва гуноҳлар томон етаклашга, ҳатто пайт пойлаб, имкони туғилди дегунча иймонини ҳам олишга ҳаракат қилаверади. Аввалги уч душман билан сулҳ тузиб, тинч яшаш мумкин, аммо қолган иккиси билан ҳеч қандай сулҳ тузиб бўлмайди. Нафс ва шайтон худди ўлмас аждаҳога ўхшайди. Битта бошини узиб ташласангиз, ўрнидан янгиси ўсиб чиқаверади.

Аммо, ҳақиқат шуки, нафс ҳам, шайтон ҳам барчанинг устидан ғолиб кела олмайди. Киши ўз нафсини ислоҳ қила олиши мумкин. Бунинг учун нафсини тарбия қила олган зотларга яқин юрмоғи, илм олмоғи ва бу илмга амал қилмоғи шарт бўлади.

Нафсни енгиш осон эмаслиги кўп такрорланади. Аммо мушкулотни кўриб, чекиниш ёки нафсга қарши жиҳодни тўхтатиш ақл эгасининг иши эмас. Кимки нафсга қарши жиддий жанг бошлай олмаётган экан, масалан, мансаб ғамини бирданига тарк этолмаётган экан, Имом Ғаззолий тавсияларига кўра, ишни ундан кўра енгилроғини тарк этишдан бошласин. Кимдадир таомга очкўзлик бор, унга рўза ва таомни кам ейиш буюрилади. Кейин унга тотли таомларни тайёрлаш топширилади. Таомлар муҳайё бўлгач, шундай лазиз ноз-неъматни ўзи емасдан ўзгага тақдим қилади. Шу йўл билан нафсини тияди, уни сабрга ўргатади, очкўзлигини сўндиради. Яхё ибн Муоз Розийнинг бу борадаги тавсиялари ибратлидир:

«Қачонки нафсингда дунё истакларига майл, гуноҳга рағбат уйғониб, кўп гапиришдан ширин таъм туйсанг, ичингда нимадир жўш уриб, ҳаяжонлар оғушида ўзингдан кетсанг, бас, у ҳолда камтаомлик қиличини таҳажжуд ва камуйқулик қинидан суғуриб, яланғочла. Кейин вазминлик ва камгаплик қўлларидаги бу қилични дунёга майл ва гуноҳга рағбат уйғотувчи шаҳватнинг бошига сол, токи зулм ва интиқомнинг бўйни узулсин. Шунда нафсинг дунёга меҳр туфайли туғиладиган кулфатлардан ва ўзга балолардан омонда бўлади. Нафсинг шаҳват зулматларидан покланади, офатлар кишанидан қутилади. Ана шунда у покиза, ёруғ, енгил, руҳоний нафсга айланади, учқур отдек яхшилик майдонларида, итоат йўлларида чопади, пок фариштадек боғу бўстонларда кезади. **Инсоннинг учта душмани бор: дунё, шайтон ва нафс.** Зухд билан дунёдан эҳтиёт бўлинади. Шайтонга қарши бўлиб, ёмонлигидан сақ-

ланилади. Шаҳватларни тарк этиш билан, нафсдан ҳимояланилади».

Нафс туфайли одам боласи кайфу сафони, завқни, ҳузур-ҳаловатни, сайру томошани яхши кўради. Бу нафс вужудни, инсоннинг моддий борлигини, манфаатларини таъминлашга ҳаракат қилади. Зеро, унинг вазифаси шундан иборатдир. Яратилиши ҳам ўз ўрнидадир, тўғридир, яхшидир, яхши яратилгандир. Чунки инсон нафси яратилмасайди, у оч қолганини, чарчаганини... билмас эди. Инсоннинг ўз вужудини идора қилувчи бир бошлиққа эҳтиёжи бордир. Нафс инсоннинг шу эҳтиёжини қондиради. Нафснинг вужудга фойдали, айнаи дамда зарарли истаклари ҳам бор. **«Ҳавойи нафс»** деганда ана шу ғоят кучли истаклар назарда тутилади-ки, одамнинг душмани ҳам айнан шудир.

«Бу дунёдаги энг йирик ёв, билгинки эй кўнгил, ўз нафсингдир, – дейилади «Қутадғу билиг»да, – Унинг тузоғи доимо ёйиқ. Нафсдан жон учун етишадиган нарса – машаққат. Нафси бузуқнинг давосини ўлимдан бошқа ҳеч нарса тополмайди. Шу нафс гоҳ югуртириб, гоҳ елдиради, гоҳ кулдириб, гоҳ йиғлатади. Кўзни суқ қиладиган ҳам шу нафс. У туфайли киши гоҳ тўқ, гоҳ оч бўлади. Бир орзуни топса, бошқаси қолади. Нафс семирса, охир-оқибат эгасини йиқитади. Кишининг нафси овчи итга қиёс: агар у семириб кетса, эгасининг ҳақини ҳам танимайди. Ёки киши нафси ёш болага ҳам ўхшайди. Қорни тўйса бас, чопиб кетаверади. Сен эса унинг орқасидан излаб юрасан».

Ҳазрати шайх Иброҳим бин Довуд Роққодан ҳикмат: «Одамларнинг заиф жиҳати улдурки, шаҳват ундан кучли бўлғай, нафснинг қўлида ожиз қолғай, сунг уни «нафс эшаги» дегайлар. Одамларнинг зўри улдурки, нафс устидан ғолиб келғай, нафсини ўлдирса, бас, ул киши фариштадан афзалдир». Нафсни енгишдан вужуд жафо тортади, аммо ундан кўнгил сафо топади. Отнинг тизгини суворийда бўлгани каби, нафс тиз-

гини инсонда бўлса, у ҳақиқат йўлида бардавомдир. Нафсини жиловлай олмаган инсоннинг қалби эса қаровсиз боланинг кийими каби ирkit юради.

Энди «нафс» сўзининг маъноси билан танишсак: «нафс» сўзи асосан инсонга нисбатан қўлланилади. Аммо ҳайвонга, ҳатто ўсимликка нисбатан ҳам қўлланиш ҳоллари учрайди. «Нафс» – устоз Алибек Рустамий баёнларига кўра, кишининг жисмоний ёки ҳиссий талабларини, ҳожатларини қондиришга бўлган интилишдир. Бу интилиш оқибатида ахлоқ доирасини босиб четга чиққан кишини «баднафс» (нафси ёмон) ёки «нафсини тиёлмаган одам» деб атайдилар ва бундайлар билан яқинлашмаслик чораларини кўрадилар. Чунки баднафсдан яхшилик кутиш нодонликдир. Бунинг муқобилидагиларни «некнафс» ёки «нафсини жиловлаган одам», деб шарафлайдилар. Диний тушунчада эса «нафсига зулм қила олувчи банда» дейилиши расм бўлган. Зеро, юқорида таъкид этилдики, жиҳод ҳам энг аввало киши нафсини енгишга қаратилган бўлади. Жисмоний рақиб – ёв қўшинига қарши жиҳод – жанг бир неча кун ёки ҳафта, ой, боринги, бир неча йилда у ёки бу томон фойдаси билан якунига етиши мумкин. Ўз нафсига қарши, яъни руҳий мухолифга қарши жиҳод то қабрга киргунга қадар давом этади. Бу жиҳоднинг, таъбир жоиз бўлса, бош қўмондони инсондаги ақлдир. Аниқроғи пок қалбга, иймонга бўйсунувчи ақлдир. Ҳайвонда ақл бўлмагани сабабли унинг нафсини ғариза, яъни инстинкт идора қилади. Шу боис ҳайвон нафси талабларини турли йўллар билан, ҳатто тажовуз билан ҳам қондиради. «Нафсни тия олиш» деган тушунча шу ўринда инсон билан ҳайвонни бир-биридан фарқлайди. Ким ўз нафсига ҳукмронлик қила олмаса, «бу одамда ҳайвоний иллатлар устун», деб таъриф беришади. Ҳеч ким ҳайвонни баднафсликда айбламайди. Йўлбарс томонидан бурдалаб ташланган оҳунинг бечора ҳолига ачинамиз, бироқ, йўлбарсдан нафратланмаймиз. У ризқини фа-

қат шу йўл билан топади, бошқа чораси йўқ. Баднафс одамдан эса жамият нафратланади. Киши боши устига бало булулларини тўпловчи омил ҳам айнан шудир.

«Нафс» сўзининг бир қанча маънолари бор. Асосий луғавий маъноси – «ўз» («ўзлик»)дир. Бу маъно «иззати нафс» иборасида сақланган. «Менинг ҳам иззати нафсим бор», дейилганда «Мен ҳам ўзимни ўзим иззат қиламан, азиз деб биламан, бошқаларнинг беҳурмат ёки ҳақорат қилишларига йўл қўймайман» маъноси англашилади. «Фалончининг иззати нафсига тегма!» дейилганда «Фалончи ўзига яраша ҳурматга эга, бу ҳурматга зид келувчи ёки даҳл қилувчи гап айтма (ёки ҳақорат қилма)», маъносини англамоқ керак.

Нафснинг турларидан бири – «нафси аммора» дейиладиким, кучли истак-хоҳишни, бошқача айтганда, баднафсликни англатади. Унинг иши фақат ёмонликка буюришдир. Яна бир маъно: «нафси бадкирдор» тарзида ишлатиладиким, буни «ёмон хулқли нафс» деб тушуниш мумкин. Яна «нафси даний»ким, ярамас, тубан нафс назарда тутилади. Яна «нафси даъби»дир, турли керакли-кераксиз орзу-ҳавасларга берилавериш, хусусан, худбинлик англашилади. Беҳуда айш-ишратга берилиш эса «нафси нишоти» деб аталади. «Нафс-ул амрда» – ҳақиқатда, деган маънони англатади. «Нафсул амрни айтганда» – «ҳақиқатни айтганда» демакдир. (Ҳозирги имло қоидамиз бўйича биз бу иборани бир сўз шаклда «нафсуламор» деб қўллаймиз.) Ёмон йўлга бошловчи нафсга «нафси шум», манманлик, кибрга эса «нафсу ҳаво» дейилади. «Нафсоният» – нафсга берилмоқдир. «Нафсга мағлуб бўлмоқ» эса ўз шахсиятига ўта берилмоқлик, «нафспараст» эса нафс қулидир.

Ҳайвоннинг ҳис ва ихтиёрий ҳаракатини ишга солувчи кучларнинг йиғиндиси – «нафси ҳайвоний»дир. «Ҳайвон» сўзининг луғавий маъноси «тирик» («тириклик»)дир. Шунга қўра, ҳаракатланувчи барча жонзот,

кенг маънода – ҳайвондир. Демак, инсон ҳам шу ҳайвоннинг бир навъи бўлади. Аммо бизда «ҳайвон» сўзи тор маънода қўлланилади ва инсондан ўзга жонзотларни англатади.

«Нафси аммора»нинг луғавий маъноси доим буйруқ бериб турувчи нафсоний куч бўлиб, бу ибора фақат нафси буйруғи билан иш қилувчи, шахсий манфаат йўлида ҳеч нарсадан қайтмайдиган кишиларнинг нафсига нисбатан қўлланади. Бу нафс кишиларни ўғрилиқ, зўравонлик, бузуқликка ва майпарастликка олиб боради. Аччиқланиш, ўзини катта олиб, ўзгалардан устун келишга уриниш, ўчакишиш, кек сақлаш, бировни қуролмаслик, қурумсоқлик, жанжалкашлик, гийбат, амални суиистеъмол қилиш, алдоқчилик – нафси амморанинг «суюкли фарзандлари»дир.

Ёши катта киши билиб ёки билмасдан нафс фармонида бўлиши мумкин. Бола эса эси киргунига қадар билмасдан нафсга бўйсунди. Унутмаслик керакки, болалик ва ёшлик кезлари нафсига ҳоким бўла олган одам солиҳ мартабасида саодатли кексалик даврига етиб боради. Ўз фарзандининг шундай оқибатини ўйлаган ва ўзлари яхши тарбия олган ота-оналар гўдакларининг йиғлаганликларига, қайсарликларига бўйсунмай, ундаги нафси аммора куртакларини йўқотишга ҳаракат қиладилар. Одамийлик тарбиясининг йўқлиги сабабидан бола ўз нафсига мағлуб ҳолда ўсайдиган бўлса, катта ёшга етганида ҳам нафс жиҳатдан гўдаклигича қолаверади. Тўғри, бирон нарсага эришиш шакли ўзгаради. Яъни энди ерга ётиб олиб «шуни олиб берасан», деб йиғламайди. Балки куч ёки турли макр-ҳийла ишлатади.

Ҳавойи нафс – яъни, нафс истаклари умр бўйи бир хилда бўлмайди. Бу истак болаликда бошқа, ўсмирликда янада бошқа, оила қурганда эса бутунлай ўзгача бўлади. Болаликда, айтайлик, зинога рағбат бўлмайди. Кўпроқ ўйинчоқ, ширинлик... каби истаклар чалғитади. Ўсмирликда мол-дунё, ҳашаматли уй қуриш

истаги кучли бўлмайди. Тўғри, шундай ҳавас уйғонади, бироқ, бу орзу ўттиз-қирқ ёшлардаги одамдаги истак каби вужудни ларзага солувчи қудратга етмайди. Аниқроқ баён қилсак: болага хос ilk орзу-истак «шаҳватул батн» (ошқозон истаги) дейилади. Бола сут истайди, ширинлик талаб қилиб вақтида нафси қондирилмаса, йиғлайди, жанжал қилади. Ўсмирлик чоғида «шаҳватул фарж» яъни ҳирсий туйғу бошланади. Сўнг «хуббул мол» ва «хуббул жамъил мол» – мол тўплаш орзусига гал келади. Ундан кейин «хуббул мақом», «хуббул жоҳ» – мавқе, мақом, мартаба севгиси билан банд бўлади. Ниҳоят, «хуббул риёсаҳ», яъни мансабдор бўлишга интилиш ҳаётининг мазмунига айланиб қолади. Бу худди «Олтин балиқча» эртагига ўхшайди. Шарқ эртагининг бу назмий баёни ғоят ибратлидир: эски кулба, тешик тоғорага кўникиб яшаётган кампир олтин балиқчадан аввал янги тоғора истайди, сўнг сарой, сўнг малика бўлишни... нафс истаклари шу қадар жўшади-ки, охири яна ўша эски тоғораси билан қолади. Фоний дунёда кўп одамлар умрининг поёни шундай тешик ва чириган тоғора билан якунланыпти.

*Бу икки кўз одамзодга балодир,
Қўя берсанг тўйдим, демай оладир.
Охир бориб, тупроқ билан тўладир,
Кел қўй, дебон нафсинг тийсанг бўлмасми?*

Шоир айтмоқчи, «кел, қўй», дейишга болаликда ўрганилади-ки, бунга ота-она, ака-опалар масъулдирлар. Эҳтимол, нафсига бўйсиниб кўп гуноҳ қилганлар Қиёматда ота-оналарига бу борада даъво ҳам қиларлар.

Ичдан орзулар келади: гуноҳ қилади, ёмонлик қилади. Ичдан орзулар келади, нафси аммора бандаси – инсон жамиятни остин-устун қиладиган ишлардан ҳам ўзини тўхтатолмай қолади. Бу мақомда тавбаю истиғфор билан тоат-ибодатда маҳкам турган инсон ке-

йинги мақом – «лаввома» босқичига ўтади ва бунда бир даража юксалади. Аммо нафснинг истаги «аммора»-да бўлади, фурсат топди дегунча, «аммора»га қайтишга интилаверади. «Нафс-и лаввома» – «нафси аммора»-нинг муқобилидир. «Лаввома» – «доимо қойиб турувчи» деган маънони англатиб, нафсини жиловлай олган, нафсини қалби ва ақлига бўйсундирган, нафс жилови қўлдан чиққудай бўлса, ўзини ўзи қойиб, яна нафс устидан қолиб чиқувчи кишилар назарда тутилади. Бундай инсонлар яшаш учун зарур нафс талабларини ҳалол йўл билан, меъёрдан оширмай қидирадилар. Нафси аммора тизгинида юрувчига қаҳру ғазаб хос бўлса, нафси лаввома соҳибига меҳру шафқат хос. Бири уятсизлик, сурбетлик ботқоғида яшаса, бири ҳаё, адаб шоҳсупасида умргузаронлик қилади. Бирининг байроғи – ҳалоллик, бошқасининг шиори – ҳаромийлик. Нафси аммора қўллари эл-юртнинг лаънат тошлари остида яшаса, нафси лаввома соҳибларини Ватан бошига кўтаради.

Инсон «лаввома»да қолиб қола олса, «мулҳима»га ўтади. Бу мақомда нафс яна бир даража юқорига кўтарилса-да, ҳали ҳам ишонч йўқ. Чунки бунда ҳам у эски ҳолига интилади. Бир оз тизгин буш қўйилса, дарҳол «лаввома»га, ундан эса осонгина «аммора»га қайтаверади. «Нафс-и мулҳима»нинг луғавий маъноси «илҳомли»дир. Илҳом деганда кишига бирор сирли ҳодисанинг тўсатдан аён бўлиши тушунилади. «Нафси мулҳима» деганда эса кишида турли жозибали истақларни уйғотувчи куч тушунилади. Бундай нафс кўпроқ илм, ҳикмат аҳлида бўлади. «Мулҳима»даги курашда инсон нафсининг жиловини тута билса, «нафс-и мутмаинна»га ўтади ва унда ҳаловат топади. Аммо барибир уни тинч қўйишмайди-ки, инсон сўнгги нафасига қадар улар билан курашишга мажбур. Нафси бузуқлар, ҳақ-ҳуқуқни билмаганлар нафс асоратида жон берадилар. Ҳолбуки, нафснинг асоратида қолиш кофирлар асоратида қолишдан кўра хавфли-

роқдир. Европа ўлкаларида миллионлаб мўмин-мусулмонлар бор. У ерларда ҳар ким ибодатини ўзи хоҳлаганича қилаверади. Ҳолбуки, инсон нафсининг асири бўлиб қолса, хоҳ Қуддуси шарифда бўлсин, хоҳ мунаввар Мадинада бўлсин, кофир ҳолида қолаверади.

«Мутмаинна» сўзи «ишонч ҳосил қилган», «хотиржам бўлган», деган маъноларни англатади. «Нафси мутмаинна» соҳибларининг нафси батамом жиловланган бўлиб, булар нафснинг ғалаёнидан қутулиб, хотиржам бўлган кишилардир. Бошқача қилиб айтганда, булар нафс талабларини ҳаёлига ҳам келтирмайдиган азиз кимсалардир. Буларга энг юксак инсоний хислатлар хосдир.

Тарихда ўтган валийлар, муршидларнинг юқори мақомга эришишларининг асосий омили нафсга қарши бетиним жанг олиб борганларидир. Улар мазкур жангда ғолиб кела олганлари учун, бу ғолибликнинг ажри ўлароқ, валийлик, муршидлик мартабаларига етганлар. Уларнинг айтиб ўтган сўзларига биргаликда қулоқ солиб, марзини чақиб кўрайлик-чи.

Энг қутурган ҳайвон ҳам пишиқ қармоқ билан илинтиришга нафсингчалик лойиқ эмас.

Ҳасан Басрий

Нафсимнинг тарбияси ва уни даволашчалик ҳеч бир нарсанинг даволаниши менга оғир келмади. Чунки, у гоҳ мен тараф бўлар, гоҳ эса менга қарши чиқарди.

Суфён Саврий

Эй нафс! На дунёда ҳукмдорлар билан бирга неъматланиб, кайфу сафо сура олдинг, на-да охираат учун Аллоҳнинг обид бандалари билан бирга жиҳод қила билдинг. Уялмайсанми, эй нафсим!

Абу Аббос

Ўн икки йил нафсимни мужоҳада билан риёзат ўчоғига қўйиб, ёндирдим; мазаммат (хўрлик) сандони устига қўйиб, маломат болгаси билан урдим; тоат ва ибодат жилов билан жиловладим. Шундан сўнг бир қараб, нафсни яна гурурида кўрдим. Тагин беш йил жаҳд айладим. Ўз заъф ва гуноҳкорлигимни кўрдим». «Ўзимни Даргоҳига арз айладим (яъни: «Аллоҳим, Сенинг даргоҳингга не бирлан эришгайлар?») Нидо эшитдимким: «Нафсингни уч талоқ қўйиб, бўшат. Ундан сўнг Бизга сўйлагил».

Боязид Бистомий

Нафс бутун қирқ йил мендан бол истади, бермадим. Нафсимнинг шумлигидан кунда бир неча марта ойнага қарар эдимки, юзим қора бўлмадимикин, деб.

Сирри Сақоти

Агар сенда нафсингдан бирон нарса қолган бўлса, озодликка эриша олмайсан.

Жунайд Бағдодий

Шунча йиллар мужоҳада ва риёзат чексамда, ҳеч бир нафсимнинг дастидан қутула олмадим. Нафсимга дедим-ки: «Кел, бу уйга кир. Сени ёмон ўғрилардек силтаб зиндонга солайин. Тирик қолсанг – давлат сеники, агар ўлсанг, Ҳақ йўлида ўлган бўлурсан», деб қирқ йил шундай қилдим.

Абул Ҳусайн Нурий

Ҳазрати шайх Саҳл бин Абдуллоҳ ат-Тустарийнинг оналаридан қолган кўп моллари бор эди. Бир куни халқни чорлаб, барча молни тарқатдилар. Ҳатто ўзларига ажратганларини ҳам бериб юбордилар-да, пиёда Каъбага қараб йўл олдилар. Борар эканлар: «Эй

нафс! Муфлис (камбағал) бўлдинг, ортиқ мендан истайдиган нарсанг қолмади. Агар тиласанг ҳам, бирон нима топа олмайсан», деб ҳеч нарсани хоҳламасликка аҳд қилдилар. Шу зайлда Куфа шаҳрига келдилар. Нафс у ерда балиқ ва нон емоқдикни истаб қолди. Ун тортаётган от тегирмонини кўрдилар-да: «Бу отнинг кираси бир кунда нимадир?» деб сўрадилар. «Икки дирҳам нафақаси бор», деб жавоб қилдилар. «Бугун отни қўйиб, ўрнига мени боғланг, бир кунда бир дирҳам беринг», дедилар шайх ҳазрат. Отни ечиб, ўрнига Саҳл ҳазратларини боғладилар. Кечга қадар тегирмонни юргиздилар. Хизмат ҳақиға бир дирҳам бердилар. Бу пулга ҳазрат шайх нон ва балиқ олдилар-да, нафсларига дедилар: «Ҳар қачон мендан бирор нарса тиласанг, сенга лойиқ шундоқ хизматни қилгайман ва тилагингни шу суратда бажо келтиргайман». Шайх ҳазратлари шу зайлда нафсларини хўрадилар.

Аллоҳнинг валий қулларидан бири Абу Туроб Таҳсабий бундай ҳикоя қиладилар:

– Нафсим жуда тансиқ ва лаззатли таомлар талаб қилмас эди. Лекин бир куни гўшт, тухум ва асал ейишни хоҳлаб қолди. Нафсимга: «Булардан воз кеча қол», дедим. Бироқ, уни қайтара олмадим. Нафсим бу таомларни зўр иштаҳа билан ейишга орзуманд эди. Юриб-юриб бир нотаниш қишлоққа бориб қолдим. Шу пайт бир одам ёқамга ёпишиб, бақира кетди: «Ўғриларнинг ичида сен ҳам бор эдинг!» Елкамни яланғоч қилиб, етмиш қамчи уришди. Етмишинчи қамчи тушар-тушмас шу қишлоқлик бир одам мени таниб қолди:

– Ахир бу Абу Туроб-ку! – деб хитоб қилди.

Мендан кечирим сўрашди. Қишлоқдагилардан бири мени уйига олиб борди. Дастурхон ёзиб, олдимга гўшт, тухум ва асал қўйди. Мен эсам нафсимга хитоб қилиб, дедим:

– Етмиш қамчидан кейин ея қол энди!

Умидимиз юлдузлари! Атрофингиздаги катталарга зийрак боқинглар, улар қандайлар? Хушомаддан роҳатланадиларми? У ҳолда нафсларига итоаткор эканлар. Ўзларини мадҳ этилишларини истайдиларми? Демак, нафсларига қул эканлар. Пуллари кўпми? Нафси учун яшаётган одам қанчалар бадавлат бўлмасин, аслида ғариб ҳисобланади.

«Икки бармоғингнинг учини икки кўзингга қўй. Бу дунёдан бирор нарсани кўряпсанми? – дейдилар Румий ҳазратлари. – Агар кўрмаётган бўлсанг, бу «олам йўқ» деган маънони билдирмайди. Кўрмаслик гуноҳ, унинг камчилиги эса нафснинг икки бармоғидан келмоқда... Сен, аввало, бармоқларингни кўзларингдан узоқлаштир. Ундан кейин истаган томонга қара. Инсон кўздан иборатдир. Қолгани жасоратдир. Фақат яхшиликни кўрганга «кўз» дейдилар».

Бу ҳикматни ўқигач, баъзан ўйланасан киши: адаш йўлдаги баъзи танишларимиз учун бармоқларни кўздан олмоқлик фурсати етмадими? Улуғлардан биридан «Бу мақомга қандай етишдингиз?», деб сўрашганларида «Илон пўстидан шилинганидек, мен ҳам ўз нафсимдан ажралганман», деганлар. Адаш йўлдагилар нафс пўстини қачон ташларкинлар? Нафсларини парвариш қилиш билангина овора бўлиб қаерга етишмоқ истайдилар?

Умидимиз юлдузлари, нафс ҳақида сўз кетганда кўпроқ катталар назарда тутилади. Аслида эса бу мавзу барча ёшдагиларга тааллуқли. Бу мавзуда алоҳида суҳбат қуришимиздан мақсад, аввало, нафс тарбияси гўдакликдан бошланишини яна бир эслатишдир. Асосий сабаб эса бошқа. Афсусимиз шундаки, сизнинг ёшингизда нафс қулига айланиб, ҳаётини барбод қилаётганлар учраб турибди. Ҳали ўсмирлик дунёсининг гўзалликларидан лаззат олишга улгурмай, ёмонлик ботқоқига ботиб қолаётганлар бор. Мен ўсмир-ёшлар ҳаётига суқилиб кираётган гиёҳвандлик ва майхўрликни назарда тутяпман. Келинг, бу икки

иллат ҳақида алоҳида суҳбатлашайлик, зора, жар ёқасида турган ёшларни ҳалокатдан асраб қолишга ҳиссамиз қўшилса.

Зулмат салтанати

Бу салтанат бошқа сайёрада жойлашмаган, эртаклардаги хаёл маҳсули ҳам эмас. Бу салтанат сиз билан биз яшаётган она Ер куррасида. Бу салтанатнинг ўз султонлари, ўз қироллари, ўз баронлари ва фуқаролари бор. Бу зулмат салтанати йигирманчи асрда кучга кириб, Ер куррасини мўр-малахдай босди. Фашизм, коммунизм сингари тузумлар йўқ бўлди. Бу салтанат эса сиёсий зилзилалардан фойдаланиб, куч олаверди. Фуқаролари сони тобора ошаверди ва афсусларким, ҳануз ошиб бормоқда. Султонлари ва қироллари эса ер юзидаги энг бой одамларга айланишмоқда. Мазкур салтанат киши кўзига дастлаб зулмат бўлиб кўринмайди, аксинча, сеҳрли туюлган домига тобора кўплаб ёшларни тортаверади. Ҳа, бу лаънати салтанатнинг сирти кўзни олар даражада жилва қилади. Салтанат чегараси босиб ўтилгани ҳамон эса одам ўзини зулмат кучоғида кўради, ўлим тўрлари оёқларига чирмаша бошласа-да, ўзини жилва ҳукмига топшириб, кулфат сари бораётганини англамайди. Бу зулмат тўрлари ёш вужудни шу даражада чирмаб ташлайди-ки, ундан қутулиш оғир, жуда-жуда машаққатли бўлади.

Биз мажозий маънода «зулмат салтанати» деб атадик. Халқ эса оддийгина қилиб бунини «гиёҳвандлик» дейди (илмий-расмий адабиётда «наркотизм», «наркомания» дейишга одатланишган).

Фарзанд туғилганида нақадар қувонамиз. Тетапоя қилаётган гўдак йиқилса юрагимиз қинидан чиқиб кетай дейди. Фарзандимизнинг оёғига зирапча кириб, йиғласа, бу зирапча гўё қалбимизга санчилгандай бўлиб, зириллатади. Умид билан ўстирамыз фарзанд-

ларимизни. Кўзга кўрингувчи барча фалокатлардан асрашга уринамиз. Аммо боши узра зулмат салтанатининг ўлим ёмғири ёғдирувчи аянчли булутлари сузиб юрганини уйламаймиз. Бу булут лоқайд ота-оналарнинг фарзандларини таъқиб этади. Авваллари совчилар куёв боланинг маълумоти, ароқ ичиши ёки ичмаслиги билан қизиқардилар. Ҳозир «қуруғидан тортмайдимиз?», «нашаванд (ёки гиёҳванд) эмасми?» деган хавотир билан суриштирадилар. Ўғлининг бу иллатга чалиниб қолганини билган ота-оналар «уйланганидан кейин яхши бўлиб кетади», деган умидда ҳақиқатни яширадилар. Оқибатда эса... ёш оила кўп ўтмай бузилиб кетади.

Хўш, гиёҳвандлик нима ўзи? Тиббий касалликми ё ижтимоий хасталикми? Унинг чеку чегараси мавжудми, унга қарши восита борми? Ароқхўрлик билан гиёҳвандликнинг қандай фарқи бор?

Ёмонлик, гуноҳ нуқтаи назаридан иккови ҳам бир гўр. Икковининг оқибати ҳалокат билан якунланади. Бошланиши ҳам ўхшайди, бири пиво ҳўплаш билан, иккинчиси бир марта наша тортиш ёки кукун ҳидлаш билан бошланади. Икковининг панжаси оқибатда ажал панжасига айланади. Фарқи шундаки, ароқхўр атрофидагилардан иллатини яшира олмайди. Ичимликни дўкондан сотиб олади, ҳамманинг кўз олдига ичади, мастлиги ҳам кўриниб туради. Ҳаммаси очиқ-равшан бўлгани учун бу хасталикнинг олдини олиш мумкин. Гиёҳвандлик эса аксинча – барча ишлар хуфиёна, яширинча. Афюн беркитиқча сотиб олинади. Одамлар кўринмайдиган жойда томирга игна санчилади. Миқдори ошиб кетиб ўлиб қолса ҳам биров билмай, жасад қаровсиз ётаверади. Бу иллатлар одамнинг ўзига зарар етказишидан ташқари жиноят эшикларини очади, жамиятни беҳаловат қилади.

Гиёҳвандликнинг бошланиши тиббий касаллик бўлмаса-да, уни тиббий жиҳатдан даволашга уринишлар бор. Гиёҳвандлик маълум бир ижтимоий тузум

келтириб чиқарган хасталик ҳам дея олмаймиз. Чунки бу хасталик эндиликда барча жамиятларда илдиз отган. Шу боис бу касалликни ижтимоий муаммолар қаторида даволашга интилиш бор. Бизнингча, хасталикни келтириб чиқарувчи омилларни маънавий тарбия соҳасидаги ожизликдан излаш керак. Бу жараёнда ёш йигит ёки қизнинг иродаси заифлигини ҳам эътибордан четда қолдирмаслик зарур.

Гиёҳвандлик – ўлим ва ҳаёт орасидаги кўз илғамас чегарадир. Яхши тарбия кўрмаган одамнинг бу чегарани бузиб ўтиши эса қийин эмас. Аммо... ортга қайтмоқ мушкул. Иродаси заиф одам учун ғоятда қийин.

Бу салтанат сари қўйилган биринчи қадам... Ёшлар давра қурганларида улар орасида бир-икки нашаванд бўлса кифоя. «Битта тортиб кўрсам ҳеч нима қилмайди», деган фикр ўлим жари сари дастлабки қадамни ташлашга ундайди. Баъзан «битта тортиб кўришдан» бўйин товлаган болани кўрқоқликда айблашади ва умардлигини исбот қилиш учун ҳам нашани чекади. Боланинг умрини хазон қилиш учун ана шу «битта тортиб кўриш» кифоя. Эртага хумори тутади. Сўнг ўзи излай бошлайди. Давраларда ҳозир наша чекиш ўрнига афюн кукунини ҳидлаш одат бўлган. Ҳар ҳолда, нашанинг тутуни ва ҳиди ошкор қилиб қўйиши эҳтимоли бор, кукундан эса пинҳона равишда, истаган жойда ва истаган вақтда роҳатланавериши мумкин.

Аёллар қамоқхонасидаги учрашувимизда бир синглизмининг ўтмишини афсус билан тилга олган эди: «Наша чекишни болаларча ҳавас деб ўйлардим. Бир-икки чекиш зарарсиз, деб ўйлардим. Бир-икки чеккандан сўнг эса ўзимни тўхтата олмай қолдим. Йигирма ёшимда нашанинг кайфи етарли бўлмай, афюнга ўтдим. Оқибатда болам туғилди-ю кўп яшамади. Эрим ҳам ўзимга ўхшаган гиёҳванд эди. Аввалига у дори топиш илинжида ўғирлик қилиб, қамалиб кетди. Мен ҳамма нарсадан жудо бўлдим. Дунё кўзимга қоронғу бўлиб кўринди. Дори топиш учун мен ҳам

ўғирлик қилдим. Илгари мени сархуш қилган кайфдан энди нафратланаман».

Бу афсус, бу нафрат кучи қанча экан? Қамокдан чиқиб келиб, остона ҳатлаши билан эридан «дори борми?» деб сўради. Дори бор эди. Нафрат ҳам, афсус ҳам чекинди. Кўп ўтмай у яна озодликдан маҳрум этилди. Яна афсус...

Унинг ёнидаги ёш жувон ҳам афсусини яширмайди. Нима учун қамалгани сўралса «дори ўғирлаётган эдим», дейди. Қандай дори? Бирон оғир хастанинг дардига даво излаган эдими? Ҳа, оғир хастанинг... Оғир хаста – унинг ўзи! «Дори» эса – афюн. Унинг номлари ҳам, турлари ҳам кўп: марихуанна (каннабис), наша, опий, кўкнори, морфин, героин, кодеин...

Бу жувонни бундай пасткашликка нима даъват этди? Ўн саккиз ёшида Термиз шаҳридан пойтахтга келиб ўқишга кирганида орзулари булакча эди. Икки йил аъло ўқиди. Баҳорда дўсту дугоналари билан тоғ сайрига чиқди. Наша чекиш қандай бўлишини ўшанда билди. Ана шу бир неча дақиқалик қизиқиш, шу қизиқиш олдида ўзини жиловлай олмаслик, иродасизлик уни тубсиз жарга қулатди. Ўқишни ташлаб, турмушга чиқди. Ҳомиладор бўлди. Аммо тўққиз ойлик орзуси кафанга бурканди – боласи ўлик туғилди.

Кимдир ўлик бола туғади. Кимдир эса оналик ҳуқуқидан маҳрум этилади. «Оналик ҳуқуқи» деб аталмиш улуғ унвондан, бебаҳо шарафдан маҳрум этилмоқлик... нақадар даҳшат! Бу даҳшат балки ёшлик йиллари унча сезилмас, аммо элликни қоралаган аёлнинг фарзандларидан тирик ҳолда ажралиши оқибати тортаётган азобларига ўзим гувоҳ бўлдим. Тўрт марта қамалган бу аёл ҳам афсусланади. Наша чека бошлаган ўн олти ёшли дамларини лаънат билан эслайди. Ўзини оғир ва бедаво хаста деб ҳисоблайди. Суяклари зир-зир қақшайди. Устига-устак вос-вос касалига ҳам йўлиққан. Турли шарпалар уни ҳамиша таъқиб этади. Ҳукм адоғига етиб, қамокдан чиққач

уни ким бағрига олади? Ким унга меҳр кўрғазади? «Онадан меҳр кўрмай ўсган, болалик чоғларидаёқ онадан тириклайин жудо бўлган фарзандлар унга меҳр беради», деб ким ишонч билан айта олади?

Тиббий кузатишлар шуни кўрсатадики, гиёҳвандлик чегарасини бузиб ўтиш фақат «ёшлик-бебошлик» оқибати эмас. Баъзан ён-атрофдаги одамларнинг нотўғри маслаҳатлари ҳам бу йўлга ундаб қўяди. Бир аёл фарзанд кўргач, икки оёғи шол бўлиб қолади. Қўшнисининг маслаҳати билан шифо умидида кўкнори эзиб ичаверади. Халқ орасида кўкнори шифо сифатида тилга олинади. Аммо бу ҳақда «Ози – тарёб, кўпи – захри мор» деган мақол ҳам мавжуд. Яъни, ҳар қандай дорининг ози шифо беради, аммо кўпи илон захри каби ўлимга рубару қилади. Шифонинг бундай тури ўзбошимчалик билан амалга оширилмайди, ўтмишда ҳам табиблар кузатувида меёрда берилган.

Қорақалпоғистонлик бир жувон қизлик маҳали ҳас-таланганида онаси кўкнорини эзиб ичираверган. Бечора онаизор... омилик билан қилган иши оқибатида қизининг гиёҳванд бўлиб кетиши, бахтсизлик ботқоғига ботишини ўшанда ўйлабдими экан? Яна бир аёлни-нинг эри ва қизлари автомобил ҳалокатида нобуд бўлишгач, у афюндан нажот топмоқчи бўлди. Орадан икки йил ўтиб, ҳожатхонада билагига дори юбораётганда ўлим топди... Шифо марказидаги бир йигитни «ҳали ўттизга кирмаган», дейишса ишонмабман. Беш йил аввал тушган суратини кўрсатишди. Тоғни урса талқон қиладиган бақувват йигит... энди эса қуруқ суяк қолган, десам муболаға бўлмас. Бармоқлар қалтирайди. Кўзларни ҳаёт қувончини ифодаловчи нур тарк этган. Беш йил аввал оила можароларидан нолиганида дўсти уни бу ҳасратдан қутқариш учун билак томирига афюн юборган. Можароларни унутган-у, аммо оилани бутунлай барбод этишни бошлаганини, ўзини эса хорликка ўзи ҳукм қилганини фаҳм этмаган. Бунини орадан йиллар ўтиб англаган. Англаган-у...

Нима, энди кечми? Энди ортга йўл йўқми? Йўл бор. Умид ҳам бор. Бу йигитни шу умид ҳаётда ушлаб турибди.

Биз алкоғол, яъни майхўрликка кўникиб қолганмиз. Кўчада маст-аласт думалаб ётган ёки чайқалиб юрган одамлар бизни айтарли ажаблантирмай қўйган. Уларни даволаш масканлари борлиги ҳам маълум. Лекин гиёҳвандлар-чи? Юқорида айтганимдек, улар кўчаларда ағанаб ётишмайди, чайқалиб, гандираклаб юришмайди. Уларнинг фаолияти барчанинг назаридан четда. Барча ишлари яширин. Ҳаёт ўз маромида давом этади. Ҳаётнинг лаззатини ҳар ким ҳар нарсада кўради. Биров китоб ўқиб, биров қўп пул топиб лаззатланади. Биров спортда, биров меҳнатда бахтини топиб, ҳузурланади. Яна биров эса ҳаётнинг маъносини эм игнасида билан томирига юбориладиган қорадориди, чекадиган нашада ёки ҳидлайдиган афюн кукунида деб билади.

Гиёҳвандлик кишини жиноятга бошлашидан ташқари турли касалликларга ҳам сабаб бўлади. XX аср вабоси ҳисобланган ОИТСнинг пайдо бўлиши, олам аро тез тарқалишида гиёҳвандликнинг ҳиссаси катта экани сир эмас. Руҳий хасталиклар ва наслнинг бузилиши каби иллатлар назарга олинса, гиёҳвандликдан фақат битта шахс ёки оила жабр тортмайди, балки унинг касридан жамият озор чекишини яна таъкидлаймиз.

Баъзилар «гиёҳвандликнинг давоси йўқ», деб ўйлашади. Бу бадбин фикрга қўшилиш мумкин эмас. Шифога астойдил қасд қилинса, муддаога етилади. Бунда тиббий дорилардан ташқари беморнинг **прода кучини** чиниқтиришга алоҳида эътибор бериш керак. Энг муҳими – беморнинг оила аъзолари, қариндошлари, қўшнилари, дўстлари унга алоҳида меҳр билан муносабатда бўлишлари шарт. Шифоланиш жараёнида бемор меҳрга гоё ташна бўлади. Биз кўпинча тилимизда «гиёҳвандликка қарши кураш»

деган иборани қўлаймиз. Умумий томондан тўғри-дир, аммо шифо умидидаги гиёҳвандга бу «кураш» ата-маси мутлақо ноўриндир. Энди у билан курашилмай-ди, балки гиёҳвандлик ботқоғидан қутулиб чиқишига ёрдам берилади. Боласининг гиёҳванд бўлиб қолганини билган отанинг ғазабланиши табиий, эҳтимол, дўппослаб урар ёки уйга қамаб ҳам қўяр. Хўш, бундан бирон наф борми? Йўқ. Болага яхши муомала қилиш керак. Тўғри, бола бундай яхши муомалани сунистеъмол қилар, қилиғини давом эттиришга уринар, ёлғон гапирар... Ота-она, қариндошлар бу ҳолда тушкунликка тушмай, тиббий шифо баробаринда маънавий томондан даволашни давом эттиришлари зарур.

Гиёҳвандлик йўлига тўсиқ қўйиш расмий идораларнинггина вазифаси эмас. Агар бирон ерни сел босиш эҳтимоли бўлса, «бу иш қурилиш ташкилотининг иши», деб қараб турилмайди. Бутун қишлоқ ёки шаҳар аҳли кўтарилади. Гиёҳвандлик сели табиий селдан ҳам хатарлироқ бўла туриб, нима учун жамиятда бу ҳолга лоқайд қарайдиганларни учратамиз? Жиноятчиликка доир рисолага маълумотлар тўплаш чоғида бир мактабда ва яна бир маҳаллада кичик тадқиқот ўтказган эдим. Маълум бўлдики, ёшлар гиёҳвандлик, унинг келиб чиқиши, зарари ҳақида етарли маълумотга эга эмаслар. Маҳалла гузарида ўтириб олиб карта ўйинидан бўшамайдиган ёши улуглар эса бундан-да баттарлар. Гиёҳвандликнинг пайдо бўлиш тарихидан деярли беҳабарлар. Турларини умумий тарзда биладилар. Нархларини бутунлай билмайдилар. Неча грамм афюн боланинг қамоққа тушиб қолишига асос бўлишини ҳам билмайдилар. «Афюн моддаларининг жиноят иши қўзғатиш учун белгиланган миқдори» ҳақида қабул қилинган қарорга кўра, жиноят иши очиш учун боладан (ёки каттадан) 0,0001 грамм героин ёки 0,01 грамм морфин топилишининг ўзи кифоя қилинишини айтсак, «йўғ-е!» деб ажабланишади. Гиёҳванд хумори ту-

тиб талвасага тушганида қандай ваҳшийликларга қодир эканини тасаввур қила олмайдилар. Содир этилаётган ҳар уч қотилликнинг бири гиёҳвандлик оқибатида экани, дунё бўйича гиёҳвандларнинг сони эллик миллиондан ошиб кетгани уларни ташвишга солмайди. «Маҳаллада гиёҳвандлар борми? Бўлса, уларни қандай тарбия қилиш мумкин?», деган саволга маҳалла гузарида доимий равишда ўтирувчи қариялар елка қисиб қўя қолишди. Савол такрорлангач, «тарбия қиладиган ота-онаси бор», деб қўйишди.

Кечки пайт мактабнинг ҳожатхонасида наша чекиб ўтирган болаларни ушлаб, маҳалла идорасига олиб келишган. Икки боланинг ота-онаси келиб, узр айтиб, фарзандларини олиб кетишган. Учинчиси эса келмаган. Телефондаги қайта-қайта чорловга жавобан: «Ўғлимнинг наша чекишини биламан. Бу йўлдан қайтара олмайман. Қамасаларинг қамаб юбораверинглар, менга бунақа боланинг кераги йўқ, оқ қилдим!», деган жавоб олинди. Болани оқ қилиш осон. Аммо бу билан ота ва онанинг жамият олдидаги масъулияти соқит қилинмайди. Диний томондан олиб қаралганда ҳам, ота-она боласининг жинояти учун жавобгардир.

Касални яширсанг, иситмаси ошкор қилади, деган нақл бор. Гиёҳвандлик фақат битта ёки беш-ўнта мамлакатлардаги хасталик эмас. Давлат чегараларини ҳам, ижтимоий тузумларни ҳам, маълум тузумларга доир ғояларни ҳам тан олмайди. Собиқ иттифоқ даврида гиёҳвандлик «капитализм меваси» деб қаралар эди. Коммунистлар тузумида бундай хасталик урчиб, кўпайиши мумкин эмас, деб дунёни ишонтирмоқчи бўлишди. Ўша дамларда (яъни ўтган асрнинг саксонинчи йилларида) АҚШ аҳолисининг 30 фоизи гиёҳванд моддалардан фойдаланарди, Германия, Франция, Англияда бу хасталик авж олган кезларда «коммунизм қураётган ёш авлод» орасида гиёҳвандлик тез суръатлар билан тарқалаётгани яширилди. Оқибат шу бўлдики, гиёҳвандлик советларнинг европа қисмида-

ги мактабларига қадар кириб келди. Мактабларнинг ертўлалари, томлари гиёҳвандларнинг махфий қароргоҳларига айланди. Бу хасталик хавфи ҳақида гапира бошланганида кўп нарсалар бой берилган эди. Детектив жанрида ижод қилувчи адибларнинг 1990 йилдаги йиғилишидан сўнг бизни Москва шаҳридаги шундай мактаблардан бирига олиб боришган эди. 13-14 ёшдаги болалар гиёҳвандга айланиб бўлишган. Улар «Уруш ва тинчлик» романини Толстой ёзганми ёки Пушкинми – билишмайди. Аммо афюн моддаларнинг турларини, таъсир кучини, кайфдаги фарқини, нархини аниқ билишади. Бу болалар ҳеч нима билан қизиқишмайди. Уларга китобнинг ҳам, кинонинг ҳам, спортнинг ҳам қизиғи йўқ. Уларнинг асосий ташвиши – вақтида афюнни топиш. Хумор талвасаси бошланганида ўзларини қўйгани жой тополмай қолишади. Ҳатто ўзларининг томирларини кесиб ташлашади ёки тишлаб-тишлаб узишади...

Москва телевидениеси кўрсатувларидан маълумки, бундан 25 йил аввалги аянчли аҳвол яхши томонга ўзгармабди. Яқин ўтмишни, ўзга мамлакат пойтахтидаги аҳволни нима учун эслаяпмиз? Шукрки, бизнинг юртимизда гиёҳвандлик даражаси у томонлардагига нисбатан анча паст. Бизда гиёҳвандликка қарши кураш давлат миқёсида жиддий ва кескин олиб борилади. Ҳуқуқ идораларининг бу борадаги ишларини алоҳида таъкидлаш керак. Лекин гап шундаки, ён-атрофдаги мамлакатларда гиёҳвандлик авжга чиқар экан, уларнинг хавфи ҳам ошади. Гиёҳвандлик юқумли касал кабидир. Кураш сал сусайдими, катта ҳудудларни тезлик билан қамраб олади. Ҳамдўстлик мамлакатлар қаторидаги Украина бугунги кунда ОИТСнинг тарқалиш тезлиги бўйича дунёда «илғорлар»дан саналади. ОИТС билан гиёҳвандликнинг ўсиш суръати эса ҳамиша тенг юради. Дунё бўйича қаралганда, ОИТСга чалинган ҳар икки одамнинг бири гиёҳванд экани ғоят ташвишли ҳолдир. Шундай экан,

Киевнинг қайси бир мактаби ертўласида болалар билан томирларига қорадори юборар эканлар, биз бунда хотиржам ва беташвиш яшай олмаймиз.

Ҳар бир гиёҳванд сиртдан ювош кўринса-да, ён-атрофдагиларни бу хасталикка даъват этувчи, бу оғуни тарқатиш билан шуғулланувчи жиноятчига айланиши ҳеч гап эмас. Шу сабабли ҳам гиёҳванднинг доимий назорат остида бўлиши жуда муҳимдир.

Ўсмирларни дунёга машҳур спортчилар ёки санъаткорлар ўзига мафтун қилади. Бундай ўсмир ўша машҳур кимсага кўр-кўрона тақлид қила бошлайди. Не ҳамки, ҳозир профессионал спортда «допинг»дан бошлаб, сўнг аргентиналик машҳур футболчи, эндиликда тренер Марадонага ўхшаб ашаддий гиёҳванд бўлиб кетганлар кўп. Спорт оламида-ку, бу ҳолга қарши кураш мавжуд. Аммо санъатда гиёҳвандларга тўсиқ йўқ. Бугун саҳнада бемаъни ҳаракатлари билан ёшларни ўзига жалб қилаётган гиёҳванд санъаткордан мухлислари бу иллатни ҳам олишлари мумкин эмасми? Гиёҳвандликдан ўлим топган Майкл Жексон каби санъаткорларнинг ҳалокати ёшларга таъсир этадими?

Зулмат салтанатининг султонлари, қироллари, баронлари бор, дедим. Ҳа, шундай. Лекин улар зулматда яшириниб яшамайдилар. Башанг кийиниб юрадилар. Базмларда хонимларга лутф кўрғазиб, юксак маданият намуналарини намоиш этадилар. Улар минглаб ёш жонларнинг ўлимига сабаб бўлсалар-да, қўлларида қон кўрмайсиз. Улар ўзларини қотил санамайдилар. Афсусли ери шундаки, дунё жиноят кодексларида ҳам уларга қотиллик айби қўйилмайди. «Афюн-фуруш» айби билан қамоққа олинадилар. Афғонистон, Покистон, Колумбия каби мамлакатлар ҳамиша уларнинг диққат марказида.

Бу мамлакатлар деҳқонларининг асосий даромадлари айти шу афюн етиштиришда. Илм-фан ривожининг ижобий самаралари билан бирга салбий томон-

лари ҳам кўриняпти. Ҳозир афюнфурушлар кўкно-
ризорлар билан кифояланмайдилар. Кимёгарлар улар-
га наркотик моддаларнинг турли-турли хилларини
кашф этиб беришяпти. Яширин кимёвий лаборатори-
ялар дунёнинг кўп мамлакатларида иш олиб боряпти.
Энди германиялик афюнфурушлар Афғонистонга
қараб қолишгани йўқ. Берлиндами ё Мюнхендами
яширин ишлаётган лабораториялар уларга қанот
бўляпти. Билиш жоизки, кимёвий афюн табиийсига
нисбатан анча хавфли, унга ўрганиш, яъни домига
тушиш ҳам осонроқ.

Эрон ва Покистон гиёҳвандликка, хусусан, афюн
етиштиришга қарши қаттиқ кураш бошлагач, Европа
афюнфурушларининг асосий эътиборлари энди но-
тинч Афғонистон ва Марказий Осиёга қаратилди.
Уларнинг режасича, Марказий Осиё Афғонистондан
оқиб келувчи афюн моддаларни Европага олиб ўтиш-
да бир даҳлиз вазифасини ўташи керак эди. Ундан
ташқари бу ерларда, хусусан, Қирғизистонда ёввойи
тарзда ўсувчи нашазорлар катта бойлик манбаи эди.
Ўзбекистонда бу ҳолга қарши жиддий кураш олиб бо-
рилмаганида, эҳтимол, улар муддаоларига осонгина
эришар эдилар.

Афюнни Марказий Осиё орқали олиб ўтишга ҳали
ҳам барҳам берилгани йўқ. Кўнгилни хира қиладиган
жойи шуки, барча афюн тўлалигича олиб кетилмай-
ди, маълум миқдори Марказий Осиё жумҳуриятлари-
даги гиёҳвандлар учун қолдирилади. Жаҳон кузатув-
чиларининг маълумотига қараганда, Марказий Осиё-
даги гиёҳвандлар бир йилда ўн бир тонна (!) афюн ис-
теъмол қилар эканлар. Бу даҳшатли рақам ҳар бир
одамнинг юрагини ларзага келтириши табиий!

Гиёҳвандликнинг тиббий касалликка айланишини
кўпчилик билмаслигини инобатга олиб, бу хусусда ҳам
тўхталишни лозим топдим.

ИИВ Академияси олимларининг махсус адабиётлар-
ни ўрганишлари оқибатидаги хулослари шуни кўрса-

тадики, гиёҳвандликнинг касаллик сифатида вужудга келиши, шаклланиши ва ривожланиши уч асосий аломат: руҳий боғлиқлик, жисмоний боғлиқлик (бунинг асосий кўриниши илмий тилда «абстинентив синдром» деб ҳисобланади; «синдром» – келиб чиқиши умумий бўлган ва вужуднинг оғриқли ҳолатини ифодаловчи белгиларнинг мос келиши) ва ўзгарган толерантлик (реактивлик)нинг пайдо бўлиши («толерантлик» – атамаси «чидамлилиқ» маъносини англатади), кучайиши ва мустаҳкамланиши билан тавсифланади.

Афюн истеъмол қилиш кўпгина ҳолларда ўзига хос бўлган руҳий ҳолат – эйфорияни келтириб чиқариш хусусиятига эгадир. Бунда гиёҳванд кайфиятининг яхшилангани, тетиклашгани, кучига куч қўшилганини ҳис қилади ва ўзини чексиз имкониятларга эга деб ҳисоблайди. Баъзан эйфория ҳолатида шахс енгиллик, ўзига хос руҳий мувозанатни ҳам ҳис этади. Қатор ҳолларда эйфория субъектив, ёқимли соматик-вегетатив (жонланиш, ўсиш) ҳислар билан уйғунликда содир бўлади (яъни, танага ёқимли иссиқлик ёйилади). Эйфория ҳолатининг жадаллилиги гиёҳвандликнинг шаклланиш тезлигини белгилайди. Эйфориянинг хусусияти ва кучи бир хил эмас, балки афюн воситасининг тури ва сифатига, миқдори (дозаси) ва истеъмол қилиш усулига (чекиш, ҳидлаш, хапдори (таблетка) ютиш, ёки эм игнасида томирга юборилиши), гиёҳванднинг «малакаси» ва ўзига хос хусусиятларига боғлиқ бўлади.

Афюн мунтазам равишда истеъмол қилинавергач, кўп ўтмай, эйфория ҳолати киши учун доимий эҳтиёжга айланади, унда руҳий боғлиқлик (маълум ёқимли туйғуни яна ва яна ҳис қилиш, шунингдек, руҳий азоблардан қутилиш ва ўзи учун қулай бўлган руҳий ҳолатга кириш мақсадида афюн воситасини истеъмол қилишга бўлган онгли ва онгсиз эҳтиёж) ривожланади. Руҳий боғлиқлик бутун руҳий фаолият соҳасини қамраб олади ва ҳар хил кўринишларда намоён бўлади.

Биринчидан, у афюн мунтазам истеъмол қилинган барча ҳолларда (гиёҳвандликнинг барча шаклларида) вужудга келади. Иккинчидан, гиёҳвандда афюнга ноёб нарсага бўлгани сингари ижобий муносабат мустаҳкамланиб боради. Яъни дунёнинг лаззати фақат шунда, деган ишончи кучаяди. Учунчидан, боғлиқлик дастлаб эпизодик равишда (доимий эмас, дам-бадам), кейинчалик эса мастлик (кайф) ҳолатини ҳис қилишга бўлган турғун истак хоҳишида ифодаланади. Тўртинчидан, гиёҳванднинг руҳий (психик) турмуши ва бошқа шахслар билан муносабатларини, шунингдек, ижтимоий йўналишини ўзгартиради. Бешинчидан, руҳий боғлиқлик узоқ вақт мобайнида сақланиб қолиб, у афюндан ўзини тийишга бўлган уринишлардан (ре-миссия даврлари) сўнг гиёҳванднинг уларни яна истеъмол қилишга қайтишида ҳал қилувчи ўрин тутади.

Гиёҳванд афюнни мунтазам истеъмол қила бошлаганидан сўнг маълум вақт ўтгач, унинг миқдорини оширишга эҳтиёж сезади. Чунки аввалги миқдор олдингидек ҳузур бахш этмай қўяди. Унинг вужуди заҳарли воситанинг таъсирига мослашади ва қўникади, миёдаги алоҳида қисмлар – «комфорт зоналари»нинг афюнни сезувчанлик даражаси пасайиб боради. Афюннинг тобора ошиб борувчи миқдорига вужуднинг (организм) бундай мослашиши «ўзгарган реактивлик синдроми» деб номланади. Жиддий эътибор бериш керакки, афюн воситаларидан бирини истеъмол қила бошлаган гиёҳванд «бу ишимга истаган вақтимда барҳам беришим, ўзим хоҳлаган пайтда истеъмол қилишим мумкин», деб ўзини тинчлантиради. Бу ўзини ўзи алдашидан бошқа нарса эмас! Чунки вужудга – қон-қонига афюннинг сингиб кетиши ва таъсирининг тобора пасайиши (толерантликнинг ўсиши) оқибатида гиёҳванд аста-секинлик билан миқдорни ошириб бораётганини ўзи ҳам сезмай қолади. Оқибатда афюнга боғлиқликнинг янада оғирроқ шакли – жисмоний боғлиқлик вужудга келади. «Жисмоний боғлиқ-

лик» деганда Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг таърифига кўра, вужуднинг афюнга мослашуви (бош-қача айтганда, вужуднинг афюнга қул бўлиши) тушунилади. Бундай ҳол у ёки бу турдаги афюннинг қабул қилиниши тўхтатилганида содир бўладиган интенсив (ортиқ даражада жадал) жисмоний касалликларда намоён бўлади. «Тўхтатиш синдроми» ёки «абстинентив синдром» деб аталадиган бу хасталиклар (кучли бош оғриши, безгак тутиши, қўл-оёқлар суягини қақшатувчи оғриқ) афюннинг моддалар алмашинувида иштирок этиши ва ушбу восита вужудга киририлмаса, тана аъзоларининг бир меъёрда ишлай олмаслиги туфайли вужудга келади. Абстинентив синдром афюн охирги марта қабул қилинганидан сўнг маълум вақт ўтгач пайдо бўлади. Абстинентив синдром ривожланганида афюнга эҳтиёж эйфория ҳолатига тушиш (яъни, ҳузурланиш) мақсадида эмас, балки оғриқ ва азоблардан қутулиш мақсадида вужудга келади. Шунинг учун ҳам гиёҳванд ўзини бу азобуқубатлардан халос этадиган афюнни топиш учун ҳар қандай ишга, жумладан, жиноятга қўл уради. Азобдан титраётган пайтда афюнни кўрсатиб, «онангни сўйсанг, шуни оласан», дейилса, бу шартни бажаришга ҳам тайёр руҳий ҳолатга келади.

Гиёҳвандликнинг сўнгги босқичи, одатда, шахснинг ахлоқий ва маънавий таназзули (ижтимоий декомпенсация, оиладаги муносабатларнинг бузилиши, жамият ва қонунда белгиланган қоидаларга риоя қилмаслик) ҳисобланади. Гиёҳвандда бундай таназзул алкоғолли ичимликларни суиистеъмол қилишдан 15-20 барабар тезроқ вужудга келади.

Баён қилинган фикрлар гиёҳвандлик – касалликдир, деган ягона хулосага олиб келади. Зотан, гиёҳвандликнинг кўринишлари ҳамда унга дучор бўлган кишиларнинг хулқ-атворидаги биологик ўзгаришларни фақат мутахассислар, яъни нарколог-врачларгина аниқлашлари мумкин. Шу сабабли жонли тилимизда ва матбу-

отда ёки ҳуқуқшуносликка доир адабиётларда «гиёҳвандликка қарши кураш» деган иборанинг қўлланилиши, юқорида зикр этганимиздек, тўғри эмас. Модомики, гиёҳвандликни касаллик дедикми, унга қарши курашиш эмас, балки уни даволаш керак.

«Гиёҳванд» деган атамани кўп тилга оламиз, ёзамиз. Шу ўринда ҳам бир нуқтага эътибор қаратиш керак: афюнни бир марта истеъмол қилган, ора-сира оладиган, ҳали бу заҳри қотилга бутунлай боғланиб қолмаганлар «гиёҳванд», дейилса унча тўғри бўлмайди. «Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунида айтилганидек, тиббий текширишлар натижаларига кўра ташхис қўйилган шахсгина «гиёҳванд» деб аталади. Гиёҳвандлик – эйфорик, тинчлантирувчи, оғриқ қолдирувчи, ухлатадиган, банги қилувчи ёки қўзғатувчи табиий ва ва синтетик моддаларга патологик (оғир хасталikka) мойил бўлишни англатади.

Ўсмирлар (вояга, яъни ўн саккиз ёшга етмаганлар) гиёҳвандлиги муаммоси алоҳида масаладир. Афюн моддаларини истеъмол қилишга бўлган ишқибозликнинг бошланиши, шаклланиши, унинг ижтимоий-руҳий механизмлари, руҳий ва жисмоний боғлиқлик динамикасида, «ўсмирлар» ва «катталар» гиёҳвандлигининг босқичларида ўхшашлик бор, аммо фарқлар ҳам мавжуд.

Вояга етмаганлар гиёҳвандлигининг ўзига хос хусусиятларига: биринчидан, афюнни эрта истеъмол қилиш ёш, ҳали чиниқмаган вужуд учун бир неча баробар хавфлироқ эканлигини, чунки ўсмирнинг ақлий ва жисмоний ривожланишида ҳар хил патологияларнинг вужудга келишига сабаб бўлиши мумкинлигини, бинобарин, киши гиёҳвандликка қанчалик ёш ружу қўйса, бунинг оқибатлари янада даҳшатли бўлишини; иккинчидан, ўсмир вужудининг қаршилиқ кўрсатиш даражаси пастроқ эканлигини, шунинг учун ҳам уларнинг афюнга тез кўникишини; учинчидан, афюнга

берилиш сабабларининг турлича эканлигини; тўртинчидан, тозароқ бўлгани учун қимматроқ сотиладиган афюн воситаларини сотиб олишга пули етмаганлиги сабабли ҳаёти ва соғлиғи учун хатарли бўлган арзон ва сифатсиз моддаларни сотиб олишга мажбурлигини киритиш мумкин. Бу эса ўз навбатида касалликнинг оғир кечиши ва рўй берган оқибатларнинг хусусиятларида намоён бўлади.

Ҳозирги вақтда турли соҳа мутахассислари (биринчи галда тиббиёт ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари ходимлари) давр эпидемияси бўлмиш гиёҳвандликнинг тарқалишидаги асосий хусусиятлардан бири сифатида афюн истеъмол қиладиган ўсмирлар сонининг кескин ортгани, шунингдек, афюн истеъмол қилишнинг қуйи ёш чегараси (дунё бўйича) 10-12 ёшгача пасайганини қайд этмоқдалар. Наркотик мастлик ҳолати ўсмирлар учун жиноий хулқ-атвор детерминациясининг (умумий алоқадорлик ва сабабий боғланиш) муҳим омили эканлиги ҳисобга олинса, бу нафақат тиббий, балки криминологик (жиноятга доир) аҳамиятга ҳам эга бўлган муҳим муаммо экани ойдинлашади.

Афюн сингари одам вужудига ва руҳиятига салбий зарба берувчи, тафаккурни сусайтирувчи таъсирга эга бўлган кимёвий, биологик моддалар ва дори-дармонлар жуда кўп. Бироқ, улар турли сабабларга кўра (масалан, ижтимоий хавфлилик даражасининг пастлиги, вужуднинг унга қаттиқ ўрганиб қолмаслиги) афюн воситалари жумласига ҳозирча киритилмаган. Ўша кимёвий дориларни истеъмол қилиш «заҳарвандлик» – «токсикомания» деб аталади. Афюн истеъмол қилиш натижасида юзага келадиган ҳолат – «наркотик мастлик», заҳарвандлик моддаларининг таъсири эса «заҳарли мастлик» деб номланади. Токсикомания ҳам зарарли ва хатарлидир. Унда ҳам гиёҳвандликдаги сингари боғланиб қолишлик ва ўзгарган реактивлик кўринишлари пастроқ даражада бўлса-да ўзини

кўрсатади. Даража пастроқ бўлишига қарамай, бу моддаларнинг истеъмол қилиниши оқибатида гиёҳвандликдагидан кам бўлмаган руҳий ва жисмоний бузилишларга олиб келади. Шу сабабдан ҳам мутахассислар заҳарвандлик моддаларининг (токсикант) бир қисми афюн воситаларининг расмий рўйхатига киритилиши шарт, деб ҳисобламоқдалар.

XX аср тил бойлигида «наркобизнес» деган атама ҳам пайдо бўлди. Энг ваҳший жиноятлар айнан шу наркобизнес томонидан амалга ошириляпти. Жаҳоннинг кўп мамлакатлари, ҳуқуқ ва тартибот идоралари уларга қарши ҳамкорликда курашмоқдалар. Ўзбекистон бу ҳамкорлик занжирининг муҳим ҳалқаларидан бирига айланган. Бундан бир неча йил муқаддам Тошкентда ўтказилган Халқаро семинар-кенгаш бу фикрнинг ёрқин далили бўлган эди. БМТ экспертлари, Интерпол зобитлари, божхона ва хавфсизлик хизмати ходимлари, дипломатлардан иборат икки юзга яқин мутахассислар афюн моддаларни назорат қилиш бўйича фикр юритиб, бу соҳадаги Ўзбекистоннинг тажрибасини юқори баҳолаган эдилар.

Наркобизнесга қарши кураш ҳозир авж палласига кирган. Афсусли ери шундаки, бу соҳада мамлакатлар орасида якдиллик йўқ. Турли мамлакатлар турлича йўл тутишни маъқул кўришяпти. Масалан, Европанинг бир неча давлатлари гиёҳвандларга қарши курашмай, уларга эркинлик яратиб бериш таклифини илгари суряптилар. Бу таклифга кўра, гиёҳвандлик жиноят эмас, гиёҳвандлар тиббий рўйхатда турадилар ва оғир хасталарга доир имтиёзлардан фойдаланадилар, яъни эм игнаси ва қорадори уларга давлат томонидан арзон нархда ёки текинга берилади. Билишимча, Швейцарияда бу соҳада амалий ишлар ҳам бошлаб юборилган. У ерлардаги истирожат боғлари дам олиш куни гиёҳвандлар ихтиёрига берилиб, қорадори ва эм игнаси билан таъминландилар. Бу усул ўлимни бўйнига олган чорасиз одам-

нинг аҳволини эслатади ва ёмон оқибатларга олиб келади.

Айрим мамлакатлар афюн моддаларни ишлаб чиқарувчига, тарқатувчига ва истеъмол қилувчига қарши жазо чораларини кучайтирдилар. Айтиш мумкинки, аёвсиз чора кўрадиган бўдилар. Хитой, Эрон ва Покистонда бу жинойтлар учун ўлим жазоси белгиланди. Шундай бўлишига қарамай, наркобизнеснинг чекингиси йўқ. Покистонда ўлим жазоси жорий қилинганидан кейин ҳам юзга яқин гиёҳвандлик лабораториялари аниқланиб, маҳв этилган. Мамлакатдан олинган маълумотларга қараганда, у ерда бир ярим миллион одам қорадори истеъмол қилади. Бу рақамлар кураш учун жазо чораларининг кучайиши ҳам кифоя этмаслигини кўрсатади.

Бизнингча, бу хасталикнинг давоси – маънавий тарбияда. Оиладаги тарбия қандай ва жамиятда бу борада қандай тарбиявий ишлар олиб бориляпти? Оила бошлиқлари – ота ва она маънавий жиҳатдан қандай даражада? Жамиятдаги маънавий ишлар хўжакўрсинга, юқори идораларга маълумот бериш учунгина қилинмаяптими? Очигини айтсам, шундай ҳоллар ҳам учраб турибди. Бир тадбирни телевизорда мақташди. Тадбирни ўтказишда «Камолот», «Маҳалла» жамғармаси, Маънавият ва маърифат маркази, милиция бошқармаси... каби ўнга яқин ташкилот қатнашган. Йиғилган ёшлар сони эса ўттиздан ошмайди. Демак, камида ўн ташкилот юқори идорасига шундай тадбир ўтказдик, деб маълумот беради. Натижа эса...

Бошқа масалаларда шундай лоқайдлик қилиш узрлидир. Аммо гиёҳвандликка қарши курашни қоғозлардаги маълумотномаларда олиб бориш зинҳор мумкин эмас. Бу курашда бутун халқнинг биргаликдаги ҳаракати зарур. Ўзбекистонда гиёҳвандликка қарши кураш олиб боришнинг яхши намунаси мавжуд. Яъни маҳалла аҳлини тўлалигича жалб этиш. «Битта болага қўни-қўшнилар ҳам ота-онадир», деган ёзилмаган

қоидани ҳамма жойда бир хилда жорий бўлиши бу соҳада айниқса қўл келади. Бир куни эрта саҳарда қариялар билан бирга тўйга бораётган эдик. Кўчадага ариқ бўйида ўтирган тўрт йигитча дарров саросимага тушиб, ўринларидан турдилар. Билсак, тонгда наша чекиб ўтирган эканлар. Қарияларни кўриб, ўзгаришларининг ўзиёқ уларни тарбиялаш мумкин, деган умидни туғдиради. Қайси маҳаллада гиёҳвандлар кўпроқ экан, демак, ўша маҳаллада қарияларнинг эътибори сушт экан, муҳтарам оқсоқолларимиз буни ҳам ўйлаб кўрсалар чакки бўлмайди.

Гиёҳвандлик бир оиланинг ташвиши эмас. Бир маҳалла, бир шаҳар, бир мамлакатнинг ҳам ташвиши эмас. Бу бутунжаҳон ташвишидир. Полшанинг барча аҳолиси гиёҳвандликка қарши курашда якдил эканликларини изҳор этиб, кўчаларга чиқиб қўлни қўлга берибдилар. Бутун Полша бўйлаб жонли ҳалқа ҳосил бўлибди. Бундай жонли ҳалқа бутун жаҳон бўйича қалбан ташкил этилиши керак. Шундагина гиёҳвандлик маҳв этилади. Шундагина зулмат салтанати чекинади.

Ёмонликлар онаси

Умидимиз юлдузлари, хатарли касалликка нисбатан арзимасдай туюлган яна бир илат борки, буни унутмаслигимиз керак. Бу – кашандалик. Гиёҳвандлик ҳаётни тезлик билан қисқартирса, кашандалик аста-секинлик билан таъсир қиладиган заҳардир. Ўпка, нафас йўли, оғиз бўшлиғида уйғониб, оқибат ўлим билан якунланадиган саратон касаллигига кашандалик сабаб эканини ҳамма билади. Аммо билсада, ўзини тўхтата олмайди. Айниқса, бола чоғида ўрганиб қолганларнинг аҳволи оғир: ташлагиси келади, лекин иродаси заифлик қилади.

Сизнинг тенгдошларингиз орасида, афсуски, кашандалар кам эмас. Янада афсуски, қизлар орасида

ҳам кашандалар бор. Кашандалар бу илатни катталарга тақлид қилиб илаштириб оладилар. Дейлик, ўн икки ёшли бола ўзини зўр қилиб, катта қилиб кўрсатгиси келса, лабига сигарет қистиради. Назарида бу ҳолати уни салобатли қилиб кўрсатади. Аслида эса ундай эмас, сигарет тутатаётган ўсмир атрофдагиларнинг кўзига нодон бўлиб кўринади. Чекувчи ўсмир қанақасига зўр бўлсин-ки, уйида, мактаб ёки лицей-коллежда яширин чекса?! Ўттиз-қирқ ёшига қадар отасидан қўрқиб яширинча чекадиган кашандаларни ҳам кўрганман.

Гиёҳвандлик ва майхўрлик диний томондан тақиқланган – ҳаром қилинган. Кашандалик очиқ тақиқланмаган бўлса-да, берилган улуғ неъмат – саломатликка зарари борлиги учун ҳам ҳаромдир, десак бўлади. Сигарет, сигара, папирос, чилим – буларнинг барчаси сиз учун хатарлидир. Бу балолардан, аввало, ўзингиз қочинг, тенгдошларингизни ҳам огоҳлантиринг.

Орангизда кашандалар билан бирга пивомидан ё мусалласми ичадиганлар учраб тургани учун бу мавзуда ҳам алоҳида суҳбат қиламиз.

Умидимиз юлдузлари, маст қилувчи ичимликларни ичиш ҳаром, яъни ман этилганини биласиз. Шукрим, бу илатдан **ҳозирча** йироқсиз, илоҳим, «ёмонликлар онаси» деб сифатланган бу хасталиқдан ҳаминша узоқ бўлинг. «Ҳозирча» деганимнинг маъноси, бугунги ўсмирлар яқин йилларда йигит ёшига етгач, аввал ота-оналаридан яширинча, кейин ошкора майхўрлик қилаверадилар. Яна афсуски, катталарга ҳавас қилиб пивомидан ё виномидан ичувчи ўсмирлар ҳам учраб туради. Илоҳим, уларнинг бу касаллиги сиз ақли расо ёшларимизга юқмасин. Майхўрликнинг ақлни кетказувчи ёмон илат эканини ҳамма билади. Ажабки, бу илатдан ўзини ихота этишни ўйламайди.

Майхўр бир одам маст бўлиб олиб, сийдиги билан аввал қўлини, кейин юзини юва бошлади. Ундан: «Нима

қиялпсан?», деб сўрадилар. «Покланяпман», деб жавоб берди у.

Бошқа бир майхўрнинг дудоқларини ит ялай бошлади. Маст одам итга: «Эй жанобим, сен мени сийла-япсан, Худо сени сийласин!» деб тумшуғидан ўпди. Ит мастнинг юзига қараб чоптирди. Маст итнинг бу иши учун ҳам ташаккур айтди.

Бу икки воқеага ишонмагандирсиз ёки латифа ўрнида қабул қилгандирсиз. Эҳтимол лофдир? Нима бўлганида ҳам, маст одамнинг ҳаракатларини диққат билан кузатсангиз, бундан баттар ҳолатларга гувоҳ бўлишингиз мумкин. «Мастлик – ростлик», деб бежиз айтмаганлар. Менингча, «Мастлик – аҳмоқлик!» Мастлик инсоннинг ақлини олиб қўяди ва уни ўзлигидан, яъни инсонликдан узоқлаштирадиган аянчли бир ҳолга келтиради. Ит мастнинг юзига «чоптираётганда» у аҳмоқ одам юзимни бир меҳрибон ювяпти, деб роҳатланди. Мастларнинг бадбўй оғизларидан қандай уят сўзлар чиқишини билмайдиган одам йўқ. Маст ака-укалар бир-бирларини «онангни...»лаб сўкишяпти. Ё, алҳазар! Ўз оналарини-я? Қайси аҳмоқдан бундан баттарроқ аҳмоқлик кутиш мумкин? Маст одам номус ва шарафини сақламайди, чунки ўша пайтда ақлидан айрилган бўлади. Мастлик қанча давом этса, аҳмоқлик ҳам шунча давом этади. Маст бундай пайтда нима қилаётганини билмайди. Номус, ор, шараф каби қадриятлар қушдек учиб кетади-ю, қайтиб келиб қўнмайди. Қанча номусли қиз-жувонларнинг номуси мастликда булғанди. Бундай чиркин хатарларни эшитиб-кўриб юраверамиз. Ичкилик заҳарли илон кабидир. Бир чақса – ўлдиради. Яхшиликка олиб келмайди. Шунинг учун ичкиликнинг барча турлари ҳаром – ман қилинган. Майхўрларнинг аксари Қиёматда жаҳаннамга боражакларини, ёниб, кул бўлажакларини билсалар ҳам, ўзларини тийиб ололмайдилар. Бу қандай аҳмоқлик? Балки «касаллик» дерсиз. У ҳолда нима учун жигари оғриган инсон даволаниш

чорасини излайди, ҳаракат қилади-ю, майхўр нафсини енгитиш чорасини қидирмайди? Ажаб, ичкиликни чақиб ўлдирадиган илонга ўхшатдим-у, аини чоғда ўйланиб қолдим: илон аҳмоқлиги учун бировни чақмайди, жонини ҳимоя қилиш учун чақади. Майхўрликдан қайтмаётган аҳмоқ одам эса жонини авайлашни ўйламайди.

Жаброил алайҳиссалом Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳузурларига келиб: «Жаъфари Тайёрий тўрт фазилати туфайли Аллоҳнинг мақтовига сазовор бўлди», деди. Расулуллоҳ (с.а.в.) Жаъфари Тайёрийдан бу мартабага қандай эришганлигини сўради. У дедики:

– Қарасам, ичкилик ақлни йўқотади. Шунинг учун ичкиликни ичмадим. Бут-санамларга қарадим, фойдаси йўқ, шунинг учун уларга сизинмадим. Оиламни рашк этганим сабабли бошқалар билан зино қилмадим. Ёмон оқибатга олиб келишини билганим учун ёлғон сўзламадим.

Эътибор қилинг: сабабларнинг аввалида ичкиликдан юз ўгириш турибди. Агар инсон майхўрликни ташламаса, бут-санамларга ҳам сизинаверади. Юзига «чоптирган» итга миннатдорлик билдирган мастнинг бутга сизиниши қийин эканми? Ишонмасангиз, синаб кўринг: хумор тутиб азобланаётган майхўрга бир пиёла ароқни кўрсатинг-да, «шу бутга сизинсанг, ароқ сеники», денг. Сизиниш нима экан, шу бир пиёла ароқ учун ўша ёғоч бутни ялай-ялай адо қилиб беради. Майхўр одам зинодан ҳам, ёлғондан ҳам қайтмайди.

Пайғамбаримиз алайҳиссалом, «Хамр (яъни ақлни олғувчи ҳар бир нарса) ёмонликлар онасидир», деганлар. Яна марҳамат қилиб дедиларким: «Хамрдан сақлан. Унинг дарахти бошқа дарахтлардан ошиб ўтгани каби, гуноҳлари ҳам бошқа гуноҳлардан ошиб тушади». Майхўрликнинг Аллоҳ томонидан ҳаром қилингани (тақиқлангани)ни, бу ҳақда Қуръони каримда оятлар мавжудлигини кўпчилик билади. Яна билишимиз жоизки, ҳатто Тавротнинг саҳифаларида ҳам «Ша-

роб шарманда этади, мускир жанжалкашга айлантиради. Унга мубтало бўлган ақлли эмасдир», дейилган.

Минг афсуслар бўлсинким, асли мусулмонобод бўлган юртимизда, асли мусулмоншева бўлган одамларнинг фарзандлари орасида ўз насабларини унутиб, ёмонликлар онасининг фарзандига айланиб қолаётганлар бор. Майхўрликка қарши гапириш, майхўрларни инсофга чақириш — шамолга қарши ҳайқириш каби бесамар кетяпти. Яхши билан ёмоннинг фарқига боровчи кишилар гапиргудек бўлишса, «Сен майнинг қадрини қаердан билардинг?» деган маънода афтарини бужмайтирадилар.

Бир кун камина ҳам майхўрликка қарши сўз айтган эдим, «Ҳадеб ароқни ёмонлаб маломат қилаверасизми, биз унақа кўп ичмаймиз», деб таъна қилишди. Қизиқ баҳона! Кам ичдинг нима-ю, кўп ичдинг нима, фарқсиз — игна ҳам, йўгон қозиқнинг учи ҳам кўзга кирар бўлса, барибир кўр қилади. Менга таъна қилган жамоатга қараб дедимки: «Сиз бутун дунё бўйича бир одамни топинг. Агар у: «илгари касал эдим, шу ароқни ичиб тузалдим, илгари камбағал эдим, шу ароқни ичиб бойиб кетдим, илгари хор эдим, шу ароқни ичганимдан кейин обрў топдим, шарафландим», деса, сизларни ичкилик билан ўзим таъминлаб турман. Шундай одамни топа олмайсиз. Чунки ароқ (ароқ деганда барча маст қилувчи ичимликларни назарда тутяпман, халқ орасида буни «шайтон суви» дегувчилар ҳам бор) соғлом одамни касал қилиши, бойни камбағалликка гирифтор этиши, шарафли одамни эса хорлик жарига судрашини барча билади. Аммо нафс олдида мағлуб ҳолда тураверадилар.

Мени бир нарса ажаблантиради: айтайлик, телевизор сотиб олдик. Дарров қўлланмасини ўқиймиз. Телевизорни кашф қилган олимлар, усталар бизларни огоҳлантиришади: 220 вольтли токка уланг, иситиш ускунасидан нарироқда турсин... Буни билиб, биз ҳеч қачон телевизоримизни 380 вольтли токка уламаймиз,

телевизорнинг бузилишига йўл қўймаймиз. Қўланмага амал қилмасак, пулга қуямиз. Ҳолбуки, Инсонни яратган Аллоҳ Одам болаларига тўғри яшаш йўларини ўргатувчи қўланма — илоҳий китобларни туширди, тўғри йўлга бошловчи элчиларни юборди. «Қўланма»нинг энг улуғи, шубҳасиз, Қуръони каримдир. Элчиларнинг энг шарафлиси, шубҳасиз, бизнинг Пайғамбаримиз алайҳиссаломдирлар. «Муъминлар учун насиҳат, кофирлар учун ҳасрат» бўлиш Қуръони карим одамларга қарата: ичма, бу дунёда хор бўласан, у дунёда азобга қоласан, деб турса-ю, кимдир-бировлар эшитмагандек, билмагандек ичаверса?! Бу дунё азобига дуч келганида, айтайлик, тузалмас хасталикка чалиниб, тўшакка михланганида ёки фарзандлари ёмон хулқлари билан куйдира бошлаганида «Эй Худо, мен Сенга нима ёмонлик қилувдимки, менга шунча ғам-алам берасан», деб ноалар қилади, кўз ёшлар тўкади. Фиръавннинг иймон келтириши каби кечиккан бу ҳасратларидан фойда бўлармикин?

Кечагина «Ичманг, биродар», дегани учун кўзига ёмон кўринган имомни чақиртириб: «Бир ўқиб қўйинг», дейди. Мулла қирқ марта «Ёсин» сурасини ўқиса, нариги дунёга гўё гуноҳлардан холи бўлиб кетиладигандай туюлади. Кошки эди, буларнинг фойдасизлигини билса! Юқори кучланишли токка уланган телевизор куйгани каби охирати куйиб бўлганини англамайди. Телевизор куйса, пулига ачинади. Умрининг энг гўзал онлари куйиб адо бўлаётганини эса, фаҳмламайди.

Ароқ одамнинг ўзигагина ёмон таъсир қилса, чидаш мумкин дир балки. Ароқнинг зурриётга таъсиричи? Мажруҳ туғилаётган болалар, туғилмаёқ ўлаётган болалар-чи?! Бирор кишини бехос уриб ёки туртиб юбориб, оёғини ёки қўлини майиб қилиб олган киши, қонун олдида жазоланади. Лекин қўл-оёқсиз ёки ақлсиз туғилаётган болаларнинг мажруҳлигига сабабчи майхўр ота ёки она жазоланмайди. Тўғри, бу дунё

қонуни жазоламайди, аммо Қиёматдаги жазо тайин-
ку, қўрқишмайдими?

Биларсиз, ҳуқуқбузарлар ҳамиша милиция назора-
тида бўлишади. Булар «профилактик ҳисобда турув-
чилар», деб номланади. Ана шу ҳисобда турувчилар-
нинг 46 фоизини ашаддий майхўрлар, 31 фоизини
муқаддам судланганлар, 15 фоизини гиёҳвандлар, 8
фоизини руҳий хасталар ташкил этади. Муқаддам
судланганларнинг кўпчилиги ичкиликка ружу қўйга-
нини инобатга олсак, биринчи тоифанинг нақадар
кўплиги аён бўлади.

Ароқхўрлик ҳақида гапирилса, европаликлар буз-
ди бизларни, деймиз. Бу гапда жон бор. Лекин улар
ҳар биримизни ётқизиб олиб, оғзимизга зўрлаб ароқ
қўймадилар-ку! Европаликларнинг маданиятга оид
дуруст одатларини олмаганимиз ҳолда нима учун фа-
қат бузуқликларини маъқул кўриб қолдик? Яна
ҳақиқат шуки, европаликлар келгунига қадар ҳам
майхўрликлар, бўзахўрликлар, нашавандликлар...
бўлган. Европаликларнинг келиши яширин гуноҳлар-
ни ошкора қилиш дарвозасини очиб берди. Олдин ат-
рофдагилардан уялиб ёки қўрқиб ичишган, чекишган
бўлишса, энди қўрқув ҳам, уят ҳам йўқ. Авваллари
фақат эркаклар ичиб-чекишган бўлишса, энди у гу-
ноҳкорлар сафида аёлларни ҳам кўрамиз. Тўйларда
дастурхон тўрини эгаллаб, ичишади. Бундан ташқа-
ри ўзларининг «гап» деб аталмиш хос зиёфатлари ҳам
бор. Майхўрлиги учун оналик ҳуқуқидан маҳрум эти-
лаётганлар ҳам учраб турибди, тўғрими?

Бир йили Рамазон ойида хориж сафарига отландик.
Ҳали учигга тайёргарлик кўрилаётган онда ифтор-
ликни учоқ ичида қилдик. Учоқ осмонга кўтарилгач,
аввал мусаллас тарқатилди, сўнг таом берилди. Олдин-
ги ўриндиқларда аёллар ўтиришиб эди. Мусалласни
ичиб, таомни еб олишгач, учоқ бекаси пулга сотиш учун
олиб чиққан қимматбаҳо ароқдан бир шиша олдилар.
Сўнг сумкаларидан пиширилган товуқ, нон ва яна ал-

лақанча нарсалар олиб, зиёфатларини бошладилар. Зиёфат қарийб уч соат давом этди. Шунда ҳамроҳим ажабланиб, «Бу ердан қиммат ароқ олгандан кўра шаҳардан ола қолишса бўлмасмиди?» деб ажабланди. Шунда дедимки, «кузатувчилар орасида эрлари борлигига эътибор қилмабсиз-да, ахир эрлари учун улар баодоб, ҳаёли хотинлар-ку!» Хорижда уларни бир неча эркаклар кутиб олишди. «Ўйнашлари» дея олмаймиз, чунки бузуқликларини ўз кўзимиз билан кўрганимиз йўқ. Лекин йўл-йўлакай ичиб, маст ҳолда келган жувонларни одобли эркаклар кутиб олишмаса керак? Кейинроқ шунга ўхшаш воқеани Бишкек орқали Техронга учганимизда ҳам кузатдим. Ундаги ширакайф аёллар этаги калта, енгсиз кўйлақда ўтирган эдилар. Учоқ қўнишга шайланган дамда ҳожатхонга кириб, узун кўйлақ кийиб, бошларига рўмол ўраб «муслима»га айландилар. «Аёл кишининг макри қирқта туяга юк бўлади» дейилганда балки шу каби аёллар назарда тутилгандир?

Кузатгансиз, баъзилар ичганда ҳам гўё маданийча ичишга ўрганишган. Яъни «тамада» деганни сайлаб оладилар. (Бу сўзни ўзбекчага айнан таржима қила олмадим, рамзий маънода «Шайтоннинг бош ёрдамчиси», десам ранжимасинлар.) Чиройли сўзлар, яъни, «тост» айтадилар. Тилаклар тилайдилар. Соғлиқ, омад, бахт... Кимдан тилайдилар? Албатта, Худодан тилашади. Ўйлашмайди-ки, яратган Тангри «ичма, бу ҳаромдир», деб қўйибди. Шу ҳаромни ича туриб, Ундан яна бахт сўрасалар, берармикан шу бахтни!

Баъзан ичкилик қўйилган давраларда ўтиришга мажбур бўламан. Шунда айримлар сал истиҳола қилган бўлиб: «Чарчоқни кутаради, ижозат берсангиз, озгина-озгина ичсак», дейишади. Шунда: «Рухсатни мендан сўраманг, чунки бунини мен ҳаром қилган эмасман», деган мазмунда жавоб бераман. Баъзиларга шу гап таъсир қилади, бошқалар: «Худонинг ўзи кечиради», деб ичаверишади. Худди Худо уларга «Тўйиб ичиб ола-

верларинг, кейин сенларни кечираман», деб тилхат бергандай ёки ваҳий юборгандай ишонч билан гапиришади.

Бир неча йил бурун Туркистон шаҳрида, ҳазрат Аҳмад Яссавий мақбараларидан бир чақиримча нарида аянчли бир даврада ўтиришимга тўғри келган эди. Воқеа тўйнинг эртасига содир бўлди. Дастурхон атрофида турли ёшлардаги одамлар ўтирибмиз. Айтишим жоизки, шундай муқаддас ва шарафли шаҳарда яшовчи, ўзини мусулмон деб атовчилар ароқхўрликда «чемпион» эканлар. Хуллас, мендан «тост» айтишимни илтимос қилишди. Дастлаб рад этдим. Талаблар такрорланавергач, дедимки: «Хўп, гапираман, аммо ранжимайсизлар. Ҳозир сизларга, «ичманг», деганим билан ёқмайман. Лекин бир нарсани ўйлаб кўринглар: мана бу йигит ўғлингиз экан, ота билан ўғил нима деган одам бўлдиларинг энди?! Мана бу йигит сизнинг куёвингиз экан, сиз билан ичиб, маст бўлиб, уйга боргач хотинини, яъни қизингизни урса, қизингиз додини кимга айтади? Сўнг эса сиз додингизни кимга айтасиз?»

Бу гапдан кейин ўғил ва куёв чиқиб кетишди. Бир-икки киши гапимни маъқуллаб, ароқ қуйилган пиёлани нари суриб қўйишди. Бошқалар эса «Худо кечиради», деб ичишни давом эттираверишди. Бундай одамларни «эшшакдай қайсар», дейишади. Йўқ, азизлар, эшакларни ранжитманг, эшаклар уларга ўхшамайди, чунки эшакни тарбия қилса бўлади: «иш-ш» десангиз тўхтайтиди. Бундай одамлар эса тўхташмайди. Ҳазрат Навоийнинг бир байтларида (мазмунини) «ичувчилар ўзларини шер деб тасаввур қилганлари билан нафс ити олдида забундирлар (мағлубдирлар)», дейилади. Яъниким, бадмаст одамлик доирасидан чиқади-ю ҳатто ота-онаси, ака-укалари, дўстларига қараб акиллайтиди, ҳатто уларни қопишдан ҳам қайтмайди. У ҳатто ит ётишга ҳазар қиладиган ерларда ҳам ётиб қолаверади.

Ароқхурлик қанча-қанча улуғларни хорлик ботқо-
гига ботирди. Жуда кўп истеъдод эгалари бу бало
оқибатида умрларини ҳам, қобилиятларини ҳам бой
бердилар.

Шу ўринда ҳазрат Бобур Мирзонинг бир фармон-
ларини эсга олсак, фойдадан холи бўлмас. Милодий
ҳисобда 1525 йили имзоланган мазкур фармонга би-
ноан майқатагон (сухой закон) эълон қилинган эди.
Унда шундай сўзлар бор:

«Башар нафси ёмонликка майл этишдан узоқ эмас,
«нафсимни поклай олмадим, чунки нафс ёмонликка
амр этувчидир». Ундан қайтиш бағишловчи Маликнинг
лутф-марҳаматидан бошқа мумкин эмас. «Бу Аллоҳ-
нинг эҳсонидир, кимга хоҳласа, бахш этади. Аллоҳ
катта эҳсон эгасидир». Бу сўзларни ифодалашдан ва
бу гапларни баён қилишдан ғараз шуки, инсонлик та-
қазоси, подшоҳлар расм-русми, подшоҳлик лавозими,
мансабдорлар одати бўйича шоҳдан тортиб сипоҳий-
гача гўзал ёшлик кунларида шарият ман қилган баъ-
зи нарсаларга ва айрим ўйин-кулгуларга ружу қили-
нарди. Бир қанча вақтдан кейин пушаймонлик кун-
лари келиб, уларни битта-битта тарк қилинар ва чин
тавба билан уларга қайтиш эшиги ёпилар эди. Аммо
мақсад ва матлабларнинг муҳими ва буюги бўлган
ичкиликдан қайтиш тавбаси «ҳар иш ўз вақтига боғ-
лиқ» деган парда остига беркиниб, юзини кўрсатмас
эди, токи бу яхши соатда зўр ғайрат билан уруш эҳро-
мини боғлаб, шавкатли Ислоом аскарлари ёрдамида
кофирларга қарши жангга киришганимизда ғайб Ил-
ҳомчиси ва ҳақиқат Жарчисидан «Иймон келтирган-
ларга вақт келмадимики, қалбларини Аллоҳнинг зик-
ри билан юмшатсалар?» мазмуни эшитилиб, гуноҳ ва
саркашлик асбобини илдизидан қўпориб ташлаб, тавба
эшиklarини тўлиқ жиддият билан қоқдик. Тавфиқ
йўлловчиси «Кимки астойдил эшик қоқса, киради»,
мазмунига мувофиқ иқбол эшигини очди ва бу уруш-
ни нафсга қаршилиқ кўрсатишдан иборат бўлган зўр

уруш билан бошлашни буюрди. Алқисса, «Эй Раббим, нафсларимизга зулм қилдик»ни ихлос тилига келтириб, «Сенинг олдингда тавба қилдим ва мен мусулмонларнинг биринчисиман», деган гапни дил лавҳига нақш қилдик. Кўнгил хазинасида махфий қолган ичкиликдан қайтиш тавбаси истагини юзага чиқардик...

Тарихдан маълумки, Бобур Мирзо ҳазратларининг асосий ғалабалари айнан шу фармондан — майқатагондан сўнг қўлга киритилган. Яна тарихдан маълумки, Ҳусайн Бойқаро бошқарган мамлакатни айна шу ичкилик барбод қилган. Айна шу ичкилик (уни «чоғир» деб атаганлар) умидли ва суюмли набира Мўмин Мирзонинг бошини узган.

Ароқ инсонни жиноятга бошлайди. Ривоят бор, бир одамнинг йўлини тўсиб дедиларки, ё ароқни ичасан ё бу бузуқ аёл билан зино қиласан ёки мана бу гўдакнинг бошини узасан. У одам ўйлай-ўйлай бир қарорга келди: «Ароқ ичганим гуноҳ, лекин каттароқ икки гуноҳдан қутулгайман». Ароқни ичди... сўнг унинг кайфида зино ҳам қилди, гўдакни ҳам ўлдирди.

Қадимдан машҳур бўлган шайх Санъон воқеаси ибрат жиҳатидан жуда муҳимдир. Ун биринчи ун иккинчи асрларда яшаган шайх Санъон (ибн Саққо)нинг оташин севгиси ҳақидаги қисса дунёга машҳурдир. Бадиий адабиётда бу қиссани биринчи бўлиб Фариддин Аттор 1221 йилда «Мантиқут-тайр» асарларида назмда берганлар. Биз ҳазрат Алишер Навоий ижод йўлларининг якуни ҳисобланмиш «Лисонут-тайр» достонларининг бутунги тилга мослаштирилган насрий баёнидан қисқа тарзда, майга тегишли сатрларидангина фойдаланамиз.

«Шайх Санъон даргоҳга етишганлардан бўлиб, кўнгиллари ғайб сирларидан огоҳ эди. У зот Каъбада авлиё кишилар ва қавмни етакловчилар орасида худди пайғамбар алайҳиссалом ўз саҳобалари билан тургандек турардилар. Халойиққа тўғри йўл кўрсатувчилардан бири бўлиб, Каъбадаги барча шайхларнинг шай-

хи эдилар. Бирон бир ғамгин киши ҳақиға дуо қилмоқчи бўлсалар, малоикалар қўл очиб, «омин» дерди».

Аллоҳ бу зотни имтиҳонга тортди. Тушида бир тарсо (христиан) қизни кўриб, унга ошиқ бўлди. Бу қандай сир эканини аниқламоқ учун қиз яшайдиган шаҳарга йўл олди. Тарсо қизи унинг изҳори дилини эшитиб ғазабланди, масхара қилди. Шайх ишқини баён этавергач, охири, тўрт шарт қўйди. Шайх бу шартларга кўнди.

«Оламда ҳеч қачон бу янглиғ разил иш бўлган эмасди. Кашишлар (христиан динидаги таркидунё қилганлар) ҳар тарафдан саф тортиб ўтиришарди. Огоҳ муршиддан Куръонни сўрадилар, оташгоҳдан ўт олиб келиб қўйдилар. Зуннор ва салиб (хоч, яъни христианлар бўйинларига осиб юрадиган крест) муҳайё этилгач, тарсо қизи юз афсун билан ўрнидан турди. Тахтдан тушиб, Шайх олдига келди. Унинг ёнига ўтириб, қадаҳ тўла майни ичди. Сўнг қадаҳни лиммо-лим тўлдириб, Шайхга тутди-да, деди:

– Охиригача ич, эй олижаноб киши! Билки, бир томчи қолса ҳам ҳисобга ўтмайди!

Ишққа берилиш оқибатида айни дамда ислом ва имондан чекинган Шайх беихтиёр равишда дилнавоз узатган қадаҳни олиб, майни ичар эканлар, кўзларидан ёш думаларди. Шундай ичдиларки, бошларидан дуд чиқиб, май ўтида бутун борлиқлари кул бўлди. Яна бир неча марта май тутганларидан сўнг ул зотнинг ишқлари ақлларига жабр эта бошлади. Бода ҳушларини янада ўтмас қилиб қўйгач, қизга васлдан муддао изҳор этдилар.

Тарсо қизи эса унга: «Шошилма, сен шартлардан биринигина бажардинг», – деб куфр элининг олий табақасига ишора қилди. Куфр элининг ишлари соҳасида моҳир бўлмиш бу кишилар Шайх имонларини куфрга тақдим этдилар ва ул зотни ўз динларига киритдилар. Ул зотнинг хирқаларини ечиб, яланғочладилар, сўнг эса май ҳовузига солиб чўмилтирдилар... Кейин

ўз кийимларини кийдирдилар. Шайх бут олдида сажда қилдилар, хирқаларини оловда куйдирдилар ва ниҳоят... Каломуллоҳни ҳам ўтга ташладилар. Гардун ул зотнинг бошига солмаган ҳеч бир расволик қолмади. Улар Шайхга кеча-кундуз май ичириб, масхара-лайвердилар. Ул зот бир саҳар афғон қилиб, фарёд уриб, қиздан васл талаб қилганларида у шўх шартни охиригача бажаришни, яъни бир йил давомида кундузлари чўчқа боқиб, тунлари оташхонада ўт ёқишни талаб қилди.

Шайх талабни бажара бошладилар. Тунлари куфр ўтини равшанроқ ёқиш билан вақт ўтказиб, тонгда тўнғизларга рўпара бўлардилар...

Орадан ойлар ўтиб, Аллоҳ шайх шогирдларининг муножотни қабул этади, Шайх ҳидоятга қайтади, Тарсо қизи эса исломни қабул этади. Ҳикоятнинг Аллоҳ ишқига доир ҳикматлари бошқа мавзу, мен диққатингизни май тақво эгасини ҳам йиқиши мумкинлигига қаратмоқчи бўлдим.

Баъзилар айтадиларки: «Ароқ бировларники бўлгани учун ҳаром қилинган». Йўқ, азизлар, ароқ, чўчқа гўшти бошқалар истеъмол қилгани учун эмас, одамга зарар бергани учун ҳаром қилинганини яна таъкидлаймиз. Агар у биродарларимиз айтгандай бўлганида эди, бировлар ейдиган мол ёки қўй гўшти ҳам, бошқа неъматлар ҳам ҳаром қилинар эди. Яна ўйлайлик, нима учун айнан ароқ ва чўчқа гўшти ҳаром қилинди? Нега мураббо ёки қовун-тарвуз ҳаром қилинмади?

Ароққа қарши бутун насоро олами ҳам курашган. Урушдан аввал ҳатто АҚШда ҳам майқатағон эълон қилинган. Болшевиклар замонида ҳам бир-икки уруниш бўлди. Ўтган асрнинг саксонинчи йиллари иккинчи ярмида, «Қайта қуриш», деб аталган замонда ҳам ичкиликка қарши курашилди. Биз бу курашни жону дилимиз билан қувватлаш ўрнига норози бўлдик, ўзимизча найранглар ўйлаб топдик. «Тўйларда ичкилик қўйилмасин», дейилди. Хўп дедиг-у, баъзилари-

миз битта самоварга сув қуйиб қайнатдик, иккинчиси ароқ билан тўлдириб, чойнакда тарқатдик ва бу «ихтиро» билан фахрландик. Бундан ортиқ нодонлик бўлармикин? Ана ўшалар бу шарафли ҳадисдан хабардормикинлар: «Аллоҳ шаробни, уни ичганини, қуйиб берганини, сотганини ва сотиб олганини, сиқиб тайёрлаганини ва тайёрлатганини, олиб келганини ва олиб келтирганини ҳамда ундан келган даромадни еганини лаънатлайди».

Ёшлигидан ароққа берилган одамнинг кейин-кейин бу йўлдан қайтиши қийин бўлади. Чунки бу ҳам ҳаёт имтиҳонларидан бири. Кимки нафсини жиловлай олса, имтиҳондан ўтади. Кимга марҳамат қилинса, нафсни енга олади. Аммо одам деган Худонинг марҳаматига эришмоқ учун жон куйдириши ҳам керак. Нафсга қарши уруш очиш учун ўзида куч топа олмаган, иродасига қувват бера олмаган одам бу марҳаматга ета олармикин, валлоҳу аълам?

Бир тақводор дебдики: «Қудуқ ичига ичкиликдан (масалан, ароқ) бир томчи тушса, қудуқ сувини поклаш учун ташқарига чиқариб тўксалар, сув тўкилган ерда ўт-ўлан ўсиб чиқса, шу ўт-ўланларни еган қўйсигирнинг гўштини емайман». Бу ерда муболага, бўрттириш бор. Муболагадан мақсад – одамларни «арзимас ҳаром» деган тушунчадан эҳтиёт қилиш. Қабристонда ўсган ўт-ўланни молга бермаслик тавсия этилади. Чунки юқумли касаллик билан вафот этган одамнинг мурдасидан тарқалган микроблар ўт орқали сут ва гўштга ўтиши мумкин.

Бир кишига дедингизки: «Чўчқа гўшtidан е!» Шубҳасиз, у дерки: «Емайман, бу гўшт ҳаром!» Баракалла, бу киши ҳаром-ҳалолнинг фарқига борар экан, деб қувонасиз. Аммо қарайсизки, у ароқнинг ҳаромлигини билса ҳам ичади, бузуқликдан ҳам қайтмайди, тарозидан ҳам уради... «Булар ҳам ҳаром-ку, билмайсизми?» деб ажабланасиз, ҳатто ғазабланасиз. У эса ишонч билан: «Билишга биламан, гуноҳимни Худонинг

Ўзи кечиради», дейди. Ажабки, гуё Аллоҳ таоло унга гуноҳини кечиришга ваъда берган. Чўчқа гуштини жуда зарур ҳолатда, дейлик, ўлиб қолмаслик учун маълум миқдорда истеъмол қилишга ижозат бор. Аммо ўлиб қолмаслик учун ароқ ичишга, зино қилишга, пора олишга... мутлақо ижозат йўқ! Яна бир гап: биров чўчқани етаклаб келиб, бир-икки кун ҳовлингизда тура турсин, деса унамайсиз, лекин тўйга атаб олинган беш-ўч қути ароқ уйингизда тура турсин, деса рад этолмайсиз. Бунга нима дейсиз?

Ресторан қоровули ичкарига кириб қолган итни ушлаб олиб, ураётган экан. Бечора итнинг вангилашини эшитиб, кўчадан ўтаётган бир одам эшикни очибди. Ит қоровулнинг қўлидан чиқиб қочибди. Шунда кўчадаги у киши дебди:

– Э биродар, сен итдан ранжима. Жониворнинг ақли йўқ, ҳалол-ҳаромнинг фарқига бормай кириб қолган. Бизнинг эс-ҳушимиз жойида, шунинг учун бундай жойга кирмаймиз...

Худога шукр, атрофимизда эс-ҳуши жойида бўлганлар кўп. Сиз – азиз **умидимиз юлдузлари**, ана шундай ақлли одамлардан ибрат олинг, уларга эргашинг. Лекин бузуқ ошёнларнинг оҳанрабоси кучига нафси дош беролмаётганлар-чи? Қўшниларимиз орасида борми? Бор! Қариндошлар орасида борми? Бор! Ҳамкасблар орасида борми? Бор! Хонадонимизда борми?.. Сиз ана шундай нодонлардан қочинг, уларга зинҳор эргашманг. Қудсий ҳадисда айтилган: «Э Одам фарзанди! Дунёдаги жами нарсалар уч тоифага бўлинади: бири Менга хосдир, иккинчиси Мен билан сенинг ўртамиздадир ва яна бири – сендадир. Сендан бўладигани дуодир ва Мендан бўладигани ижобат қилмоқдир. Бас, ҳаром емасанг, дуойинг тўсилиб қолмас». Расулulloҳ (с.а.в.) ароқ ичган одамнинг дуоси қирқ кунгача қабул бўлмаслигини таъкидлаганлар. Яқинларимизнинг дуолари қабул бўлмаслиги бизларни нечун қайғуга солмайди?

Ҳаром дунёсидаги энг қабиҳ иллат – ичкиликбозлик ҳақида, энди гиёҳвандлик ҳақида уламолар ҳам, дунёвий олимлар ҳам тинмай гапиришади. Раҳбарият томонидан чоралар белгиланади. Лекин, ижобий натижадан ҳали узоқмиз. Чунки бу иллатни ҳукумат қарорлари билангина тузатиб бўлмайди. Уламоларнинг насиҳатлари ҳам кифоя эмас. Қачонки, ҳар бир муслим биродарини ҳаромлик ботқоғидан суғуриб олишга киришмас экан, «ичкилик туфайли жиноятчилик кўпайиб кетди, ёшларимиз бузилиб кетишяпти», деб вой-войлаб юраверамиз. Ҳозир ресторанлар, дискотекалар... кўпайгандан кўпайди. Мени икки нараса ажаблантиради: биринчиси, ресторанда кечқурун ароқхўрлик, маишат қилинади, тонгда эса амри маъруф, наҳйи мункар? Иккинчидан, ресторанларнинг номлари ҳам ғоят жозибали: «Улуғбек», «Хувайдо», «Беруний», «Меърож», «Кавсар»... Ҳаром ичимликка «Умар Хайём» номининг берилиши-чи? Менингча, ҳар нарасага ўзига муносиб ном берилгани яхши. Масалан, мен маст қилувчи ҳаром ичимликларга «Шайтонсув», «Иблис тупуги», «Шайтон муҳаббати», «Буюк алкаш» каби номларни, маишатхоналарга эса «Дўзахга йўл», «Дўзахнинг оташин боғи», «Вайл», «Самум» сингари номларни тавсия этган бўлардим. Шу маишатхоналарнинг хўжайинлари майхўр шоирларга илтимос қилишса, «Дўзахда бирга бўлурмиз то абад» деган яллама-ёримларни ёзиб беришади.

Бу кунларимизда айрим одамларнинг Европага интилишлари кучайди. Тўғри, Европадан ўрганадиган нарсаларимиз бор, масалан, илмга муносабат... Лекин маънавият ва маданият бобида бу ҳаракатдан сақланганимиз дуруст. Бу ҳақиқатни ўтган асрлардаёқ донишмандлар англаб етганлар. Ҳинд адиби Рабиндранат Тҳакур 1941 йилда ёзган эди: «Бир кун келарки, тақдир карвонининг бурилиш пайти инглизларни ўзларига қарашли Ҳиндистон империясини ташлаб кетишга мажбур қилар. Лекин уларнинг қолдириб ке-

тадиган Ҳиндистони қандай Ҳиндистон бўларкин? Улар қандай мудҳиш қашшоқликни мерос қолдираркинлар? Уларнинг бир асрдан кўпроқ давом қилган ҳукмронлик тўлқинлари пасайганда қанча балчиғу қанча вайроналар қоларкин? Ёшлик чоғимда мен маданият бешиги бўлиш Европа пешонасига ёзилган, деб астойдил ишониб юрардим. Лекин бугун ҳаёт билан видолашаётган кунларимда бу ишончим йўқолди... Ҳозир мен сўнгги саёҳатимга тайёргарлик кўряпман. Мен ўзимдан кейин нималарни қолдираман? Кулбаи вайроналар, бир замонлар ғурур манбаи бўлган маданият қолдиқлариними? Лекин инсонга ишонмаслик жуда катта гуноҳ, бинобарин, бундай гуноҳ ишга қўлим бормайди! Катаклизмдан кейин, муҳит тозалангандан кейин доғ тегмаган янги тарих саҳифаси бошланишига ва тонг Шарқдан, қуёш чиқадиган жойдан бошланишига имоним комил».

Ичкилик ва гиёҳвандлик вабоси дунёни еб адо қиляпти. Қаранг-а, бир йилда Европада 105 миллиард АҚШ доллари маст қилувчи ичимликларга сарфланар экан. Бу Ер юзидаги барча аҳолининг тоза ичимлик сув билан таъминланиши учун сарфланаётган маблағдан ўн марта кўп демакдир. 2009 йилдаги иқтисодий бўҳрон чоғида Европадаги сармоядорлар пиво ичиш камайдиганидан ғоят ташвишланишди. У томонларнинг инсофга киришига кўзимиз етмайди. Мен бу ўринда энди катталарга ҳам мурожаат этаман: ўзимизга қараб, болаларни, ёшларни тўғри тарбиялашга кўпроқ аҳамият бермасак, Европа аҳволига тушиб қолишимиз ҳеч гап эмас. Маълумотларга қараганда, спиртли ичимлик ичиш бўйича Ўзбекистон Европадан анча орқада экан. Сиёсатчилар тили билан айтганда, Ўзбекистон хушёр мамлакат саналаркан. (Худога шукр!) Европада спиртли ичимлик бир кишига йилда 14 литр атрофида, Ўзбекистонда эса 2 литр атрофида тўғри келар экан. Бу рақамни янада пастга туширсак, юртимиз янада тараққий этади, янада обод бўлади.

Ичкилик ва қиморга мубтало бўлганлар ўзига ўзи қасд қиладилар. Маст ҳолда фалокатга учраб ўлган кишиларга жаноза ўқилмаслигига айрим уламолари-миз фатво берганлар. Ҳуқуқ идоралари содир этилган жиноятларни таҳлил қиладилар. Таҳлилларида «маст-лик оқибатида содир этилган» деган алоҳида банд бор. Шунга кўра, оғир жиноятларнинг кўпи аини маст ҳолда содир этилар экан.

Аҳли ҳикмат дейдики, шароб ичган – заҳар ич-гандир, ким хамр (маст қилувчи барча ичимликлар) сотишни ўзига ҳалол қилиб олса, тўнғиз гўштини ей-ишни ўзига ҳалол қилибди. Қорин ҳаром ичкилик билан тўлса, дунё муҳаббати устун келиб, рофиллик-да яшайди.

Одабийликни бир муаззам сарой десак, унинг ичи-га кирмоқ учун юриб бориш керак, балки тиканзор-ни яланг оёқ кечиб ўтишга тўғри келар. Одабийлик саройига ҳам сизни биров кўтариб олиб кирмайди. Бобур Мирзо таъкид этганларидек, эшикни астойдил қоққан одамларгина кирадилар. Асалариларнинг кўриқчилари ёмон жойга қўнган асалариларни уяга қўймас эканлар. Шунга кўра, одабийлик саройига оғ-зидан ароқ ҳиди гупуриб турганлар қўйилмайдилар. Уларнинг жойлари комил инсонлар роҳатда яшайди-ган саодат саройи эмас, шайтон кулбаси бўлиб қола-ди. Расулуллоҳнинг ҳадисларида айтилишича: «Давом-ли хамр ичган киши бутга топингувчи кабидир. Ўлса, Аллоҳнинг ҳузурига бутпараст каби боради». Аллоҳ ас-расин! Дуо қилайлик: барча майпарастларни бу йўлдан қайтариб, ҳидоят берсин! Азиз ёшларимизни бу боло-лардан асрасин!

Одабийликнинг саодат саройига кирмоқ мушкул, аммо ундан чиқиш осондир. «Ёмонликлар онаси»дан юз ўтириб, ҳидоят онасига фарзанд бўлмоқлик бар-чаларимизга насиб этсин.

Умидимиз юлдузлари, сизда ўз нафсингизга бек-лик қила олгувчи иродангиз бор экан, ёмонликлар она-

сига ҳеч қачон фарзанд бўлмайсиз, деб умид қиламан-да, кейинги гурунгимизни бошлайман.

Искандарнинг васияти

Бойлик йўл бошида ёқиб қўйилган оловга ўхшайди. Кимки ундан керагича бир оз олиб, ўз йўлини ёритишга сарф этса, фойда кўради. Кимки кўпроқ олишга интилса, куйиб қолиб, ўзига азоб беради.

Умидимиз юлдузлари, кўнглингизни беҳисоб орзу-ҳаваслар ўраб туради. Жуда кўп нарсаларни истайсиз, баъзи истакларингизга шу ёшингизда эришмоқни хоҳлайсиз, айрим истакларингиз келажаққаётингизга тааллуқли бўлади. Сароймонанд уйларда яшаб, дадалари олиб берган автомашиналарда керилиб юрган тенгдошларингизга ҳавас қиласиз. Бугун сиз бу даражага етишга олмаслигингизни ўзингиз ҳам биласиз. Лекин бойликка етишиш умиди сизни тинч қўймайди. Йиллар ўтиб, бу умид ушалиши ғоятда қийинлигини билгач, ҳафсалангиз пир бўла бошлайди. Донолар бойликдан қочиш пайида бўлганлар. Нима учун? Келинг, шу ҳақда биргаликда ақллашиб кўрайлик.

Аввалдан огоҳлантириб қўйишим лозим: суҳбатдан муддао – дунё-бойликни, хусусан, бойларни ёмонлаш ёки рад этиш эмас. Исломи дини охирзамон дини экан, мусулмонлар Аллоҳнинг севган бандалари эканлар, нима учун улар бошқалардан кўра қашшоқроқ ва ҳақирроқ яшашлари керак? «Фақирлигим – фахрим» деган муборақ ҳадисни тўғри талқин қиляпмизмикин? Расулуллоҳ (с.а.в.) умматларини ҳамиша бечораликда яшашга ундамаган бўлсалар керак? Бу ҳадисда рамзий маъно бордир? Исломи бойликни мутлақ инкор этмайди. Бойликни ҳалол топиш ва ҳалол нарсаларга ишлатиш талаб этилади. «Эй Одам фарзанди! Дунё йиғишни касб қилиб олар экансан, Қиёматда ҳисоб беришингни, мол-дунёни **қаердан** олиб, **қаерга** сарф

қилганингдан сўроқ қилинишингни ҳам эслаб қўй» (Ҳадиси қудсийдан). Қайс ибн Осим ибн Синон (р.а.) ўлимлари олдидан бу васиятни қилганлар: «Молни топиш ва уни ишлата билиш ҳаракатида бўлинглар. Чунки мол сахийлар даражасини кўтаради ва бахилларга муҳтож қилмайди. Кишилардан бирон нарса сўрашдан ўзингизни сақланг. Чунки сўрашлик кишининг энг охирги ноиложлик ҳолатидир». Абу Бакр Сиддиқ (р.а.) айтдилар: «Ёшликни пардоз билан, соғлиқни фақат дори ичиш билан қўлга киритиб бўлмаганидай, бойликка қуруқ орзу-ҳавас билан эришиш мумкин эмас. Бунинг икки йўли бор: 1.Тинимсиз ғайрат ва меҳнат. 2. Гирромлик йўли». Ислоҳ ана шу гирромлик йўлида топилган бойликни ҳаром қилган. «Эй Одам фарзанди, агар сенга бойлик келаётганини сезсанг, билгилки, азоб-уқубати нақд бўлган гуноҳ келаётир» (Ҳадиси қудсийдан).

Бизнингча, масаланинг моҳияти – **дунёни бутунлай рад этишда эмас, дунёга ружу қўймасликда! Яъни: мол-дунё – умр ва саодат учун, аммо умр молу дунё кўпайтириш учун эмас!** «Эй Одам фарзанди, билгилки, қайси бир банданинг қалбини мол-дунё йиғиш сеҳри ишғол қилган бўлса, унинг дилини фақирлик хавфи билан банд қилиб қўяман. Ўлимни эсдан чиқариб қўяман ва яна уни мол-дунё йиғиш билан овораи сарсон қилиб, охиратини эсламайдиган, ғофил қилиб қўяман». «Эй одамлар! Дунё – охиратда ҳовлиси йўқ одамнинг ҳовлисидир, дунёга ақли йўқ одамларгина шод бўлади ва иймон ишончи йўқ одамгина дунёга ҳирс қўяди» (Ҳадиси қудсийдан). «Эндиликда кимники кўрсанг фосиқ бўлиб, ўттиз минглаб ақча билан дўзах тагига шўнғиб бораётганини кўрасан, – дейдилар Ҳасан Басрий ҳазратлари. – У нега шундай қилади? Ахир у Аллоҳ таоло берадиган насибасини арзимайдиган нарсага сотяпти-ку! Яна кимни истасанг, у ўз давлати, мол-мулкни ўринсиз ерга сарф қилаётган шайтон йўлига кирмоқчи бўлаётганини

қўрасан. Унинг ўзи ҳам инсофга келмайди ва бошқалар насиҳатини қабул ҳам қилмайди». Бир минг уч юз йил муқаддам айтилган бу ҳикматнинг маъзини чақайлик-да, бир оздан сўнг бу мавзуга яна қайтайлик.

Бойлик – имтиҳон турларидан бири: ҳамма бара-варига камбағал бўлса, ким кимга закот беради, ким кимга эҳсон қилади? Фақирлик ҳам ўзига хос имтиҳондир. Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.) дейдилар: «Аллоҳга қасамки, бойлик ҳам, фақирлик ҳам бир неъматдир. Қайсиси билан имтиҳон қилинсам ҳам, хотиржамдирман. Бой бўлган кезлар муҳтожларга ёрдам қилиш, фақирликда эса сабр қилиш фазилати бор». Яхши ҳаёт, фаровонлик, тўқчилик ва серобчилик синов ва имтиҳон учунлиги, неъматнинг синов мақсадида берилишини англаб етиш кишини хушёрликка, гуноҳлардан ҳазар қилишга ундайди. Фоний дунё имтиҳонининг мавжудлигини англамаган одам мол-дунёсининг сероб бўлиши натижасида манманлик ва ношукурлик тузоғига илинади-ю, ўз виждонини ҳам унутади, оқибатда эса шиддатли азобга дучор бўлади.

Донолардан бири айтган экан: «фарзандларимга ҳеч нарса қолдирмагандан кўра бойлик қолдириб, Қиёматда унинг ҳисобини беришни афзал биламан». Бундан мақсад – ота вафотидан кейин фарзандлар, айниқса, сағирлар сарсон-саргардон бўлмасликлари керак. Рўзгор халтасини елкага ташлаб юриш ўрнига ёшлик чоғларида илм олганлари жамиятга фойдали эмасми? Саҳобалардан бири барча бойлигини бошқаларга тарқатмоқчи бўлганида Расулуллоҳ (с.а.в.) «бундай қилма», деганлар. У киши «бойлигимнинг ярмини тарқатайинми?» деб сўраганида ҳам «йўқ», деб бойликнинг учдан бирини тарқатиб, учдан икки қисmini фарзандларига қолдириши афзаллигини айтганлар.

Абу Заррдан (р.а.) ривоят: «Эй абу Зарр, молнинг кўплигини бойлик нишонаси деб биласизми?», деб

сўрадилар Расулуллоҳ (с.а.в.). Мен «Худди шундай, ё Расулуллоҳ!» (с.а.в.) дедим. «Молнинг камлигини камбағаллик нишонаси деб биласизми?»-дедилар. Мен: «Худди шундай, ё Расулуллоҳ», дедим. Ул Зот шундай марҳамат қилдилар:

– Бойлик аслида қалб ва кўнгил бойлигидир. Камбағаллик эса қалб ва кўнгил камбағаллигидир. Ким қалбан бой бўлса, дунёда дуч келган нарсалари унга зарар етказа олмас. Ким қалбан камбағал бўлса, дунёдан ортиқ уни бой қиладиган нарса йўқдир ва дунёнинг хасислиги унинг нафсига зарар етказиши мумкин».

Энди суҳбатимиз шу йўналишда, яъни қалбни бойитиш учун дунёга ружу қўймаслик хусусида кечади.

«Дунё ҳаёти бир тушдан иборатдир. Дунёда мол-дунё соҳиби бўлмоқ, тушда хазина топиб олишга ўхшайди, – дейдилар мавлоно Румий. – Дунё моли наслдан-наслга ўтиб, шу дунёда қолади. Ўлим фариштаси ғофилнинг жонини олиш билан уни уйқудан уйғотади. У киши ҳақиқатан ҳам эга бўлмаган мол учун дунёда чеккан заҳматларидан ҳайратга тушади. Минг пушаймон бўлади. Лекин вақт ўтган, ғишт қолипдан кўчган бўлади...

...Хотинлар-у ўғиллар, қоп-қоп олтинлар-у кумушлар, наслдор отлар-у сурув-сурув мол-қўйлар, экинлар... ва ҳоказо нарсалар одамлар ҳирсини қитиқлайди. Буларнинг ҳаммаси дунё завқидир. Модомики, у безатилган бўлса, унда ҳақиқий гўзаллик ва яхшилик йўқдир, бу гўзаллик унда муваққатдир ва ўзга бир ердан келган, демакдир. Дунё – олтин қопламаси сохта пул кабидир. Яъни қийматсиз кўпик бўлган дунё сохта, ёлғончидир, аҳамиятсиз ва қадрсиздир. Унинг уст қисмини биз олтин билан сувадик. Мана шунинг учун ҳам инсонларни хотинлар-у ўғиллар, қоп-қоп олтинлар-у кумушлар, наслдор отлар-у сурув-сурув мол-қўйлар, экинлар ва бошқа нарсалар ўзига тортади».

Ҳикматни бутунги кун назари билан талқин қилсак: спортчиларга бериладиган мукофот – «олтин медал» деб аталади. Номин олтин, бироқ, бу нишонда зарра миқдорида ҳам олтин йўқ. Лекин айрим нодон ўғрилар бунинг англамай, медални ўғирлайди, жонини таҳликага қўяди ва... ҳеч нарсасига эришмайди. Дунёга алданганлар ҳам ўша нодон ўғрилар аҳволига тушади.

Бойлик асли надир?

Бойлик – пулат сандиқдаги минг ёки миллион доллардан тортиб, чўнтагимиздаги сўнгги юз сўмгача бўлган маблағ ўзимизники эмаслигини, бизга омонат эканини биламизми?

Ҳазрати Иброҳим алайҳиссаломга ўғиллари ҳазрати Исмоил алайҳиссаломни қурбон қилиш амри бекор қилинган, Аллоҳ ул зотга сон-саноксиз қўй суруви эҳсон этди. Жаброил алайҳиссалом инсон қиёфасига кириб, ул зотдан сўрадилар:

– Бу қўй сурувлари кимники? Менга бир сурув қўй сотасизми?

– Бу қўйлар Раббимникидир, – дедилар Иброҳим алайҳиссалом. – Бу онда менинг қўлимда омонатдир. Агар бир марта зикр қилсанг, қўйларнинг учдан бирини, уч марта зикр қилсанг, ҳаммасини олиб кетишинг мумкин.

Жаброил алайҳиссалом зикр қилдилар:

– Суббуҳун, қуддусун, Роббуна ва Роббиул-маълоикати ваър-руҳ.

Шунда Иброҳим алайҳиссалом: «Бу қўйларнинг ҳаммасини олиб кетавер», дедилар.

– Мен инсон эмасман, фариштаман, бу қўйларни ололмайман, – дедилар Жаброил алайҳиссалом.

– Сен фаришта бўлсанг, мен – Ҳалилман (Аллоҳнинг дўстиман). Берган нарсамни қайтариб ололмайман.

Бу воқеадан сўнг Иброҳим алайҳиссалом қўйларни сотиб мулк орттирдилар ва барчасини вақф қилдилар.

Дуоларимизда Аллоҳдан ҳамиша тани соғлиқ ва хотиржамлик тилаймиз. Ишларимизнинг ривожини

сўраймиз... Бироқ, очиқ тарзда айтилган «менга бойлик бер!» деган илтижони эшитмаймиз. Эҳтимол, бойлик илинжида муножот қилувчилар бордир. Лекин улар овоз чиқармай сўрасалар керак. Ажабки, одам боласи бойлик сўраб илтижо қилмайди-ю, лекин бутун вужуди билан бойликка интилаверади. Мулкдорларнинг баъзилари бойликларининг омонат эканини ҳам биладилар ва ундан ажраб қолишдан қўрқиб яшайдилар. Энг олий бойлик саломатлик эканини ҳамма билади. Саломатликни бойлик тўплаш учун сарфлаш керакми ё бойликни саломатликни асраш учун сарфлаш керакми? Ҳаётда иккала ҳолатни учратамиз. Баъзилар бойлик йўлида саломатлигини аямай қурбон қиладилар, бойлик тўплаш ишқида тиним билмайдилар. Бойликни тўплайдилар-у бироқ, муддаога етгунча бир мунча касалликни ҳам орттириб оладилар ва... тўплаган бойликларини даволаниш учун сарфлай бошлайдилар.

Саҳобалар бойлик ҳақида гапиришганда Расулulloҳ (с.а.в.): «Бойлик ёмонликлардан сақланадиган кишилар учун зарарсиздир. Мана шундай кишилар учун соғлиқ бойликдан ҳам яхшироқдир ва кўнгил шодлиги неъматлардан биридир», дедилар. Яна дедиларки: «Кимки ўз оиласи бағрида тинч, тани соғ бўлиб тонг оттирса ва бисотида шу кунига етарли таоми бўлса, у одамга гуё бутун дунё зийнати берилган ҳисобланади». Фикр қилайлик: пўлат сандиқда миллионлар турибди. Бироқ, оилада ҳаловат йўқ. Бу миллионлар, айниқса, ҳаром йўл билан топилган бўлса бир лаҳзалик ҳам ҳаловат бермайди, балки оилани хотиржамликдан бегона қилиб қўяди. Ҳозир ҳашаматли уйлар қўриб, дарвоза ёнига қоровулхона ҳам тиклаб қўйиш одат тусига айланыпти. Қоровулхоналарга қараб айтиш мумкинки, бу хонадоннинг бойлиги бор-у, ҳаловати йўқ. Қишлоқларда айрим хонадонларнинг деворлари ҳам, дарвозахоналари ҳам, демакки, қоровулхонаси ҳам йўқ. Лекин ҳаловати бор...

Бойлик кўланкага ўхшайди: қувласанг, олдингга тушиб қочиб кетаверади. Қочсанг – сенга ёпишади, изингдан эргашиб келади. Кимда-ким унга кўнгил бергудай бўлса, ҳаёти зое бўлади. Дунё лаззатларининг энг кераклиси – тинч-омон ҳаёт кечириш. Емак-ичмак ҳам лаззат. Бу лаззат аслида томоқники. Аммо ош сингмай қолса, мижоз бузилади. Мижоз айниса – унинг иложи нима бўлади? Одамнинг қорни бир марта тўйса, икки кун юриши мумкин. Битта тўн кийса, камида икки йилга етади. Мана шу иккиси учун одамнинг ўзини нафсига қул қилиши ярашадими? Бугун дунёси тилагига мос бўлиб турган кимса, ақли бўлса унга ишонмасин, унинг учиб кетишини фаҳм этсин.

Аллоҳ таоло Ўз ҳабибига хитоб қилиб дейдики: «Одамларга дунё ҳаёти мисолини келтиринг. У худди бир сув кабидирки, биз уни осмондан ёғдиргач, баҳорда у сабабли ер ўсимликлари бир-бирига аралашиб, қалинлашиб кетур, сўнгра кузда шамоллар учуриб кетадиган хашакка айланиб қолур» («Қаҳф» сурасидан). Ояти каримада ёшлик баҳорга, кексалик куз фаслига ўхшатишмоқда ва шу билан бирга умрнинг, дунё ҳаётининг ниҳоятда қисқа, ўткинчи эканлиги уқтириляпти. Расулуллоҳ (с.а.в.) дунёнинг вақтинчалик эканига ишора қилиб: «Менинг наздимда дунё гўё ёз иссиғида бир отлиқ йўловчи дарахтнинг соясида озгина дам олиб, сўнг яна кетгани кабидир», деганлар. Юқоридаги оятга кўплаб олимлар тафсир битганлар. Шулардан бири будир: «Мазкур ояти каримада дунё тириклиги ёмғир суви билан яшнаб ўсган ўт-ўланга ташбиҳ этилади. Чунончи, ўсимлик ўсиб, камолотга эришиб, ундан фойдаланадиган вақт етгач, ногоҳ ундан сув узилиб қолиши сабабли қуриб зое бўлур. Худди шунингдек, одам фарзанди ҳам дунёда ўсиб-улғайиб, орзуларини ҳосил этмоқчи бўлиб турганида кўққисдан ажали етиб, умр дарахти қуриб ва тириклик суви узилиб, орзу чечакларини ўлим ели ҳар тарафга учуриб юборадир».

Байт:

*Ногаҳон тан боғига етса зимистони ажал,
Жон яғочидин сочилғой ҳар тараф япроғлар.*

Мазкур ҳикматга Аҳмад Рифоъийнинг бу хитоби шарҳ бўлур: «Эй дўст! Кўрмасмисанки, чақалоқ дунёга келган вақтда ҳирси сабабли қўллари бир нарсани ушлагандай ёпиқ бўлади. Дунёдан кетаётганда эса, кафтлари бўшлигидан очиқдир. Чунки ҳирс билан орзу қилинган нарса қўлдан чиққан. Ўлим етарли насиҳатчидир, ўлим етарли воиздир».

Бу дунёнинг неъматлари камалакка ўхшаб оз умрли ва ўткинчи эканини ҳикмат аҳли кўп таъкидлаган. Яна дунё шўр сувга ўхшаб, ичганинг сайин ташналигинингни орттираверади. Бойлик заҳар аралаштирилган болга ҳам ўхшайди. У аввал ширин кўринади кейин эса ўлдиради. «Эй Одам фарзанди! Сенинг дунёдаги мисолинг – дунёнинг ҳаловати-ю унинг сенга кўрсатадиган макр-ҳийласи – асалга пашша тушиши кабидир. Агар у асалга қўнса, ҳалок бўлади. Шундай экан, бошқа одамларнинг манфаати учун ўзини куйдирадиган ўтинга ўхшамагин» (Ҳадиси қудсийдан). Бойлик киши уйғонганидан кейин ачиниш ҳиссини уйғотадиган ширин тушга ҳам ўхшайди. Дунё мулкини илонга ҳам ўхшатадилар. Агар кимса мулкини янада кўпайтиришга тиришаверса, илонларни ҳам кўпайтирган бўлади. Илонлар уни кечасию кундузи чақаверади, чақаверади... Шу азобларда дунё дарди билан банд бўлиб, оқибатда Ҳақни унутади. Ҳа, айтдик: бойлик айб эмас, лекин бойликни бутун жону тани билан, яъни қалбдан севса, киши ҳақиқий роҳатга етолмайди.

Ҳикоят. Бир ҳаким чиройли товусни кўрди. Унинг гўзаллиги ҳакимни ҳайратга солди. Лекин товуснинг хунук қағиллаши, чиройли патларини юлиши ҳакимни ажаблантириб сўрадики:

– Эй товус! Шундай гўзал патларингни нега юляпсан? Бундай чиройли патни ерга ташлашга қандай қилиб кўзинг қийди? Бу ишинг берилган неъматга ношукурлик эмасми?

Товус ҳақимнинг бу гапини эшитиб, фарёд қилиб йиғлади ва ҳақимга дедик:

– Эй ҳақим! Сен сувратнинг жозибасига қараб ҳукм қиялсан. Менинг бу гўзал патим, бу гўзал қанотларим бошимга минг турли балолар келтирди. Барча чеккан заҳматларим, мана шу гўзал патларим туфайлидир. Бу патлар менда экан, ўзимни ҳимоя қилишга ожизман. Кошки кўримсиз бир қуш бўлсам. Халқнинг назарида бўлмасам, ана ушанда озод яшардим. Хоҳлаган жойимда эркин кезардим. Эй ҳақим! Бу зийнат, бу сифатлар менда бўлгани учун душманларим жуда кўп.

Мазкур ҳикоятда кишилар буюк ибрат оладиган сабоқ мавжуд. Зоҳири чиройли зийнатлар, мол ва мансаб кишилар ҳаловатини бузадиган нарсалардир. Инсоннинг мансаби, моли қанчалик ортса, хавотири ҳам шунчалик ортади.

Инсонларнинг бахтли яшашларига монелик қиладиган нарса – уларнинг мол тўплаш касалига мубтало бўлиб қолишларидир. Мол тўплашни инсон татиб кўриш, ҳидлаш, сезиш каби эҳтиёжларини қондириш учун қилади. Лекин бу сезгиларнинг ҳеч бири мақсадга етиш учун кифоя қилмайди. Инсонга мол-дунё насиб бўлса-да, у дунёда ҳам, охиратда ҳам зиёндан бошқа бир нарса келтирмайди. Бу эса туядан қочиб қутулмоқчи бўлган одамнинг ҳолига ўхшайди.

Ривоят. Бир одам қутурган туядан халос бўлмоқ учун жар устига эгилган икки шохга осилиб, жар ёқасига оёқ қўяди-ю оёғи остидаги индан тўрт илон бош чиқариб турганини кўради. Жарнинг тубига назар ташласа, у ерда бир аждаҳо оғзини катта очиб, унинг тушишини кутиб турибди. Юқорига қараса, оқ ва қора сичқон у осилиб турган шохларни тўхтовсиз кемир-

моқда. Бу аҳволдан қутилиш йўлини ўйлаётган онда сал нарироқдаги асалари уясига кўзи тушади-ю, боши узра тўпланаётган бало булутини ҳам унутиб, бармоғини болга ботириб, ялай бошлайди. Асалнинг ширинлиги унинг бошини шу даражада айлантирадики, натижада, у ўзининг қандай аҳволдалигини унутади. Оёқларини тўрт илон боши устига қўйганлиги ва бу илонлар ҳар онда чақиб олишлари мумкинлиги, сичқонлар шохларни кемира-кемира синдиришгач, аждаҳо комига тушиши муқаррарлиги хаёлидан кўтарилади. Жаҳолат пардаси ақл нуруни тўсиб қўйгани туфайли оз фурсат ўтмай, жарга қулаб, ҳалок бўлади.

Ривоятдан англашиладиган маъно: даҳшатли ва чуқур жарлик – дунё. Қора ва оқ сичқон – кеча ва кундуз. Улар инсонлар умрини озайтириш, ҳалок этиш учун узлуксиз бир-бирини алмаштириб туради. Тўрт илон – борлиқнинг моҳиятини ташкил этган тўрт унсур: ҳаво, тупроқ, ўт, сув. Булардан биронтаси ўз мувозанатини йўқотса, инсон ўша заҳоти маҳв бўлиб кетади. Асал – азоби кўп, фойдаси кам бўлган, одамларни тўғри йўлдан оздириб, уларга нажот дарвозаларини беркитган фоний дунёдир. Аждаҳо – ҳеч ким қочиб қутула олмайдиган ўлимдир. Ажал шарбатини ичишга тўғри келганида, ажал фариштаси тепангга келиб турганида ўлимдан қутулиб бўлмайди. Пушаймонлик ҳам фойда бермайди. На тавбага вақт қолади, на дуо ўқимоққа мажол.

Низомий ҳазратларидан:

*Бир кун Яман шоҳин гўри устига борсам,
Қўл чўзди-ю тутди кафан, кўрсатиб карам.
Ва деди: «Бу саховатим айб айламагил,
Бу дунёда бундан бошқа йўқ бирор нарсам».*

Аллоҳ таоло «Инсон ўзини бой-беҳожат кўрса, бас, тугёнга тушади, ҳаддидан ошади», деб огоҳ этган. Атрофимизга зийрак бўқайлик: чиндан ҳам киши бой-

лик, мансаб орттирса, дарров туғёнга кетади, ҳовлиқади, ҳаддидан ошади.

Кимса олтин ва кумушни кўрмаса ҳеч гап эмас. Бироқ уларни кўргандан кейин жуда кўп нолойиқ ишларни қилиб юбориши мумкин, шуниси чатоқ!

*Киши фақирликда яшаса қашшоқ,
Эзгу феълни ташлар бойигани чоқ.
Гадой тўқ бўлиб, у бойиса агар,
Тўғрилиқ йўли тез уни тарк этар.
Бу қут кўрмаган эр агар топса қут,
Қилиғи бузилар, қилар элга ют.
Эл ичра узаяр қўли ҳам тили.*

Дунёда гўзал ва жозибали нарсалар ғоят кўп: уюм-уюм пуллар, турли русумли машиналар, тилла-жавҳар безаклар, қиз-жувонлар, фарзандлар... Булар ҳар бир кишининг истагида оз ёки кўп даражада мавжуд. Бироқ, буларнинг барчаси ҳаёт учун аҳамиятли нарса эмас.

Ривоят. Бир девона киши бор эди. Унинг маскани кеча-кундуз вайрона эди. Ҳар дам ўша вайронанинг бир ёнини қазиб, ўз умрини хазинага эришиш умиди билан ўтказар эди. Иттифоқо, шунча машаққат чеккандан сўнг бахти чопиб, хазинани топиб олди. У қазитган чуқурда бир эшик кўринди. Эшикни очиб, ичкари киргач, катта бир саройни кўрди. У ерда тилла-ю жавҳарларга тўла қирқта хум турар эди. Девона бу бойликни кўрди-ю, ҳушидан кетди. Шу онда бу ерга бир аблаҳ киши етиб келди. Хазина остонасида беҳуш ётган девонани кўрди ва ҳеч бир иккиланмай унинг кўксига ханжар санчиб, бечоранинг қонини шу хазина устига тўкди ва барча бойликка эга чиқди. Яшашдан бирдан-бир мақсади хазинага эришмоқлик бўлган девона эса бору йўқ сармоясидан – ҳаётидан ажралди.

Дунё охиратнинг зироат майдонидир. Барча эътиборини дунё молига қаратиб, унга муҳаббат қўйиш

жамият қонун ва низомларининг бузилишга сабаб бўлади. Ҳар қандай илғор жамиятнинг пойдевори адолатдир. Золимнинг зулм қилишига имкон бермасликдир. Қонунларни тўғри қўллашдир. Бу шартлар бажарилмаса, жамиятга зарар етади. Шунинг учун инсонларнинг кўнгли тўқ бўлиши, дунёга ҳирс қўймаслиги лозим. Шу туйғу инсонни ҳаромдан, ўғрилиқдан, зулмдан сақлайди. Инсон дунёга манманлик учун келмайди. У севги учун, бошқаларнинг меҳрини қозониш, махлуқотни яхши кўриш, яратилган нарсаларга шафқат, муҳаббат кўрсатиш учун келади. Кўнглига эътибор қаратади: одамларнинг кўнглини кўтаришга, хайрли дуосини олишга интилади. Акси бўлса-чи? Дунёга алданган одам охиратга қўллари бўш кетади-ким, Искандар Зулқарнайнинг васияти мисолдир. У «тобутимдан қўлларимни чиқариб қўйинглар, одамлар у дунёга ҳеч нарса олиб кетмаётганимни кўришин», деган экан. Киши бойлик эмас, ҳақиқат изловчиси бўлса, уни қаерда топса, олишга интилса, ҳақиқий бойликка эришган бўлади. Пулнинг фойдаси савдогарни қувонтирганидек, обиднинг ибодати ҳам обидни севинтиради. Пул севгисига мубтало бўлганлардан бир нарса сўрамаслик тавсия этиладиким, улардан нимадир сўраш – қутурган ит олдидан таомини олиш кабидир. Олмонларда «Пул бераман, десанг, шайтон ҳам рақсга тушади», деган мақол бор. Лев Толстой пулни қуликнинг бир кўриниши деб таърифлаган. Чиндан ҳам хаёли ҳамиша пул билан банд бўлган одам пулнинг қули ҳисобланади. Одамзот орасидаги қулдорлик йўқолган, аммо пул қулдорлиги мавжуд ва у Қиёматга қадар ҳам йўқолмайдиким, бу қуликдан роят эҳтиёт бўлмоқ жоиз. Қулдорлик замонларида сажий бойлар қулларига эрк берганлар. Бироқ пул қулдорлигида бундай марҳамат йўқ. Шу боис ҳам файласуф Софокл: «Пул – инсоният гарданидаги энг катта тавқи лаънатдир», деган. Ажаб! Ажаб! Биз ана шу тавқи лаънатни севамиз-а! Кишини юксалтирадиган

пули, мансаби эмас, балки иймони ва илмидир. Чунки пулни ишлата-ишлата адо қилади, иймон билан илм эса тугамайди. Пулни ўғирлатса, хонавайрон бўлади, иймони ва илмини эса ҳеч ким ўғирлай олмайди. Шунга кўра, ақлига, виждонига суянган кимса йиқилмайди, мол ва мансабга суянган киши эртами, кечми суянчиқсиз қолгандаги аҳволини ўйлаб қўйсин.

«Лисонут-тайр»да бир савол ва қалбимиз ҳамда онгимизни бойитиши мумкин бўлган жавоб баёни бор. Бугунги тилимизга мосланган насрий баёнда Худхуддан бундай деб сўрайдилар:

– Эй қутлуғ жамол эгаси! Молу дунё менинг кўнглимга чексиз муҳаббат солди. Унга эришмоқ хаёли жонимга қувонч бағишлайди, унинг жаранглаган товушини эшитсам, кўнглим ҳузур топади. Қўлимда агар бир нафас олтин-кумуш бўлмаса, мени ўша заҳотиёқ ўлди, деб ҳисоблайвер.

Худхуд бу саволдан ранжиб жавоб беради:

– Эй ҳақиқатдан йироқ! Жонингга пул фироқ доғини қўйибди. Ҳирс жоми кўнглингни маст айлабди, сен бу мастликдан ер билан бирга бўлибсан. Киши ҳам шундай сўзларни айтадимиз?! Ахир бу ҳақиқий инсонларнинг иши эмас-ку! Асл инсонлар бу ишдан ор қилдилар.

Бу хил тубан иш билан шуғулланиш фақат сичқонга ярашади. У ниҳоятда тиришиб, ерни қазिश билан доимо тупроқ ичра хору зор умр ўтказади. Шу ҳирси туфайли ер тагидан турли тешиқлар кавлаб, бу ёмон иллатидан ниҳоят кўп машаққат чекади. Шу тариқа доимо уй сари кавлаб бораверади. Ниҳоят, тешиқ очиб юзага чикқач, пусиб, пайт пойлаб ётган мушук унинг этини еб, қонини симиради.

Ёки сен йиллар туфроқ остида хазинани пойлаб ётган илонга ҳам ўхшайсан. Чарх бунинг эвазига унга лойиқ жазо беради, яъни у кишилар кўзига кўрингани заҳотиёқ, бошини янчиб ташлайдилар.

Сенинг зотингда ҳам шундай иллат борки, эй иф-лос, бу билан сен илон ва сичқонни эсга келтирасан. Уларнинг оқибати нима бўлгани ўзингга маълум. Бил-гилки, сендаги бу иллат яхшиликка олиб бормади.

Сийму зарни севган одам унга қул бўлиб, унинг шав-қидан ажойиб маст ҳолга тушади. Ёки фараз қил-ки, фақат жоҳил ва нодон, маст кишигина сийму зарни ўзига бут ҳисоблаб, унга сиғинади. Бундай кишини жаҳолати туфайли одамийликни тарк этиб, дўзахга равона бўлган деб айтиш мумкин. У бу жаҳон боғида токи тирик экан, ўз умрини шу янглиғ машаққат би-лан ўтказади. Олтин-кумуш учун юз хил ҳирс ва шай-долик кўрсатади, аммо охирида расволик билан ўлиб кетади.

Майли, мен сени сичқон деб атамай, балки Қорунга тенг деб ҳисоблай; илон демасдан, Фаридун деб ҳам атай. Аммо оқибати нима билан тугайди? Улар нима қилдилар-у сен нима қила олардинг?! Барибир улар каби бутун бойлигингни қолдириб, нариги дунёга ра-вона бўласан! Шунинг учун бу беҳуда хаёлни бошинг-дан чиқариб ташла! Миянгни эзиб ётган бу қаттиқ тош-дан қутқар! Ҳақиқий эр бўлсанг, асл мақсадни кўзла-гил, нимаики сўзласанг, ўшандан сўзлагил. Бу ному-носиб иш билан шуғулланма, чунки ундан сенга зарар етиб, охири жонингнинг уволи бўлади. (Изоҳ: Қорун ўта ҳасис бўлгани сабабли бадий адабиётда давлат-мандлик ва ҳасислик рамзи сифатида тилга олинади. Фаридун (ёки Афридун) қадимги Эроннинг ғоят ба-давлат подшоҳларидан.)

Дунёдаги яралмиш ҳар бир нарса, фақат буюмлар эмас, ҳатто туйғулар ҳам аҳамиятли ва аҳамиятсиз деб икки турга бўлинади. Аллоҳга ишқни, ота-она, оила, дўстларга муҳаббатни аҳамиятсиз деб ҳисоблаган ки-шини аҳмоқ дейдилар. Бойликка муҳаббатни аҳами-ятли деган кимса янада аҳмоқроқдир.

«Қутадғу билиг»дан бир ҳикоят. Донишманд Ой-тулдини подшоҳ Кунтуғди Элиг ёнига чорлайди. Йи-

гит эса ёнидан копток чиқариб, ўшанга ўлтиради. Элиг унга кўп саволлар беради. Йигитнинг жавобидан шодланади. Шунда Ойтулди кўзларини юмиб олади. Элиг бундан ажабланганида Ойтулди изоҳ беради:

– Эй Элиг! Сен менинг қиёфамда давлат ва бойликни кўрмоқчи эдинг. Мен уларни аниқроқ тасаввур эта олгин, деб шу ҳаракатларимни қилдим. Копток давлат, яъни бойликка жуда ўхшайди. Уларнинг иккови ҳам жойида тўхтаб турмайди. Юмалаб кетаверади. Менга кулиб боққанингда, кўзларимни юмиб олишимга сабаб – давлатнинг кўзи кўр эканини сенга уқтириш эди. Бойлик билан давлат кўзи кўр одамларга ўхшайди. Ким бойлик ва давлатнинг қўлидан тутса, ўшанга эргашиб кетаверади: бу яхши, мана буниси ёмон, деб ажратиб ўтирмайди. Оқар сув, йўриқ тил ва қут бир жойда тўхтаб турмайди. Олам кезувчилар йўл юриб тинмайди. Бахт, давлат ҳам бир жойда қўним билмайди...

Ривоятким, басир ва сўқир ҳамроҳ эдилар. Иттифоқо кўрнинг қўлидаги қамчиси тушиб кетди. У отидан пас-тга тушиб, ерни пайпаслаганича қамчисини қидирди. Бу онда бир заҳарли илон тун совуғи таъсирида қарахт бўлиб, қотиб ётарди. Кўр одам уни қамчи деб ўйлаб, қўлига олди-да, отига минди. Кўзи очиқ одам унинг қўлидаги илонни кўриб, қичқириб юборди:

– Дўстим! Қамчи деб хаёл қилиб қўлга олганинг заҳарли илон-ку! Ташла!

Сўқир: «Қамчин ниҳоятда гузал бўлса керакки, ҳамроҳим унга ишқибоз бўлиб, алдов йўли билан мендан тортиб олмоқчи», деб ўйлаб, аччиқланди:

– Сен қандай ҳасадгўй дўстсан ўзинг! Аллоҳ менга янги қамчинни раво кўрганда, бир алдов билан тортиб олмоқчимисан?

– Эй азиз дўстим, сендан қамчин тама қилаётганим йўқ, – деди басир. – Ҳамроҳликнинг шартларидан бири – йўлдоши хатарда бўлса, уни хабардор қилишдир. Мен шу бурчимни адо этяпман, холос.

Кўзи очик одам ҳақ гапини сўқирга маъқуллата олмади. Йўлда давом этдилар. Бир оздан кейин қуёш кўтарилиб, кун қизиди. Илон жонланди-ю кўрнинг қўлини чақди ва уни ҳалок қилди.

Дунё молига алданувчилар шу кўзи кўр нодонга ўхшайдилар. Аслида манзилга бехатар етиб бормоқ учун отга чиройли қамчи уриш шарт эмас. Оддий хипчин ҳам кифоя қилади. Лекин кўнгил чиройли отни ва чиройли қамчинни талаб қилаверади. Ҳаётимиз ҳам шундай. Яшаш учун унча зарур бўлмаган нарсаларни деб ҳатто жонимизни хатарга қўямиз. Биз ўғриларни «жиноятчи» деб айблаймиз. Ҳолбуки, ўғирлик унинг касби. Жонини хатарга қўймаса, тирикчилиги ўтмайди. Лекин биз, тўғрилар-чи?

Бир сайёҳ саҳрода адашиб қолди. Ейишга таоми, ичишга суви қолмай, «энди ўладиган бўлдим», деб тушкунликка берилган пайтда кўзига узоқдаги хум кўринди. Умид унга куч бериб югурди. Шунчалар югурдики, жони ҳалқумига келиб қолди. Бироқ, етиб бориб қарасаки, хум сувга эмас, олтинга тўла экан! Бунни кўриб шунчалар изтиробга тушдики...

Ҳаётда шундай бойлик топиб олишни орзу қилиб яшайдиганлар топилади. Лекин инсонни хушнуд қиладиган нарса олтину жавоҳир эмаслигини ҳамма ҳам ўйлаб кўрмайди. Бойлик, кам-кўп миқдоридан қатъи назар, ҳаёт кечириш учун бир восита холос-ку! Агар одам саҳродаги адашган сайёҳ ҳолига тушса, бир пиёла сув учун бир қоп олтини бўлса-да, бериб юбормайдими? Инсонни бир қоп олтин эмас, томоғидан ўтган бир қултум сув ва бир тишлам нон севинтиради.

Бу ҳикоятни билсангиз ҳам, яна қайтараман. Хорун ар-Рашиддан сўрадилар:

– Эй подшоҳим, тасаввур қилингким, саҳрода ёлғиз қолиб, ташналикдан азобланыпсиз. Бир қултум сув эвазига нима берасиз?

– Ҳазинамнинг ярмини бераман, – деди ҳукмдор. Яна сўрадилар:

– Ичга кирган бир қултум сувнинг чиқиб кетмоғи ҳам бор. Бунинг учун нимани бағишлар эдингиз?

– Хазинамнинг қолган ярмини бахш этгум.

– Ҳукмдорим, у ҳолда барча бойлигингизнинг қадри бир қултум сув қадрига тенг эканда, а?

Одам боласининг бир хавотири борким, бойлик орттиришга даъват этаверади. Бу – эртами, индинми, кутилмаганда бор-йўғидан ажраб, қашшоқланиб қолиш хавотири. Ҳолбуки, Одам фарзанди ўзига фақирлик етаётганини билса, Қудсий ҳадисдаги амрға риоя этмоғи, яъни фақирликни «солиҳ бандалар каби «хуш келдингиз!» дея қарши олиши» даркор. Инсон табиати ғалати: у бойлигини йўқотса қайғуради, аммо ҳаётининг кунлари мангуга йўқолаётганлиги билан иши йўқ. Билмайдик, қашшоқлик – ожизликдан келиб чиқади. Мавлоно Румий айтдилар: «Улар бу дунёга шунчалар алданганларки, барча нарсаларнинг тарк бўлишини билганлари ҳолда, талон-торождан жуда қўрқадилар. Ҳолбуки, яланғоч кишининг ўзини ўғрилар талон-торожд қилишидан қўрқиши ажаб ғалати ишдир. Инсон бу дунёга яланғоч ҳолда келиб, яланғоч ҳолда кетади. Аҳвол шундай бўла туриб, улар ўғриларнинг номини ҳатто эшитмай туриб, юраклари такапука бўлади. Ўлим онлари етганда бойликлари ўзлариники эмаслигини тушунадилар. Афсуски, вақт бой берилган бу пайтда надоматлардан заррача наф йўқ. Кўзлари очиқлигида уларнинг бойликларидан ажраб қолиш ваҳимаси этагига тошчалар тўплаб ўзини бой ҳисоблаётган ва бу «бойлигини» йўқотиб қўйишдан чўчиётган болаларнинг нодонларча қўрқуви кабидир. Агар шу тошчалардан бир нечтасини боладан олиб қўйсангиз, у алам билан йиғлай бошлайди. Қайтариб берсангиз, бағоят севинади. Болани бу қилиғи учун ҳеч ким айбламайди. Бироқ, уларга ўхшаган аҳмоқлар эса дунёнинг ўткинчи сарватини ўзининг мол-мулки деб билгани учун бу ёлғончи бойликдан ажралиб қолишдан ўлгудек қўрқадилар».

Қадим замонларда турли мамлакатларда бадавлат одам вафот этганида бойлигидан бир қисмини ҳам қўшиб қўмганлар. Лекин лаҳад қуртлари бу тилла ва жавҳарларга тегмаганлар, балки ҳаётлик пайтида бойликка тўймаган шу бойлик эгасининг кўзларини еганлар.

Подшоҳнинг тантилиги тутиб бир одамга: «Тила, тилагингни», деганда у одам бир косача узатиб: «шуни тиллага тўлдириб беринг», деб сўради. Подшоҳ озгинагина нарса сўраганидан уни нодон фаҳмлаб кулди. Косача ўн-ўн беш тилла танга билан тўлади, деб ўйлади. Аммо мўъжиза юз бериб, хазинадаги барча олтину жавоҳир солинса-да, косача тўлмади. Охири подшоҳнинг ҳеч нарсаси қолмагач, мўъжизанинг сирини сўради. «Бунда ҳеч мўъжиза йўқ», деди у одам ва косачанинг тубидаги **кўз**нинг суратини кўрсатди. Кейин шу кўз устига ярим сиқим тупроқ ташлаган эди, косача ўн танга билан тўлди. Қиссадан ҳисса шуки, бойликка тўймаган кўзни тупроқ тўлдиради.

Жунайд Бағдодий (қ.с.) ҳазратларига муз сотувчи рўпара келиб: «Сармояси эриб бораётган инсонга ёрдам беринг», деб нидо қилди. Ҳазрат бу нидони эшитиб, маъносини англадилар-у ҳушдан кетдилар. Нединким, аслида ҳар бир одам бу дунёда сармояси эриб бораётган бир бечорадир.

Умидимиз юлдузлари, бир латифа борким, сизнинг ҳам бошқаларнинг кўнгилларига оғир ботмасин.

Бир одам фарзанд кўрган эди. «Хотининг нима туғди?», деб сўрадилар. «Камбағалники нима бўларди ё ўғил ё қиз-да», деб жавоб берди у. Бу гапдан ажабланиб сўрадилар: «Ия, бойлардан нима туғилади?» «Бойлардан бевош, бемаъни, бефаросат туғилади», деб жавоб қилди у. Ҳа, кишига малол келадиган гап бу. Аммо начора, латифанинг замирида оз бўлса-да, ҳақиқат ҳам бор. Фақат изоҳким, бойнинг боласи бевош, бемаъни, бефаросат бўлиб туғилмайди. Балки бойлигидан ғурурланувчи ота-онанинг айби туфайли бемаъ-

ни, бeфapocaт, бeвoш қилиб тарбияланади. Ўтган аср бошларида Маҳмудхўжа Бeҳбудиё ҳазратлари «Падаркуш» деган саҳна асарларида фарзандига илм ва тарбия бeришни истамаган бойнинг фoжиясини ёзган эдилар. Сиз бу асарни адабиёт дарслигида ўқигансиз. Не ажаб ва не афсуски, ўшанга ўхшаш ҳодисалар ҳозир ҳам учраб турибди. Бузуқлар, гиёҳвандлар орасида бойваччаларнинг кўплигидан фақат жамият озор чекмайди, энг аввало ўша ота-оналар азобланишади.

Бойлик ҳаммага ҳам ярашади, аммо укув-идрокли донишманд кишига у кўпроқ мос бўлади. Бойлик нодон билан фақат ёнма-ён туради, холос. Бироқ, у доно билан ҳақиқий гўзаллик касб этади. Жоҳилларнинг дунёга бeрилишлари ёмон. Олиму донолар бeрилсалар, янада ёмонроқ. Бой одам фарзанд тарбиясида шу ҳақиқатларни унутмагани дуруст.

Мол-дунёси кўп одамнинг дўстлари, оғайнилари ҳам кўп бўлиши барчага маълум. Айрим бойлар бу билан фахрланадилар, аммо билмайдиларки, буларнинг ярмидан кўпи «манфаат дўстлари»дирлар. Киши дўстга зор бўлган куни хор айлайдиганлар ҳам айнан шу «манфаат дўстлари»дирлар. Агар қўлимиздаги танганинг бир томонига «Дунёга бeрилганнинг дўстлигига ишонма», деб ёзилса, иккинчи томонига «Бой бўлганинг учунгина сенга интилувчилардан эҳтиёт бўл», деб ёзиб қўйиш керакмикин? Бу ҳақдаги ҳикмат. «Мол дунё баъзи кишининг маҳбубаси ва маъшуқасидир. Маъшуқа қаерда бўлса, ошиқлар унга бош эгадилар. Маъшуқа, яъни мол-дунё кишининг қўлидан кетса, ошиқлар у кишининг яқинига йўламайдилар. Кўрмайсизми, гул ўз этагига зар тўлатиб ишва-карамлар билан булбулга кўринса, булбул гулга шайдо бўлиб, минг оҳанг билан унинг мадҳини сўзлайди. Гул кесилиб, фақат шохи ва барги қолса, булбул унинг отини ҳам атамайди».

Юқорида баён этилган фикрлар айрим шахсларга оиддир. «Бойликка ружу қўйиш» дейилганда фақат

шахсни назарда тутмаслик керак. Бу мамлакатларга хос касаллик ҳамдир. Мамлакатлар орасидаги ўзаро урушларнинг сабабчиси ҳам айнан шудир.

Агар бир одам бойликка ҳирс қўйса ва бу йўлда бошқа кишига зулм қилишдан қайтмаса, у бир ёки бир неча кишига зарар келтириши мумкин. Лекин, афсуски, биз буни давлатлар орасида ҳам кўрамиз. Минг йиллардан бери бир қабила бошқа бир қабила ҳисобига бойишга ҳаракат қилади. Бугун, яъни Ийсо алайҳиссалом туғилганларидан эътиборан йил ҳисобидаги йигирма биринчи асрда ўзларини тараққий этган, комил маданиятли, инсофли ҳисоблаётган, оламга ўзларини фаришта мисол кўрсатишга уринаётган давлатлар кимлар ва нималар ҳисобига бойлар? Нима учун урушлар тинмай давом этяпти? Чунки уларнинг қуроли савдосидан оладиган фойдаси ақл бовар қилмас даражада кўп. Нима учун нефтга бой мамлакатларга тинмай фитналар қилишади? Европанинг бой мамлакатлари Африка ва бошқа қитъадаги камбағал давлатларнинг қарзларидан воз кечиб, тантилик ҳам қилиб қўйишади. Айёрликни қаранг: уларни қулоғига қадар қарзга ботирган ким? Ўзлари-ку! Нима учун миллионлаб одамлар бир бурда нонга муҳтожлар? Нима учун миллионлаб одамлар турли касалликлардан қирилиб кетяптилар? Ҳар йили Европа аҳолиси ўн бир миллиард доллар пулини морожна (музқаймоқ) ейишга сарф этади. АҚШ ва Европаликлар ҳар йили ўн етти миллиард доллар пулларини ит-мушукларини боқиш учун сарфлайдилар.

АҚШ аҳолиси дунёнинг беш фоизини ташкил этади. Мана шу беш фоиз одам дунёдаги неъматларнинг йигирма беш фоизини истеъмол қилади. Европанинг кучли мамлакатлари ҳам улардан кам эмаслар. Улар ҳеч қачон дастурхонларидаги ҳатто битта ушоқнинг ҳам камайишига рози бўлмайдилар. Шу боис ҳам дунёни фитнага булғаб, кун кечирадилар. Бойлик ишқи Ер юзини ана шундай таҳликада ушлаб турибди. Тарих-

да энг офатли ҳисобланган Иккинчи жаҳон уруши ту-
гаганидан бери катта урушлар йўқ. Лекин шу вақт
мобайнида Иккинчи жаҳон урушидаги талофатдан
кўра кўпроқ одам қурбон бўлди ва ҳар дақиқада уруш
қурбонларининг сони ошиб бормоқда. Такрор айта-
манки, бу офатнинг асосий сабаби бойлик талвасаси.
Бу сатрларга диққат билан эътибор беринг:

*Америка узоқ замон мобайнида бойлик васвасаси-
га тушиб қолган эди. Бу бойлик васвасаси жуда қўпол
шаклларга кириб, жуда зўр очкўзликни вужудга кел-
тирди. Бу нарса ҳозир тобора кучайиб бормоқда. Бу
васвасада инсон характерининг гўзаллиги оёқ ости
қилинди ва одамнинг бойлик орттиришига интили-
ши биринчи ўринга қўйилди. Шундай очкўзлик бало-
сига гирифтор бўлган бу азим мамлакат мақсади
томон елиб бораётганида, ярим йўлда аравасининг
каттакон гилдираги синиб қолди ва арава-параваси
билан чанг йўлга ағдарилиб тушиди. Бугун мана шу
ҳалокатга якун ясаб, одамнинг ана шу ҳалокатдан
бошқа энди нимаси қолди, деган савол беришимиз
мумкин. Катта-катта харажатлар, ҳамма ҳара-
катлар – барчаси зоҳирий нарса. Шу зоҳирий нарса
барбод бўлса, ичимизда алиф ҳам йўқ эканлиги дар-
ҳол маълум бўлиб қолади. Агар бу зоҳирий нарсани,
хўжакўрсинга ишлатиладиган нарсани, моддий не-
гизни улоқтириб ташлайдиган бўлсак, у тақдирда
инсоннинг ўзи қани? «Унинг моҳияти қаерда?», деб
савол бериш мумкин. Натижада ана шу ҳалокати-
дан боши гангиб қолган одам қандайдир ички дунём
бор, деб айтишдан ожиз қолади. Бугунги инсоннинг
ўзи ҳеч қандай қадр-қимматга эга эмас. У бутунлай
бозор кишиси бўлиб қолган. Бугун эса бозор кунни эмас!*

Хўш, бу фикрларга нима дейсиз? Бугунги куннинг
гаплари, дейсизми? Ҳа, бугунги кун нафаси келиб ту-
рибди. Бироқ бу гаплар Ҳиндистоннинг улуғ фарзан-
ди, дунёнинг бебаҳо адиби Рабиндранат Тҳакур то-
монидан 1935 йилда ёзилган. Афсус шуки, бойлик

васвасаси ҳамон давом этмоқда. Бойлик васвасасида тўлғанаётган жаҳон бойлари яна ижтимоий тенглик ҳақида тинмай гапирадилар. Бир шахснинг камбағаллик домида нонга зор яшагани ҳолда, иккинчи шахснинг ғоят бойиб кетишини ижтимоий тенглик дейиш мумкинми? Асло! Улар мингоёқ – медузага ўхшаб жаҳондаги камбағал мамлакатларга чанг солганларича уларнинг қонларини сўриб ётибдилар. Ҳар нарсанинг охири бўлгани каби бу адолатсизликнинг ҳам ниҳояси мавжуд. «Дунёни биз тебратяпмиз», деб бойликларига мағрур бўлган кимсаларнинг динлари йўқ. Чунки будда ҳам ўз тобеларини бу гуноҳлардан қайтишларини буюради. Таврот, Инжил ҳам шундай. Лекин бойликларини бут қилиб сифинувчи бу одамлар дунёга мутлақ ҳоким бўлиш сира-сира мумкин эмаслигини унутиб қўйганлар.

Умидимиз юлдузлари, жаҳоннинг бу аҳволини ўзингиз ҳам кўриб, билиб турибсиз. Шундай бўлса-да, бу хусусда баёнга ўрин беришимнинг боиси, ҳадемай улғайиб, турли юқори мансабларда хизмат қиласиз. Дипломат сифатида халқаро масалаларни ҳал этишда ҳам иштирокингиз бўлади. Халқаро аҳволга доир бугунги билимингизни чуқурлаштириб, кенгайтириб борсангиз, бу масалаларни ҳал этишингиз осонроқ кечадиган, деган умиддаман.

ИККИНЧИ БЎЛИМ
«ЭЗГУЛИКНИНГ МУКОФОТИ ФАҚАТ
ЭЗГУЛИКДИР»

Энг одил ҳакам

Бурч туйғуси ҳамда пушаймон билан боғлиқ виждон изтироби одам билан ҳайвон орасидаги муҳим тафовутдир. Ақл ва виждонни ўз ҳуқуқларидан маҳрум этиб бўлмайди. Уларга ёлғонлаш мумкин-у аммо уларни алдаш қийин. Соф виждон энг одил ҳакамдир. Алдамчилик, безбетлик, номуссизлик жандасини кийган кимсагина ўз виждони ҳукмидан қўрқмайди. Виждон эгасини ўлдириш мумкин, бироқ енгиб бўлмайди.

Тилимиздаги «виждон», «инсоф» ва «иймон» сўзлари бир маъно англатадими? Юзакироқ қаралса, шунақага ўхшайди. Аслида ундай эмас. Иймон фақат мўминга хос фазилат. Виждон ва инсоф ғайридинда, ҳатто динсизда ҳам маълум миқдорда бўлиши мумкин. «Маълум миқдорда» дейишимизнинг сабаби – динсиздаги бу фазилатлар комил ва собит бўлмайди. Бугун савдода инсоф ва виждонга итоат этган одам эртага нафс бандасига айланиб, инсофсизлик ва виждонсизликнинг олий намунасини кўрсатиб қўйиши ҳеч гап эмас. Кимдаки иймон йўқ экан, шайтон ҳузурида ғоят ожиз ва ҳақир бўлиб қолади.

Ҳикоят. Савдогар қозига арз қилиб келди:

– Адолат қилинг, яқинда ёнимдаги растада савдо қилувчи биродарим пулга муҳтож бўлиб қолиб, мен-

дан юз тилла танга қарз олди. Ҳар куни кўз-кўзга тушиб тургани учун, гувоҳлар чақирмадим, тилхат ҳам талаб қилмадим. Бугун омонатни қайтаришдан сўз очсам, «сендан қарз олмаганман», деб тоняпти.

Қози қарздорни чақиртириб, савдогарнинг даъвосини айтди.

– Бу ёлғончи, олчоқ бир одам, гапига ишонманг, тижоратим гуллаб-яшнаётгани учун ҳасади келиб, ифво тарқатиб юрибди. Мен ундан сариқ чақа ҳам олмаганман, деди қарздор.

Қози «Сен нима дейсан, бу гапга?», деб даъвогарга қаради.

– Сариқ чақа олмагани рост, бу виждонсиз одам мендан юз тилла танга олган, – деди даъво қилаётган савдогар.

Унинг умидли қарашига эътибор бермаган қози қарздорнинг гапини ҳақиқат деб топиб, озод қилиб юборди. Даъвогар адолатсизликдан куйиб-ўртана бошлаган пайтда қози уни ёнига чақириб: «Сен бир оз сабр қил. Ҳеч нарса бўлмагандай қўшининг билан яхши муомалангни давом эттиравер. Мен адолат билан ҳукм чиқаришга ваъда бераман», деди.

Даъвогар қозининг амрини бажарди. Қарздор бўлиб ўтган ноҳуш воқеани унута бошлади, бир ёлғон гапи билан жазодан қутулиб қолганига хурсанд юрaverди. Орадан кунлар ўтгач, қози тўртта хумга ёғ солдириб, иккитасининг ичига биттадан тилла танга ташлаб қўйди-да, даъвогар билан қарздорга қўшиб яна икки савдогарни чақиртириб деди:

– Хизматкорим очкузлик қилиб, ёғни кўпроқ ғамлаб қўйган экан, иттифоқо кўзим тушиб қарасам, айний бошлабди. Тезроқ сотиб юборилмаса увол бўлади. Сизлардан илтимосим шуки, ҳар бирингиз бир хумдан ёғни олинг-да, ўзингиз инсоф билан нарх қўйиб сотинг. Сотиб бўлганингиздан сўнг хизмат ҳақингизни чегириб, олиб қоласиз.

Бу кунларда ёғнинг бозори чаққон эди. Қозининг таклифини эшитган қарздорнинг очкўзлиги хуруж қилиб, кўзлари чақнаб кетди:

– Буларни уринтириб нима қиласиз, вазифангизни бир ўзим уддалаб бераман, – деди у шошилиб.

– Йўқ, тўрттовингиз бўлиб олсангиз тезроқ сотиладди, – қози шундай деди-да, танга ташланган бир хумни даъвогарга, иккинчисини қарздорга берди.

Савдогарлар уйга келгач, хумдаги ёғни тозалаш мақсадида бошқа идишга солди. Даъвогар хумдан чиққан тилла тангани кўриб ажабланди. Сўнг уни олди-да, қозига элтиб берди. Қози унинг ҳалол одам эканига ишонч ҳосил қилди. Қарздор эса хум тагидаги тилла тангани кўриб, шошиб қолди. Ўғлини чақириб: «Бу тилла тангани яшириб қўй, ўзим сўрасамгина берасан», деб тайинлади.

Орадан беш кун ўтгач, савдогарлар келиб ёғнинг пулини қозига топширдилар. Қози учтаси узатган пулни санаб ҳам ўтирмади. Қарздор берган пулни санаб кўриб, унга синовчан тикилди-да: «Сенинг хумингдаги ёғ кўпроқ эди-ку?» деди.

– Кўпроқ эмасди, уйга бориб тортиб кўрганман, – деди қарздор.

– Балки адашаётгандирсан?

– Адашганим йўқ, ёнимда ўғлим ҳам бор эди, ишонмасангиз сўранг...

Қози унга индамади-ю, кўшни хонага чиқиб хизматкорига: «Бу савдогарнинг уйига боргин-да ўғлидан тилла тангани сўра», деб тайинлади. Хизматкор тилла тангани олиш билан кифояланмай, боланинг ўзини ҳам бошлаб келди.

– Хумдан чиққан тилла тангалар сендами? – деб сўради қози ундан.

– Ҳа, қози жаноблари, – деди бола.

– Қани, менга бер-чи? – қози бола узатган тангани олиб, ажабланди: – Даданг хумдан тўртта тилла танга

чикди, девди, сен менга биттасини беряпсан. Қолганлари қани?

– Дадажон, сиз хумдан тўртта тилла танга топган экансиз, менга биттасини бердингиз, қолганлари қаерда?– деди бола соддалик билан.

– Қанақа тилла танга? Эсинг жойидами, сен бола-нинг! – деб бақирди қарздор.

– Дадажон, хумни бўшатганимизда тагидан чиқди-ку! Мен биттасини кўрдим, қолган учтасини кўрмадим...

– Эш-шак! Сенга қачон ақл битаркин! – деб ғазабланди қарздор ота.

Бу манзарадан ажабланган савдогарлар ҳайрон бўлиб тураверишди. Шунда қози қарздорга қараб деди:

– Ҳали ҳам қарзим йўқ, деб тонасанми ё қайтарасанми?

Қарздор жавоб бермай бошини эгди. Қози эса давом этди:

– Битта тилла тангага муттаҳамлик қилган одам юз тилла танга эвазига виждонини ҳам сотиши мумкин, шундай эмасми? Сен виждонингни худди ошқозонинг-ни тўлдиравериб касал қилганинг каби ишдан чиқарибсан. Пасткашлигинг туфайли виждонинг сийқалашиб кетибди.

Қарздор яна индамай туравергач, қози хизматкорларига буюрди:

– Виждонсизлигини тушуниб етмаган инсонга дарра уриш адолатдандир. Эсини таниб, тавба-тазарру қилиши учун қирқ дарра уринглар!

Бу ҳукмни эшитиб, бола чидай олмасдан йиғлаб юборди-да, отасини қучоқлаб олиб ялинди:

– Дадажон, юз тангани ўн кун ичида қайтаришга ваъда қилган эдингиз-ку! Нима учун ваъдангизга хилоф қилдингиз? Ёнингизда пул бор-ку, дарров беринг, бу шармандаликдан қутулинг!

Катталарга нисбатан болаларда виждон покроқ ва қувватлироқ бўлади. Катталар қайсарлик қилган он-

ларида болалар виждон азобларига чидай олмайдилар. Қозихонадаги бола алҳол фақат отасининг калтакланишидан эмас, хонадонлари шаънига ёғилажак шармандалик балосидан қайғураётган эди. Ота эса баданига тушадиган калтак зарбларидан қўрқиб, талвасага туша бошлаганди. Ота ва боланинг ҳолатига икки хил куч ҳукмронлик қилаётган эди.

Агар кимгадир виждон тарбияси берилиши лозим бўлса, эҳтимол мисолни болалардан олганимиз маъқулдир? Биз – катталар, виждонимизга қарши юриб, бирон ноҳўя ишга қасд қилган чоғимизда «шу ишим учун боламнинг виждони қандай нола чекар экан?» деган савол қаршисида бир нафасгина тўхтай олсак қандай гузал бўлар эди!

Иймон гавҳари инсоф ва виждон қўрғонлари билан асралади. Бошқачароқ таъбир билан айтсак, иймон бир дарахт бўлса, виждон ва инсоф унинг жон томирларидандир. Инсоф ва виждон иймоннинг муаззам саройи қўрғонларидир. Шундай экан, бу уч тушунча мустақил маъноларни англатгани ҳолда, ўзаро занжир ҳалқалари каби мустаҳкам бирлашгандир. Иймонсиз одамда чин виждон ҳам, инсоф ҳам бўлмайди.

Турли суҳбатларда «виждони азоб чекди» деган гапларни эшитамиз. Виждон азоби деярли ҳар бир одамни озми-кўпми қийнаб ўтади. Виждонни дониш аҳли қалбни тирнайдиган тирноғи ўткир ҳайвонга ҳам ўхшатганлар. Виждон азоби бахтсизликдан ўзга нарса эмас. Виждоннинг яраланишига одамнинг ўзи айбдор. Ўз иродасига ҳоким-у ўз виждонига қўл бўлган, виждони қайтарган нарсалардан ўзини тия олган одамга бу бахтсизлик раҳна сололмайди. Ҳар қандай яра тузалиши мумкин, бироқ виждон яраси бутунлай битиб кетмайди. «Мени ҳеч қачон виждоним қийнамайди», деб катта кетиш дуруст эмас. Чунки банда баъзан билиб, кўп ҳолларда билмай гуноҳлар қилади. Виждон азоби қўлдан кетган фазилатларнинг акс са-

досидир. Ўз айбини унутиш эса ориятсизликка олиб келади. Кимки ўзининг нобоп қилмишидан уялмас экан, у икки карра айб иш қилди, дейиш мумкин. «Одамлар ҳукмини назарга илмасанг-да, ўз ҳукмингдан қочолмайсан», деб тўғри айтадилар.

Немисларнинг оламга машҳур файласуфи Иммануил Кант: «Дилимизда яшайдиган қонун «виждон» дея аталади. Виждон аслида хатти-ҳаракатларимизнинг шу қонунга мувофиқ келишидир», деб ёзган эди. Дунёда мамлакатлар куп, уларнинг ўзларига яраша қонунлари куп. Лекин **«одам аро қонунларнинг қонуни – виждондир!»** десак янглишмаймиз. Ҳақиқат ва тўғрилиқни севадиган одам доим виждони фармонига итоат қилади ва унинг виждонига ҳеч ким ҳоким бўла олмайди. Виждон – ақлнинг қон томири, унинг уриши бизни доим яхши ва ёмондан воқиф этиб туради. Виждонли одам хавфдан холи, хиёнат қилгувчи эса ҳалокат ботқоғида яшайди.

Ўзаро муомалаларда «виждоним қийналиб кетди» ёки «виждоним йўл бермади», деган ибораларни эшитиб турамиз. «У одамнинг ёмонлигини прокуратурага ёзиб бермоқчи эдим, виждоним қўймади»... «Ота-онасига қарамай қўйибди, виждонсиз»... «Виждонинг борми? Инсоф қилсанг-чи!»

Ҳа, виждон – ҳакам. Ҳа, виждон – одамни иймонсизлик жарига қулашидан асраб қола олувчи посбон. Виждонига тескари юрмайдиган одам ҳаётида ўз олдига қўйган вазифаларга тўла эриша олади. Одамлар тилла-ю жавоҳир безакларга ихлос қўядилар, ҳолбуки, энг бебаҳо зийнат – соф виждондир. Виждонни улуғ ва ажиб бир қудрати бор: у аввало гуноҳсиз одамни ҳар қандай қўрқувдан фориғ этади. Гуноҳкорни эса тасаввуридаги ўзи лойиқ бўлган жазо олдида талвасага солиб туради. Ҳалол одамдан виждони буюрганича иш тутишни талаб қилиш ортиқча. Виждонига ҳилоф иш тутишни талаб қилиш эса – уни ҳақоратлаш демак. Дониш аҳли дейдики: «Қанча-қанча ғам-аламла-

рим бўла туриб, шундан мен тенгсиз бир таскин топанманки, ҳеч қандай душманам ҳам виждонимни тортиб олишга қодир эмас. Мен эсам ҳеч қачон виждонимга рахна солувчи ўз душманамга айланмаман».

Агар барча яхши фазилатларни бир фозил мамлакатга қиёс этсак, виждон бу мамлакатнинг подшоши, инсоф ва адолат эса унинг «ўнг қўл» ва «чап қўл» вазирidir. Виждонли одам барча фазилатларни ўзида жамлаган бўлади. У ҳеч қачон бировга зулм қилмайди ёки ҳақиқатдан юз ўтирмайди. Киши бировнинг қайғусидан шодландими, билинги, у виждон эгаси эмас.

Ҳазрати Умар (р.а.) кеча қоронғусида Мадинаи мунаввара кўчаларидан юриб бораётганларида бир уйдан аёлнинг қизига қараб бақиргани эшитилди:

– Сутга озроқ сув қўшиб юбор, дедим сенга! Айтганимни қил!

Сўнг қизнинг зорланган овози келди:

– Ойижон, ахир халифамиз бутун жар солдириб, «сутларингизга сув қўшманглар!» деб буюрдилар-ку!

Қизининг ақл ўргатиши малол келгани сабабли энди аёлнинг бақирғи авжга чиқди:

– Айтганимни қил, деяпман сенга! Сутга озгина сув қўшганингни халифа қаердан билиб ўтирибди?

Онасига ҳақиқатни тушунтиролмаганидан сиқилган қиз йиғламосираб деди:

– Ойижон, халифа билмасликлари мумкин. Аммо Аллоҳ таоло кўриб турибди-ку! Аллоҳдан қўрқмаймизми?

Ҳазрати Умар (р.а.) эртасигаёқ бу уйга совчи юбориб шу қизни ўғилларига олиб бердилар. Уммавийларнинг энг адолатли халифаси Умар ибн Абдулазизнинг бир ён насаби ана шу виждонли қизга бориб тақалади.

Дунё жанжал, уруш бўлаётган жойга ўхшайди. Мушти кучли, моли, пули кўп бўлганнинг овози чиқиб, атрофидагиларидан ҳурмат истайди. Аҳли дониш бу хусусда дейдики, «сен мол-дунёси бор бўлгани учун-

гина уларга иззат кўрсатиб, бир бурда нон илинжида думини ликиллатадиган итларга ўхшаб қолма. Сенга инсон эканингни англатиб, Ҳақни билдирганларнинг ҳурматларини жойига қўй. Виждонга хилоф иш қилмаслик шундай бўлади».

Сулаймоннинг (алайҳиссалом) вазирлари узукларига «Инсофли одамни Худо раҳмат қилсин», деб ёздириб қўйган эканлар.

*Нафсингдан келади ваҳми қиёмат,
Ёёлмай кетганлар кимга қилар дод?
Тупроқдан бошқага тўймас бу кўзлар,
Инсоф ҳам одамга қатта бир зийнат.*

Искандар Румийдан сўрадилар: «Машриқ ва мағриб диёрин на тариқа билан олдингким, ўтган подшоҳларнинг ганж ва лашкарлари сендин зиёда эрди, ҳеч бирига мундоқ фатҳ муяссар бўлмади». Искандар деди: «Худонинг мадади била ҳар мамлакатниким олдим, раийятга озор бермадим ва яхшининг отин ямонга чиқармадим».

«Лисонут – тайр»да гузал бир савол-жавоб ва ҳикоят бор: қушлардан бирининг инсоф хусусидаги саволига Ҳудҳуднинг жавоби:

– Яхши савол сўрадинг. Бундай одам ҳамма кишилар олдида эъзозланади. Одам учун яхши сифатлар кўп, аммо улар ичида энг шарафлиси – инсофдир. Кимнингки инсофи йўқ экан, у инсон саналмайди. Кишининг феъл-атворида инсофсизликдан ортиқ нуқсон бўлмайди. Бу сифат ҳақиқий мардларнинг ишидир, ҳар қандай киши ҳам унга етавермайди. Ноинсоф киши – одам эмас. Одам инсоф истамайди, аммо беради. Ҳақиқат аҳли кишилардан инсоф талаб қилмайди, чунки уларнинг ўзлари инсоф эгасидир. Агар кимки ўзи инсофли бўлмасдан, ўзгадан инсоф талаб қилса, у ҳақиқий ноинсофнинг ўзгинасидир.

Инсон учун инсофдан яхшироқ сифат бўлмайди. Буни фақат маърифатсиз кишиларгина англамайди.

Киши бир нолойиқ ишга киришаётиб тўхтаса, бу ҳолатини «виждоним уйғониб қолди», деб изоҳлайди. Кимдир арзимас сабаб билан хотинидан ажрашмоқчи-ю, тирик етим бўлиб қолаётган болаларини ўйлаб, бу йўлдан қайтади. Яна кимдир фитнадан тўхтади. Бошқа бир киши ўзганинг ҳақиқа хийнат қилишдан ўзини тияди. Ҳа, виждон уйғонади! Одамга нисбатан «унинг мутлақо инсофи (ёки виждони) йўқ», дейиш тўғри эмас. Ҳар бир одамда маълум миқдорда бу фазилатлар мавжуд. Фақат, таъбир жоиз бўлса, бу фазилатлар киши қалбида «ухлаб қолган» бўлади. Бу мудроқ фазилатни иймон эгаларидан бири ўзининг чиройли амали билан уйғотиб юбориши мумкин. Хотини билан ажрашмоқчи бўлиб юрган кимса оиласига ғоятда меҳрибон бир одамнинг суҳбатидан баҳраманд бўлса ҳам виждони уйғониб қолиши ҳеч гап эмас. Виждон уйғонади, бунинг учун одамнинг ўзида ишонч ва интилиш бўлиши шарт.

Виждонсиз одамдан бир ёки бир неча кишигина жабр чекса, бунинг азобини кўп гапирмасак ҳам бўларди. Афсус шундаки, виждонсиз ёки ноинсоф кимса ўзининг бу иллоти билан жамиятга катта зарар келтиради.

Виждон ва инсоф ҳақида сўз кетганда адолат мавзуини четлаб ўтиш мумкин эмас. Бу фазилатлар мустаҳкам занжир ҳалқалари каби ўзаро бирлашган. «Тўрт фазилат» (ҳикмат, шижоат, иффат, адолат) деган ахлоқий таълимотнинг тўртинчиси «адолат» деб тилга олинган. Адолат **садоқат, вафо, хизмат, таслим ва таваккул** деб аталган хислатларни ўз ичига олади. Мумтоз адабиётда «адола» шаклида ҳам келади. Масалан: «жоми адола» «одиллик қадаҳи» маъносини беради. Адолат – ҳаққоният, инсоф, шафқат, одиллик демак. «Ҳақ бўлсанг қўрқма. Курашни давом эттир. Ноҳақ бўлсанг, курашма, таслим бўл. Бу энг яхши адо-

лат саналади», дейдилар. «Адолат авжи» – одиллик осмони; «Мажолисун нафоис»да: «... бу адолат авжининг тулун ойига камлик юзланмасун», деган жумлани ўқиймиз. «Садди Искандарий»да эса бу байт бор:

*Асолат сипеҳрида рахшанда меҳр,
Адолат жаҳонига олий сипеҳр.*

Дейилмоқчики, улуғлик осмонида меҳр жилваланиб турибдиким, одиллик дунёсининг олий осмонига бир безак кабидир.

«Адолат олами» – инсоф, раҳмдиллик дунёсидир. Байт:

*Ошкор айлаб адолат оламин
Еб сувда мавжуд қурту қуш гамин.*

Шулар каби «адолат партави» – адолат нурини, «адолат сипеҳри» – адолат осмонини, «адолат тариқи» – одиллик йўл-йўриғи, қонунини, «адолат чамани» – адолатнинг барқ урган пайтини, «адолат ҳавоси» – инсоф йўл-йўриғини, «адолат уйин садди Искандар эт» эса ҳаққонийлик тузумини мустаҳкамламоқни англатади. Байт:

*Мулозимларини скандарфар эт,
Адолат уйин садди Искандар эт.*

Дейилмоқчики, атрофдагиларни Искандарга доимо содиқ эт, искандарпараст қил ва ҳаққонийлик тузумини мустаҳкамла.

Адолат мажмуасига кирувчи **садоқат** чин дўстлик бўлиб, бунда киши ўзига раво кўрганини ўзгага раво кўриб, ўзига раво кўрмаганини ўзгага ҳам раво кўрмайди, ўзини қандай кўрса, бошқаларни ҳам шундай кўради («Садақа» тушунчаси ҳам шундан келиб чиқади). **Вафо** – кишининг ўз навъига, хусусан яқин-

ларига мардона муносабатда бўлишидир (Бу хусусда ҳам алоҳида сўз юритиш ниятимиз бор). **Хизмат** – бир кишининг ўз вазифаларини ва бурчларини яхшилаб адо этишидир. **Таслим** – мавжуд қонун-қоидаларни ва қўпчиликка маъқул бўлган нарсаларни ўзига ёқмаси ҳам, мамнуният ила қабул қилишидир. **Таваккул** – ҳар бир ҳаракатнинг охири фақат ўзимга ёки ўзга ишончли шахсларга боғлиқ деб ўйламасдан, борлиқ қонунларига ҳам боғлиқлигини ҳисобга олиб иш кўришидир. Кишининг бажармоқчи бўлган иши натижаси фақат ўзига боғлиқ эмас. Файласуфлар тили билан айтилса, «объектив қонун ва ҳодисаларга», диний маънода айтилса, Аллоҳга боғлиқ. Шунинг учун шахснинг ҳаракати «табиат қонуни»га мос бўлган тақдирдагина яхши натижа беради. Таваккал (таваккул) – Аллоҳга ишониб, суяниб бир ишни бошлаш, жазм қилиш. Байт:

*Мақсудга етмагинг таваккулдин бил,
Хасмингга зафар ҳилму таҳаммулдин бил.*

Дейилмоқчики, мақсадга етмоқ учун Аллоҳга таваккул эт, душман устидан зафар қозонмоқчи бўлсанг, юмшоқлик билан сабр эт.

Суҳбатимизнинг шу нуқтасида бир изоҳ шартки, баён этган атамаларимиз ахлоқий таълимот нуқтаи назаридандир. «Адолат» атамаси урфий маънода ёки адлия атамаси сифатида қўлланилса, «садоқат», «вафо», «таслим»... тушунчаларини қамрамайди.

Обиднинг ибодати нафсини, одилнинг адолати оламни ислоҳ этади, дейдилар. Адолат тантанаси учун курашдан қўрқиб, мурасасозлик кайфияти билан яшаш – ҳам уят, ҳам жиноят ҳисобланади. Адолатни қўёшга ўхшатадилар. Ҳаммага бирдай нур сочади, аммо камаймайди. Адолат сувга, зулм ўтга ўхшайди. Зилол сув ҳар доим бало-офатларни келтирувчи оловни ўчиради.

Адолат фарзанди – зафардир, зафар!
Зулмининг меваси – зарардир, зарар!

Низомий ҳазратларининг бу байтларини ўқиганда «Адолатнинг фақат битта сурати бор, зулмники эса мингта», деган ҳикмат ёдга тушади.

«Ал адлу асосул мулк» – «мулк» данғиллама иморат эмас. Боғу роғ эмас. Мустақил ҳукмронлик демакдир, ҳокимият демакдир. «Ҳоким бўлмоқнинг, давлат бўлмоқнинг, раҳбар бўлмоқнинг тамали – адолатдир», дейди ислом. Замонавий, дунёвий тилдаги демократиянинг талаби ҳам шундай.

Одил бўлмоқ...

Ким учун?

Истанбулдаги газламалар чорсусида кадиғўйлик Хизир Чалабийнинг қабрлари бор. Бу киши Истанбулга қози эканларида адолат юзасидан ҳукм чиқариб, салтанат ҳукмдори, Истанбулни фатҳ этган фотиҳ Султон Муҳаммаднинг қўлини кесишга фатво берганлар. Во ажаб! Подшоҳни бу жазога лойиқ қўриш?! Сабаб: Фотиҳ Султон Рум меъморининг ишдаги арзимас хатоси учун қўлини кестирган экан. Меъмор қозига арз қилганида у ҳақ бўлиб чиқади ва қози шунга биноан ҳукм қилади. Унинг қаршисида подшоҳнинг обрўйи ва адолат турган эди. Қози адолатни танлади ва Ислом обрўйини кўтарди. Шу адолатни кўрган меъмор адолатга тан бериб, подшоҳдан жарима олиш билан кифояланган экан.

Адолат истовчи бирон-бир фалончидан кўрқмайди. Икки даъвогарнинг сўзларини яхшилаб тингламасдан ҳукм чиқариб бўлмайди. Шошилинч ҳукм чиқарганлар адолат билан ҳукм қилмайдилар. Амир Темур ҳазратлари бу борада хатога йўл қўйганларини афсус билан қайд этганлар: «Яқинларимдан баъзилари ёлғиз қолганимизда ва одамлар олдида улуғ ва эътиборли амирларимдан бўлган амир Аббосга ҳасад ва душманлик қилиб, унинг ҳақида бўлмағур гапларни айтдилар.

Ёлгон сўзлари шамоли билан ғазабим ўтини алангаладилар. Натижада, гапларини текшириб кўрмасдан ғазаб устида амир Аббосни ўлимга буюрдим. Охиروқибатда уларнинг амир Аббос ҳақиға хиёнат қилганларини англадим ва қилган ишимдан ўкиниб, жуда пушаймон бўлдим».

«Валав ало анфусикум вал волидаини вал ақрабин» («Нисо» сурасидан). Ўзларингизнинг зарарингизга бўлса ҳам, ота-она, қариндош-уруғларнинг зарарига бўлса ҳам, тўғри гувоҳлик беринг. Адолат билан ҳукм этинг, адолатдан айрилманг», дейди Ислому. Виждонли одам ўз зарарига гувоҳлик бериб, «Мен хато қилдим, айб менда, ёмонликни мен қилдим, мен жазоланишим керак», дея олиши керак.

Ҳазрати Умар (р.а.) халифа бўлганларидан кейин сўрадилар:

– Халойиқ, мен адолатдан узоқлашсам, нима қиласизлар?

– Агар адолатдан узоқлашсангиз, қиличимиз билан сизни тўғри йўлга соламиз, – дедилар.

– Алҳамдулиллаҳ! – дедилар ҳазрати Умар. – Янглиш йўлга кирсам, мени қиличлари билан тўғри йўлга бошлайдиган мусулмонлар бор экан!

Машҳур Ислому қозиларидан бири Қози Шурайҳ ҳузурларига икки киши адолат истаб келди. Қози қарасаларки, бири зуннор боғлаган ғайридин, иккинчиси эса мусулмон. Қози: «Оҳ, қанийди, мусулмон ҳақ бўлса», деб кўнглидан бир умидворлик ўтказибди. Аммо муҳокама қилса, ғайридин ҳақ, мусулмон эса ноҳақ чиқибди. Ғайридиннинг ҳақлигини айтиб, унинг фойдасига ҳукм чиқарибди. Кейин эса қози: «Нега энди менинг қалбим муҳокамадан олдин бир томонга оғди, мен қандай кўринишдаги қозиман?!» деб умрининг охиригача кўз ёши тўкиб, тавба ва истиғфор қилган экан.

Адолатни англаш, ҳис қилиш ана шундай. Бу адолатга кўра, ҳар бир шахс, жамоат ва ҳар бир қавмга

одилона муомалада бўлинади. Унда ҳавойи нафсга, дўстлик ёки душманликка, насабга, қудачилик ёки қариндошликка, бойлик ёки камбағалликка, кучлилик ёки заифликка қараб муомала қилинмайди. Ҳамма учун бир адолат ўлчови бор. Амир Темур ҳазратлари мамлакатдаги адолат саройини тиклашда бунга катта аҳамият берганлар. «Агарда набиралар ёки қавм-қариндошлар душманлик қилишса, уларни маошларидан маҳрум қилиб, дарвиш ҳолатига солсинлар», деб амр этганлар.

Адолат – тўғрилиқ, Ҳақдан озмаслиқ эканини англадик.

Ҳикоят. Вазир ҳузурига муллалар келишиб: «Фалон амалдор ўлар олдида васиятнома ёзиб, бойлигидан бизларга ҳам маблағ ажратган экан. Фарзандлари васиятномага амал қилмаётирлар. Бор бойликка ўзлари эга чиқиб, бизларни маҳрум қолдирдилар. Бизларнинг ҳаққимизни ундириб беринг», деб арз қилдилар.

Вазир амалдорнинг ўғлини чақирди. Васиятнома-ни барчанинг ҳузурида овоз чиқариб ўқиди:

«Ўн минг тилла пулимни фарзандларим ва мулларга беришни васият қилиб қолдираман. Вафотимдан кейин муллалар истаганларини фарзандларимга, қолгани эса муллаларга берилсин».

Вазир муллаларга қараб: «Сизлар қанчасини истайсиз?», – деб сўради.

– Тўққиз минг беш юз тиллани истаймиз, – дейишди.

– Мен шариат бўйича адолатли ҳукм қилсам, рози бўласизларми? – деб сўради вазир улардан.

– Албатта рози бўламиз, биз шариатнинг буйруқларини ижро қилувчилармиз, шариат нимани буюрса, ўша бўлади, – дейишди.

Вазир шундай ҳукм қилди:

– Васиятномада: «**муллалар истаганини**» фарзандларимга берилсин, дейилган. Сизлар тўққиз минг беш юз тилла истайсизлар. Васиятномага амал қилиб, сиз-

лар **истаган** маблағни, яъни тўққиз минг беш юз тиллани амалдорнинг фарзандларига бераман. Қолган беш юз тилла сизларнинг ҳақингиз. Мана, кўриб турибсизлар, амалдорнинг фарзандлари ҳам кичик, сағир болалар. Сағирнинг ҳақини ейиш шариат бўйича ҳаромдир. Албатта, сизлар ҳаром нарсани емайсизлар. Шунинг учун сизларга қолаётган беш юз тилла ҳам уларга берилади. Шариат бўйича тўғри, адолатли ҳукм қилдимми, тақсирлар?

Муллалар нима ҳам дея олишарди...

Инсон аввало ўзига адолатли бўлиши, сўнг бошқаларга адолат кўрсатиши лозим. Зеро, ўзига адолатли бўлмаган киши бошқаларга адолат кўрсата олмайди. Киши ўзини яхшиликларга ундаса, ёмонликлардан қайтарса, барча ҳолларда ҳаддан ошмаса ва камчиликларга йўл қўймаса (яъни, муътадил сифатли бўлса), ўзига нисбатан адолатли бўлади, дейишган.

Кишининг ўзгаларга нисбатан адолатли ҳисобланишини ҳукамолар мана бундай тартибда баён қилишган: кишилар бир-бирига нисбатан мавқе жиҳатидан юқори, паст ё тенг бўладилар. Шахснинг ўзидан пастдагиларга осонлик туғдиришга ҳаракат қилиши, қийинчиликларни кетказиши, зўравонлик қилмаслиги ва ҳақни исташи уларга адолат қилгани бўлади. Унутманг, бошлиқ адолат қилишни истамаса, қўл остидагилари бўйсунитишни истамайди. «Қайси мамлакатнинг аҳолиси ўз ҳокими ёки валийсидан озор чеккан ва ўша диёр аҳлининг кўнгли ўз валийсидан қолган бўлса, – дейдилар Амир Темур ҳазратлари, – мамлакатларни забт этувчи чинакам подшоҳ у ерларни ўз тасарруфига олсин. Одил подшоҳ у ерга қадам қўйиши билан фатҳу зафар ҳам унга ёр бўлиб, бирга киради. Бунга мисол, мен Хуросон вилоятини карт султонларидан ажратиб олдим. Хуросон пойтахти Ҳиротга қараб юзланишим билан Султон Ғиёсиддин бутун мамлакатни, хазина-дафиналари билан, пешкаш қилиб менга топширди».

Шахснинг ўзидан юқоридаги кишига адолати – унга чин кўнгилдан итоат қилиши, ёрдамини аямаслиги, садоқат кўрсатиши билан бўлади. Димоғдор, одобсиз бўлмаслик ва озор етказмаслик – шахснинг ўзига тенг кишиларга адолатидир.

«Кутадғу билиг»да Кунтуғди Элиг – адолат тимсоли. Бир куни Кунтуғди Элиг Ойтўлдини ҳузурига чорлайди. Ойтўлди унинг ҳузурига кириб, ҳайратдан ёқа ушлайди: уч оёқли курсида ўтирган Элигнинг қўлида ўткир ханжар, ўнг томонида шакар, сул томонида эса заҳар турган эди. Унинг қошлари тугилган, юзи тўмирланган. Ойтўлди бу ҳолатнинг сабабини сўради. Кунтуғди айтди:

– Мен подшоҳ сифатида адолат тимсолиман. Қўлимда кескин ханжар. Бу менинг кимлигимга ишора. Мен ҳар қандай ишни шу ханжар каби қирқаман, ҳал қиламан.

*Кимга етса хорлик, қилурман ҳиммат,
Менинг ҳузуримда топгай адолат.
Шакар ичганидек шод бўлар ул киши,
Севинчга тўлади, тарқар ташвиши.
Менинг заҳаримдин кимда ким ичар,
Ўзи золим бўлса, ростликдан қочар.
Ҳузуримга келса бирор бемаъни,
Заҳар ичган мисол қақшайди тани.*

Ўғлим ёки яқинларим ёхуд чақмоқ каби ўткинчи меҳмон бўлсин, адолат борасида улар мен учун бир хилдир. Мен учун мезон ва асос – тўғрилиқ. Бошлиқ элига тўғрилиқ ва адолат кўрсатса, у барча тилак ва орзуларига етади.

Авлодларга ибрат бўлсин, деган мақсадда подшоҳлар ёки ҳокимлар мисолида кўп ривоятлар қолдирилган. Тарихда адолатли ҳукмдорлар ҳам кўп бўлган. Уларнинг исмига халқ «одил» сифатини қўшиб эслайди: Умарул одил, Нўширавони одил...

Подшоҳ ҳар Наврӯзда халққа зиёфат берарди. Шундай зиёфатларнинг бирига келганлар орасида ғоят камбағал бир киши бор эди. У қорни тўйгач: «Бу идишлардан бирини олиб кетиб сотсам, муҳтожликдан қутулар эдим, чорасизликдан қилган бу гуноҳимни Аллоҳ таоло ҳам, подшоҳ ҳам кечирар», деб ўйлаб, қимматбаҳо идишлардан бирини кийими орасига беркитди. Подшоҳ унинг бу ҳаракатини кўриб турган бўлса-да, индамади. Зиёфат тутагач, хизматчилар қимматбаҳо идиш йўқолганини аниқлаб, подшоҳга арз этдилар, барчани тинтиб чиқишга изн сўрадилар.

– Текшириб, одамларни хижолат қилманглар, – деди подшоҳ. – Идишни бирон муҳтож киши ғоят эзилганидан олгандир. Унинг олганини қўрган киши эса чақимчилик қилмайди.

Идишни олган киши уни сотиб, пулини турмушига яратди. Ўзига янги уст-бош олди. Кейинги Наврӯз зиёфатига янги либосини кийиб келди. Зиёфатдан кейин подшоҳ уни имлаб, ёнига чақирди:

– Устингдаги янги кийим ўша идишнинг пулига келмаганми? – деб қулиб сўради.

– Сизнинг шафқат соянгизда шу кийимларга эга бўлдим, – деди у киши уятдан қизариб. – Муҳтожлик мени шу гуноҳ ишга мажбур қилди. Мени кечиринг. Қилган ишимдан виждоним қийналиб юрибди.

– Бундан сўнг эгасидан сўрамасдан бировнинг нарсасига қўл тегизмай, эҳтиёжингни менга келиб айт, ёрдам қиламан, – деб одил подшоҳ инъом-эҳсон қилиб, уни шодлантирди.

Амир Темур ҳазратларининг адолатлари ҳақида ҳам ибратли ҳикоялар кўп. Ул зотнинг: «Куч – бирликда, қудрат – адолатдадир», деган ҳикматларининг ўзиёқ қай даражада одил бўлганларига бир далолатдир. «Темур тузуқлари»да ўқиймиз: «Қайси мамлакатни забт этган бўлсам, ўша ернинг обрў-эътиборли кишиларини азиз тутдим, саййидлари, уламолари, фузало ва машойихига таъзим бажо келтирдим ва хур-

матладим, уларга суюрғол, вазифалар бериб, маошларини белгиладим; ўша вилоятнинг улуғларини оға-иниларимдек, ёшлари ва болаларини бўлса, ўз фарзандларимдек кўрдим... Ҳар мамлакатнинг яхши кишиларига мен ҳам яхшилик қилдим. Нафси ёмонлар, бузуқлар ва ахлоқсиз одамларни мамлакатимдан қувиб чиқардим... **Ҳар мамлакатда адолат эшигини очдим, зулму ситам йўлини тўсдим...**

Бутун мавжудотлар инсоннинг амрига берилган. Яъни, инсонга бошқа мавжудотларга қараганда устунлик берилган, у шарафли этилган. Шунинг учун инсон барча мавжудотларга нисбатан адолатли ва марҳаматли бўлиш мажбуриятидадир. Қиёмат қоим бўлгач, ҳайвонларга савол-жавобдан кейин «тупроққа айланинглар!» деб амр қилинади. Инсонлар эса, агар улар ҳайвонлар ҳақида хиёнат қилган бўлсалар, бунинг учун жавоб берадилар.

Ҳақиқатга кўра, барча инсонлар бир-бирлари билан тенг ҳуқуқлидирлар. Подшоҳ билан қул, бой билан камбағал бир сафда туради. Ҳатто мусулмон билан ғайри дин инсон сифатида адолат ҳузурида тенгдирлар. Юқорида тилга олганимиз Фотиҳ Султон жомеъ масжидининг қуббасини ноқис қуриб қўйган меъморни жазолагани учун маҳкамага қақирилганда Истанбул қозисининг ҳузурида юқорига ўтирмоқчи бўлди. Шунда қози: «Подшоҳим, бу ер адолат маконидир! Айбдор, жойингизда ўтираверинг», деб танбех берди.

Виждон ва инсоф, адолат ва тенглик хусусидаги суҳбатимиз бу бобда якун топмайди. Чунки инсонга хос ҳар бир фазилят асосида виждон ва инсоф, адолат ва тенглик ётади. Шу боис кейинги суҳбатларда ҳам бу мавзуга қайта-қайта мурожаат этилади.

Нажот пойдевори

Яхши кишилар бировдан ёмонлик кўrsa ҳам яхшиликдан айрилмайдилар. Умри яхшилик қилиш билан ўтган киши вафот этса ҳам, яхшилиги яшайверади. Тарихда номлари зарҳал ҳарфлар билан ёзилган улуғлар ҳаётига боқайлик: доимо яхшилик билан инсонларга хизмат қилдилар. Асло ёмонлик қилмадилар. Ҳақиқий инсонийлик шундадир. Ёмонликка ёмонлик билан жавоб бериш – ҳаққимиздан, яхшилик билан жавоб бериш эса инсонийлигимиздан.

Бир чумоли сувга тушиб, чўкиб кетаётган эди. Уни кўрган кабутар дарҳол тумшуғига бир сомон чўпини олиб, унга узатди. Чумоли сўнгги қувватини тўплаб, чўпга осилди. Кабутар чумолини қутқариб қолди. Чумоли миннатдорчилигини қандай изҳор этишни билмай, унга меҳр билан қаради. Кабутар учиб кетди. Эртасига чумоли овчининг кабутарни нишонга олиб турганини кўрди. Чумоли бор қуввати билан югуриб, овчининг ёнига борди. Оёғидан ўрмалаб, бошига чиқиб олди ва кўзини шундай чақдики, овчи жон аччиғида миалтиғини қўлидан тушириб юборди. Кабутар ҳам овчини кўриб қолиб, учиб кетди.

Бу ҳикоятдан мақсадни тушуниб етиш унча қийин эмас: яхшилик унутилмас эканлиги шундай аниқ кўриниб турибди. Бу ҳикояга инсонларнинг бир-бирига яхшилик қилиши ҳақидаги ҳикмат сингдирилган. Шундай вақтлар бўладикки, энг бечора киши ҳам баъзан казо-казолар қила олмаган ишларни қилиб, кўпчилик инсонларни ҳалокатдан қутқаради. Кабутар осмонда учиб юргани билан ер томондан бўладиган офатдан озод эмас. Шундай вақт келадикки, киши ожиз ва ночор деб ҳисоблаган одам унга энг катта ёрдамни беради. Бу дунёда ҳар кимга ҳар хил ҳунар ва қудрат берилган. Бунда инсонлар бир-бирларига муҳтож бўлсинлар ва бир-бирларига ҳурмат билан боғлансинлар, деган ҳикмат бор.

Инсонийлик яхшилик асосига қурилгандир ва одам болаларига «Вафъалул хойро лааллакум туфлиҳун» яъни, «Яхшилик қилингизларки, нажот топасизлар», деб буюрилган. Яъни, бир-биримизга **донмо** яхшилик қилишимиз кераклиги, фақат шу йўл билан гузал саодат қасрига етиб боришимиз мумкинлиги таъкидланяпти.

Демак, нажотнинг пойдевори яхшилик экан. Инсон бу дунёда қилган яхшилиги учун жаннат саодатига эришади, яъни дунё майдонига яхшилик уруғини экса, охиратда унинг савоб ҳосилини йиғиб олади. Ёмонлик қилган кимса эса охиратда ҳам яхшилик кўрмайди. Зеро, яхши инсон ҳеч қачон яхшиликни унутмайди.

Шайх Саъдийдан мазкур фикрни тасдиқ этувчи бир **ривоят**.

Фақир улуғлардин бир тоифа била кемага минмуш эрдик. Кемамизнинг изида бир қайиқ келур эрди. Ҳақ таоло тақдири била ғарқ бўлди. Онинг аҳлидин икки биродар гирдобга тушдилар. Улуғлардин бири кемачига деди: «Бу икки биродарни тутғил, то ҳар бири учун сенга элик тилло берурман». Кемачи ўзин сувга ташлаб, юзиб бориб бирин тутуб ўлимдин қутқарди ва ул бири фалокат қаърига борди. Фақир дедим: «Ул бирининг умри тугонмиш эркан, ул жиҳатдин они тутмоқда таъхир воқеъ бўлди ва мунинг умри боқий эркон, ложарам, муни тутмоқда таъжил кўргузилди». Кемачи деди: «Бали, сўзунг ростдур ва лекин менинг кўнглум муни ҳалокатдин қутқармоққа қуброқ майл этди, нединким, бир кун биёбонда пиёда келур эрдим. Бу мени теvasига миндурди ва ул бири бир вақтда менга бир тозёна урди, иккови ҳам қилгон амалининг жазосин кўрди».

Ҳа, яхшилик инсонни омонликка ва фароғатга олиб келади. Чуқаётганлардан бири қачондир кемачини туясига мингаштириб олган экан. У яхшилик қилиш учун сира заҳмат чекмаган. Қалбида яхшилик нури

бор бўлгани учун ҳиммат қилган холос. Иккинчиси эса урган. Кемачининг унинг ёмонлигига ёмонлик қайтариш нияти йўқ. Унинг чўкиб ўлишини ҳам истамайди. Лекин иккидан бирини танлашга мажбур бўлганда, шубҳасизки, яхшилик кўрсатган одам томон кўнгли чопди. Кемачи ёмонлик қилган одамни қутқариш учун ҳам сувга тушди. Лекин вақт ўтган эди. Кемачида айб йўқ. Ёмонлик қилган одам ўз амалига яраша жазо олди. Ар-Раҳмон сурасидан таъкидки: **«Эзгуликнинг мукофоти фақат эзгуликдир».**

«Танбеҳул ғофилун»дан ҳикмат: «Учта иш жаннат аҳлининг ахлоқларидан, улар фақат яхши кишилардагина топилади: ёмонлик қилувчига яхшилик қилиш; зулм қилган кишини кечириш; бирон нарсадан маҳрум этган кишига яхшилик қилиш».

«Қутадғу билиг»да Ўзғурмишнинг Элигга ёзган мактубида бу байт бор:

*Ғофил бўлма Элиг, ухлама, кўз оч,
Сендан кейин қолсин, эзгу уруғ соч!*

Абдураҳмон Жомий айтдилар:

– Анушервон мажлисида румлик, ҳиндистонлик ва эронлик донишманд Бузургмеҳр ҳозир эдилар. Суҳбатлашиб ўтирар эканлар, сўз «Ҳамма нарсадан оғирроқ, қаттиқроқ нарса нима?» деган саволга етди. Румлик донишманд:

– Қарилик, танглик, йўқчилик, – деди.

– Касаллик ва ғам-андуҳ, – деди ҳиндистонлик.

– Ҳамма нарсадан оғирроқ ва қаттиқроқ нарса – ажалнинг яқинлашиб қолиши ва ҳаётда яхшилик қилмай, ёмон номга эга бўлиб вафот қилиш, – деди Бузургмеҳр. Мажлис аҳли бу фикрга қўшилди.

Саййидимиз Муҳаммад алайҳиссалом деганлар:

«Яхшиликни раҳмдил, меҳрибон умматларимдан қутинглар. Шунда сизлар улардан умид қилган марҳаматларга эришасизлар. Тошбағир, қаттиққўл,

бераҳм умматларимдан зинҳор яхшилик кутманглар, зеро, уларга Аллоҳ таолонинг лаънати ёғилиб туради. Эй Али! Аллоҳ таоло яхшиликни яратганда унинг ўз аҳлини ҳам алоҳида яратган ва уларга яхшилик ва хайрли ишларни яхши кўрсатиб қўйган. Шунинг учун улардан ким яхшилик кутса, албатта мақсадга эришаверади. Бунинг мисоли чанқоқ бўз ерга сув қўйиб юборилса, у ер қанчалик яшнаб эгаларини сероб қилгани каби яхшилик аҳли ҳам одамларга шунчалик манфаат ва баҳра етказур. Бу дунёдаги энг яхши кишилар охиратда ҳам яхшилар қаторида тургайлар».

«Улар енгилликда ҳам, оғирликда ҳам нафақа қиладиганлар, ғазабини ютадиганлар ва одамларни афв қиладиганлар. Аллоҳ яхшилик қиладиганларни ёқтиради» («Оли Имрон» сурасидан). У одамлар яхшилик қилишда собитқадамдирлар. Ҳаётлари енгиллашиб, ҳамма нарсалари сероб бўлиб кетса ҳам, ҳовлиқиб, ҳаддиларидан ошиб, фисқу фасодга берилиб кетмайдилар. Балки ўзларини босиб, хайр-эҳсон, нафақа қилишда бардавом бўладилар. Шунингдек, бошларига оғирлик кунлари тушса ҳам, сиқилиб, ўзларини ноқулай сезиб, бахиллик йўлига ўтиб олмайдилар. Балки нафақа қилишда бардавом бўлаверадилар.

Ҳар бир одам ўз яхшиликларидан ўзи сарой қуриши керак, бунинг «охират саройи» деб атасак ҳам бўлади. Бу борада отаси қуриб қўйган саройда яшай олмайди. Ундаги қулайликлар ва имтиёзлардан фойдалана олмайди. Қиёматда кимсанинг «Отам намозхон эди, ҳимматли эди», деган даъвосига қулоқ солинмайди. «Ўзинг қандай яхшиликлар қилгансан?» деб сўралади. Бу дунёда кўркем яхшилик саройи бунёд этган бўлса, фоний дунёда ҳам жаннат саройларида яшар, инша Аллоҳ! Агар қилган яхшиликлари ғарибгина кулба каби бўлса... Шунисидан Аллоҳ асрасин!

Мазкур фикрни ўзгачароқ тарзда баёни: бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам одам боласининг бошига саодат со-

ябони бўлувчи фазилат – яхшиликдир. Бу соябонни сотиб олиш мумкин эмас. Бошқа одам ҳам ясаб бера олмайди. Ҳар бир киши уни ўз амаллари билан ўзи ясайди. Саодат соябонининг ҳажми ва гузаллиги қилинган яхши амалларнинг даражасига боғлиқ. Одам кишиларга қилган яхшилиги қадар яхши одамдир. Саодат ва фароғатга ёмонлик аталмиш ботқоқлик орқали етаман, деган инсон нодондир, бадбахтдир.

Тўғри, яхшилик туфайли бунёд бўлувчи бу соябонни яшашни кимсага ўзгалар ўргатиши мумкин. Демак, яхшиликнинг миқдори ва миқёси, холислиги устознинг таълимига ҳам боғлиқ экан. Риё ва миннат кўлмагидан сув ичувчи яхшилик яхши соябон бўла олмайди. Бировга қилинган яхшилик учун сира надомат чекмаслик керак. Холислик ила яхшилик қилиб қўйиб, сал фурсат ўтмай надоматга берилса, бу иллати кишини ёмонликка элтиб, яхшиликдаги савобнинг йўқолишига сабаб бўлади. Кимгадир хизмат қилиш лозим бўлиб қолган бир пайтда нафл (қўшимча ихтиёрий) ибодатлари, яъни: нафл намози, нафл рўзаси, нафл зикри... тарк этилиши мумкин. Чунки нафл ибодати инсоннинг ўзигагина фойда етказди. Бироқ, бошқа бир кишига хизмат қилиш – жамиятга хизмат қилишдир. Бунинг савоби кўпроқдир. Иброҳим алайҳиссалом Каъбани қайта бунёд қилганларида тўрт бурчагининг ҳар бир бурчагида минг ракаатдан намоз ўқиб: «Раббим, шундай ибодат қилдим, сенга маъқулми, мақбулми? Сенга янада яхшироқ, мақбулроқ ибодат борми?» деб сўрадилар. Ваҳий келдики: «Ҳа, ё Иброҳим, бир фақир камбағалга бир луқма нон бериш...»

Бирон бир кимсага яхшилик қилинса, шуни билиш жоизки, сизнинг саховатингиздан у одам беҳад шод бўлиши баробаринда ўзингиз ҳам бу ҳимматингиздан шунчалик завқ ола билишингиз керак. Бундай завқ фақат беминнат ва холислик ила яхшилик қилувчиларга насиб этади. «Яхшилик қил – дарёга сол, балиқ билур. Балиқ билмаса – Холиқ билур», деб бежиз ай-

тилмаган. Ҳазрати шайх Суфёни Саврий дедилар: «Кимки ихлос билан бир амални қилса-ю кейин ўша амалга мақтаниб, «мен фалон ишни қилдим», деса, қабул бўлган ўша амали яхшилик рўяхатидан ўчирилиб, риё рўяхатига ёзилур».

Низомий ҳазратларидан байт:

*Умримиз-ку шому хуфтон ораси
Яхшилик қилади одам сараси.*

Ривоят. Бағдод шаҳрига ёнғин тушди. Бир хожанинг икки ўғли олов ичида қолди. Ота-онаси фарёд уриб, чора топа олмадилар. Ҳазрати шайх Абул Ҳусайн Нурий (қ.с.) у ердан ўтаётган эдилар. Дарҳол ўт ичига кирдилар-да, болакайларни олиб чиқдилар. Олов у кишини куйдирмади, балки ул муборак зот учун гулистон бўлди. Болаларнинг отаси ҳазратга миннатдорлик билдириб, бир коса тўла тилла тутди.

– Нурий тилла олса, оловдан болаларни чиқара олмас! – деб жавоб бердилар.

Ривоятдан мурод шулки, фақатгина холис яхшиликнинггина оқибати хайрли бўлади.

Абдуллоҳ ибн Масъуддан ҳикмат: «Яхши одам бўлиш учун ибодат қилишнинг ўзи кифоя эмас. Балки яхши қалбли ва ёмонларни ёмон кўрувчи бўлиш керак». Ёмонларни ёмон кўриш – уларга ғазаб ва нафрат ўқларини отишдан иборат эмас. Ҳатто улардан юз ўгириб кетиш ҳам эмас. Аввалги суҳбатимизда айтганимиздай, баъзилар ёмон одамни дуойи бад қилади, ҳатто ўлим тилайди. Ёмон одам ўлгани билан дунё бирдан гўзаллашиб кетмайди. Бировдан ёмонлик кўрган одам, дарров ғазабланмасдан унга инсонийлик йўлини кўрсатишга интилиши керак. Балки бу сўзлари уни ислоҳ қилар. Шифобахш дори каби бўлар. Ҳазрат Румий дедиларки: «Дўстингдан бир жафо келганда унинг минг марта вафо қилганини унутма. Чунки яхшилик гуноҳ олдида шафоатчи кабидир».

Юқоридаги сатрларда яхшиликни **доимо** қилиш зарурати ҳақида фикр билдирилди. «Доимо» сўзига урғу беришим бежиз эмас. Орол денгизига дарё суви етарли қуйилмаётгани оқибатида қуриб бораётгани каби баъзи-баъзида қилинган яхшиликлардан савоб денгизи лиммо-лим бўла олмайди. Ҳар бир нарсада исроф бор, **яхшиликда исроф йўқ**. Баъзан «Фалончига шунча яхшилик қилдим, бўлди етар», деган гапларни эшитиб қоламиз. Яхшиликда «бўлди, етар!» деган тўхтам ҳам йўқ. Бошқачароқ айтилса, яхшиликни етарли, деб, ёмонликни эса оз, деб билмаслик шарт. Суқрот ҳаким дедилар: «Кўнглингизда яхши бир иш қилиш ҳаваси уйғонса, у ишни бажаришга дарҳол ошиқинг, бир бадгумонлик яхши ишдан сизларни қайтариб қўймасин. Бир ёмон иш қилиш кўнглингизга келса уни ижро қилишга ошиқманг, ўйлаб кўринг, шояд хотирангиз у ёмон ишдан нафрат қилиб, яхшилик тарафига айланса».

Шошилиш ҳақидаги даъватга эътиборсиз бўлмаслик керак. Тўғри, кўп ҳолларда шошилиш фазилат саналмайди. Лекин яхшилик қилишга тааллуқли ишларда шошилиш зарур. Чунки яхшилик қилиш имконияти қўлдан кетиб қолиши мумкин. Фараз қилинг, бир ожиз одам катта кўчани кесиб ўтмоқчи. Сиз муқобил томондан келяпсиз. Сиз «орқамга қайтиб, бу одамга ёрдам берсаммикин?» деб ўйлаб, бир қарорга келгунингизча у кишини бошқа бир йигитча етаклаб олиши мумкин. Ёки, Худо кўрсатмасин-у, бирон фалокат юз бериши эҳтимоли ҳам бор. Шошилмаслик оқибатида савоб қўлдан кетди. Йўлда юриб бораётганимизда турли тош ёки бошқа нарсаларни кўрамиз. Бироқ, эгилишга эринамиз. Машина йўли ўртасида нимадир ётган бўлса, маркабимизни тўхтатиб, тушиш малол келади. Маркабни четлатиб ўтиб кетаверамиз.

Абу Барада ал Асламий Расулуллоҳга (с.а.в.) «Ё Расулуллоҳ! Менга бир амал буюрингки, ўшани қилгач, жаннатга киришга сазовор бўлай», деб мурожаат қил-

дилар. Аллоҳ таолонинг элчиси марҳамат қилдилар: «Кишилар юрадиган йўлдан уларга озор берадиган нарсаларни олиб ташласанг, жаннатга кирасан». Бошқа бир ҳолатда дедиларки: «Бир киши кўчада ётган тиканни кўрди-да, бу тикан бирорта мусулмоннинг оёғига кириб, озор бермасин, деб четга олиб ташлади. Мана шу иши туфайли унинг гуноҳи кечирилади». Эътибор бердингизми: «жаннатга киришни хоҳласанг, камбағалга сарой қуриб бер ёки кўприк бунёд эт», деб буюрмадилар. Ҳа, бу ишлар ҳам катта савоб. Лекин бу ишларга барча ҳам қодир эмас. Ким бадавлат бўлса йўл қурсин, кўприк бунёд этсин, садақатул жорийанинг гўзал амалини бажарсин. Бундай ишларга кучи етмаганларга эса битта тиканни олиб ташлаш ҳам кифоя. Шу ўринда яна бир гапки, масжид ёки кўприк қурдирган кимса савобнинг каттасига эришдим, деб керилиб юравермай, ўша тиканга дуч келса, у ҳам эгилиши керак бўлади.

Бир воқеа каминага сира тинчлик бермайди. Бир неча йил аввал тоғ йўлида автобус ҳалокатга учради. Бурилиш жойида ағдарилиб, тезлик катта бўлгани сабабли қабристон деворини бузиб, дарахтларни синдириб ўтди. Автобусдаги болаларнинг кўпи ўлди. Яранганлари эса тез ёрдамга муҳтож эди. Шу атрофдаги одамлар ёрдамга шошилишди. Аммо бу яқин ўртада сув йўқ эди. Бир йигит катта йўлдан ўтаётган автомашиналарга қўл кўтариб тўхтатмоқчи бўлди. Айримлар тўхташди, «Сув борми?» деган саволга «Йўқ» деб жавоб бергач, йўлларида давом этаверишди. Айримлар эса маркабларини секинлатишди, даҳшатли манзарани кузатишди-ю, яна тезликларини ошириб кетаверишди. Уларнинг хаёлига «шу бечоралар орасида бирон қариндошимнинг ёки танишимнинг фарзанди бордир», деган ўй келмади. Илтижо билан ёрдам сўровчининг ҳимоячиси бўлишдан яхшироқ эзгулик йўқлигини ҳам фаҳм этмадилар. Бу воқеани эслаганимда яна бир ўй қалбимни тирнайди: улардан қай бирла-

ридир эртасига ҳалок бўлганлар орасида танишлари борлигини билиб, жанозага ёки фотиҳага боргандирлар. Қайси виждон билан бордилар экан? «Эҳтимол, кеча мен сув топиб келганимда шу бола ўлмай тирик қолармиди?» деган ўй юракларини эзмадимикин?

Бу орада хорижликларнинг машинаси тўхтади. Уларда ҳам сув йўқ эди. Японлар фожиага ачиниш билан қараб, иложсизликларидан афсусда эканликларини ишора билан маълум қилиб кетишди. Аммо орадан беш дақиқа ўтмай қайтишди. Фожиа содир бўлган жойдан икки чақирим нарида дўконлар, ошхоналар тизими бор эди. Японлар у ердан кўп миқдорда ичимлик суви сотиб олиб, изларига қайтишибди. Японларнинг қайси динга мансуб эканликлари бизга маълум эмас.

Қаранг, баъзи бировлар обрў-мартабаларни даъво қиладилар-у, аммо одабийликнинг талабларига риоя қилмай ўтиб кетаверадилар. Сув сўралган маркаб эгалари ҳам дўконлар ёнидан ўтишган. Эҳтимол, сув олиб қайтишга, бечораларга ёрдам беришга фаросатлари етмагандир, эҳтимол орқага қайтишга эрингандирлар. Бизни янада таажжубга соладигани – маркабда ҳайдовчидан ташқари яна тўрттадан одам бор эди. Тўхтамай ўтиб кетганларга улар танбеҳ бермадилар. Тўхтаса-да, «сув йўқ» деб кетувчилар орасида «шу яқин орадан сув излаб кўрайлик», дегувчи инсоф эгаси топилмади.

Яхшилик қилувчиларнинг икки тури мавжуд: бири – туғилганидан бошлаб яхши тарбия олгани сабабли, умрининг охиригача эзгулик йўлидан оғишмайди. Фақат тўғрилиқ йўлини адо этаверганлари сабабли уларни тарбия қилган ота-оналари ҳамда устозлари олқишланади. Афсуски, биз кузатган кишилар бу тоифадан эмас экан. Иккинчи гуруҳ ўз қарашларида собит туrolмайди. Улар ёмон ва ярамас кишилар орасига тушиб қолса, ўзлари танлаган йўлдан чиқишла-

ри, хато ва адашишлар сари кетишлари ҳам ҳеч гап эмас.

Фожиага бефарқ бандалар орасида шу иккинчи тоифага мансуб кишилар бўлган. Афсуски, йўлдошларини яхшилик сари буриша олмаган. Шубҳасиз, улар шаҳарга қайтиб келишгач, кўрганларини ошириб-тошириб, ваҳима билан сўзлаб беришган. Лекин «Нега мен уларга ёрдам бермадим?» деган саволни хаёлларига келтирмаганлар.

Ҳазрат Алишер Навоий ёздилар: «Яхши ё ёмон бўл; иккаласи бўламан, деганнинг ўзи ёмон. Ёмон билан яхшининг орасида фарқ кўпдир. Икки кеманинг бошини ушлаган – фарқдир. Кимлар билан бўлсанг – шулардексан. Улар ёмон бўлса – сен ҳам ёмон, улар яхши бўлса – сен ҳам яхшисан. Демак, яхшилар этагини тутган яхшироқдир. Кўпгина қобилиятли кишилар яхшилардан айрилдилар, оқибатда ёмонлар суҳбати уларни нобуд қилди. Ёмондан яхшилик кутмоқ – беҳуда хаёлдир, итдан кийикка, мушукдан кабутарга раҳмшафқат бўлиши маҳолдир».

Одамлар фоний дунёда ё яхши кишиларга ёки ёмонларга тобе бўладилар. Шу сурат билан яхшилар ёки ёмонлар дафтарига ёзиладилар. Байт:

*Яхшилар кетидан агар чопарсан,
Истагинг – бахтингни шундан топарсан.*

Дониш аҳлидан ҳикмат: **«Кимнинг қалби яхшиликка интиямаса – у онасининг ёшлигини ўғирлаб, дунёга беҳуда келибди»**. Яна таъкид қиладиларки: «Икки хил тоифа одамнинг боши ғамдан чиқмайди: бири – ҳаётини ёмон ишларга сарф қиладиган, иккинчиси – имкони бўлса ҳам яхшилик қилмайдиган одамлар. Уларнинг ҳаётида хурсандчиликдан кўра хафагарчилик кўп». «Золим» деганда биз бировни урган ёки ўлдирган одамни тушунамиз. Баён этилган воқеада «сув йўқ» деб йўлида кетаверганларни ҳам

золим десак бўлади. Бировнинг фожиасига бефарқлик ҳам зулмнинг бир тури ҳисобланади.

Ёрдам бермай ўтиб кетганларнинг касб-корини билмайман. Эҳтимол, улар тижорат аҳлидандир. Эҳтимол, орадан вақт ўтиб, тижоратлари орқага кетгандир. Балки бошқа бирон зарарга рўпара бўлгандирлар. Ана ўшанда ҳалокат туфайли азоб чекаётган бечораларга ёрдам бермай ўтиб кетганлари хаёлларига келдимикин? Гуноҳкор бўлганларини англаб, тавба қилдилармикин? «Ким бирон яхши амал қилса, **ўзи учундир**. Ким ёмонлик қилса, ўз зиёнига қилур. Парвардигорингиз бандаларига зулм қилувчи эмасдир» («Фуссилат» сурасидан).

Японларнинг касби кори ҳам бизга номаълум. Эҳтимол, дипломатдирлар. Балки шу воқеадан сўнг уларнинг мартабалари янада баланд бўлгандир. «Эр-у аёл, ким мўмин ҳолида яхши амал қилса, биз унга яхши ҳаёт кечиртирамиз ва албатта уларни қилиб юрган амалларининг энг гўзалига бериладиган ажр ила мукофотлаймиз» («Наҳл» сурасидан). Инсоннинг жинсига қараб мукофотланмайди. Насабига, мансаби ёки терисининг рангига қараб ҳам ажр берилмайди. Балки, мукофотнинг сабаби яхши ишларидир.

Кўз ўнгимизда содир бўлаётган ҳар бир воқеада ҳикмат бор. Баён этилган фожиада қандай ҳикмат бор? Албатта, ҳар ким ҳикматни ўзича англайди. Каминанинг ожиз фикрича, Аллоҳ таоло бандаларини синади. Ўша ҳиссиз одамлар фожиа содир бўлган ердан бир-икки дақиқа олдин ўтишлари ёки бошқа йўлдан кетишлари ҳам мумкин эди. Ҳатто ўша кун бир юмуш баҳонасида шаҳардан ташқарига чиқмасликлари ҳам мумкин эди. Лекин чиқдилар, айнан шу йўлдан, айнан фожиа юз бергандан кейин ўтдилар. Аммо синовдан ўта олмадилар. Афсус...

Қудсий ҳадисда айтилишича, қайси бир банда яхшилиқ амал қилишга қасд этса-ю, лекин уни амалга ошира олмаса, Аллоҳ таоло унга ўша яхшилиқни ният

қилгани учун Ўзининг ҳузурида тўлиқ бир яхшиликнинг савобини ёзиб қўяди, агар қасд қилган яхшиликни вақти келиб амалга ошира олса, Аллоҳ таоло унга ҳузурида ўнтадан етти юзтагача, ҳатто ундан-да кўпроқ ҳасанот – савоб ёзади. Агар бир ёмонликка қасд қилиб, уни амалда бажо келтирмаса, унга у ёмонликни ёзмайди, балки ёмонлик қилмагани учун яхшилик ёзади.

Яхшилик нима?

Ташвишларимиздан ортиб, бир инсон кўнглини шод қила олганимизми? Ёки бир кичик чумолига раҳм қилиб, босмай ўтганимизми? Ёки руссаларга қўмилган дил ғуборини аритиш учун бир оғизгина айтган тасалли сўзимизми? Ёхуд ҳеч кимга ёмонлик қилмаганимизнинг ўзи бизнинг яхшилигимизмикин? Балки бировларни ёмонламай, улар ҳақида яхши гапириб, эзгулик йўлини тутганимизнинг ўзи энг катта яхшиликдир?

Ажаб, одам боласи ҳамма нарсани ўргана олади-ю аммо айрим кимсаларда нечундир яхшиликни ўрганишга рағбат етишмайди. «Яхшилардан ўрناк олган кўнинг энг бахтиёр инсон бўласан», деган ҳақиқатни четлаб юраверади. Инсон борки, яхшиликка, яхши сўзга муҳтож. Бировнинг яхшилигисиз яшай оламан, дейишнинг ўзи калтабинлик. Инсон олиши ва бериши мумкин бўлган ягона бебаҳо совға яхшиликдир. Ҳамонки, гўзал ахлоқ кишининг қимматбаҳо кийими экан, бу либосни яхшилик амалисиз тасаввур этиб бўлмайди. Бировга яхшилик қилмай яшаётган кимсани жулдур кийимли бедавога қиёсласак жоиз.

Киши бировдан яхшилик кутар экан, унга ўзи аввал яхшилик қилиши керак. Ҳаёт бир можародир. Бу можарода яхшилик ёки ёмонлик нишонлари мўлжалланиб ўқ отилади. Одам боласи яхшилик ўқи отилган жойга нишон бўлишга интилиши лозим.

Умидимиз юлдузлари, тенгдошларингиз орасида «Аброр» исмли дўстларингиз ҳам бор. Бу исмининг маъносини биласизми? Аллоҳ таоло яхшилик қилувчи бандаларини «Аброр» деб мақтаган. Ҳаётда қандай кишиларни «аброр – яхши одам» деб иззат ва икромга лойиқ кўрамиз? Донишманд бу хусусда шогирдларининг фикрини сўраб бу жавобларни олди:

– Киши бировга катта неъмат инъом қилса-ю бу неъматни кичик деб ҳисобласа, неъмат олган киши эса неъмат кичик бўлишига қарамай уни катта деб билиб қувонса, шукрона айтса, иккови ҳам таҳсинга лойиқдир, – деди биринчи шогирд.

– Давлатига мағрур бўлмаган ва камбағаллигига ғамгин бўлмаган эр ҳақиқий эрдир! – деди иккинчиси.

– Биров сўрамай туриб нарсa берган, ўзгалар обрўини тукилишидан асраган, кишини хижолатликдан чиқарган киши мақтовга лойиқ кишидир, – деди учинчиси.

– Ҳар бирингиз рост гапларни айтдингиз, – деди устоз. – Булардан ташқари яна қудрати етишига қарамай уч олишдан ўзини тийган, қўполлик қилишдан сақланган ва гуноҳкорларни кечириш ва уларга яхшилик қилишга қодир бўлган одам ҳақиқий иззат ва икромга лойиқдир!

Ҳазрат Навоийдан ҳикмат: «Одамнинг яхшиси – ёмон нарсалардан сақланувчи. Пок бўлгай ва ҳақ сўзни айтишда ҳеч нарсадан қўрқмагай. Хавфга тушмагай. Ўзи пок, кўзи покни Инсон деса бўлур. Яхши одамдан ёмонлар ҳам ёмонлик кутмас. Яхши одам ёмонлардан ҳам яхшиликни аямас. Яхшилик қила олмасанг – ёмонлик ҳам қилма. Яхшилик қилишни билмасанг, яхшиларга қўшил. Яхшилик атрофида айлана олмасанг, яхшилар атрофида айлан. Шум ахлоқсизликка берилиб, ўзингни яхшилар сафидан чиқарма ва ёмонлар орасига қўшилма. Бу шум ақлга хилоф бўлса ҳам, нафс учун севимлидир. Агарчи у Ҳақ йўлида ғамли бўлса ҳам, шайтон йўлида марғубдир».

Бировни бошқалар олдида оқлаш ё қоралаш учун қилинган сазй-ҳаракат ва гап-сўз шафоат ҳисобланади. Бир киши гарчанд ўзи яхшилик қила олмаса-да, яхшилик қилувчилар тарафида турса, унга ўшаларнинг яхшилигидан ҳосил бўлувчи савобдан бир улуш тегади. Ёмонлик – гуноҳ тарафида турган кимсага эса гарчи ўша гуноҳни қилмаса-да, унинг ёмонлигидан бир ҳисса тегади. Бу хусусда Қуръони каримда марҳамат қилинади: «Кимда ким яхши шафоат ила бировни ҳимоя қилса, унга ҳам ўша ҳимоясидан насиба – савоб бўлур. Кимда ким ёмон шафоат ила бировни ҳимоя қилса, унга ҳам ўша ҳимоясидан насиба – гуноҳ бўлур.» («Нисо» сурасидан).

(Жинойятларга доир қонунларга назар солсак, ояти кариманинг ҳаётдаги қуринишига гувоҳ бўламиз. Яъни, ўзи ўғирлик қилмаган, лекин жинойтчиларни қайтариш ўрнига улар билан бирга борган кимса айбдор саналади ва айрим ҳолларда ўғрининг шериги сифатида жазога тортилади.)

Искандар Румийга қалъа гумбази ичида ётган ажиб бир тошни келтирдилар. Тошга бу сўзлар нақш этилганди:

«Эй бу тошни қўлга олган киши! Ҳаётинг жараёнида бу ҳикматларни эътиборга ол:

– Қўлингдан келганича ҳаммага яхшилик қил – дунёнинг обрўси яхшилик билан барпо бўлади. Дарахт парвариш билан, одам яхшилик билан камолга етади.

– Агар сенга биров ёмонлик қилса, сен яхшилик қилиб уни уялтир. Ёмонликка ёмонлик қилсанг, сен билан унинг орасида фарқ қолмайди. Ҳар иккингиз ҳам ёмонлардан саналасиз».

Ўзи қилган эзгу амаллари билан мақтаниб, ҳавола ниш, ўзини комил инсонлардан деб ҳисоблаб ёки ичида бўлса ҳам «Энди мен яхши амаллар қилдим», деган ҳаёл билан юриш дуруст эмас, балки одобсизликдир. Бундан сира-сира ғафлатда қолмаслик керак. Муоз ибн Жабал (р.а.) дедиларки: «Мўмин киши бири ба-

жармаган ва бири ортида қолган икки яхшилик ўртасида бўлади».

Яхшилик тушунчаси ҳар бир халқда ўз талқинига эга. Бизнинг халқимизга хос бўлган яхшилик кўри-нишлари бошқа халқ вакиллари баъзан таажжублантиради, баъзан ҳайратга солади. Япониялик бир тадқиқотчи олим маҳаллаларимиз ҳаёти билан қизиқиб юрган эди. Кечаси тўлғоқ тутган хотинни қўшни-си ўз маркабида туғруқхонага олиб бориб қўйганини эшитиб, лол қолди. Ярим тунда, яна ўз шахсий маши-насида! Туй-ҳашамларда қўшниларининг холис хизмат қилиб юришлари-чи? Мана шундай гўзал одатларни «қадрият» деймиз. Яъни, оталаримиздан мерос қолган, қадрланиши ва амал қилиниши зарур бўлган одатлар.

Тил ва кўнгилни фақат яхшиликка ишлатиш зарур. Бунга амал қилган киши вақти келиб тил ҳам, кўнгил ҳам кучдан қолганида афсусланмайди. Эзгу ниятли одам ўз дунёқарашига, зеҳнига, қобилиятига, энг муҳими – имкониятига қараб бировга яхшилик қилади. Бировнинг яхшилиги бошқаларга дарров кўринади. Айтайлик, бадавлат одам Ҳаж ибодатини орзу қилиб юрган, аммо қўли калталигидан ниятига етолмаётган дўстининг мушкулени осон қилди. Ўзи мақтанмаса-да, атрофдагилар уни олқишлашади. Ёки ўқиш ҳақини тўлашга қийналаётган илм толибининг бир йиллик харажатини кўтарди. Бу ҳимматни эшитган одам бор-ки, унинг ўзини танимаса ҳам дуо қилади. Лекин шу талабага бир кунлик йўлқира ҳақини берган одам-чи? У моддий жиҳатдан фақат шу яхшиликка қодир. Бой қалбига яраша моддий томондан ҳам бадавлат бўлганида унинг ҳиммати бундан-да юқори даражада кўри-нади. Бу ўринда яхшилик қилган икки одамнинг бириникини аъло деб, иккинчисиникини арзимас деб камситишга ҳаққимиз йўқ. Ниятлари ва холисликларига қараб икковларини ҳам бирдек олқишлашимиз лозим бўлади. Пайғамбаримиз алайҳиссалом дедилар-ки: «Яхши нарсани ҳеч қачон арзимас санама. Гарчи

биродарингнинг юзига табассум билан қараш бўлса-да». Ёдингизда бўлса, рисоламизнинг силаи раҳмга доир бобида қариндошларни салом билан бўлса-да зиёрат қилиш ҳақидаги шарафли ҳадисни баён этиб эдик. Демак, моддий яхшиликнинг миқдорига қаралмас экан. Кишининг уйида ҳатто совуқ чойи бўлмаса-да, йўқлаб келувчини очиқ чехра билан қарши олишининг ўзиёқ яхшилик экан. Расулulloҳ (с.а.в.) яна дедилар: «Кишиларга қилинадиган ҳар бир яхшилик садақа ҳисобланади. Ҳатто бир биродарингга очиқ юз билан рубаро келишинг ва челагингдан унинг идишига сув солиб беришинг ҳам садақа бўлади».

Бир кишининг яхшилигини ҳар бир одам ўз қари-чи билан баҳолайди. Кичик бир яхшилик кимгадир улуғ, кимгадир эса арзимас ҳиммат бўлиб туюлиши мумкин. Шунга кўра, кимсани ҳам яхши, ҳам ёмон дейишлари мумкин. Биринчи ҳолда кимса бағоят шодланмаслиги, иккинчисида эса ҳаддан ташқари қайғурмаслиги керак. Аниқроқ айтилса, одамларнинг ҳуда-беҳуда, кўр-кўрона гапларига ишонавермагани дуруст.

Ҳикоят. Бир киши саҳрода кетатуриб қудуқ ёнига етиб келди. Қудуқдан сал нарига қозиқ қоқиб отини боғлади. Ўзи қудуқдан сув тортиб ичди ва отига ҳам ичирди. Хуржунидан таом олиб еди. Бир оз дам олгач, отига миниб, йўлида давом этди, қозиқни суғуриб ташлашни эса унутди. Кейин қудуққа келган ҳар бир отлиқ йўловчи бу қозиқдан фойдаланди. Қозиқ қоқиб кетган кишининг бу иши кўпчиликка манфаат етказди. Демак, у хайрли иш қилган ҳисобланди.

Орадан маълум вақт ўтиб, бир пиёда одам ғоят ташналиқдан қийналиб қудуқ сари ошиқди ва кўзи тиниб, қозиқни кўрмай қолди-ю қоқилиб йиқилди. Сўнг бошқа йўловчилар ҳам қоқилиб йиқилмасинлар, деб қозиқни суғуриб ташлади. Ўша атрофда турувчи бир доно буни кузата туриб деди: «Қилган ишлари бир-бирига зид бўлса ҳам, ҳар икки йўловчининг ниятла-

ри хайрли эди. Халқ манфаатини кўзлаб қилинган иш мақбул ва марғубдир».

Яхшиликни ёмон хулқларга қориштириб юбориш яхши натижа бермайди. Шундай тоифалар борки, уларнинг яхшиликлари зое кетади. Булар кимлар?

– бировга эҳсон қилгандан сўнг унга миннат қилганлар;

– бировни кечирганидан сўнг унга азият берганлар;

– тузалмас дангаса ва ёлғончи одамларни тарбияламоқчи бўлган ҳукмдорлар;

– қўрслиги мулойимлигидан, зулми раҳматидан устун бўлган раҳбарлар;

– нонкўр фарзандларига ҳаддан ташқари умид боғлаган меҳрибон оналар;

– бировнинг ҳақидан қўрқмайдиган одамларни мўътабар ҳисоблаб, уларга омонат берган саҳий олижаноблар;

– ўртоқларининг бемаъни суҳбатлари билан фахрланадиганлар, тўғри ва мўмин одамларга ишонмаганлар.

Ҳаётда яна бир тоифани учратиб турамиз: улар одамлардан яхшилик кўраверишлари натижасида бировнинг ҳимматига муҳтож бўлмасалар ҳам ўзлари учун «ҳамма менга яхшилик қилиши керак», деган қонидани яратиб оладилар. Яхшилик қилувчиларга «Нега менга яхшилик қилмай қўйдинг?» деб даъво қилишдан ҳам тоймайдилар. Булар тиланчи кабидирлар. Аммо «Яхшиликни тиланиб оладими?» десангиз ранжийдилар. Кимга яхшилик қилишни ҳам билиш керак. Энг аввало муҳтожларга яхшилик қилинса айни муддаодир.

Дониш аҳли «Биров сенга ситам қилган бўлса ёки сен бировга яхшилик қилган бўлсанг, ҳар икковини ҳам унут», деб тарбия қилади. «Қилган яхшилигингни унут», деб яхшилар миннатдан огоҳлантириляптилар. Лекин бу қилинган яхшилик саҳро қумига сингган ёмғир томчиси каби бутунлай унутилиши керак, дега-

ни эмас. Яхшилик қилган киши бу хизматини унутгани яхши, миннатдан холи бўлади, лекин яхшилик кўрган киши бу эзгуликни унутиши мумкин эмас. Унутган кун киши инсонийликдан чиқади. Унутмаслик баробарида яхшилик қилганларга албатта яхшилик қилиш билан жавоб беришга интилиш керак. Яхшиликнинг қадрига етмаслик ҳам гуноҳ ва бундай одамлар кейинчалик афсус чекиб қолишлари ҳам мумкин.

Ҳикоят. Овчилар ҳайвонларни тутиш учун бир чуқурлик қазиб, устини шох-шабба билан беркитиб қўйган эдилар. Аввал барс, маймун, илон ва улардан кейин бир заргар шу чуқурга тушиб қолдилар. Ҳайвонлар ўзлари билан овора бўлиб, заргарга зарар етказмадилар.

Бу ҳодисадан бир неча кун ўтгандан сўнг у ердан сайёҳ ўтиб қолди. Заргарнинг аҳволини кўриб, «бу кишини чоҳдан қутқаришдан ҳам савоблироқ иш бўлмаса керак», деб арқон келтириб, чуқурга солди. Биринчи бўлиб маймун, сўнг илон, кейин барс юқорига чиқдилар. Уларнинг уччовлари сайёҳга қараб дедилар:

– Ҳар биримизнинг бўйнимизда қарзинг бор. Сен бизларга жуда катта яхшилик қилдинг. Лекин афсуски, бизлар ҳозир яхшилигингга яхшилик билан жавоб қайтара олмаймиз.

– Менинг маконим шаҳар этагидаги тоғдадир, – деди маймун.

– Мен тоғ ортидаги ўрмонда яшайман, – деди барс.

– Менинг уям шаҳар қўрғонининг остидадир. Ёрдамга муҳтож бўлсанг, дарҳол бизларга хабар қил. Балки бизга қилган яхшилигинг эвазига яхшилик билан жавоб қайтариб, бўйнимиздаги қарзни адо этармиз. Энди эса сенга бир маслаҳатимиз бор: пастдаги кишини юқорига чиқарма. У ёлғончи, яхшиликка ёмонлик қайтарувчи вафосиз одам. Важоҳатига алданма, хулқ-атвори жуда-жуда ёмон. Чоҳда бирга бўлиб, унинг иллатларини билиб олдик. У ҳеч кимнинг қад-

рига етмайди. Айтганимизни қилмасанг, охирида пушаймон бўласан...

Сайёҳ уларнинг сўзларини эътиборга олмай, арқон тушириб, заргарни чуқурликдан тортиб олди. Заргар унга миннатдорчилик билдира туриб, деди:

– Агар йўлингиз мен яшайдиган шаҳарга тушса, ҳамиша хизматингизга тайёрман.

Сўнгра видолашиб, ҳар бирлари ўз йўлларига кетдилар.

Орадан кунлар ўтгач, сайёҳнинг йўли айtilган шаҳарга тушди. Маймун уни узоқдан кўрибоқ, югурганича пешвоз чиқиб: «Маймунларда сени хурсанд қиладиган ҳеч нарса йўқ, бир нафас кутиб ўтиргин, мева келтираман», деди.

Сайёҳ маймун келтирган меваларни еб, қорнини тўйдирди-да, унга раҳмат айтиб, йўлига равона бўлди. Узоқдан кузатиб турган барс унга пешвоз чиқди. Сайёҳ уни танимай кўрқиб кетди. «Кўрқма, – деди барс унга салом бергач, – мен сенинг яхшилигингни ҳали унутганим йўқ. Бирпас сабр қилгин, ҳозир қайтаман».

Барс сарой боғига кириб, амирнинг қизини ўлдирди ва унинг бўйнидаги маржонни юлиб олиб, сайёҳга келтириб берди. Сайёҳ ташаккур билдириб, шаҳарга йўл олди. Ёдига заргарнинг таклифи тушиб ўз-ўзига деди: «Ҳайвонлар аҳдларига вафо қилиб, мени шунчалик иззат билан кутиб олдилар. Заргар қандай ҳурмат билан меҳмон қилар экан? Ҳар ҳолда менга ажойиб ҳадялар бериб кузатса керак. Ахир у ҳайвон эмас, одам-ку! Яхшиликка жавоб ҳам шунга яраша бўлади-да».

Сайёҳ заргарнинг уйини ахтариб топди. Заргар қутқарувчисини кўриши билан ўзини ғоят севинган қилиб кўрсатди, аммо ҳаёлидан «ҳар ҳолда бир нима тама қилиб келгандир», деган фикр ўтиб, кўнгли хиралашди. Бирон соат гаплашиб ўтиргач, сайёҳ маржон ҳақида сўз очди. Уни сотиш фикрида эканлигини, бу

ишда заргарнинг ёрдамига муҳтож эканлигини айтди-да, маржонни ёнидан чиқариб, унга кўрсатди. Заргар меҳмонига тасалли бериб, деди:

– Ҳеч ташвиш тортма. Буни сотмоқ менга сув ичишдек осон гап. Бир нафас сабр қил, ҳозир келаман.

Заргар шундай дегач, шошилганича чиқиб кетди. У маржонни кўриши биланоқ таниди – уни амирнинг қизига ўзи сотган эди. Заргар бозорга эмас, амир саройига қараб югурди. «Қўлимга нозик нарса тушди, агар фурсатдан фойдаланмасам, мени одамлар аҳмоқ дейдилар. Зўр давлат, сарупо ва инъому эътибордан маҳрум бўламан», деб ўйлади у хиёнат қилиш қарорига келиб. Заргар амирга рўпара бўлиб, маликани ўлдирган ва маржонни ўғирлаган қотилни ушлаганини маълум қилди. Амир унинг уйига миршаб юбориб, сайёҳни банди қилди. Қотилни эшакка тескари миндириб сазойи қилгач, зиндонга ташлашни, эртасига эрталаб эса дорга осишни буюрди. Сайёҳни сазойи қилаётганларида илон уни кўрди. Шаҳар девори ёнидан ўтаётганларида унга деди:

– Вафосизга яхшилик қилсанг, эвазига ёмонлик оласан, демабмидим? Кимки разил, пасткаш ва нонкўр одамдан мардлик кутса, унинг оқибати мана шундай хорлик бўлади. Мен сени бу аҳволдан қутқармоқ учун бир тадбир кўрайин. Бориб, амирнинг ўғлини чақиб олай. Шаҳардаги барча табиблар муолажа қила олмай, оқибатда сени маслаҳатга чақирсинлар. Сен аввал амирга бошингдан ўтганларни гапириб бер. Сўнгра мен айтадиган гиёҳдан дори тайёрлаб беморга ичир. Ўша онда шифо топади. Сен шу йўл билангина нажот топажаксан.

Сайёҳ унга ташаккур айтиб, афсус билан деди:

– Мен ўз сирымни номардга айтиб, катта хато қилибман.

Илон: «Пушаймон еб ўтиришнинг вақти эмас», деб сарой томон судралиб кетди. Бориб, амирнинг ўғлини чақди-да сўнг ҳаммага эшиттириб: «Шаҳзодани илон

чақди. Давосини фақатгина зиндонбанд этилган сайёҳ билади!», деб чинқирди.

Сайёҳни зиндондан чиқариб, амир ҳузурига олиб бордилар. Сайёҳ бошидан ўтганларни баён этди. Кейин шаҳзодани муолажа қилди. Шаҳзода соғайди. Сайёҳнинг гуноҳсиз ва тўғри одам экани амирга аён бўлди. Унга лутф кўрсатилиб, инъомлар берилди, заргар эса дорга осилди.

Қиссадан ҳисса: яхшилик унутилмайди, ёмонлик эса жазосиз қолмайди. «Кимки бировга чоҳ қазиса, унга ўзи йиқилади», деб бекорга айтилмаган. Ақлли одамлар бировга жабр қилишдан қочиб, яхшилик қиладилар. Шу билан ҳам бу дунёнинг, ҳам у дунёнинг неъматларини қўлга киритадилар.

Ҳаётда учратиб қоламиз: баъзилар кимдандир яхшилик кўришади-ю ҳатто раҳмат айтишга оғринишади ёки миннатдорчилик билдириб қўйишга фаросатлари етмайди. Болалигида яхши тарбия кўрмаган кимса шундай бўлади. Одатда тарбияли оилаларда кичкинтойга «ассалом»дан сўнг раҳмат айтиш ўргатилади. Бунини унутганлар орадан йиллар ўтиб шу тарбиясиз фарзандларининг хулқи туфайли одамлардан лаънат эшитсалар бировдан гина қилмасинлар. «Одамларнинг қилган яхшилиги учун ташаккур айтмайдиган киши Аллоҳ таолога ҳам ташаккур айтмайди», мазмунидаги шарафли ҳадисдан огоҳ бўлсалар ва унинг мағзинидаги чақа олсалар, бундай тарбиянинг нақадар муҳимлигини тушуниб етган бўлардилар. Ҳа, яхшилик ташаккур билан янада зийнатланади ва навбатдаги яхшиликнинг туғилишига сабаб бўлади.

Пайғамбаримиз (с.а.в.) дедилар: «Ким моддий жиҳатдан бировга яхшилик қилса, унга ҳам яхшилик қайтарилсин. Яхшилик қайтаришга қурби келмаса, у кишини ғойибона мақтасин. Чунки мақташ ташаккур ўрнида ўтади. Аммо у кишининг яхшилигини яширса, ундан тонган, яхшиликни билмагандек бўлади».

Яхшиликни билмаслик – гуноҳ сари бошловчи бир иллат. Яхшиликка ёмонлик эса бир балодир. «Яхшиликка – ёмонлик» деган нолишларни эшитиб турамиз. Ҳатто баъзи бировлар «Яхшиликка – ёмонлик»ни ҳаёт ҳақиқати каби қабул қилиб, «бировга зинҳор яхшилик қилмаслик керак», деган қоида асосида яшай бошлайдилар. Бу қоидаларни асословчи ўнлаб мақол ва ҳикоятларни мисол тариқасида келтиришлари ҳам мумкин. Шундай ҳикоятлардан бири билан танишиб, ўқиш жараёнида фикр қилиб, тўғри хулоса чиқаришингизга умид қиламан.

Карвон аҳли ёқиб кетган гулхан учқунини шамол учириб, даштга ўт тушиб кетган эди. Туя минган бир киши иттифоқо ўша ердан ўта туриб, олов ўртасида бир илоннинг тўлғаниб ётганини кўрди. У ёпирилиб келаётган ўт балосидан қутула олмай, заҳарли қўзларидан қон ёш тўкканича, суворига қараб: «Марҳамат қилиб, мени бу дўзахдан қутқар, савоб бўлади», деб илтижо қилди. Сувори раҳмдил киши эди. У илоннинг зорини эшитиб, бечорага юраги ачиди, илон гарчи инсон зотига душман бўлса ҳам, ҳозир қийин аҳволда қолибди, уни бу балодан қутқарсам, савоб бўлар, деб ўйлади. У тўрвасини найза учига боғлаб, илон томонга узатди. Илон севиниб, тўрвага кирди. Оловдан узоқлашгач, сувори тўрвани очиб илонга деди:

– Бор, эсон-омон қутилганингга шукр қилиб уйингга кет, бундан буён ҳеч кимга озор берма.

Бу гапни эшитиб, илон деди:

– Эй йигит, сен бу сўзларингни қўй. Мен сени ва туянгни чақиб, заҳримни солмай кетолмайман.

– Ахир сенга яхшилик қилдим. Сени куйиб ўлишдан асраб қолдим-ку!

– Ҳа, сен яхшилик қилдинг, аммо **ўринсиз** яхшилик қилдинг, – деди илон. – Биласанки, мен газандалар авлодиданман, мендан заҳар сочишдан ўзга нарсани кутиш мумкин эмас. Сен нима учун мени қутқардинг? Газандани ўлдирмоқ лозим эди, сен эса одам-

зот душманига раҳм қилдинг. Яхшиликка – ёмонлик менинг касбимдир. Ёмонларга яхшилик қилиш – яхшиларга ёмонлик қилиш демак. Энди мен сени заҳарласам, бу ишим сенга танбех, ўзгаларга эса ибрат бўлади.

– Эй ноинсоф, яхшиликка ёмонлик билан жавоб қайтариш қайси мазҳабда бор? – деди сувори.

– Одамзод мазҳабида бор, – деди илон. – Мен ижозатинг билан ўз матоларингизни ўзларингизга сотмоқчи ва ўз косангизда ўзингизга заҳар ичирмоқчиман. Тезроқ жавоб қил: аввал ўзингни чақайми ё туянгинми?

– Мени ҳам чақма, туямни ҳам чақма.

– Нега энди? Ўзларингиз ҳам яхшиликка ёмонлик ила жавоб қайтарасизлар-ку!

Сувори илоннинг даъвосини инкор этди ва бу гапнинг исботи учун гувоҳ талаб қилди. Шу орада бир сигир кўриниб қолди. Илон уни чақириб деди:

– Эй сигир, яхшиликнинг жазоси нимадир?

– Одамзод мазҳабида яхшиликнинг жазоси ёмонликдир, – деди сигир. – Мен кўп йилдан бери бир одамникида яшардим. Ҳар йили бола туғиб, уларнинг уйларини сут билан қаймоққа тўлдираддим. Ҳозир қаридим, боладан ҳам, сутдан ҳам қолдим. Шунинг учун мени «семирсин», деб далага ҳайдаб қўйишди. Кеча эгам келиб, у ёқ бу ёғимни ушлаб кўриб, семирганимдан мамнун бўлди-ю, мени қассобга сотди. Мана, энди сўйишга олиб кетадилар. Кўп йиллик яхшилигимнинг жазоси шу бўлди.

Сигирнинг ҳасратини эшитган илон суворига хитоб қилди:

– Эй йигит, ҳақиқатни эшитдингми?

– Эшитдим, – деди сувори маъюсланиб, – аммо бу масалада бир гувоҳнинг шоҳидлиги етишмайди. Яна бир гувоҳ керак.

Илон атрофга аланглаб, бир дарахтни кўрди-ю, ёнига судралиб келди:

– Эй дарахт, яхшиликнинг жазоси не бўлур? – деб сўради.

– Одамзод мазҳабида яхшиликнинг мукофоти ёмонлик, фойданинг жазоси зиёндир. Далил шуки, мен бу даштда қукарган бирдан-бир дарахтман. Одамлар иссиқдан ҳориб-чарчаб келиб, соямда дам олишади. Нафасларини ростлаб олгач эса юқорига қараб, «ана-ви шохи аррага даста бўлади, буниси тешабоп экан», деб шохларимни синдириб кетишади. Фойда қўра туриб менга азоб берадилар.

Дарахтнинг гапидан қувонган илон:

– Икки гувоҳ бўлди. Энди тан бергин-у, чақишимга монелик қилма, – деди.

– Жон жуда ширин нарса, – деди сувори. – Яна бир гувоҳ бўлса, узрга ўрин қолмайди.

Иттифоқо, ўша ердан тулки ўтиб қолди. Буларни кўриб тўхтади-да, сўзларига қулоқ солди, кейин саволни кутмасданоқ: «Яхшиликнинг жазоси ёмонликдир, – деди-да, кейин суворидан: – сен бу илонга қандай яхшилик қилиб эдинг?», деб сўраб қолди. Сувори бўлган гапни айтиб берди.

– Сен ўзинг ақлли одамга ўхшайсан-ку, лекин нега ёлғон гапирасан? – деди тулки ранжиган бўлиб.

Суворининг ўрнига илон жавоб берди:

– Ёлғон гапирмади, ростини айтяпти, бу одам мени шу тўрвасига солиб, олов қаъридан чиқариб олди.

Тулки ажабланган бўлиб, сўради:

– Бу лофга қанақасига ишониш мумкин? Шу кичкинагина тўрвага катта илон сиғишига ким ишонади?

– Агар ишонмасанг, тўрвага кириб сиғишимни кўрсатайми? Бўпти, шубҳангга ўрин қолмасин, – деб илон тўрвага ўрмалаб кириб, кулча бўлиб олди.

– Эй йигит, душманинг бандга тушди, энди пайтни қўлдан берма, – деди тулки.

Сувори тўрва оғзини дарҳол маҳкам боғлади-ю, ерга бир урди...

Қиссадан ҳисса шуки, ақлли одам эҳтиётни қўлдан бермайди, душман ялиниб-ёлворганда гурурланиб кетмайди ва унинг сўзларига ишонмайди.

Ҳикоятни ўқиган чоғингизда сигир билан дарахтнинг гапларини ҳам тўғри деб ўйлагансиз. Чиндан ҳам сиртдан қараганда сигирнинг сўйилиши, дарахт шохларидан фойдаланиш инсофсизлик каби кўринади. Лекин уларнинг вазифаси тириклигида ҳам, ўлимидан кейин ҳам одамзодга хизмат қилиш-ку! Сигир ҳаром ўлиб ётмайди, дарахт чиримайди. Улар тириклигида ҳам, ўлимидан кейин ҳам одамзодга хизмат қилади. Улар инсон манфаати учун яралган. Илон уларнинг ношукурчилигидан ўзининг қора нияти учун фойдаланмоқчи бўляпти. Ҳикоятдан ҳаётга қўчсак, ким илон ёки чаён тоифа одамга раҳм қилиб қутқарса, ўзи ҳалок бўлиши мумкин. Газандаларнинг чақиши онгсизликлари оқибатидир. Улар ўзларини ҳимоя қилиш учун шундай қиладилар. Одамга ўзларича ҳужум қилмайдилар. Лекин одам одамни онгли равишда чақади. Бировнинг яхшилигидан фойдалана туриб, унга ёмонлик қилишни ўйлайди.

Ҳатто ҳайвонлар ҳам яхшиликни билгани ҳолда ақл неъматига эга инсонлар орасида яхшиликни билмайдиганларнинг учраб туриши ғоят ажабланарли ва афсусланарли эмасми?

Яхшиликни биладиган гузал феълли кишиларга яхшилиқ қилган одам бахтли саналади. Лекин афсуски, илон феълли кишиларнинг пешонасига «золим» деб ёзиб қўйилмаган. Киши то ёмонлик кўрмагунича уларнинг кимлигини билмай ғафлатда яшаши мумкин. Ана шунда ёмоннинг феълини биладиган кимса яхшини огоҳлантириб қўйса, фойдадан холи бўлмайди. Бироқ, аввал айтганимиздек, ёмонлардан бутунлай юз ўгириш ҳам инсофдан эмас.

Ривоят қиладиларки, Имом Аъзамнинг (р.а.) қўшнилари бадахлоқ бир йигит эди. Ҳар оқшом ичиб, маст бўлиб олиб, бақириб, қўшиқ айтиб, ҳаммани безор

қиларди. Кунларнинг бирида унинг овози эшитилмади. Эртасига, индинига ҳам овози чиқмади. Имом Аъзам (р.а.) бу ҳолга қизиқиб эдилар, йигит жиноят устида ушланиб зиндонбанд қилингани айтилди. Шунда Имом Аъзам (р.а.) ҳазратлари миршабхонага бориб: «Бу йигит менинг қўшним, қўшничилик ҳаққи-ҳурмати уни кечиринглар», деб илтимос қилдилар. Йигитни қўйиб юбордилар. Маҳаллада «ёмон» деб ном олган бадахлоқ йигит бундан тўғри хулоса чиқарди, тавба қилди ва оқибатда Имом ҳазратларининг солиҳ шогирдларидан бирига айланди, ўз илми билан одамларга яхши хизматлар қилди. «Бу ёмон эди, зиндонга тушгани яхши бўлди, қулоғимиз тинчиди», дейилганда нима бўларди? Жамият наф кўрармиди? Бу ўринда ёмонлик яхшилик билан даф этилди.

«Яхшилик билан ёмонлик баробар бўлмас. Сиз ҳар қандай ёмонликни яхшилик бўлган нарса ила даф қилинг (ёки энг гўзал сўзлар билан даф этинг). Шунда баногоҳ сиз билан ўрталарингизда адоват бўлган кимса қайноқ-содиқ дўст каби бўлиб қолур. Унга, ёмонликни яхшилик билан дафъ қилиш хислатига, фақат сабр-тоқатли зотларгина эришурлар, унга фақат улуф насиба эгасигина эришур» («Фуссилат сурасидан»). «... ва ёмонликни яхшилик ила қайтарадилар. Ана ўшаларга оқибат диёри бордир» («Раъд» сурасидан).

Яхшилик ва яхшиликка – ёмонлик мавзуига якун ясашдан олдин яхшилик қилувчининг савобини совуриб, гуноҳ ботқоғига ботиришга уринувчи бир илат ҳақида сўз юритмасак бўлмас. Расулulloҳ (с.а.в.) Қиёмат куни Аллоҳ таоло назар қилмайдиган уч тоифани санаб, улар ичида кибр эгалари ва миннат қилганларни тилга олганлар.

Бир кабобпазнинг серсуяк гўштдан пиширган кабоби ўтмай қолибди. Кабобнинг эрталабгача ачиб қолишидан кўрқиб, рассолнинг уйига бориб, дебди:

– Ажал бирдан гирибонимдан ушлаб қолса, ҳолимни сўрагувчи топилмай қоладими, деб кўрқаман. Мен

сенга барра қўзининг гўшtidан пиширган кабоб келтирдим. Бола-чақанг билан е. Ажалим етса, ўзинг ювиб, кафанлайсан.

Ғассол бу шартга қўнибди. Бир ҳафтадан кейин кабобпаз келибди-да, дебди:

– Мен бошқа шаҳарга кетяпман, тез кийиниб чиқ, бирга борасан.

– Нега?– деб ажабланибди кабобпаз.

– Сен у кунги кабобни текинга еб кетарга, деб ўйладингми? Бошқа шаҳарда ўлиб қолсам мени ким кафанлайди?

Бу даъводан кейин ғассол ўша кабобнинг пулини тўлаб, кабобпазнинг миннатидан қутулган экан.

Миннат – қилинган яхшиликни юзига гапириш, пеш, таъна қилиш. Миннат қилувчини «маннон» дейдилар. Миннатнинг ижобий маъноси ҳам бор, яъни, бир кишига қувонадиган даражада яхшилик қилишдир. Шу маънога кўра, «маннон» кишига уни қувонтирадиган даражада яхшилик қилувчини англатади. «Маннона» эса махсус маънода қўлланганда бойлик, амал ёки зодагонлик нуқтаи назаридан ўзининг турмуш ўртоғига зулм ёки тазйиқ қиладиган хотин ёки шундай қилиши мумкин бўлган қиз тушунилади.

*Худойинг ҳар на берса, қил қаноат,
Юракни қилма миннатдин жароҳат.*

Сўфи Оллоҳёр ҳазратлари демоқчиларки, Аллоҳ таоло сенга бойликдан ёки фақирликдан ҳар нимаки берса, шунга қаноат қил. Мен фалончига фалон нарса қилдим, мен бировга бунча садақа қилдим, уни бердим, буни бердим, деб миннат билан кўнглини жароҳатлама. Чунки қилганларингни санаб миннат қилишинг – бари ҳаром!

«Ғулистон»да бир ҳикоят бор. Унга кўра, Саъдий саёҳат қилиб юрган пайтларида Дамашқда бир неча муддат дўстларининг суҳбатларида бўлгач, Қуддусга

қараб йўл оладилар. Тараблусга келганларида фаранглар қўлига асир тушадилар. Бир куни яҳудийлар билан бирга лой ишида ишлаётганларида ҳалаблик амалдор у кишини таниб қолиб, ўн динор эвазига асирликдан қутқаради-да, уйига олиб кетади. Кейин юз динорлик сеп бериб, қизига никоҳлаб қўяди. Қиз ниҳоятда ёмон феъли ва заҳар тили бўлиб, Саъдийни менсимасдан қўп ранжитади. Навбатдаги жанжалларнинг бирида Саъдийга қараб: «Ўзинг ким бўлибсан, отам ўн динорга сотиб олган одамсан-да!» дейди. Шунда Саъдий: «Тугри, отанг мени ўн динор эвазига қутқариб, юз динорга сенинг қўлингга банди қилиб топширди», дейдилар.

Номарднинг иши миннатдир. Тилимизда «миннат юки» деган ибора ҳам бор. Чиндан ҳам миннат деган илат ғоят оғир юк. Миннатни кўтариш сабр этишдан ҳам оғирроқдир. Ҳикмат аҳли дейдики, агар бир одам боши билан қудуқ қазиса-ю, оқибатда бир қўз ёшича томчи сув топса, агар киши пичоқча билан ариқ очиб, сув оқизиб бир бошоқ келадиган арпа етиштирган бўлса, шу машаққатлар билан топилган бир парча нон бировнинг миннатидан яхшироқдир.

Бир донишманддан сўрадилар:

– Фоний дунёда яхшилар кўпми ё ёмонларми?

Донишманд жавоб айтди:

– Дунёда яхшилар кўп, ёмонлар оз. Тасаввур қилинг: бир челақ тоза сувга бир томчи қора сиёҳ тушса, ҳаммасини булғайди. Аллоҳ таоло сувни ҳаволатиб, оқизиб, думалатиб, барибир қора сиёҳ доғидан тозалайди. Одамлар ҳам шундай, тозалик, поклик, софдиллик инсон табиатида олам охиригача туради. Яхшилар борки, бу дунё гуллаб-яшнаб омон яшаяпти...

Энди ёмонлик пуштикамаридан бўлган илат – адоват (душманлик) ҳақида ҳам фикр юритайлик. «Адоват» ва «душманлик» ўзаро зиддиятни англатувчи маънодош сўзлардир. Ўзгага адоват ва хусумат қилиш «душманлик» дейилади. Сўзлашувимизда «кин»,

«ғаним», «мухолиф», «ёв», «ёвлашиш» тарзида ҳам қўлаймиз. «Рақиб» ва «рақобат»да ҳам қарама-қаршилиқ мавжуд, лекин бу сўзлар ижобий маънони беради. Яъни, спортчиларни ўзаро рақиб, тижоратдаги айрим ишларни рақобат, деймизки, бунда ёмонлик уруғи йўқдир. Аммо рақобат ҳаддидан ошса, душманликка айланади. «Инсон билан шайтон ораси адоватдир ва табиий мухолифат: бири ўтдин яратилди ва бири туффроғдин. Бу адоват ораларидадир, ул чоғдин: ўт ғолиб бўлса, туффроғни кул қилур ва туффроғ ғолиб бўлса, ўтни ўчирур» («Маҳбубул-қулуб»дан).

Адоват ва душманликнинг байроғи ҳам, ёпинчиғи, қалқони ҳам виждонсизликдир. Шу боис одам кўнгли лавҳида адоват нақшлари ўрин олмаслиғи чораларини кўриши керак. Дилда сақланган адоват темир зангига ўхшайди. Занг темирни егани каби, адоват ҳақни кемиради, қалбни азоб ва изтироб билан емиради. Сукрот ҳаким дедиларки: «Мен душманим бўлган бир одамга адоват қилмайман, адоват қилсам, душманимнинг хусумати яна ҳам зиёда бўлади. Мен яхшилиқ билан муомала қилиб душманимнинг адоватини муҳаббатга айлантираман, уни ўзимга дўст қиламан».

*Абадий турмайди одамнинг жони,
Фаразгўй бўлмоқлик ўзи бемаъни.
Подшолар подшога қадимдан душман,
Душманни дўст қилар ақл султони.*

Ҳа, айтишга осон, аммо бажариш қийин бўлган амал бу. Лекин бажариш қийин, деб ортга чекинилса, адоват кучга киради, тотли ҳаёт заҳарга айланади.

Ёви бор одамнинг ҳаёти тотли бўлармиди? Адоватнинг бўлиши чирой эмас. «Душманинг қанчалик кичик ёки кам сонли бўлса ҳам, сен уни улуг деб билгин, эй кўнгли ўктам инсон!», дейдилар донолар. Ҳатто чивин ҳам фил учун арзимас душман эмас! У чақадиган бўлса, филдек жонивор ҳам сакраб кетади. Ёви

бўлган, ёви билан уруша-уруша қариган кишининг деганлари:

*Душманим кичик деб гафлатда қолма,
Нега қўрқайин деб сен шов-шув солма.
Ёвинг бўлса, асло гофил бўлмагин,
Ёвга ёв, яхшига яхши бўл, толма.*

Билиндики, ёви бор кишида севинч бўлмайди. Ёвнинг сони кам бўлса ҳам, зарари кўп. Душман ҳар қанча кичик бўлса ҳам, кўнгилни нотинч қилади. Хас ҳар қанча майда бўлса ҳам кўзга азоб беради. Дунёда тўрт нарса борки, уларнинг камини ҳам кўп деб ҳисоблайдилар:

1. Олов – ози ҳам, кўпи ҳам куйдиради, ози бир-пасда кўпга айланади.

2. Қарз – қарзини қистаб келувчи ҳузуридаги хижолатлик бир танга учун ҳам, минг тилла учун ҳам бир хил.

3. Беморлик – ҳар қандай кишини беҳузур ва заиф қилади.

4. Душман – ҳар қанча хор ва заиф бўлмасин, ахир бир кун ўз ишини қилади.

«Ҳар душанба ва пайшанба кунлари жаннатнинг дарвозалари очилади, – дедилар набий муҳтарам (с.а.в.). – Аллоҳ таолога ширк келтирган кишилардан бўлак ҳамманинг гуноҳи мағфират қилинади. Лекин ораларида қаттиқ адовати бўлган икки киши ярашиб олмагунича «гуноҳларини ўчиришни тўхтатиб турунглари», дейилади». Яъни, Аллоҳ таоло томонидан гуноҳларни ёзадиган ва ўчирадиган фаришталарга: «Булар ярашмагунича «гуноҳлари кечирилди» деб ёзиб қўйишдан тўхтаб турунглари», дейилади.

Ажаб-ажабки, Ғаззолий ҳазратлари айтганларидек, қабрда ётганлар пушаймон қилаётган ишлари устида тириклар бир-бири билан қир-пичоқ бўлмоқдалар. Бўри билан қуённинг, мушук билан сичқоннинг, ло-

чин билан какликнинг, бойқуш билан қарғанинг адоватини тушуниш мумкин. Одамлар орасидаги, айниқса, бир халқ ёки бир дин вакиллари орасидаги адоватни қандай изоҳлаймиз? Бу борада «Ўткан кунлар» асаридаги Юсуфбек ҳожининг қипчоқ қирғинига доир гаплари ғоят ибратлидир. Ёдингизда бўлса, Тошкент беклари ўз манфаатлари йўлида қипчоқларга қарши фитна ясайдилар. Юсуфбек ҳожи ўғли Отабекка бу хусусда тушунтириш берганда: «Хон эрса Мусулмонқулга бўлган адоватини қипчоқни қириб аламдан чиқмоқчи», дейди. Ундан илгарироқ, бекларни бу машъум душманликдан қайтариш мақсадида айтган гапларини эслайлик: «Маним ҳамма мулоҳазам юрт, эл манфаати нуқтасидан туриб айтиладир. Мен ҳеч вақт инкор қилолмайманким, ёлғиз ўз ғарази йўлида иш қилғувчи палид кишилар қипчоқлар орасида бор бўлганидек, бизда ҳам йўқ эмас... Буродарлар! Ўрус ўз ичимиздан чиқадиётган фитна-фасодни кутиб, дарбозамиз тегида қўр тўкиб ётибдир. Шундай маҳшар каби бир кунда биз чин ёвга берадирган кучимизни ўз қўлимиз билан ўлдирсак, сен фалон деб қирилишсақ ҳолимиз нима бўладир. Бу тўғрида ҳам фикр қилғувчимиз борми? Кунимизнинг кофир қўлига қолиши тўғрисида ҳам ўйлаймизми ёки бунга қарши ҳозирлик кўриб қўйганмизми?.. Сиз ўз қипчоғингиз учун қабр қазиган фурсатда, сизга иккинчилар тобут чопадир. Биз қипчоққа қилич кўтарганда, ўрус бизга тўп ўқлайдир. Сиз дунёда ўзингизнинг ягона душманингиз қилиб қипчоқни кўрсангиз, мен бошқа ёвни ҳар замон ўз яқинимга еткан кўраман...» Ҳамонки, адоват икки ёки беш-ўн киши орасидаги офатгина эмас, миллат фожияси экан, бу иллатнинг оқибати ҳақида яна нималар дейиш мумкин?

– Зўр душман мағлуб бўлса, шодланма, – деганлар ҳазрат Навоий. – Унинг ишидан ғофил бўлма. Уни жазолашда сабрли бўлиш, муомалада эҳтиёткорлик лозимдир.

*Душман ражову хавфи десангким, фан ўлмагай,
Андоқ тирилки, кимса сенга душман ўлмагай.*

Душманнинг шум нияти хавф солмасин, десанг, шундай ҳаракат қилки, ҳеч ким сенга душман бўлмасин, дейилмоқчи бу байтда. Дунё шундай ғалатки, киши бировни ўзига душман деб билади. Аммо бошқа кимдир унинг ўзини душман деб билади. Гўё одамлар бир-бирларига адоват занжирлари билан боғланганга ўхшайдилар. Ҳамонки, душман ва душманлик бор экан, қандай яшаш керак? Душмандан қочиш керакми ёки уларга яқинлашиб, дўстлашиш чорасини излаш маъқулми? «Ёв билан ёндошма», деган мақолга амал қилиш шартми? Қадим файласуфлардан бири Плутарх: «Душманларинг сўзида ҳақиқат эҳтимоли бўлса ҳам ишонма, дўстларинг сўзларида ноҳақлик эҳтимоли бўлса ҳам ишон», деган экан. Бундай дейилишига сабаб, ҳамма ўз душманини бемаъни аҳмоқ, деб ҳисоблайди. Ҳолбуки, киши ўзига душман деб билган одам ақл ва илм жиҳатидан ундан устунроқдир. Ҳикмат аҳлининг айрим китобларида «душманнинг тилёғламалигидан ҳазар этинг, рақибнинг ширин сўзларига, юмшоқ муомаласига учманг», деб ёзилган. Душман ҳамиша қасос олишга, ўз ниятига етишга фурсат ахтаради. Агар куч билан енга олмаса, ҳийла ишлатади. Кўз оғригига дучор бўлган одам қуёшга қараса ё шамолга тутса, кўздан ажралиши мумкин бўлгани каби, одам ўз душманига яқин келса, ҳалок бўлади. Шу сабабли душмандан қочмоқ – табиий ва қонунийдир. Ким душманнинг айтганига ишониб иш кўрса, эътиборсиз одамнинг сўзига кириб ҳаракат қилса, уни донишмандлар беақл ва жоҳил ҳисоблайдилар.

Бошқа бир китобларда: «Ўз мақсадингга эришмоқ учун маълум даражада душманга яқинлаш-у, аммо уни ўзингга хавф туғдирадиган даражада яқинлаш-тирма», дейилади. Қуёшга қаратиб тик қўйилган таёқ

бунга мисол тариқасида келтирилади: таёқ жудаям эгилса, сояси камаяди, озгина эгсанг сояси каттала-шади.

Душманга яқинлашайми ё узоқлашайми, деган саволга жавоб топишдан олдин «Шу одамнинг чиндан ҳам менга душманлиги борми? Адоватининг сабаби нима? Душманлик хатари қай даражада?» деган саволга жавоб излаган маъқул. Чунки, юқорида айтилганидек, ўзимизга душман деб гумон қилаётган одамни бизга нисбатан адовати йўқдир. Гумон туфайли ундан узоқлашсак, уялиб қоламиз. Баъзан «мен уни қаттиқ ранжитганман, шунинг учун энди душманлик қилади», деб ўйлаймиз. Ранжигани аниқ. Лекин одамийлик фазилати ила кечириб юборгандир. Ахир ранжиганларнинг барчалари душманлик йўлига ўтмайди-ку! Расулulloҳнинг (с.а.в.) «араз уч кун» деб белгиллаган қоидаларига риоя қилувчилар кўп-ку! Демак, душман билан муносабатни узишда ёки яқинлашишда шошилмаслик керак. Донолар «ёв билан яқинлашиш йўлини қидириш – саломат яшашнинг тўғри усули», дейишган. «Мен ҳаммавақт разабимни босишга ва жанжалкаш душманимга ён беришга ҳаракат қиламан, – деган эди русларнинг улуғ адиби Лев Толстой. – Натижада адоватга барҳам беришга эришаман, кейин эса осойишта ҳолатда ҳаммаси жой-жойига тушиб кетади. Деярли ҳамиша адоват бошидаёқ тўхтатилмаганига афсусланишга тўғри келади».

Душманлик нимадан келиб чиқади? Икки томоннинг бир-бири билан қайсидир масалада келиша олмаганидан, амал ёки обрў талашишдан, чақимчиларнинг ўртага ғийбат ўтини ёқишларидан... Олдинги жамиятда «синфий душман», «халқ душмани» деган иборалар тўқилди. Бу иборалар ортида неча минглаб одамларнинг бегуноҳ тўкилган қонлари бор...

Умидимиз юлдузлари, ўзингизга маълум, тенгдошларингиз орасида ҳам ўзаро адоват учраб туради. Сизлардаги адоват катталар орасидаги душман-

лик олдида арзимаган гап. Сизларда адоват туғилди-ю, баъзан кўп яшамайди. Лекин афсуски, ёшликдаги арзимас адоват туғайли дўстликка бутунлай барҳам бериш ҳолларини ҳам кузатамиз. Айтайлик, икки йигитча бир гўзални севиб қолди-ю, ораларига адоват уруғи сепилди. Қиз ўзига ёққанини танлади. Ишқи рад этилган йигитча қиздан эмас, рақибдан нафратланади. Йиллар ўтаверади. У бошқа қизга кўнгил қўйиб уланади. Ҳаётдан рози бўлади. Лекин ўша «қиз талаш»даги адоватни унутмайди. Қалбида кек сақлаб юраверади. Ўрни келиб қолганда унга ёмонлик қилишдан қайтмайди. Дейлик, ўша «қиз талаш»дан кейин у ошиқи бечора йигирма йил кек сақлаб юрди. Ахир шунча йил кек сақлаш ўзининг юрагига ортиқча юк-ку! Адоват, араз юкини уч кундан ортиқ кўтариб юрганлар ўзларига жабр қилган бўладир.

Барча адоватларнинг ўзига хос хусусияти – иккала томоннинг заифлигидир. Мард кишига нисбатан қўрқоқ одам кўпроқ адоват майдонини маъқул кўради. Адоватдаги икки кишидан ақллироғи бу душманликнинг айбдори, десак хато қилмаймиз. Чунки у ақлни ишга солиб, адоват оловини ўчира олмаган. Мен сиз азизларни адоват оловини ўчира оладиган мардлардан деб биламан.

Қалбларнинг раҳмати

Бир донишманддан: «Мурувват нима?», деб сўрадилар. У: «Қариндош-уруғ, дўсту ёрлардан етган жафоларни кечиришдир», деб жавоб берди. Агар бир дарахт шохлари кесилса, ўрнига янги навдалар кўкариб чиқади. Аммо меҳру муҳаббат, раҳм-шафқат ниҳоли жафо арраси билан арраланса, асло кўкармайди.

«Раҳмим келди», «Бешафқат экан» ёки «бераҳмларча урди», каби ибораларни эшитиб турамиз. «Раҳмдил, шафқатли бўл», деган насиҳатларни ҳам кўп эшитган-

сиз. «Раҳм» – бировнинг ҳолига ачиниш, биров учун жон куйдириш, «шафқат» эса аяш демакдир. Бу икки сўз маънодош сингари бир-бирига яқин туради. «Раҳм аҳли» дейилганда қариндошлар ҳам назарда тутилади. «Раҳим» – Аллоҳ таолонинг сифати, марҳаматли, раҳм қилувчи дегани. «Меҳрибон Аллоҳ» маъносини беради. «Тенгридан раҳм агар тама қилсанг, аввал ўлмоқ кераксен элга раҳим», «Ҳар кишиким улусқа раҳм этмас, анга раҳм айламас Раҳиму карим». Ҳазрат Навоийнинг «Арбаин»ларидаги бу байт шарафли ҳадис маъносидир. Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар: «Раҳм қилувчиларга Раҳмон раҳм қилади. Ердаги кишиларга раҳм қилинлар, Осмондаги Зот сизларга раҳм этади» (Мазкур ҳадисни мавлоно Румий: «Сен ерда бўлганларга марҳамат қилгинки, кўкда бўлган (яъни Аллоҳ) сенга марҳамат қилсин. Сендан қуйида бўлганга жонинг ачинсинки, сендан юқори бўлгanning ҳам сенга жони ачисин», деб шарҳлаганлар. Бу шарафли ҳадисдан Аллоҳ таоло осмонда экан, деб тушунмаслик керак. Зеро, Аллоҳ маконга муҳтож эмас). Расулуллоҳ (с.а.в.) яна дедилар: «Ким одамларга раҳм этмаса, Аллоҳ ҳам унга раҳм қилмайди». (Бунини «Ким атрофидигиларга жонкуярлик қилмаса, ҳолига бефарқ бўлса, Қиёматда унинг аянчли ҳолига Аллоҳ ачинмайди, дўзах оловидан қутқармайди», деб тушунишимиз мумкин.) Яна дедилар: «Умматининг кейингилари намози ва рўзасининг кўплиги учун эмас, балки қалбларининг раҳмати, кўнгилларининг саломатлиги, нафсларининг саховати ва барча мусулмонларга раҳмдиллиги боис жаннатга кирадилар». Мазкурнинг маъзини чақишда «Жаннатга кириш учун намоз ва рўза шарт эмас экан», деган хато фикрга бориб қолмаслик керак. Бунда «жаннатга кириш учун намоз ва рўзанинг кўплиги кифоя қилмайди, мўминда яна бошқа фазилатлар ҳам бўлиши шарт», дейилмоқчи.

«Раҳм»нинг «бачадон» маъноси борки, «Силаи раҳм» дейилганда қариндошларга яхшилик қилиш назарда

тутилишини биласиз. Куп тилга оладиганимиз «Раҳмат» сўзи ташаккурни англатишдан ташқари «марҳамат, мурувват» маъноларини беради. «Аллоҳ таоло, бу бандангни раҳмат қил», деган дуо «шу бандангга азоб берма» маъносини англатади. Аввал айтганимиздек, бу дуони фақат марҳумларга атаймиз, ҳолбуки, тириклар ҳам Аллоҳнинг раҳмати, шафқатига доимо муҳтождирлар. «Аллоҳ таоло раҳматига восил бўлди», дейилганда дунёдан ўтди, қазо қилди, маъноси тушунилади. «Раҳмоний» сўзи «Худонинг иши» ёки «Худого тегишли» демакдир. «Рух раҳмоний эрур, нафс эрур шайтоний, иккисин бир-бирига қўшмоқ эмастур маршрут(*қўшмаслик шарт*)», деганлар ҳазрат Навоий. Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.) айтдилар: «Агар биродарингизга бир жазо етган бўлса, уни лаънатламангиз, унинг устида шайтонга ёрдам бермангиз, балки: «Ё Парвардигор, унга раҳм қил. Ё Парвардигор, унинг тавбасини қабул қил», деб айтингиз».

Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар: «Мусулмонлар бир-бирларига насиҳат қилиб юрмоғи ва ўзаро раҳмли бўлмоғи лозим. Улар бир жону бир тан кабидирлар. Агар аъзолардан бирортаси дард чекса, қолган бутун жасади унга бедорлик билан ҳамдард бўлади. Мўмин кишилар ҳам битта вужуд кабидирлар. Агар унинг боши оғриса, ҳамма ёғи оғрийди ва агар кўзи оғриса ҳам унинг ҳамма ёғи дард чекади».

Инсоннинг бошида кўз, қулоқ, оғиз, бурун каби қийматли аъзолар жойлашган. Лекин инсонийлик моҳияти кўз ёки қулоқ билан эмас, балки ақду заковат, маънавият ва ҳофиза билан юзага чиқади. Бу эса миёдан ўрин олган бир жавҳар бўлиб, инсонга тақдим этилган буюк неъматдир. Инсоният ҳануз бунинг ҳақиқатига етолгани йўқ. Миёдаги кичкинагина бир иллат туфайли инсон телбага айланади, ҳайвонлар ҳам қилмаган ишларни қилади.

Одамийликни касб қилган инсон бошқа бир дўсти учун қайғуради, унинг ғамига шерик бўлади, дардига

даво топишга уринади. Тунларни уйқусиз ўтказди, то биродари қайғудан халос бўлгунига қадар бир тану бир жон бўлиб, бир оила аъзоси каби ёнида чарх уради. Уни ҳар қандай моддий ва маънавий машаққатлардан қутқаришга ҳаракат қилади. Вужуддаги бир хасталик туфайли инсоннинг ороми қочади, бутун жасад касаллик ва алам ичида азобланади. Одамлар бир танадаги аъзолар кабидирлар. Шунинг учун ҳам дўстга бирор озор етганда бошқалари ҳамдардлик билдиришлари, ёрдам беришлари лозим. Солиҳларнинг нишони – марҳаматдир. Шақийларнинг (*гуноҳкор бахтсизлар*) нишони – марҳаматсизликдир. Холиқни севган махлуққа шафқатли бўлади. Нафрат ва ғазаби оловланиб учқунлар сачратар экан, у киши инсон эмас. Меҳр-шафқат билан оламга қарасинки, шунда у инсон бўлади.

Бошқалар учун азият чекмайдиган, қайғурмайдиган, ўзини ўйлаб, қорни учун меҳнат қиладиган ва атрофидагиларга лоқайдлик билан қарайдиган киши дунёқараши, савияси ҳаминқадар даражадаги инсондир. Виждонли киши танасининг ҳаққи ва эҳтиёжларини адо этгани каби бошқаларнинг ҳам ҳақ-ҳуқуқларига риоя қилиши керак.

Саъдий Шерозийда ўқиймиз: «Юсуф алайҳиссалом Мисрда қаҳат ҳангомида тўйгунча таом емадилар, токим, очларни ёдларидан чиқармағайлар.

Маснавий:

*Кимки роҳатда ўткарур ҳолни,
На билур очларнинг аҳволин.
Очлар ҳолин ул киши билғай,
Бошига очлик ғами келғай.*

Қитъа:

*Эйки миндинг югурук от уза, огоҳ бўлғил,
Ки юк остида эшаки ожиз банди гилдур.*

*Оч қўшунунгнинг уйига борубон ўт тилама,
Ки уйи тунглюкдин чиқғони дуди дилдур.*

Очлик ҳангомида ожиз дарвешдин ҳолинг нечук-дир, деб сўраганингдин сўрмағилким, ҳолинг нечук-дир, магарким бир нимарсани бергил ва сийнасининг захмига марҳам еткурғил».

Яхшиликлар ҳақида сўз кетганда «мўмин-мусулмонлар»деб таъкидлаяпмиз-у, лекин аслида бу талаб барча бани башарга тааллуқли. Барча инсонлар Одам Ато авлоди булгач, дини ва ирқидан қатъи назар, бир-бирларига меҳр-муҳаббатли бўлишлари керак. Афсус шундаки, одамзот бу талабга риюя қилмайди. Ўзида бу фазилатни тарбия этмайди. Оқибатда минг-минг йиллардан бери кун йўқки, инсон қони дарё бўлиб оқмаса. Катта-кичик урушларда оқизилган инсон қонлари тўпланса, ер юзида қуруқлик қолмаса керак.

Барча динда раҳм-шафқатга чақирилади. Масалан, «Инжил»да: «Эй Одам фарзанди, қанчалик раҳм қилсанг, шунчалик раҳм кўрасан. Қандай қилиб бандаларга раҳм қилмасдан туриб, Худо сенга раҳм этишини умид қиласан?!» дейилади. Тарихга қарасак, кейинги асрлардаги энг ваҳшатли урушларни айнан насоролар бошлаганлар. Бир-бирларини қирганлар. Мусулмон мусулмоннинг юзига уриши мумкин бўлмагани ҳолда мусулмонлар ҳам ўзаро урушдилар, ҳозирда ҳам турли нифоқлар давом этиб турибди. Раҳм-шафқат туйғуси мусулмонлар орасидагина тарғиб этилиб, бу фазилатга тўла эришилган тақдирда ҳам, бошқалар бу хислатдан маҳрум эканлар, дунёда бераҳмлик, шафқатсизлик ҳукм суриб қолаверадиди. Шу боисдан ҳам, одабийликка ёқимсиз бўлган иллатларга даво топиш ҳақида гапирилганда бир дин ёки ирқ вакиллари эмас, инсоният назарда тутилиши керак.

Америка Вьетнам билан ёвлашаётган йилларда бир фожиа юз бериб эди. Урушдан қайтаётган йигит

Американинг Сан Франциско шаҳридан уйига қўнғироқ қилиб, хушхабарни ота-онасига етказди-да:

– Онажон, отажон, сизлардан илтимос қилмоқчиман, ўзим билан дўстимни ҳам уйимизга бирга олиб борсам майлими? – деб сўради.

– Майли, ўғлим, меҳмонингни бошлаб келавер, – дейишди.

– Аммо бир нарсани билишингиз керак-да. Дўстим урушда оғир яраланди. Минани босиб олиб, бир қўли билан оёғини йўқотди. Унинг борадиган жойи йўқ, биз билан яшагини истаяпман.

– Бу гапинг ноўрин, ўғлим, – деди отаси.

– Балки дўстингга бошқа қулайроқ жой топишга ёрдам берармиз, – деди онаси.

– Йўқ, у фақат бизникида, биз билан яшаши керак, – деди ўғил ўжарлик билан.

– Ўғлим, – деди дадаси, – биздан нимани талаб қилаётганингни ўзинг тушунмаяпсан. Ногирон дўстинг бизга ортиқча юк бўлади. Бунақа даҳмазалар оёйишта ҳаётимизга тўсиқ бўлишига йўл қўя олмаймиз. Сен ногирон дўстингни унутгин-у, ёлғиз ўзинг уйга қайтавер.

Ўғли гапни қўпайтирмай, телефонни узди. Ота-онаси унинг қаердалигини билмай, бир неча кун хавотирда юрди. Ниҳоят, Сан Франциско полициясидан қўнғироқ қилиб, урушдан қайтган ўғилнинг юксак иморатдан қулаб, ҳалок бўлганини билдиришди. «Бу бахтсиз ҳодиса ёки қотиллик эмас, ўз жонига қасд қилиш эканлиги аниқланди», деб изоҳ ҳам беришди. Юрак-бағри эзилган ота ва она дарҳол Сан Францискога етиб келди. Жасадни таниб олиш маросимини ўтказиш учун уларни ўликхонага бошлашди. Ота ва она жасадни кўришди-ю, даҳшатларига даҳшат қўшилди... Чунки... ўғилларининг бир қўли ва оёғи йўқ эди...

Бу воқеа изоҳга муҳтож эмас. Буниси-чи? Бир жарроҳга ярим кечаси қўнғироқ қилиб автоҳалокатда оғир жароҳат олган йигит шошилишч амалиётга (операция-

га) муҳтож эканлиги айтилди. Уйқудан аранг кўз очган жарроҳ хизмат ҳақи қанча бўлишини айтди. Унга йигитнинг ҳужжати йўқлиги, шахси номаълумлиги айтилди. «Ота-онасини топинглар, ҳақини тўлашса, боласи омон қолади», деб гапни калта қилди. Йигит эрталабга яқин ўлди. Кейин ота-онаси ҳам топилди. У ўша жарроҳнинг ўз ўғли экан...

Расулulloҳ (с.а.в.) дедилар: «Сизлардан бурун ўтган пайғамбарлар умматидан биттаси ҳисоб-китоб қилинганда ундан ҳеч бир яхши иш топилмаган. Лекин у ўзига тўқ киши бўлиб, халқ билан аралашиб юрар ва камбағал кишилардан оладиган маблағи бўлса: «У камбағал бечорадан шу маблағни кечиб юборинглар», деб ходимларига буюрарди. Шунда Аллоҳ таоло: «Бу банда камбағалга меҳрибонлик қилиб, ундан оладиган маблағни кечган экан, унинг гуноҳларини ҳам мен кечаман», деб гуноҳларини кечириб юборади».

Хожа Абдуҳолиқ Фиждувоний дедилар: «Ёмон иллатлардан агар тозаланган бўлсанг, барча жаҳон халқига нисбатан хайрихоҳ бўласан. Жаҳонда яхши-ёмонларга нисбатан меҳрибон бўлгил, ўшанда Худога яқин банда бўла оласан».

Ҳазрат Жаъфар Холидий бир куни ҳазрат шайх Абул Ҳусайн Нурийнинг (қ.с.) хилватда муножот қилишларига баногоҳ гувоҳ бўлдилар. Ҳазрат шайх бу онда бутун вужудлари ила Аллоҳ таолога илтижо қилар эдилар:

– Илоҳи! Шул дўзахга мустаҳиқ бўлган қулларингни Сен яратдинг. Буларни эртага дўзахга ташлаб, азоб бергайсен. Буларнинг ўрнига мени дўзахга ташла ва буларга қиладиган азобингни менга қил!

Бу муножотни эшитиб, ҳазрати Жаъфар Холидий ҳайратга тушдилар. Ўша кеча тушларида нидо келдики: «Ё Жаъфар! Нурийга боргил, «Шул шафқатинг баракотига эришдинг», дегил!» Ҳазрати Жаъфар Холидий уйқудан уйғониб, бориб Нурийга бу сўзларни

сўзлаган эдилар, ул ҳазрат наъра тортиб, шодлик ҳаяжонидан беҳуш бўлдилар.

Албатта, бировнинг гуноҳи учун дўзах оташида куйишга ҳамма ҳам рози бўлавермайди. Бу мардликка асос бўлувчи иймон қувватига барча ҳам эришавермайди. Лекин кимдир кичик бир шафқатга муҳтож бўлганида унга ёрдам бериш ҳамманинг қўлидан келади.

Бурсавий таъкид этадиларки, бир-бирларига раҳму шафқат, марҳамат қилишлари, ёрдам беришлари, одамларнинг муштарақ вазифаларидан бўлиб, бу ёрдам гуноҳ ишларда эмас, балки яхшилик йўлида бўлиши шарт. Касалларни зиёрат қилиш, жанозаларда қатнашиш, муҳтожларга имкон қадар ҳиммат қўлини узатиш, хизматчисидан тортиб қўни-қўшни, қавму қариндош, ёру биродарлар, ҳатто ҳайвон ва паррандаларнинг ҳам ҳақларига риоя қилиш – одам боласи тўла-тўқис бажариши зарур бўлган амаллардандир. Чунончи, танамиздаги ҳар бир аъзонинг ўз вазифаси бор. Агар бир аъзо ишдан чиқса, вужуд салкам яроқсиз ҳолга келади. Бир нечтаси ишдан чиқсачи? Масалан, кўз кўрмаса, қулоқ эшитмаса, қўл-оёқ ишламай қолса, бу вужуднинг не қиймати бор?

Ҳар бир аъзонинг ўзига яраша вазифаси бўлганлиги сабабли бир-бирининг ўрнини боса олмайди. Биз бу аъзоларнинг қадрига етиб, ҳақларини адо этмоғимиз, шукрини келтирмоғимиз лозим. Кишининг кўзи оғриганида малҳам қўйишга зарурат туғилгани каби, бошқа одамларнинг ҳам ҳаққини адо этиш вазифаси бор. Ҳар бир инсон ўзи масъул бўлган вазифасини бекаму кўст бажариши билан жамиятда уйғунлик пайдо бўлади. Акс ҳолда, биргина аъзонинг шикастланиши билан тана заифлашгани каби, жамият ҳам мутаносибликни йўқотади, заифлашади. Инсоннинг ўз ҳамжинсларига нисбатан қиладиган вазифаларининг хулосаси: адолат, биродарлик, садоқат, тўғрилиқ, ёрдам, раҳм-шафқат ва муҳаббатдан иборатдир. Бу

лар гўзал ахлоқнинг биринчи ғоя ва мақсадларидан саналади. Бу ҳикоят шу ҳақда.

Ривоят. Абдулла исмли хайр-саховатли, марҳамат-шафқатли адолатпарвар ва муътабар бир киши эҳтиёжини арз этиб, ёрдам сўраб келган одамни қуруқ қайтармасдан унга мурувват қўлини чўзарди. Унинг уч ўғли ва уларга аталган икки ҳовли билан гўзал боғи бор эди. Бир куни ўғилларини ҳузурига чақириб, деди:

– Боғ ва ҳовлилар тўғрисида келиша олмаётганингизни сезиб турибман. Масалани адолат билан ҳал этамиз: учовингиз сафарга чиқинг. Қай бирингиз менга қимматбаҳо тош келтирсангиз, боғ ўшаники бўлади.

Боққа эга чиқиш умидида уч ўғил уч томонга қараб кетди. Каттаси юра-юра бир қабила ерига етди. Қабила бошлиғининг тожидаги қимматбаҳо ёқутни кўриб, арзини баён этди. Қабила бошлиғи унинг ҳадялари эвазига ёқутни берди. Тўнғич ўғил боғни қўлга кириштишига ишонгани ҳолда, севина-севина отаси ҳузурига қайтди.

– Чиндан ҳам қимматбаҳо тош келтирибсан, энди сабр қила тур, кўрайлик-чи, укаларинг нима келтиришаркин? – деди Абдулла.

Ўртанча ўғил юра-юра денгиз бўйига келиб қолди. Ғаввосларга арзини баён этиб, совғаларини берган эди, улар денгиз тубидан қимматбаҳо тош чиқариб бердилар. Тош сирти ғадир-будир эди. Ўртанча ўғил устага шогирд тушиб, тош силлиқлашни ўрганди, сўнг отаси ҳузурига қайтди. Унинг олиб келгани ҳам Абдуллага ёқди, аммо кенжа ўғилни кутишга қарор қилди.

Кенжа ўғил олти ой саргардон юриб, отасини қувонтиришга арзийдиган қимматбаҳо тош топа олмади. Ноумид бўлиб уйига қайтаётганида бир ҳовлидан нола эшитиб тўхтади. У хавотирланиб, эшик тирқишидан ичкарига мўралади.

Қараса, ҳовли ўртасида бир сигир ўлиб ётибди. Уч гўдак эса уни қучоқлаб йиғлаяпти. Болаларнинг онаналари кўзларида ҳам ёш... Кичик ўғил гўдаклар-

нинг фарёдига тоқат қила олмай, эшикни очиб, ичкарига кирди. Ҳовли эгасини чақириб, бу йиғи сабабини сўради.

– Қишлоқдаги энг камбағал одам кимлигини сўрасангиз, бизни кўрсатишади, – деди уй соҳиби. – Шу биттагина сигиримиз бор эди. Сут сотиб кун кўрардик. Сигир ўлди, энди нима қилишни билмай йиғлаямиз.

Кенжа ўғил гўдакларни юпатгач, уй соҳибини бозорга бошлади. Йўл харжи ва қимматбаҳо тош учун берилган маблағни сарфлаб, унинг рўзгорини бутлади. Кейин мол бозорига бориб, соғин сигир сотиб олиб берди. Бечора оиланинг аъзолари бу яхшиликлари учун унга миннатдорлик билдириб яна йиғлай бошладди. Болалар йигитнинг пинжига кириб йиғладилар, уй соҳиби унинг ўнг елкасига, соҳибаси чап елкасига бошларини қўйиб кўз ёши тўқдилар.

Олижаноб, мурувватли йигит уйга қайтиб, отаси ва ҳовли-боғ ташвишида утирган акалари билан кўришди. Абдулла ўғли елкаларидаги кўз ёшларининг қуёшда ялтиллаб, жилолаётганига аҳамият бериб, сўради:

– Сен ҳам қимматбаҳо тош келтирдингми? Елкаларингда нима ялтиллаб турибди?

Кенжа ўғил дардманд оиланинг кўз ёшлари елкаларига томганини айтиб, воқеани бирма-бир баён этди. Бу тафсилотни эшитган отанинг кўзлари ёшланди, ўғлини бағрига босиб, деди:

– Олижаноб, мурувватли ўғлим, сен ҳақиқий инсон бўлиб етишганингни билдирдинг. Мен у оилани билардим, аммо бечораларнинг ҳолидан вақтида хабар ололмай қолибман, бунга афсусланаман. Сен уларга ёрдам қилиб, одабийлик бурчингни бажардинг. Инсонлар бир-бирларига биродар эканликларини, адолатпарвар бўлишлари лозимлигини шу ишларинг билан кўрсатгансан, мен сендан розиман. Менга бир бечора, нота-воннинг миннатдорлик кўз ёши мингларча қимматбаҳо тошлардан афзалдир. Белимнинг қуввати, севим-

ли ўғлим, боғимни сенга бердим, бу боққа эга бўлишга фақат сенгина ҳақлисан...

Инсонлар устида вазифани тўғри бажаришга ҳаракат қилиш одабийликнинг талабидир. Кексаларни, айниқса, ота-онани алоҳида эътибор билан ҳурмат қилиш, кичикларга шафқат, марҳаматини аямаслик, мубоҳ ва гуноҳ бўлмаган хусусларда кексаларга буйсуниб, ўзаро бирликни сақлаш – одабийлик талаблари. Агар жамиятнинг ўзагини ташкил этувчи аъзоларнинг иттифоқи мустаҳкам бўлса, ҳамма бир-бирига инсоний ва биродарлик ёрдам қўлини чўзади, бир-биридан ҳол-аҳвол сўрайди.

Одабийлик фазилатлари қарор топган қариндошлар орасида яшаётган фарзандлар ота ёки оналари вафот этганда мусибатнинг оғир тоши остида қолиб кетмайдилар. Чунки атрофидаги инсоф ва виждон эгалари дарҳол уларга ёрдам қўлларини чўзадилар, лутф-эҳсонлар қиладилар. Мана шу нарса ҳам одабийликдаги ўзаро ҳамжиҳатликнинг ёрқин намунасидир. Бугун жамиятимизда бу фазилатни қўп учратамиз. Аммо, афсуски, акси ҳам учрайди. Агар ота ёки она кенжа фарзанди билан яшаб, шу уйда вафот этса, катта фарзандлари укаларига ёрдам қўлини чўзиш ўрнига мерос можаросини бошлаб юборадилар. Жанжал қўтармаган тақдирларида ҳам, ота ёки оналари жони узилган уйда бир-икки кеча ётиб қолишга ё тоқатлари ё фаросатлари етишмайди.

Ўзаро меҳру муҳаббат, марҳамат, лутфу эҳсон ва ёрдамлашувнинг ноқислиги жамият ҳамжиҳатлигининг заифлиги ёки умуман мавжуд эмаслигининг белгисидир. Чунончи, бир бинодаги тош, темир, тахта, қўм, цемент ва бошқа моддалар бир-бири билан маҳкам чирмашиб турар экан, бино ҳам мустаҳкам демакдир. Қачонки, уларнинг боғлиқлигига путур етгудай бўлса, тош, темир, қўм бир-биридан ажрала бошласа, у мустаҳкам бино емирилишга юз тутаяди. Шунга ўхшаб, яхши кишилар ҳам бир-бирларидан узоқ-

лашсалар, пароканда бўлсалар, барча ўзи билан ўзи овора бўлса, ўша бино ҳолига тушадилар.

Агар инсоннинг бир аъзосини қандайдир сабабдан кесмоқчи бўлсалар, хасталанган аъзо оғриқни сездирмайдиган дори билан эмланади. Шундан кейин у аъзо танадаги бошқа аъзолардан бутунлай ажралади, ҳеч бир аъзо унга ҳамдардлик билдирмайди ва ниҳоят кесилади. Бу аъзолардаги асаб ҳужайралари ўлдирилгани сабабли оғриқ сезилмайди. Сезги ҳиссининг ўлдирилиши билан маънавиятнинг ўлдирилиши орасида ҳеч бир фарқ йўқ. Бири модда билан ўлдирилади, иккинчиси руҳий туйғулар орқали.

Катталарнинг бу борадаги эътиборсизликлари каминани кўп ажаблантиради. Бутун бир ёмон хулқ эгасига: «Кел, сен ҳам яхши одам бўл!» деб айта оламизми? Одамийликнинг маъзи, моҳиятига ўзимиз етмай туриб, бошқаларга сўз айтишга журъат қила оламизми? Албатта, биз ҳаракат қилмасак ҳам, одамийликнинг нурлари атрофга ёйилаверади. Аммо виждонининг заифлиги учун гўзал ҳаётини бой бераётганлар йўқми орамизда? Қийналиб қолган дўстининг ёрдамига нечта одам интилади? Кимдир биров фақат гап-сўздагина одам. Шундайларнинг қилаётган амалларига қараб кўрайлик-чи, қай бири одамийликка мувофиқ келаётган экан.

Ёнма-ён қурилган икки ошхонадан бирининг иши ортга кетса ёки солиқ идораси беркитиб, муҳрлаб қўйса, бунисидагилар афсусланадиларми ё қувонадиларми? Тан олайлик: қувонадиганлари кўпроқ.

Бефарқлик – иллат. Одам қанчалар бефарқ бўлса, жамиятга шунча зарар етади. Унинг омадсизлигидан қувонса, янада баттарроқ иллат. Ахир бундай бўлиши мумкин эмас-ку! Бундайларнинг ё виждони йўқ ё бошқаларнинг ёрдамига муҳтож бир бемордай. Бошқача бўлиши ҳақиқатдан узоқ нарса! Виждоннинг илк меваси – марҳаматдир. Марҳаматдан узоқ бўлганлар ҳақиқий маънода ҳаёт эгаси эмаслар. Одамийликка

хос ахлоқ билан ахлоқданишнинг энг табиий натижаси марҳаматли қалбга эга бўлишлиқдир. Аҳли ҳикмат: «Қалбида шафқат бўлмаганлар эшигидан узоқлаш, яқинлашсанг, кўнглингни яралайдилар», деб огоҳлантирганлар. Мурувват, марҳамат – инсонийлик туйғусидир. Меҳр-оқибат фақат бегоналар учун эмас. Бу фазилатнинг амалдаги кўриниши кишининг ўз уйдан бошланади. Эр-хотин ўртасида меҳр-оқибат, раҳм-шафқат бўлса – уй жаннатдир! Акс ҳолда, бу хонадон жаҳаннамга айланади. Аҳли донишнинг: «Сенга меҳр билан қараганга сен ҳам ундан кам кўз билан қарама. Меҳр билан боққан кишига паст назар билан боққан энг расво инсондир», деб бежиз айтишмаган. Бузургмеҳрдан: «Қандай ишингиздан шодланасиз?» деб сўрадилар. Жавоб бердилар: «Муҳтожларга ёрдам беришдан, хайрли ишлар қилишдан жуда шодланаман. Менда булардан ортиқ севинчлироқ иш йўқдир».

Ҳазрат Умар (р.а.) зиммийлардан бир қари чолнинг одамлар эшиги олдида тиланчилик қилиб юрганини кўрдилар. Ҳазрат Умар (р.а.): «Биз сенга инсоф қилмадик. Ёшлигингда сендан жизя олдик, бугун эса ташлаб қўйибмиз», дедилар ва у кишига мусулмонларнинг байтул молидан овқат бериб туришни буюрдилар. Бугунги жамиятимизда камбағалларга ғамхўрлик қилувчи ташкилотлар, жамғармалар мавжуд. Лекин «киши бу соҳадаги бурчига эътиборсиз бўлиши мумкин, бечораларнинг ғамига ўша жамғармалар даво топади», деган хато фикрга бормаслик керак. Тўғри, тиланчиликнинг икки тури бор: бири – турли сабабларга қўра чинданам муҳтож бўлиб қолганлар. Иккинчи тоифа – ялқов ва дангасалар, тиланчиликни ўзига касб қилиб олганлар. Бу тоифага моддий ёрдам бериш керакми ё меҳнат орқасидан тирикчилик қилиш кераклигини тушунтириб қўйиш лозимми? Тушунтириш қийин бўлса керак... Айримлари болаликдан шу йўлда тарбия топадилар...

Чинданам муҳтож бўлиб қолганларни ўз ҳолига ташлаб қўйишимиз, меҳр-мурувват кўрсатмаслигимиз биз учун айб бўлмайдими? «Қорни тўқнинг қорни оч билан нима иши бор?», деган мақолга нима дейсиз? «Хоҳласа, тиланчилик қилсин, хоҳласа ўлсин, нима ишим бор?», дейдиган ноинсофлар йўқми орамизда? Мана шу бефарқлигимиз, лоқайдлигимиз сабабидан ақлу фикрга, хаёлга ҳам келмайдиган ҳодисалар рўй беряпти. Бу ҳодисаларнинг чораси осон эмас. Жуда мушкул. Ҳолбуки, бу ҳодисаларнинг нима учун, нима сабабдан юзага келганини аниқлайдиган бўлсак, бу ҳақда ўйлаб кўрсак, қабоҳат, айб ва қусурнинг уларда эмаслиги, бу ҳолга жамият аъзоларининг барчалари сабаб бўлгани ойдинлашади. Чунки ҳадиси шарифда: «Биродарининг, қўшнисининг оч эканлигини билиб туриб, ўзи эса тўқ ҳолда ётиб тонг оттирган одам ҳақиқий мусулмон эмас», дейилади. Бироз фикр юритайлик. Бу нима дегани? Тўғри, сабрли бўлиш керак, қаноаткор бўлиш лозим, аммо бой ва ўзига тўқлар ҳам инсоф қилиб, исрофдан тийилишлари лозим. Гуноҳ ишларга беҳисоб пуллар сарфлагунча, заифу бечораларга, фақиру мискинларга ёрдамга шошилиш яхши эмасми? Шубҳасизки, одамларнинг кўзлари бой кишининг тўкин-сочин, исроф қилаётган сарф-харажатларида, ҳатти-ҳаракатларида бўлади. Фақирларнинг назаридан бу нарсалар махфий қолмайди. Ана ўшанда ғийбат, ҳасад, ифво, кин, ўғрилиқ каби ярамас ҳоллар рўй беради. Уларни жазолаш билан бу ишларнинг олдини олиб бўлмаслигини неча йиллардан бери олиб борилаётган тажрибалар кўрсатиб турибди.

Шариат ҳукмида ўғрининг қўлини кесиш буюрилган. Бу ғоят шармандали жазо – ҳам қўлсиз қолади, ҳам то ўлгунича жамият ичида «ўғри» деган дашном остида яшайди. Бу билан ўғрилиқнинг олди олينيшига ҳаракат қилинади. Лекин асрлар мобайнида қўллар кесилаверилган, ўғрилиқ эса давом этаверган. Бу ҳам ҳақиқат. Ўғрилиқка қўл урган одамни гуноҳ қилишга

мажбур этган ва бу ҳолга келтирган жамиятнинг бу борада бирор айби йўқмиди? У бечоранинг қўли нима учун кесилган? Болалигида яхши тарбия кўрмаганми? Энди айб фақат ўғрининг ўзидами? Ёки унинг шу ҳолга келишига сабаб бўлган жамият аъзоларидами? Болалар қамоқхонасида ўтирганларни кўрганимда катталар орасидаги лоқайд кишиларга шундай хитоб қилгим келган эди:

– Ёш чоғида жиноят йўлига қараб бурилганларни тўхтатиш, уларга илм, одоб, касб-кор ўргатиш, бирор иш билан таъминлаш керак экан, сиз буларни хаёлингизга ҳам келтирмай, завқу сафодан, кайф қилиб юришдан, исрофгарчилик кўчаларида тентираб юришдан тўхтамайсиз-а! Иссиқ кунларда ёзлоқ далаҳовли, курорт, алламбало пляжларда, қишда эса дабдабали, қулай уй-жойингизда яшаб, хилма-хил автомобилларда сайру саёҳат қилиб юрган кезларингизда бечора фақирлар қамалар экан, баттар бўлсин, десангиз, шу ишингиз одамгарчиликданми? Ахир сиз одамийлик вазифангизни бажарганингизда ёш ҳаётнинг гул фасли қамоқда ўтмас эди. Бурчингизни адо этмаганингиздан кейин у жиноятга қўл урса, «Унинг қўлини ҳам кес, оёғини ҳам кес, оламга ибрат бўлсин!» деб рози бўласизми? Бироқ сиз ўз вазифангизни адо этмаганингиз учун ўзингизга қандай жазо берилишини ҳам бир ўйлаб кўринг. Ўзингизга ўзингиз ҳукм қилинг...

Умидимиз юлдузлари, бу ҳолатларга сиз ҳозирдан жиддий эътибор беришни ўрганинг. Токи, эртаминдин лоқайдлик касалига чалиниб қолманг ва улфайганингизда одамлар сизга таъна қилишмасин.

Яна бир ҳикоят. Икки бадавлат дўст бор эди. Уларнинг ўзаро меҳр-оқибати ва мурувватига барча ҳавас қиларди. Вақти келиб, бировининг омади кетди, камбағаллашди. Сўнгги молини сотиб ҳеч вақосиз қолди. Фақирликни оловли кўйлакка ўхшатганлар. Бу бечора кутилмаганда «оловли кўйлак»ни кийиб телба бўлаёзди. Ниҳоят, бой дўстидан ёрдам сўрашга қарор

қилди. Унинг эшигини тақиллатди. Бой ичкаридан туриб хизматчиларига: «Бу одамни қувинглар, даф қилин-глар!» деб бақирди. Хизматчилар бечорани хорлаб, ҳайдадилар. Фақир довдираб, мажнун каби ақлини йўқотди. Дунё унинг кўзига сўнгсиз азоблар берадиган зиндондай кўриниб кетди. Уйига шуурсиз, худди ўлик каби қайтди. Ўз-ўзига: «Ҳа, демак, дунё аёвсиз зиндон, одамлар эса шу қадар ваҳшийлашган экан, энг сўнгги умид ўлимдадир», дея қарор қилди. Бир варақ қоғоз олди-да: «Оҳ, ҳаёт! Қанчалар аччиқ экансан! Уни фақат бошимга тушганда англадим. Ҳозир ҳар тарафим таҳқир олови ичида ёняпти. Бошқа умидларим қолмади», деб васиятнома ёзди. Чопқини қўлига олиши билан уйнинг эшиги қаттиқ тақиллади. Бирданига эшикнинг бемаҳал тақиллаши уни ҳайратлантирди.

У бой дўстининг ҳайдаб бақирганини эшитган, аммо кейинги гаплардан хабари йўқ эди. Фақирлашган дўсти надомат чекиб узоқлашгач, бой кекса хизматчисини чақириб шундай деган эди:

– Унинг изидан бор. Мана у ҳамёндаги олтинни унга бер. «Бобонгиздан қарз эдим, қайтаришга энди имкон топдим», деб узр айт. Озгина кўз ёши ҳам қилиб, уни гапингга ишонтир. Менинг номимни эса асло тилга олма.

Эшикни тақиллатган киши бойнинг буйруғи бўйича олтин олиб келган қария эди. Ўлишга чоғланиб турган фақир эшикни очди. Қария камоли таъзим билан салом бериб хожаси ўргатган сўзларни айтди.

Фақир олтин тўла ҳамённи қўлига олиши билан унда яшашга яна умид уйғонди. «Аллоҳ таоло раҳмат этсин! Бобожоним муборақ зот эдилар. Ўлганларидан кейин ҳам мени фақирлик чоҳидан қутқардилар. Энди пулни бекорга сарфламайман, тижорат билан шуғулланиб, ҳаётимни қайта изга соламан», деб аҳд қилди. Эртаси куни бозорга чиқиб, тижоратини бошлади.

Бой эса унинг изидан бир хуфяни қўйиб: «Бу одамнинг ҳар бир қадамини кузатасан, тижорати юриш-

май, иши орқага кетиб, фақирлик жарига қулай деганда менга хабар қиласан», деб буюрди.

Тижоратдан тажрибаси бўлмаган йигитни алдадилар. Иши юришмади. Охири сўнгги тангасини ҳам бой берди. Яна ушандай паришон ва аламли ҳолида уйига қайтди. Хуфя ўша заҳоти бойга хабар етказди. Бой бошқа бир қарияга минг олтин бериб, «отангиздан қарз олган эдим», деб беришни тайинлади.

Ўлимига рози бўлиб ўтирган фақир изтироб оташида ёниб ўтирганда эшик тақиллади. Қариянинг қўлидаги олтинни олгач, унда яна ҳаётга умид уйғонди. Олтинларни бу сафар ақл билан сарфлади. Оқибатда яна бой-бадавлат бўлди. Хуфя бу ҳолни ҳам бойга етказди. Бу хушxabардан мамнун бўлган бой: «Энди дўстимнинг зиёратига борсам бўлади», деб йўлга отланди.

Фақирликдан қутулган йигит бой дўстини нохуш қаршилади. Уни қувиб юборишни ҳам ўйлади. Бой: «Биз сен билан қадрдон дўстмиз», дейиши билан чидай олмай «Ёлғон!» деб ҳайқириб, яна анча аччиқ сўзларни сўзлади. Бой унга жаҳл қилмай тушунтирди:

– Билсанг, сен учун кўп изтироблар чекдим. Сенинг ғамли онларингда фалон қариядан олтин жўнатган мен эдим. Яна фалон куни, фалон соатда минг олтин юборган ҳам мен эдим.

– Эй дўстим, нега ундай қилдинг? Ўзинг ҳақингда ёмон фикрга боришимга нега мени мажбур қилдинг?

– Сен пулнинг қийматини унутган эдинг. Қанча пул берсам ҳам совулардинг. Сен тижоратни билмас эдинг. Қанча пул берсам ҳам тижоратда қийналар эдинг. Агар пулни мен берганимни билганингда менга асир бўлар эдинг. Ҳолбуки, мен сени жуда яхши кўраман. Ҳаётга қайтариш орзусида эдим. Аллоҳ таолога ҳамдлар бўлсинки, бугун сени ҳаётда ўз ўрнингни топган ҳолда кўриб турибман.

Ҳикоятдан олинadиган маъно шу: кишига энг катта ёрдам уни ҳаётга ҳозирламоқ, мустақил яшашга

тайёрламоқдир. Энг катта сармоя ҳам шудир. Шундай пайтлар бўладики, инсон ҳамма нарсасини йўқотади. Бундай пайтда зарар кўришдай фожиа йўқ. Зарар инсон учун энг катта ботқоқликдир.

*Зиён шундай ботқоқликки, тушсанг бўғиласан,
Умидга ўран, ишонч билан интил, қайта туғиласан.*

Мавлоно Румий дедиларки, ҳаяжон, қўрқув, қайғу ва аламга гирифтор бўлганларга марҳамат, шафқат қилиш ва уларга тасалли бериб, кўнгилларини кўтариш инсониятнинг энг олий вазифаси ва энг буюк лаззатидир. Аммо бу лаззатни кераклигича топиш учун марҳаматли, сезгир ва олий қалбга эга бўлиш лозим. Зеро, шарафли ҳадисда таъкид этилганки, «раҳм-шафқат бадбахт кишидан бўлак ҳеч кимдан тортиб олинмайди». Чарчоқни уйқу, ҳасрат чеккан қалбни меҳр дам олдиргани каби, муҳтожлик жароҳатини раҳм-шафқат дори-дармони тuzатади.

Кишига энг яхши ёрдам ўз ўрнида қилинган ёрдамдир. Шу боис бу қиссадаги каби кишиларни юксалтириш учун уларнинг энг муқаддас ҳаққи бўлган эркинлигини ўзида қолдириш энг яхши ёрдамдир. Кишилар мана шундай ёрдам туфайлигина улғаядилар. Демак, энг катта шафқат, ёрдам инсонни ҳаётга ҳозирлаш, унинг эркинлигини тўла ўзида қолдиришдир. Демак, меҳр-мурувват ақл билан кўрсатилиши, беҳуда сочиб юборилмаслиги керак экан.

Мазкур ҳикоятдаги яна бир нуқтага диққатни қаратиш керак: бой фақирлашди ва бу фақирлик юкини кўтара олмай қолди. Бундай одамларни ҳаётда кўп учратамиз. Кимки бойлик пайтида фақирнинг аҳволини билса, унга раҳм қилса, мурувватли бўлса, ўзи фақирлашиб қолганда азоб чекмайди. Шу боис аҳли дониш дедик: «Бошига бирор оғирлик тушган, турмушдан қийналган вақтда бошқаларнинг ёрдам беришини истаган кишига айтинг: соғ-саломат бўлиб,

роҳат ва фароғатда умр кечириб турган вақтида ҳеч кимдан ёрдамини аямасин. Яхшилик қилишга ғайрат қилсин».

Ҳазрат Сўфи Оллоҳёр: «Агар киши олим бўла туриб бандаларни эзгу йўлга буюрмаса, ёмон йўллардан қайтармаса, бундайн олимни хиёнат аҳлидан бил. Бундан улуғ хиёнат бўлмас», дедилар. Яна таъкид этдилар:

*Биров йўл билмайин юзланса чўлга,
Билиб гар солмасанг, сан яхши йўлга,
Қаю инсоф эрур, қаю диёнат,
Эрур андоғ улуг бухлу хиёнат.*

Шарҳ. Биров адашиб, чўлга кириб қолса, сен эсанг, кўра туриб уни яхши йўлга солмасанг, унда бу қандайн инсофу қандайн диёнатдир? Ахир мусулмон биродарлар бир-бирларига тўғри йўл ўргатадилар. Чунки уларнинг дини шуни тақозо қилади. Шундай экан, бундан ортиқ ичи қоралик ва хиёнат бўлмас.

*Агар олдингда тифле бўлса ногоҳ,
Ёнар ўтқа тушарин билсанг огоҳ.
Узатмас бўлсанг анга дасти илтоф,
Начук бўлгай биродарликда инсоф.
Жамиъи бандайн мўмин саросар.
Эрурмиз бир-биримизга биродар.*

Шарҳ. Агар қаршингда бир гўдак кўриниб, унинг ёниб турган ўтга тушиб кетишини билиб турсанг ва бу болага раҳму шафқат қўлингни чўзмасанг, сендайн киши дин биродари эмасдир. Шунга ўхшаб бир нодон билмайин ҳаром ишларга қадам қўя бошласа-ю, сен кўра-била туриб унинг йўли бузуқ йўл эканидан хабар бермасанг, бу қилганинг улуғ хиёнат бўлади. Ҳолбуки, барча мусулмонлар бир-бирларига биродар-дурлар. Биродар эканлар, демак, бир-бирлариги шафқат қилмоқлари лозим. Олимлар очик кўнгил билан

билганларини билмаганларга сарф қилсалар, бойлар фақир мискинларга жўмардлик билан садақа бериб турсалар, шафқат дегани шу бўлади.

Ўдакнинг ёниб турган ўтга тушиб кетаётганини рамзий маънога кўчириб, болани гиёҳванликдан қутқариб олишни англасак ҳам бўлади. Болага шафқат қилиш фақат чиройли либос ёки ширинлик ёки сақич билан сийлаш эмас. Етимларга меҳрибонлик қилишда ҳам мсддий ёрдам билан чекланмай, уларнинг тарбияси, билим олишга муносабати билан ҳам қизиқиб туриш лозим. Кўчада уч-тўрт бола наша чекиб ўтирганини ёки бошқа бузуқ ишлар билан банд эканини кўрган ёши катта киши «Булар менинг болам эмас», деб кўз юмиб ўтиб кетса, уни жиноятда айблай олмаймиз. Бузуқликдан тўхтатилмаган болалар орадан бир неча соат ўтгач, бузуқликни тўхтатмаган кишининг қизи ёки сингласига зулм қилсалар, у бечора бу жиноятда ўзининг иштироки борлигини ўйлаб кўрармикин? Ёки, ўзининг ўсмир ёшидаги ўғли эрта-индин шу тўдага қўшилиб қолса-чи? Шунда ҳам индамай ўтиб кетаверадими? Йўқ! Аммо бу ҳолда ҳам у фарзандини тўдадан чиқариб олишнигина ўйлайди. Тўдадаги барча номаъқул болаларни тўғри йўлга бошлашга ҳаракат қилмайди.

«Одам болаларига лозим бўлган яхши ишларнинг бири – муҳтожларга шафқат ва марҳамат қилмоқдур, – деб ёзганлар Мунаввар қори. – Шафқат ва марҳамат эса биров бир нарсани сўраган вақтида бор бўлса, аямасдан бермоқ, агар йўқ бўлса, ширин сўз ила узр этмоқ ва қўлдан келганича бошқаларга ёрдамда бўлмоқдур. Жаноби Ҳақ таоло ҳамма махлуқларни бир-бирига муҳтож ва бир-бирига сабаб қилиб яратмишдур. Подшоҳ гадога, гадо подшоҳга, бой фақирга, кофир мўминга, мўмин кофирга, ҳамма бир-бирига муҳтождир.

Бу муҳтожлик ёлғиз инсонлар орасида бўлмай, инсонлар ила дунёдаги жонли ва жонсизларнинг барча-

сини орасида ҳамма вақт кўрилмакдадир. Инсонлар минмоқ, юкларини ортмоқ, ерларига экин сочмоқ, сутларини ичмоқ ва гўштлирини емоқ учун от, туя, эшак, қўй, сигир, ҳўкиз, балиқ, товуқ каби ҳар хил ҳайвонларга муҳтож бўлурлар. Ҳайвонлар эса ризқларини ўтказмоқ ва болаларини тарбия қилмоқ учун кўп вақтларда инсонлар тарафидан экилган ўт, пичан ва ғаллаларга ва солинган иморатларга муҳтож бўлурлар. Шул сабабли шафқат ва марҳамат тўғрисида инсонлик, ҳайвонлик, кофирлик, мўминлик, яқинлик ва узоқлик, бойлик ва фақирлик каби фарқларни эътибор қилмай, барчани баробар кўрмоқ лозимдир».

Ногиронларнинг спорт мусобақасида жисмонан ва ақлан ногирон тўққиз ёш иштирокчи юз метрли югуриш майдончасига тўпланди. Ишорат берилгач, югуриш бошланди. Тўққиз иштирокчининг ҳар бири голиб бўлиш орзусида эди. Аммо дастлабки қадамлардаёқ бир бола қоқилиб, йиқилди ва йиғлай бошлади. Олдинга интилаётган саккиз ногирон спортчи боланинг йиғисини эшитиб, секинлашдилар ва орқаларига қарадилар. Сўнг, барчани ҳайратда қолдириб, бараварига ортга қайтдилар. Бир қиз эгилиб, боланинг пешонасидан ўпди-да: «Энди оғриқ тўхтайтиди, ўзини яхши ҳис қилади», деди. Мусобақа майдонига тушган тўққиз иштирокчи биргаликда қўлни-қўлга бериб маррага етиб боришди. Томошабинлар оёққа туриб, уларни узоқ вақт олқишладилар. Жисмонан бақувват инсонлар учун бу воқеада гўзал ибрат бор.

Дили қора, зулмкорларга нисбатан раҳм-шафқат қилинмайди. Чунки уларга шафқат қилиниши натижасида, уларнинг ёмонлиги орқали бошқаларга зулм етиши мумкин. Аввалги суҳбатда баён этилган гулхан оташидан қутқариб олинган илон воқеаси ёдингиздир. Мазкур масаланинг муҳимлигини инобатга олиб, мавзуга яна тўхталяпман. Руслар Крилов деган масалчилари билан фахрланадилар. Аслида у масалчи эмас, таржимон, французларнинг Ла Фонте деган масалчи-

сининг асарларини русчага ўгирган. Ла Фонте эса асарларига шарқ ҳикматларини асос қилиб олган. Шу боис ҳам то ҳануз кўпнинг диққатини тортади. Масалларнинг бирида бу ҳикмат бор.

Ҳикмат. Художўй бир деҳқон қиш чоғи даласидан қайтаётган эди. Ер музлаган, совуқдан ҳамма ёқ қақшаган. Деҳқон йўл бўйида музлаб ётган илонни кўрди ва унга раҳми келиб, уйига олиб келди. Ўчоқнинг ёнида танасига иссиқ ўтган илон жонланди-да, вишиллаб, халоскорига ҳужум қилишга шайланди. Бундан раҳмдил деҳқоннинг ғазаби кўзиди. «Нонкўр! Сенга энди ўлим!» деди-да, қиличини суғуриб, илонни уч бўлакка бўлиб ташлади. Газанданинг боши, думи ва гавдаси бирлашмоқ учун беҳуда ҳаракат қиларди...

Ақл эгалари учун бу масалда катта сабоқ бор. Албатта, раҳмдиллик инсоннинг энг улугъ фазилатидир. Лекин раҳмдилликни яхшиликни биладиган кишиларга қилиш фойдалидир. Бу дунёда илон сифатли кишиларга раҳмдиллик қилинса, улар қувватга тўлиши билан дастлаб уларга яхшилик қилганларга озор етказдилар. Илон сийратли кимсалар жамият учун катта офат бўлади. Инсонларга хизмат қилишни истаган одам ҳеч қачон илон сийратли кимсаларга раҳмдиллик қилмасин.

Бу ўринда тўғри англамоқ керакки, ёмонга ёрдам бериб, унга турли имкониятлар яратиб берилса, масалан, юқори мансабга кўтарилишга ёрдам берилса ёки ёмон одамнинг жинояти беркитилса, суд ҳукмидан озод этиш чоралари ўйлаб топилса ва амалга оширилса, бошқаларга ёмонлик қилинган бўлади. Шарафли ҳадис: «Золимларга ёрдам берган кишига Аллоҳ ўша золимни бало қилиб қўяди».

Нақл қилурларки, ҳазрати шайх Ҳаким Термизий замонларида бир киши бор эди. Доим Термизий ҳазратлари билан муораза қилиб, тортишиб, ул зотни инжитар эди. У кишининг дунёлиғи (бойлиғи) кўп эди. Шайх ҳазратларининг ёлғиз бир капалари бор эди,

холос. Кечалари шу капада ётар эдилар. Бир гал келиб қарасалар, капа ичида бир ит ётибди. Итни қувишга кўнгиллари бўлмади. Саксон марта капани тебратдилар, токи ит ўзи чиқиб кетсин (*Мусулмонликда гуноҳдан чекинишининг шундай йўли бор*). Итни қувиб чиқармадилар-да, бир қоя тагини паноҳ тутдилар. Шайх ҳазратларига жафо қилиб юрган киши ўша кеча тушида пайғамбарлар султони Муҳаммад Мустафони (с.а.в.) кўрди. Ул зот: «Эй ғофил, сен шундай бир киши билан даъволашмоқдасенким, у бир ит учун бўлиб уйини саксон марта тебратди. Итни қувиб чиқармади. Охири ўзи кетиб, уйи итга қолди. Ул бир қоя тагидан паноҳ топди. Сенинг шунча молинг бор, Аллоҳ таоло ҳузурида сен шулар билан саодати абадия топмоқчимисан? Боргил, унинг хизмат камарини белингга боғлагил ва узр сўрагил», деб марҳамат этдилар. У киши уйғониб, шайх ҳазратларининг ҳузурларига борди. Қолган умрини унинг саодатли хизматида ўтказди.

Расулуллоҳ (с.а.в.): «Бир киши йўлда кетаётиб, қаттиқ ташна бўлди. Йўлида бир қудуқ кўриниб қолди-да, унинг ичига тушиб, сувидан ичди. Қудуқдан қайтиб чиққан вақтида бир ит ташналигидан ҳансираб, ҳўл тупроқни ялаётганини кўрди-ю, «бу бечора менга ўхшаган ташна экан», деди-да, қайта қудуққа тушиб, махсисига сувдан тўлдириб чиқиб, итга ичирди. У кишининг қилган иши Аллоҳ таолога мақбул бўлиб, гуноҳини кечирди», дедилар. Шунда саҳобалар: «Ё Расулуллоҳ! Ҳайвонларга қилган яхшилигимиз учун ҳам бизларга савоб борми?», деб сўрашди. Расулуллоҳ: «Ҳар бир юмшоқ жигарга қилинган яхшилик учун савоб бордир», дедилар.

«Юмшоқ жигарга» дейилганда барча тирик жонзотлар назарда тутилади. Бу шарафли ҳадис мазмунидан ўлдиришга буюрилган илон, чаён кабилардан бўлак ҳамма жониворларга яхшилик қилиш ва озор бермаслик кераклиги англашилади.

Шарафли ҳадис. «Бир хотин урғочи мушукни очликда сақлаб ўлдирганлиги учун дўзахга ҳукм бўлди. Худо билсин, хотин «бу мушукни қамаб қўйганингда на таом ва на сув бердинг ёки ердаги ҳашаротларни тутиб емоғи учун ўз қолига қўймадинг», деб азобланса керак». Бошқа бир ҳолатда яна дедилар: «Ким раҳмдил бўлиб, ҳатто сўйиладиган ҳайвонга ҳам раҳми келадиган бўлса, Қиёмат кўни Аллоҳ таоло унга марҳамат қилади».

Расулуллоҳ (с.а.в.) бир жойга борган эдилар. Шу ерда бир киши ҳуммаранинг (чумчуққа ўхшаган қуш) тухумини олди. Расулуллоҳ (с.а.в.) у қушнинг ўз устларида қанот қоқиб турганини кўриб: «Бу қушни ким ранжитди?», деб сўрадилар. Шунда у киши: «Ё Расулуллоҳ, мен унинг тухумини олган эдим», деди. Расулуллоҳ (с.а.в.): «У жониворга раҳм қил, тухумини ўз жойига қайтариб қўй», дедилар.

Навоий ҳазратлари чодирларига каптар ин қўйганини билиб, чодирни йиғдирмай, бир хизматчиларини пойлоқчи қилиб кетган эканлар. Хизматчи то каптар бола очиб, уни учирма қилгунига қадар кутган экан.

Аллоҳнинг расули: «Қайси пайғамбар ўтган бўлса, подачилик қилгандир», дедилар. «Сиз ҳам қўй боққан-мисиз?», деб сўрашди. «Ҳа, боққанман», дедилар ул зот.

«Танбеҳул ғофилун»да таъкид этилишича, пайғамбарларнинг қўй боқишларидаги ҳикмат шуки, Аллоҳ таоло уларни аввало ҳайвонлар билан имтиҳон қилди. Ҳатто уларда махлуқотларга нисбатан меҳр-шафқат зоҳир бўлди. Ҳолбуки, Аллоҳ таоло уларни яхши билгувчидир. Уларни ҳайвонларга нисбатан меҳр-шафқатли топди, кейин одам фарзандларига набий ва дин ишларига эга қилиб қўйди.

Ривоят қилишларича, Мусо алайҳиссалом: «Ё Аллоҳ, қайси нарса учун мени танлаб олдинг?», дедилар. «Яратган нарсаларимга раҳмдиллигинг учун. Сен Шубайбнинг (алайҳиссалом) қўйларини боқардинг. Қўйларинг ичидан бир қўй қочди, орқасидан югуриб, уш-

лагунча кўп ҳаракат қилдинг. Ушлаганингдан кейин, уни қучоғингга олиб, маҳкам босиб айтдингки: «Эй бечора. нимага мени бунчалик чарчатдинг? Ўзингни ҳам чарчатдинг». Сен махлуқимга раҳм қилдинг, шу учун Мен сени танлаб олдим ва пайғамбарлик билан икром қилдим», дейилди.

Абу Дардо (р.а.) болаларнинг орқасидан юриб, улар тутиб олган паррандаларни сотиб оларканлар-да «бор, яйраб яшайвер», деб қўйиб юборар эканлар. Бу кўп оилалар учун ибрат бўлиши керак. Шундай оталар борки, ўғилларига қушларни отиб ўлдириш учун чўзма (рогатка) ясаб берадилар. Яхши пойлаб отгани учун мақтайдилар. Табиатга, хусусан, жониворларга раҳм-шафқат руҳида тарбиялаш бобида камчиликларимиз кўплигининг асосий сабаби, бундай тарбия аввало ўзимизда, катталарда етишмайди. Ўзимизда бўлмаган тарбия фарзандларимизда қаердан бўлсин?!

Раҳм шафқат ҳақида сўз юритиб, беморларни зиёрат қилиш одобига тўхталмасак, дуруст бўлмас. Аслида бу борада кўп гапга ҳожат йўқ. Чунки халқимизда беморларни зиёрат қилишнинг гўзал намуналари бор. Шу даражадаки, баъзан меъёридан ҳам ошириб юборилади. Беморнинг даволанишга вақти етишмай ҳам қолади. Бир куни дўстимизни йўқлаб бориб, врачнинг: «Илтимос, беморимизга қараб қўйишга бизга ҳам ижозат беринг», деган кинояли гапини эшитган эдик. Биз – катталар шифохона тартибига қарамаймиз, ўзимизнинг вақтимизга қараб бораверамиз. Ёшлар эса биздан ўрганишади. Беморнинг парҳезига эътибор бермаймиз, ноёб таомларни кўтариб боришга уринамиз. Бемор биз олиб борган кабобни ейдими ё йўқми, биз учун фарқи йўқ, муҳими – қуруқ кириб бормасак бас! («Беморларингизни еб-ичишга зўрламанг, Аллоҳ таоло уларни едириб-ичиради» дейилган шарафли ҳадисдан хабаримиз борми?) Беморнинг ҳолига қарамаймиз, вақтимизга қараймиз, шошилмаётган бўлсак, бемалол валақлашиб ёки у томонга аланглаб, бу томонни куза-

тиб ўтираверамиз, вақтимиз зиқ бўлса, бемор суҳбатимизга муҳтож бўлса ҳам жўнаб қоламиз...

Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар: «Бир киши бетоб одамни бориб зиёрат қилса, Аллоҳ таолонинг раҳматида юради. Агар у бемор ёнида ўтирса, раҳмат илоҳияда жой олган бўлади». Шарафли ҳадисда баён этиладики, Аллоҳ таоло Қиёмат Күни бир бандага: «Э Одам фарзанди! Бетоб бўлдим, сен мени келиб кўрмадинг», дейди. У киши: «Ё Аллоҳ! Сен бетоб бўлмайсан, Ўзинг Раббил оламинсан. Мен Сенинг бетоблигингни қандай сўрайман?», дейди. Аллоҳ шунда дейдики: «Сен билмадингми! Фалончи бандам бетоб бўлганида бориб сўрамадинг. Агар бориб сўраган бўлганингда, албатта унинг олдида Мени топар эдинг».

Беморнинг ҳузурида нималарни гапириш кераклиги аввалдан ўйлаб олинса яхши. Беморни толиқтирадиган масалалардан гап очмаслик, кўнглини оғритадиган воқеаларни сўзламаслик, турли хасталиклардан ўлим топаётганлар ҳақида сўзламаслик керак. Балки, кўнгилни хушлайдиган, некбин ҳислар уйғотадиган гапларни айтиш лозим.

Зиёратчининг одоби бўлгани каби, беморнинг ҳам ўзига хос одоби мавжуд. Бемор йўқлаб келган одамлар ҳузурида кўп зорланмаслиги, меҳмонларни хижолатга қўймаслиги лозим. Шукр билан ётиши керак. Чунки ҳар бир дардга нисбатан оғирроқ бошқа дард ҳам бор.

Беморнинг сабр этишини индамай ётиш, деб тушунмаслик керак. Беморнинг яқинлари, шубҳасиз, шифо ҳаракатида бўлишади. Бундай ҳаракат биринчи галда беморнинг ўзида бўлиши керак. Агар ҳаракат қилмаса, демак, шифога умиди, яъни тиб аҳлига ихлоси йўқ экан. Шифога ўзида умид бўлмаса, дориларнинг кор қилиши қийин.

Машҳур фақиҳ ва муҳаддис Ибн Ато дейдилар: «Кинининг тўғри ё эгрилиги ва мўмин ё осийлиги соғлик чоғида ва мусибат ониди маълум бўлади. Агар соғ-са-

ломат кунларида шукр қилса-ю, мусибатга дучор бўлганида Аллоҳ таолога қарши зорланаверса, у ғирт ёлғончилардандир».

Биз – ўзимиз қандаймиз? Атрофимиздагилар, яқинларимиз қандайлар?

Умидимиз юлдузлари, бу ҳақда ҳам биргалашиб ўйлайлик.

Инсоният боғининг ҳосилдор дарахти

Бир ҳакимдан сўрадиларким: «Саховат яхшироқму ва ё шижоат?» Ҳаким деди: «Саховат бўлса, шижоатга ҳожат йўқтур». Одам боласи ўзини саховат ва карам эгаси деб билмагунича шижоатли деб тушунмагани маъқул. Агар шижоатли бўлса, ўзини саховат ва карам эгаси бўлишга мажбур қилар эди. Ўзигаки кучи етмаса, ўзгага қандай таъсир қила олсин?

«Саховат бўлса, шижоатга ўрин йўқ», дегани шижоатни бутунлай инкор этиш эмас. Ҳакимнинг фикрини «саховат чўққисига етган одамга бу чўққига чиқишига ёрдам берган шижоатнинг зарурати қолмайди», деб англаш тўғрироқ бўлар. Чунки саховат бор ўринда шижоат ҳам мавжуд. Киши саховат қилиши учун бир қанча ёмон хулқларни, энг аввало, нафсни енгиб ўтиши керак. Саховат риё, миннат, бахиллик каби иллатлар билан сира-сира муроса қила олмайди.

Умидимиз юлдузлари, келинг, энди бу хусусда ҳам фикр юритиб кўрайлик. Тўғри, бугун сизнинг қўлингизда катта бойлик йўқ. Шу нуқтаи назардан қаралса, сиздан саховатни талаб қилиш ўринсиздай туюлади. Лекин мен бундай фикрда эмасман. Саховат тарбияси гўдаклик чоғидан бошланар экан, демак, сизнинг ёшингизда ҳам катта бўлмаса-да, ўзига яраша саховатга ўрин топилади. Суҳбатимизга диққат қилсангиз, бунга ўзингиз ҳам амин бўласиз.

Арабларнинг Той қабиласига ҳукмдорлик қилган, тарихда «Ҳотами Той» номи билан машҳур бўлган са-

ховат эгаси ҳақида эшитгансиз, суҳбатларимиз жараёнида ҳам Ҳотам Той саховатига доир бир неча ривоятларни тилга олдик. Саховатга доир суҳбатимизда янги ривоятлар билан танишишимиз табиий. Чунки Ҳотам Той шунчаки тарихий шахс эмас, балки саховат рамзига айланган. Халқда қўли очиқ кишини мақташса «Ҳотамитой-да, бу инсон!» деб қўйишади, шундай эмасми?

Бир кекса киши Ҳотам Тойдан шакар сўраб келди. «Фақир сенга қўл очиб сўраса, мумкин бўлганини бер, очилган қўлни бўш қайтарма», ҳикматига амал қилувчи Ҳотам унинг сўраганидан ўн ҳисса кўпроқ бердилар. Буни кузатиб ўтирган хотини: «Бир ҳовуч сўраганга ўн ҳовуч берганингиз нимаси?!» – деб ранжиди.

– Тўғри, у ўз эҳтиёжига яраша сўради, мен эсам имконимга яраша бердим. Қария ортиқроқ миқдорда сўрамоққа шарм қилди, ўзига эп билмади, – дедилар Ҳотам Той. – Агар мен унга сўраган миқдорда шакар берсам, сахийлигимга, шон-шарафимга тўғри келмасди. Шунга кўра, сўраганидан зиёда шакар бердим, оз беришни ўзимга эп билмадим.

Бу воқеа юқорида зикр этганимизга ўхшаб кетади: Ҳассон ибн Абу Синонинг уйларига бир хотин келиб, тиланди. У киши хотинга қарадилар – ғоятда гўзал эди. Хотинга тўрт юз дирҳам беришни буюрдилар. Унга: «Э Аллоҳнинг бандаси, бу хотин сиздан бир дирҳам сўраган эди, нечун тўрт юз дирҳам бердингиз?», деб сўрадилар. Ул зот дедилар: «Чиройини кўриб шу қарорга келдим. Бу гўзалнинг қийналиб қолганда гуноҳга кириб кетишидан қўрқдим ва унинг узоқроқ муддат беҳожат бўлмоғини хоҳладим. Шояд шунда бирор киши унга рағбат қилиб, никоҳига олса».

«Саховат қилур неки бахт ихтиёр, ки бўлгай саходан киши бахтиёр», дейдилар.

Модомики, киши молу дунёга, қувват ва қудратга эга экан, йўқчил, ғариб ва етимларга шафқат, марҳамат қилишдан, моддий ва маънавий ёрдам беришдан

чекинмаслиги, шу билан бирга ўзининг даълат, мартаба ва мансабига мағрур бўлиб, қилган яхшилиги билан мақтаниб юрмаслиги шарт. Агар киши мағрурликдан тийилмаса, қилган хайр-эҳсонининг фазилати бўлмайди.

Ҳикоят. Хайр-эҳсон соҳиби, саховатли кишининг ҳузурига бир одам келиб, ўзининг танг аҳволидан шикоят қилди:

– Мен қарздорлик балосига мубтало бўлган бир нотавонман. Бир одамдан пул олган эдим, йўқчилигим сабабли шу чоққача қарздан қутулмадим. У нокас ҳар куни эрталаб ва кечқурун келиб, қарзини қистайди, қаттиқ-қаттиқ сўзлар айтиб, юрак-бағримни эзади. Сизнинг лутф-карамингизга умид қилиб, бош эгиб келдим.

Саховатли киши унинг сўраган пулини берди. Қарздорман, деб эзилиб турган киши севина-севина чиқиб кетгач, саховатли кишининг ёнида ўтирган яқинларидан бири айтди:

– Бу одамнинг ким эканлигини билмасмидингиз? Бу киши жуда ҳийлакор, фирибгар гадо-ку! Турли ҳийла-найранглар билан одамлардан пул ундириб юради. Сиз унга бекорга пул бердингиз.

Саховатли одам кулимсираб қўйиб, деди:

– Мен унинг кимлигини билмайман. У ким бўлса-бўлсин, ишим йўқ. Мендан ёрдам сўрадим, қуруқ қайтаришим яхши эмас. Шаънимга мувофиқ келмайди. Агар рост сўзлаган бўлса, қарздорлик хижолатидан уни қутқардим. Агар ёлғон сўзлаган бўлса, мени алдаган бўлиб чиқмайди. Чунки ким ёрдам сўраса, унга кўмак бериш менинг одатимдир. Унинг ростми, ёлғонми сўзлаганига эътибор бермайман. Шу билан виждоним буйруғига итоат этдим.

Саховатни ўтган асрлар адабиётида кўпроқ «сахо» шаклида қўллашган. Карам эгаси, қўли очик, марҳаматли, дейилганда ҳам сахо аҳли назарда тутилади. Бу сўзлар маънодош ҳисобланмайди. Ҳар бирининг

ўз маъно доираси бор. Масалан, «садақа»нинг луғавий маъноси тасдиқ этиш, мантиқий маъноси эса бир яхши амал билан иймонини тасдиқ этиб қўйиш. «Садоқат» ҳам шундай. «Эҳсон» – сочиш... Бу сўзларни ният ва мақсад нуқтаи назаридан маънодош десак ҳам бўлар. Саховат, ҳиммат, эҳсон, садақа каби фазилатлар ҳам, таъбир жоиз бўлса, «яхшилик» деб аталмиш файзли оиланинг фарзандлари ҳисобланади.

Саховат – иффатга хос етти фазилатдан бири бўлиб, ачинмасдан, аямасдан, лекин ҳаддан оширмасдан, молни керак бўлган ўринларда ўзига, яқинларига, муҳтожларга сарф этишдир. Аҳли дониш дедики: «Саховат – инсоният боғининг ҳосилдор дарахти, шунинг баробаринда у дарахтнинг фойдали мевасидир. Саховат – одамийлик мулкининг мавж уриб турган денгизидир, шунинг баробаринда у тўлқинли денгизнинг бебаҳо гавҳаридир. Саховатсиз одам – ёғинсиз баҳор булутига ва ҳиди йўқ мушк-анбарга ўхшайди. Мевасиз дарахт ҳам бир-у, ўтин ҳам бир; ёғинсиз булут ҳам бир-у, тутун ҳам бир. Саховатсиз одамдан ичида гавҳари бўлмаган садафнинг фарқи йўқ. Дурсиз садаф билан қуриб қолган тошбақа чаноғининг фарқи йўқ.

Сахий – булутдир, хирмон-хирмон дон ҳосили, балки хазина беради.

Бахил – чумолидир – дон, дун, машоқ теради.

Ҳиммат аҳлининг ихтисоси – саховатдир. Бу улғу сифат покиза кишиларга хосдир. Одам бир бадан бўлса, ҳиммат унинг жонидир. Ҳимматлилардан олам аҳли учун юз минг шараф ва шукуҳ етишади. Ҳимматсиз киши – эр сонида эмас, жонсиз баданни ҳеч ким тирик демас. Олиҳиммат одам – баландпарвоз лочиндир. Беҳиммат – сичқон овловчи калхатдир. Шунқорнинг маскани – шоҳнинг билагидир, калхатнинг жойи ўлимтикнинг сассиқ бадани ва сўнгагидир».

Ҳиммати баланд эрлар ҳақида сўз кетганда ҳикмат аҳли «Фотиҳ вақфияси»ни тилга олади. Ўтмишда вақфлар кўп бўлган. Ҳар бир вақф бирор тоифа кишилар

манфаати учун йўналтирилган. Ҳар бир вақфнинг ўз мақсади, иш тартиби бор. Булар орасида Турк султони ташкил этган вақф алоҳида ибратдир. Фикрим исботи учун султоннинг амри баёни билан таништираман: «Менким, Истанбул фотиҳи Аллоҳ таолонинг ожиз бандаси Фотиҳ Султон Маҳмад биззатиҳи, пешона терим билан топган пулларимга сотиб олган ва Истанбул ҳудудида жойлашган ва ҳудудлари маълум бўлган бир юз ўттиз олти дона дўконимни қўйидаги шартлар асосида вақфга тайин қиламан:

– Бу бойликлардан келадиган даромад ҳисобига Истанбул кўчаларида икки кишидан иборат хизматчи тайинлайман.

– Бу кишилар қўлларида оҳак ва қўмир кули билан куннинг маълум соатларида кўчаларни айланиб чиқсинлар. Кўчаларнинг кишилар тупурган жойларига бу куллардан тўксинлар ва хизматлари учун ҳар бири йигирма ақчадан пул олсинлар.

– Шунингдек, шаҳар аҳолисига хизмат қилиш учун ўн жарроҳ, ўн табиб ва уч яра боғловчини тайинладим. Бу кишилар ойнинг маълум кунларида Истанбул кўчаларига чиқиб, истисносиз ҳар бир уйга кирсинлар ва бу уйларда хаста бор-йўқлигини сўрасинлар. топилган хасталарни даволасинлар. Уйда даволанишнинг иложи бўлмаса, хастахонага ётқизиб, даволанишига ёрдамчи бўлсинлар.

– Озиқ-овқат танқислигини кўзда тутиб, менга оид юз дона қурол аҳли арбобга берилсин. Бу кишилар ҳайвонлар тухум қўймайдиган ва болаламайдиган вақтларда уларни овласинларки, хасталар озиқ-овқатсиз қолмасинлар.

– Шунингдек, саройимда иншоат қилинган емакхонада шаҳидларнинг яқинлари ва Мадинаи Истанбул фуқароси емак есинлар. Емак ейишга кела олмайдиган кишиларга қуёш ботгандан кейин кимса кўрмайдиган ҳолда озиқ-овқат етказиб берилсин...»

Мазкур фармон изохталаб бўлмаса-да, айрим нуқта-ларга диққатингизни тортмоқчиман:

Фармонда кўрсатилган ишларга аслида давлат ха-зинасидан маблағ ажратилиши керак. Барча мамла-катларда, барча замонларда шундай бўлиб келган, ҳозир ҳам шундай. Лекин Султон Фотиҳ ҳиммат юза-сидан бу харажатларни ўз зиммасига олган. У жами-ятдаги ҳар бир ёрдамга муҳтож фуқаро учун одоб до-ирасида қоидалар қўйган. Ўз замонасида жуда кам учрайдиган ерга тупуриш каби ноҳўя ҳаракатларга қарши ҳам тадбир қилган. Хасталарнинг овланган ҳай-вонлар гўшти билан озиқлантирилишини амр қилар экан, бошқа томондан табиатда мувозанатни қўриш учун жониворлар тухум қўядиган ва болалайдиган пайтда ов қилишни тақиқлайди.

Шаҳидларнинг оилаларига ёпиқ эшиклар орқаси-да ва кеча қоронғулигида таом тарқатилиши уларнинг иззат-икромини қўришнинг кўз кўриб, қулоқ эшит-маган ўрнагидир. Бу айти пайтда келажак насларга берилган назокат ва одоб дарсидир.

«Лисонут-тайр»да баён этилишича, агар камбағал кишиларнинг ҳиммати баланд бўлса, феъллари ҳам шунга яраша иззат ва мартабали бўлади. Агар ҳим-мат бир гавҳар бўлса, инсонни бир садаф деб ҳисобла. Бу садафга асл шараф ўша гавҳар туфайлидир. Агар кишида ҳиммат бор бўлса, унга тахт ва амалнинг ке-раги йўқдир. Мулк ва мол-дунё ҳам унинг кўнглига ёқимли туюлмайди. Кимнинг нақд мол-мулки бўлма-са ҳам, ҳиммати бўлса бас, шунинг ўзи унга катта дав-латдир. Зеро, ҳиммати баланд киши ҳар қандай ишни бажара олади. Ҳиммат эр кишини эътиборли қилади, бунга мансаб, мулк ва хазинанинг ҳеч бир дахли йўқ. Агар инсонда мол-дунё бўлса-ю, ҳиммат бўлмаса, у ақлли кишилар наздида ҳеч қандай обрў-эътибор топа олмайди. Кимки олиҳиммат эгаси бўлса, бу хислати унга иқбол ато этади. Агар шоҳга Худо паст ҳиммат ато қилган бўлса, ундай шоҳдан олиҳимматли гадо ях-

широқдир. Агар шоҳ ҳиммат бобида паст бўлса, у ҳимматли гадодан мағлуб бўлади.

Инсонлардаги гўзаллик ҳиммат туфайлидир, ёмон нафснинг жазоси ҳам ҳимматдандир. Паст ҳимматли баланд бахт топса ҳам, у тоғлиқ толеи паст кишидек қадрли бўла олмайди. Ёлланма чўпон мингта қўйни боққани учун маълум ҳақ олиб, қўйларга посбонлик қилади. Агар бўридан бу қўйларга хавф-хатар етишса, бундай ҳолда у чўпондан бир ит яхшироқдир! Хазинаси бору ҳиммати йўқ кишига ана шу чўпон ва қўй ҳодисаси мисол бўла олади. Чўпон қўйларни асрай олмагани каби, бундай киши ҳам бойликка қоровулик қила олмайди. Оқибатда ринд (майпараст) табиатли ҳимматли киши бу бойликни қўлга киритиб, уларни бир гадога ҳадя қилиб юборади. Агар ринд ҳақиқий ҳиммат ва қарам эгаси бўлса, унинг учун бутун бир хазинани ҳадя этиш бир пулни харж этишдек оддий бир ишдир.

Арслоннинг мақсади – ов қилиб, оч йиртқичларни тўйғазмоқ. Сичқоннинг ҳаракати – дон ўғирлаб, тугун ахтармоқ. Ҳиммат эгаси қаттиқ бўлса ҳам, тубанлик қилмас. Ҳимматсиз одам – хазина топса ҳам, буюкларга тенг бўлмас. Чинор дарахти бўш қўлли бўлсада, унинг юксаклигига нуқсон етмайди. Ер тагида яшириниб ётган хазинанинг тупроққа фойдаси тегмайди. Ҳимматли кишиларнинг даражаси юксакдир, аммо саҳийликнинг даражаси бир неча баробар юксакдир.

Ғаззолий ҳазратлари баён этган ибратга қўра, кимдир ўзида саховат хулқини ҳосил қилмоқчи бўлса, бунинг учун у саҳийлар ҳаётини ўзлаштирмоғи, яъни молни яхшилик йўлида холис сарфлашни ўрганмоғи лозим. Нафсга юкланган бу меҳнат то табиатга сингиб, хулққа айланиб кетгунча улкан сабр керак бўлади... Қачонки киши қилган саховатидан лаззат олса, бу саховатнинг юксак даражасидир. Ҳақиқий саҳий молини сарфлар экан, лаззатланади. Оғриниш, қий-

налиш унга бегона. Абдурахмон Жомий ҳазратлари дедиларки:

*Сахий дема саховатиға
Бирор талаб қўйса гар одам.
Сахийликмас, бу савдогарлик,
Бунда йўқдир шараф ва карам.*

Мол-дунё бамисоли сув. Бирон ташнанинг чанқо-
ғини қондириш учун киши уни ушлаб туради, бирон
муҳтожнинг ҳожатини раво қилиш учун уни сарфлай-
ди, бераётганидан заррача қийналмайди. Аксинча,
лаззатланади. Қайси қалб шу даражага етибди, демак,
унинг виждони саломат сақланибди.

Ҳазрати Абу Бакрнинг (р.а.) халифалик даврида
мамлакатда очарчилик юз берди. Ана шундай ночор
кунларнинг бирида ҳазрати Усмон (р.а.) Шомдан
(Ҳозир Сурия деб номланади) кўп миқдорда буғдой
ортилган карвон билан қайтдилар. Бундан хабар топ-
ган бадавлат савдогарлар катта фойда эвазига буғдой-
га харидор бўдилар. Бироқ, ҳазрати Усмон уларнинг
таклифларини рад этдилар – буғдойни сотмадилар.
Шунда савдогарлар халифага арз қилишди. Халифа
ҳазрати Усмонни чақиртириб: «Юртда қаҳатчиликни
кўра-била туриб нега буғдойни сотмаяпсиз?» деб сўра-
дилар.

– Улар таклиф қилаётган баҳо жуда оз. Мен буғдой-
нинг ҳар бир донасига минг олтин берадиган харидор
топдим. Буғдойнинг ҳаммасини фақат Унга сотаман.

Ҳазрат Усмон шундай деб буғдойни йўқсилларга
улашдилар. Ул зотнинг мақсадларини англаган бўлсан-
гиз керак? Ҳа, савоб учун текинга тарқатдилар. «Ҳар
бир донасига минг олтин берадиган харидор топдим»,
дейишлари эса ояти каримага ишора эди: «Аллоҳ йўли-
да молларини эҳсон қилувчилар савобининг мисоли гўё
бир донга ўхшайдики, у ҳар бир бошоғида юзтадан
дони бўлган бошоқни ундириб чиқаради. Аллоҳ хоҳ-

лаган кишиларга янада кўпайтириб савоб беради» («Бақара» сурасидан). «Аллоҳга қарзи ҳасана қиладиган ким бор? Бас, у Зот ўша кишига бир неча ҳисса қилиб қайтарур ва унинг учун улуғ ажр-мукофот бўлур» («Ҳадид» сурасидан). Ояти каримада зикр этилган «қарзи ҳасана» – яхши (ёки ихтиёрий) қарз, яъни Унинг йўлида қилинган хайру саховатдир. «Қарз» сўзининг луғавий маъноси «кесмоқ»дир. Қарз берувчи киши ўз молидан кесиб, сўровчига беради. Аллоҳ таоло йўлида сарф қилинган мулк судхўрлик ёки бошқа ғараз қўшилмаган яхши қарзга ўхшатиляпти. Қарзни муҳтожлар олади, Аллоҳ таоло муҳтож эмасдир. Ҳазрати Усмондан ҳам ҳеч ким буғдой сўрамади. Қалбдаги иймон қуввати даъвати ила бу саховатни қилдилар.

Ҳазрати шайх Абдуллоҳ ибн Муборакнинг (қ.с.) саховатлари ҳам шундай. Ул зот Ҳаж ибодатини ният қилиб йўлга чиқиб қарасаларки, ахлат уюми атрофида бир кампир юрибди. У ахлат орасидан ҳаром ўлган товуқ оёғини олиб кетаётганда, ул зот: «Онахон, бу нима қилганингиз? Ахлат орасидан олганингиз ҳаром-ку!» дедилар. Шунда кампир Қуръони карим ояти маъносига кўра: «очдан ўлиб қолмаслигингиз учун ўлган жониворларнинг гўштини ейишингиз мумкин», деб жавоб қилди. Сўнг маълум бўлдики, аёлнинг уч фарзанди уйда оч-яланғоч, ўлар ҳолда ётган экан. Шунда Абдуллоҳ ибн Муборак Ҳаж сафари учун сарфланajak пулларини шу оила учун сарф этдилар. Таом келтирдилар, кийим-бош олиб бердилар. Орадан анча фурсат ўтиб, Ҳаж сафари якунлангач, ҳожилар келишиб, «зиёратлари қабул», деб ул зотни табриқладилар. «Ахир мен Ҳажга бормадим-ку!» деб ажабландилар. Ҳожилар эса ул зотни Каъбатулоҳда, Сафо ва Марва тоғлари орасида кўрганларини айтдилар. Ўша тун Абдуллоҳ ибн Муборак тушларида Расулуллоҳни (с.а.в.) кўрдилар. «Ҳаж ибодатинг муборак бўлсин», дедилар Набий муҳтарам. «Э Аллоҳнинг расули, мен Ҳаж ибодатига бора олмадим-ку!» дедилар ажабланиб. «Бора

олмаган бўлсанг-да, кампирнинг оиласига кўрсатган саховатинг учун Аллоҳ сенга Ҳаж ибодати савобини берди. Етмиш малоика Аллоҳнинг амри билан сенинг қиёфангда Маккаи Мукаррамага тушиб, етмиш жойда ҳожиларга кўринди. Шунинг учун ҳам улар сени муборакбод этишди», дедилар Расулуллоҳ.

Яна бир ривоят мазмун ва мақсад жиҳати билан аввалгисини қувватлайди.

Ривоят. Ҳазрати шайх Абдуллоҳ ибн Муборак бир йил Ҳажга бордилар. Ҳаж ибодати ниҳояланган куни уйқуларида осмондан икки фаришта тушганини кўрдилар. Бир-бири билан: «Бу йил Ҳажда уч юз минг киши бор эди. Аммо ҳеч бирининг ҳажи қабул бўлмади», деб сўзлашар эди. Ҳазрати шайх Абдуллоҳ уйқу ҳолатида сўрадилар: «Шу қадар узоқ ерлардан келган бунча кишининг ибодатлари зоеъ бўлдимиз?» Фаришталар саволга жавоб айтдилар: «Шом шаҳрида бир ямоқчи бор, уни Али бин Муваффақ дейдилар. Бу йил Ҳажга келмоқчи эди, кела олмади. Фақат мужаррад ниятининг ўзи билан ҳажи қабул қилинди».

Ҳазрат шайх айтадилар: «Уйғонганимдан кейин «бу зотни бориб, кўраман», дедим. Шомга келиб, уни қидириб топдим.

– Отинг нима? – деб сўрадим.

– Али бин Муваффақ, – деди.

Ишини сўрадим, «ямоқчиман», деди. Тушимни айтиб берган эдим, у наъра тортиб юборди. Йиқилиб, ҳушидан кетди. Ақлини йўқотди. Ўзига келгач:

– Бу не ҳолдир? – деб сўрадим. Айтдики:

– Ё шайх! Уч йилдирки, Ҳажни ният қиламан. Аммо пулим етмаганидан бора олмайман. Бу йил беш юз танга йиғдим. Ҳажга ҳаракат қила бошлаган пайтимда менинг ҳомиладор рафиқам қўшни уйидан келаётган гўшт ҳидини туйиб, кўнгли кетиб, «менга озгина берсин», деб қайта-қайта ёзғирди. Чиқиб, гўшт пишираётган қўшнимдан озгина сўрадим. Бермади. Сабабини изоҳлаб, уч кундан бери болалари оч ётганини,

ҳаром ўлган ҳайвоннинг гўштидан қўрқа-қўрқа кесиб келтирганини, қозонда пишаётган гўшт ўша эканини айтди. «Зарурат ҳолида биз еймиз, аммо сизга ҳаромдир, қандай бераман?», деди ва йиғлади. Буни кўриб, юрагим ачишди. Беш юз тангамни олиб чиқиб, садақа қилиб бердим. «Бу йил менинг ҳажим шу бўлсин», дедим.

Эҳсон қилувчининг қалби бегубор бўлиши, нияти мусаффо, самимий бўлиши жуда муҳим. Ихлосли инсоннинг саховати мукофотланади.

Ҳаж ибодатига тааллуқли учинчи ривоят олдингиларини янги маъно ва ҳикмат билан тўлдиради. Бу кунларимизда айрим биродарларимиз ҳар йили Ҳаж ёки умра ибодатига боргилари келади. Уларга эътирозларимиз йўқ, уларнинг ибодатлари қабул ва мақбул бўлсин. Баён этилаётган ривоятлар уларнинг ҳаракатларини рад этиш учун эмас, балки ибрат учундир.

Абдуллоҳ ибн Муборак Ҳаж сафарига отланганларини эшитиб, бир қанча одамлар «Биз ҳам сиз билан бирга борайлик», деб илтимос қилишибди. У замонларда навбатда туриш ёки махсус рухсатнома олиш деган гаплар бўлмаган. Ким сафарни ният қилса, қандай истаса, қайси карвонга қўшилса, кетаверган. Аммо табаррук инсонлар билан бирга боришнинг савоби бўлакча. Шайх ҳазратлари уларга: «Майли, лекин ҳаммангиз ҳамёнларингизни менга топширасизлар. Барча харажатларнинг ҳисоб-китобини мен олиб бераман», дебдилар. Улар рози бўлишибди. Сандиқ келтирибдилар. Ҳар бир одам ҳамёнига номини ёзиб, жойлабди. Йўл харажатлари, отларнинг емидан тортиб, ҳожиларнинг озиқ-овқатигача шайх ҳазратлари тўлабдилар. Ҳатто олинган совға-саломлар ҳақини ҳам тўлабдилар. Хуросонга қайтишганда ҳамроҳларига зиёфат берибдилар-да, кейин ўртага сандиқни қўйиб, ҳамёнларни бир-бир олиб, эгаларига қайтарибдилар. Аслида бу сандиқни шу ерга ташлаб кетган эканлар.

Ҳам бой, ҳам олим, ҳам сўфий, ҳам шоир одам ана шундай саховат кўрсатган эканлар.

Бизнинг кунларда ҳам шунга ўхшаган ибратли воқеалар учраб туради. Шулардан бирини эшитиб, тўлқинланган эдим, баён қилай. Бир замондошимиз иссиқхона (теплица) очиб, икки кишини ишлатар эканлар. Ишлари юришиб кетиб, бойибдилар ва Ҳаж ибодатига борибдилар. Кейинги йили яна отланибдилар. Шунда хаёлларига бир фикр келибди: «Тинмай меҳнат қилиб сени бойитган ана шу икки ишчи эмасми? Улар эрта-ю кеч ишлашади. Сен Ҳажга бориб келганингда худди ўзлари бориб келишгандай қувонишди. Сени кўзларидаги қувонч ёшлари билан кутиб олишди. Улар «бизнинг маошимизни оширинг, биз ҳам пул тўплаб Ҳажга борайлик», дейишмади. Аксинча, бу йил ҳам Ҳажга отланаётганингни эшитиб, яна қувонишди. Энди сен ҳам инсоф қил-да, уларни қувонтир!» Замондошимиз қалбининг бу хитобига қулоқ тутиб, ўзлари қолиб, икки хизматчини Ҳажга юборибдилар. Бу саховатли кишига берилажак ажр-савобларнинг не қадар бўлажагини банда тасаввур қила олмайди. Биз шундай саховат эгаси билан замондош қилиб яратган Раббимизга шукрлар қилиб, бундай ибратли ҳолатларнинг янада кўпаймоғини тилаймизда: «Эй қўнгил, сен булардан ибрат ол!» деб хитоб қиламиз. Айни дамда бошқа воқеани афсус билан баён этаман, танишинг, сизнинг ҳам афсусланишингиз тайин. Танишим ҳикоя қилиб эди:

– Қишнинг совуқ кунларида кўчада писта-қурт сотиб ўтирган одам диққатимни тортди. Унинг яқин қариндошларини танир эдим. Улар ҳар йили оилалари билан биргаликда ё Ҳаж, ё умра ибодатига бориб келишар эди. Сафардан қайтишгач, камида юз кило гуруч дамлатиб, «ҳожини оши» берардилар. Камбағал қариндошининг ҳолидан хабар олишмаган беҳиммат «ҳожини»ларнинг ибодати қай мартабада қабул қилинар экан? Бадавлат ака (ёки ука) жигарбандининг ночор

аҳволини била туриб ёрдам берса, ажри қандай бўларкин? Худа-беҳудага эҳсон ёки бошқа номда зиёфат берувчи ака (ёки ука)нинг тўкин дастурхонлари кам-харжлиги туфайли тўй қилишга қийналаётган жигарбандига саховат қилмагани айбини Қиёмат куни ёпа олармикин?

Ҳар бир одам боласи, ёшидан қатъи назар, билиши шартки, ҳимматли одам илтифот ва марҳамат қўлини кўпчилик манфаати томон очади. Агар рўзғор ҳодисалари унинг ҳиммат отини бу йўлда тойдирса, сабру бардош жиловини қўлдан чиқармайди. Эл манфаати йўлида қилган хизмати учун бирор нарса тама қилмайди. Қуёш ерга нурини ҳар қанча сочса ҳам, ердан бунинг эвазига ҳеч нарса талаб қилмайди. Гул ўз хушбўйлиги билан барчанинг димоғини муаттар қилса ҳам, ҳеч кимдан мадад орзусини хотирига келтирмайди.

*Кимсага ҳаргиз суянмас, ҳиммат аҳли доимо,
Осмоннинг чодирини тургай танобу чўпсиз...*

Кимнинг ҳиммати баланд бўлса, қадр-ҳиммати ҳам баланд бўлади. Баланд ҳимматли киши, агар умри дарахт гулидек қисқа бўлса ҳам халқ олдида мақбулдир. Уни ҳеч ким дилдан чиқармайди. Паст ҳимматли киши узоқ яшаса ҳам, уни ҳеч ким ёдламайди.

*Ҳимматингни тут баланд эл олдида,
Ҳимматингча мартабанг бўлгай баланд...*

Ҳазрат Навоийдан рубоий:

*Ҳар кимсаки, иқбол анинг ёваридур,
Ҳар ёнги юз урса, ҳиммати раҳбаридур.
Ҳиммат дури фахр тожининг гавҳаридур,
Чун ҳиммати Одам ўғлининг сарваридур.*

«Сарвар» – йўлбошловчи демак. Одам Ато авлоди – инсонларни яхшиликка йўл бошловчиси ҳиммат экан. Юқорида зикр этилган ҳикматга тўла воқеалардан етарли ибрат олган бўлсангиз-да, мавлоно Румийнинг сўзларини қўшимча изоҳ сифатида баён қилишни лозим топдим:

Бир муслим Ҳаж йўлида пирга дуч келди.

– Э йўловчи, қаерга кетяпсан? Ғурбат борлигини қаёққа олиб боряпсан? – деб сўради пир.

– Ҳажга кетяпман, икки юз дирҳам пулим бор, – деди муслим.

– Э йўловчи, пулларингнинг бир қисмини муҳтожларга, ғарибларга, бечораларга бўлиб бер. Уларнинг кўнглиларини ол, руҳларининг уфқи очилсин! Шу йўл билан илк дафъа кўнглингга Ҳаж қилдирган бўлурсан. Шундан кейин тоза кўнгли билан Ҳаж сафарингга давом эт, – деди пир. Яна дедики:

– Агар сенинг қалб кўзинг очиқ бўлса, кўнгли Каъбасини тавоф қил. Сен тупроқдан деб уйлаган Каъбанинг асл маъноси кўнғилдир. Жаноби Ҳақ кўзга кўринадиган сурат Каъбасини тавоф қилишни кўнгли Каъбасини кирлардан тозалаш учун фарз қилгандир. Шунини яхши билки, агар Аллоҳ таолонинг назаргоҳи бўлган бир кўнғилни инжитсанг, кейин Каъбага пиёда борсанг ҳам, ундан олган савобинг ранжида бўлган кўнгли гуноҳини юва олмайди... Аллоҳ таолонинг ҳузурига олтин тўла мингларча коса олиб борсанг ҳам Жаноби Ҳақ: «Бизга бирор нарса келтирмоқчи бўлсанг, **рози қилинган кўнгли келтир**. Чунки олтин ва қумуш биз учун маъносиз нарсалардир. Агар Бизни ва розилигимизни истасанг, буни кўнғилларни ишғол қилиш билан амалга ошишини унутма», дея марҳамат қилади, валлоҳи аълам!

Пайғамбаримиз (с.а.в.) саҳобалардан бирига қўйнинг калласини ҳадя қилдилар. У саҳобий «фалончи биродарим мендан кўра фақирроқ», деб қўй калласини унга юбортирди. Бу саҳобий ҳам ҳадяни олиб

қолмай, бошқа биродарига юбортирди. Оқибат шу бўлдики, етти уй айланиб, Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг ҳадялари яна ўша биринчи саҳобийга қайтди. Ўшанда «Ҳашр» сурасидаги бу оят тушган экан: «Гарчи ўзларида эҳтиёж бўлса-да, ўзларини қўйиб, ўзгаларни ийсор-ихтиёр қилурлар».

Яна айтишларича, бу оятнинг тушиши ансорлардан бирининг иши билан боғлиқ экан. Ҳасан ривоят қилади:

Пайғамбар (с.а.в.) даврларида бир киши рўза тутди. Шомда ифторлик учун ҳеч нима топа олмади. Кейин сув билан оғзини очди. Сўнг келаси кун яна рўза тутди. Шу зайлда уч кун рўза тутиб, ҳолдан тойди. Бу ҳолни кўрган ансорлардан бири уни уйига олиб келди. Хотинига: «Бугун уйимизга меҳмон келди, овқат борми?», деб сўради. Хотини: «Бир киши тўядиган овқат бор», деди. Иккаласи ҳам рўзадор эди. Шунингдек, бир гўдаклари ҳам бор эди. Ансорий хотинига: «Биз меҳмонимизни овқатлантирайлик, ўзимиз бу кеча сабр қиламиз, ўғлимизни эса хуфтондан олдинроқ ухлатамиз. Овқатни келтиргач, чироқни ўчириб қўй. Меҳмон мен билан бирга овқатланаётгандек бўлади», деб тайинлади. Хотин товоқда овқат келтириб, меҳмонга яқинроқ қўйди. Кейин гўё чироқни яхшиламоқчи бўлгандек, ўчириб қўйди. Мезбон қоронғуда қўлини товоқ четига қўйди-ю, овқатланмади. Меҳмон таомнинг ҳаммасини еб, тўйди. Эрталаб ансорий мезбоннинг саломига алик олгач, Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар: «Аллоҳ эр-хотин икковларингизнинг қилганингиздан кўп ажабланди» (яъни бу ишларингиздан рози бўлди).

Хурсандчилик – барча учун саховат эшиги ҳамиша очиқ одамларга насиб бўлади.

Саховат ва ҳимматнинг гўзал кўринишлари байрамларда жиловланади. Дунё азал ва абад орасида руҳнинг бир ғурбат диёридир. Байрам сурур ва изтиробларга тўла бу ғурбат оламида одамларга эҳсон қилин-

ган қувонч кунидир. Одамийлик тўла намоён бўлган кунлар ҳақиқий сурур, байрам кунларидир. Ҳазрати Иброҳим алайҳиссалом ўғиллари Исмоилни буюк бир таслимият билан қурбонлиқ қилишга ҳозирланар эканлар, Аллоҳ таоло жаннатдан бир қўчқор юбориб, Исмоилга (алайҳиссалом) жон бағишлади ва бу кун Қиёматга қадар давом этадиган байрамга айланди. Иброҳим алайҳиссалом Аллоҳ таоло ризолиги учун ўғилларини қурбонлиқ қилишга тайёр бўлганлари ҳолда, бугун майиз нарҳида фитр рўза бериши мумкин бўлган банданинг икки кило буғдой нарҳида фитр садақа бериб хотиржам бўлиши таассуфли ҳол. Минглаб доллар ўрнига бир неча минг сўм закот бериб, жаннатдан умид қилиб юришлари эса ачинарли ҳол.

Байрамлар инсондаги шафқат, марҳамат, вафо ва шунга ўхшаш туйғуларни жўштиради, инсонларга ўзларини, ҳамда бошқаларни севинтиришнинг йўли ҳисобланади. Байрамлар фақат шахсларнинг эмас, жамоатнинг маънавий севинчи, ҳаяжони, кўнгил иқлимнинг баҳори ҳамдир. Байрам кuni маҳзунларнинг, кимсасизларнинг ва изтироб чекувчиларнинг кўнглини олиш билан бошланади.

*Ҳиммат агар бўлса Навоий сенга,
Бандадурур Ҳотами Тойи сенга...*

«Ўзинг ҳимматли бўл, ота-бобонг ҳимматини сўзлаб, мағрур бўлиб юрма», деганлар. Шунинг баробаринда мақтаниш учун мол бермоқ – ўзини кўз-кўз қилмоқ ва шундай қилиб ўзини «сахий» демоқ – беҳаёлик ҳисобланади. Кимки халққа кўрсатиб эҳсон берса, у сахий эмас, балки пасткашдир. Бу хусусда Аллоҳ таоло бандаларини огоҳлантиради: «Э иймон келтирганлар! Молини одамлар кўрсин учун берадиган, Аллоҳга ва Охират кунига ишонмайдиган кимсага ўхшаб, берган садақаларингизни миннат ва озор билан йўққа чиқарманг! У (риёкор) устини юпқа тупроқ қоплаган

силлиқ қояга ўхшайди; устига жала ёққанда тупроқ ювилиб, сип-силлиқ тошнинг ўзини қолдиради. Улар топган ва сарфлаган бойликларидан ҳеч нарсага эга бўла олмайдилар» («Бақара», сурасидан).

Саховат қандай қилинади? Бу саволга ҳикмат аҳли бу жавобни беради: Яхшиликларни топмоқ – едирмоқдир. Айбларни яширмақ – кийдирмоқдир. Зарур пайтда берилган эски чопон ва бўз тўн – саховат, бемаҳал ҳадя этилган зарбафт чопон – ярамасликдир. Овқатим увол бўлмасин, десанг – едир, либосим эскирмасин, десанг – кийдир. (Бу ҳикматни ҳар эслаганимда тўйларда кийдирилаётган зарчопонлар кўз олдимга келади. Аслида ҳурмат белгиси сифатида кийдирилувчи бу зартўнларни ўша ҳурмат эгалари бир дақиқа ҳам киймайдилар, уларга бу чопоннинг кераги ҳам йўқ. Тўн кийдириш маросими риёдан, кибрдан ўзга нарса эмас.)

Бу ҳикматни ҳазрат Навоий бундай изоҳлайдилар: «Қорин тўйғизиш – ҳирсни кўнгилдан йўқ қил, ўзинг оч қолсанг ҳам, бир очни тўқ қил. Ўзингни ясатишни хаёлингдан чиқар. Гўзал либос кийишни истасанг – бир яланғочнинг эгини буткар. Либос ҳар қанча зебодир, кийинганингдан кийдирганинг яхшидир.

*Нечаким тўнни риоят бирла кийсанг эскирур,
Чунки кийдурдунг ялангга уфрамас тўн ул эрур».*

(Тўнни ҳар қанча авайлаб кийсанг ҳам эскиради. Агар камбағал-муҳтожга кийдирсанг – тўзимас тўн ўша бўлади.)

«Ўзингиздан ҳам сахийроқ одамни учратдингизми?», деб сўрадилар Ҳотам Тойдан.

– Ҳа, учратдим, – дедилар. – Чўлда кетаётганимда бир кулбага учрадим. Кулба ёнида бир эчки боғланган экан. Ичкаридан мўйсафид чиқиб, отдан тушишимга ёрдам қилди. Шу замон ўғли келиб, очиқ чехра билан салом берди.

– Болам, эчкини Аллоҳ таоло номи билан сўйиб, таом ҳозирла, меҳмонни зиёфат қилиш керак, – деди қария.

Ўғли: «Ижозат беринг, аввал ўтин териб келай», деди.

– Сен чўлдан ўтин териб келгунингча вақт кетади. Меҳмонни оч олиб ўтириш одобдан эмас.

Мўсафид шундай деб бисотидаги икки найзани синдириб, ўтин қилиб берди. Ўғли эчкини сўйиб, таом пиширди. Ўтирган еримда уйнинг у ер-бу ерига назар ташладим. Унинг бутун бисоти ўтинга ташланган шу икки найза экан. Шунинг ҳам меҳмоннинг пойқадамига нисор қилди. Чолдан: «Мени танийсизми?», деб сўрадим. Чол: «Танимайман», деди. Мен: «Той қабиласининг подшоҳи Ҳотам бўламан. Саройимга келинг, бу яхши-лигингизнинг ҳиссасини чиқарай», дедим. Бунга жавобан қария:

– Биз меҳмондан зиёфат пули олмаймиз, – деди ва қанча зўрламайин, ялинмайин, мендан ҳадя олмади. Ўша қарияни ўзимдан саҳийроқ деб биламан.

«Ўзингдан баланд ҳимматлироқ кишини ҳеч кўрдингми ва ё эшитдингми?», деган саволга бошқа вақтда шундай дедилар: «Бир куни халойиқни меҳмон қилмоқ учун қирқ туя қурбон қилган эрдим. Шу чоқда саҳрога чиқиб кўрдимки, бир киши бир боғлам тиканни кўтариб келяпти. Мен унга дедим: «Ҳотамнинг уйига не учун бормадинг, ахир кўп халойиқ унинг эҳсонига йиғилди?» Ул деди:

*Кимки нон ер чекиб ўзи меҳнат,
Чекмагай Ҳотам илкидин миннат.*

Жавобни эшитиб, шу одамни ўзимдан баландҳиммат ва жувонмард кўрдим».

Дунёвий орзуларимизнинг сўнгги йўқдир. Қўлимизда бўлган барча нарсани ўзимизники, деб биламиз. Биздан саховат талаб қилинганда худди ўз бойлигимизни сарфлаётган каби мақомда бўламиз. «Ўзимнинг бойлигим» деган мулкда бир ёки бир неча фақирнинг

ризқи мавжудлигини ўйлаб кўрмаймиз. Натижада, омонатнинг ва саховатнинг порлоқ ва зариф кўзгусига доғ тушади. Ҳолбуки, етимга қаҳр қилмаслик, фақирнинг қўлини бўш қайтармаслик буюрилган.

Мурувватли, сахий бир одамнинг жуда кўп дони бор эди. У турган шаҳарда озиқ-овқат танглиги бошланди. Сахий одам барча донларини бева-бечораларга улашиб тутатди. Танглик кучайгач, ўзи ҳам донга муҳтож бўлиб қолди. Кишилар уни маломат қилишди:

– Қизиқ одам экансан, ўзинг муҳтожликка тушиб қолишингни била туриб, нега донларингни ҳаммага улашиб бериб юбординг?

Сахий киши қилмишидан мутлақо афсусланмай деди:

– Халқ оч бўла туриб, мен роҳатда яшасам, инсофсизлик қилган бўламан. Очлик азобини халқ билан баробар тортишни, халқ қайғусида иштирок этишни виждоним буюрди. Мен виждоним буйруғига итоат қилдим.

Бизнинг юртларда ҳам ўтган асрда қаҳатчилик ва бошқа тангликлар бўлган. Ота-боболаримиз орасида сахийликлари билан савоб топганлар кўп бўлган. Сўнгги майизни қўшнисига илинганлар ҳақида эшитганмиз. Аммо, афсуски, халқ бошига тушган кулфатдан ўз манфаати учун фойдаланувчилар ҳам бўлган. Ҳозир у тоифа ҳам, буниси ҳам фоний дунёни тарк этган. Боқий дунёга униси нима билан борди-ю, буниси нима билан – бизларга ибрат бўлиши керак.

*Нафъинг агар халққа бешак дурур,
Билки бу нафъ ўзунгга кўпрак дурур.*

Мазкур байтда ҳазрат Навоий демоқчиларки, агар сендан халққа ҳимматинг туфайли бирон фойда тегадиган бўлса, билки, бу ишингдан, аввало, ўзингга кўпроқ наф тегади. Чунки бошқаларга фойдаси теккан мўминнинг гуноҳлари кечирилиб, унга кўп савоб

ёзилади. Яна муҳими, шу ҳиммат учун халқ – кўпчи-
лик уни дуо қилади.

От ўтлоқда эмин-эркин ўтлаб юарди. Ўтлоқ яқини-
да кичик жарлик бор эди. Шаҳарга қатновчи одамлар
шу жарликдан ўтардилар. От баъзан эркаланиб улар-
га яқинлашарди. Бир куни яхши қалбли киши жар-
дан ўтаётганида от кишнаб унга яқинлашди. Яхши
қалбли киши уни силаб, эркалади, тўрвасидан битта
олма олиб сийлади. Бир оздан кейин худди шу йўлдан
қаттиқ қалбли киши ўта бошлади. Унга ҳам эркалан-
гиси келган от кишнаб, яқинлашди. Ёмон қалбли ки-
шининг ғашни келиб, ердан тош олиб, жониворга отди.
Тош отнинг бошига тегиб яралади.

Бу иккала одам шаҳардан қайтаётганда жала
қуйиб, жарлик сувга тўлди, йўл тўсилди. Яхши қалбли
киши қарасаки, сув белга қадар чиқади, сел оқими
ҳам тез, суриб кетиши мумкин. Нима қилишини бил-
май турганида от кишнаб, гўё «устимга миниб ол», де-
гандай унга яқинлашди. Яхши қалбли киши жонивор-
га минди. От уни жардан ўтқазиб қўйди. Дам ўтмай
ёмон қалбли киши жарга яқинлашди. У ҳам иккила-
ниб турди. Кейин ўз кучига ишониб, жардан ўтмоқчи
бўлди. Сел оқими кучайиб, уни суриб кетди. От бу
манзарани жар ёқасида кузатиб туриб, нимагадир
кишнаб қўйди...

Мавлоно Румий дедиларки:

Шафқат ва марҳаматда қуёш каби бўл.

Бошқаларнинг айбини яширишда кеча каби бўл.

Саховат ва жўмардликда оқар сув каби бўл.

Шиддат ва асабийликда ўлик каби бўл.

Тавозуъ ва маҳвиятда тупроқ каби бўл.

Мавлоно Румий ҳазратларига бир камбағал ёрдам
сўраб келибди. Мавлоно вазир номига мактуб ёзиб, бу
бечорага ёрдам беришни илтимос қилибдилар. Вазир
илтимосни инобатга олмай, мавлонога жавоб ёзиб,

«сизнинг талабингиз девон қонунларига мувофиқ эмас», деб баҳона қилибди. Мавлоно вазирнинг мактуби остига форсчалаб: «Вазир ҳазратлари девоннинг соҳибидур, девон вазирни бошқарувчи эмас», деб ёзиб, ўзига қайтарибдилар. Форс тилида ёзилишининг сабаби, «девон» сўзининг бу тилда икки маъноси мавжуд: биринчиси – давлат маҳкамаси, идораси. Иккинчиси «дев» сўзининг кўплик шакли, яъни «девлар» дегани. «Дев» атамаси туркиғўйлардаги каби баҳайбат одам маъносида эмас, форсийларда шайтон маъносида қўлланилади. Шоири замон биргина жумлада сўз ўйини қилганлар. Яъни, вазирга деганларким: «Вазир ҳазратлари девонни – давлат идорасини бошқарувчиси, эгасидир. У истаган нарсасини қила олиши мумкин. Лекин шайтонлар вазирни бошқармасинлар. Унга тескари нарсаларни, терс йўллари кўрсатмасинлар». Мавлоно камбағалнинг, мискиннинг ҳожатини чиқармаганларни шайтонга ўхшатганлар. Бу нуктадонлик вазирга маъқул тушиб, камбағалга ёрдам берган экан.

Эҳсон қилувчи саховатга даъват қилиниши баробаринда молни ҳалол топиши шартлиги уқтирилади. Тасаввур қилинг: гиёҳвандлик моддалари савдоси билан шуғулланиб, кўп ёшларнинг ўлимига сабаб бўлиш эвазига бойиган кимсанинг эҳсонини нима деб баҳолаш мумкин? Ёки бировларнинг кўзёшлари эвазига бойиган порахўрнинг закоти нима бўлади?

Садақа – сув оловни ўчиргани каби, хатоларни ўчиради. «Садақа балони қайтаради», деган ҳикматни ҳар биримиз кўп такрорлаймиз. Ёмон туш кўрсак, дарров садақа қиламиз. Бошимизга бирон ташвиш тушса, садақа бериш учун тиланчини қидириб қоламиз. Масъуд кунларимиз садақа ҳақида деярли ўйламаймиз. Биз худди эҳсон каби садақанинг ҳам фақат моддий кўринишига одатланиб қолганмиз. Гадога бешўн сўм садақа бериш билан кифояланамиз. Ҳолбуки, садақанинг маънавий кўринишлари борки, уни унутиш фалокатга олиб келади. Пайғамбаримиз алайҳис-

салом дедилар: «...яхшиликка буюрмоқ – бир садақадир, ёмонликдан қайтармоқ – бир садақадир».

«Ҳар бир мусулмон киши садақа қилиши керак», дедилар Расулulloҳ (с.а.в.). Саҳобалар: «Садақа қилишга қодир бўлмаса-чи?» деб сўрадилар. Расулulloҳ (с.а.в.) дедилар: «Садақа қилишга қодир бўлмаса ишлайди-да, ўзига ҳам фойда ва ундан бошқа фақир мискинларга ҳам садақа бўлади». Саҳобалар яна сўрадилар: «Ишлашга ҳам қурби етмаса-чи?» Набий муҳтарам (с.а.в.) дедилар: «У вақтда муҳтож ва мазлум кишига қўли ёки тили билан ёрдам қилади». Саҳобалар: «Буни ҳам қила олмаса-чи?» деганларида, Расулulloҳ (с.а.в.): «Яхшиликка буюради», дедилар. Улар: «Амри маъруфни қилишни ҳам билмаса-чи?» дейишди. Аллоҳнинг расули (с.а.в.): «Кишиларга ёмонлик қилишдан ўзини сақлайди. Бу ҳам киши учун садақа бўлади», дедилар.

Абдуллоҳ ибн Аббосдан (р.а.) ривоят қилинади: «Имом Лайс «Бу ҳадис Расулulloҳнинг (с.а.в.) сўзлари бўлса керак», деб ўйлайман», дедилар: «Ҳар бир одам боласининг баданида уч юз олтмишта майда сўнгак ва бўғинлар бор. Улар шу ҳар сўнгак ва бўғинлар учун ҳар кун садақа қилмоқлари лозим. Ҳар бир ширин сўз – бир садақа, кишининг биродарига ёрдами ҳам бир садақа, унга бир қултум сув ичириш ҳам бир садақа ва кишиларга озор берадиган йўлдаги бир нарсани четга олиб ташлаш ҳам бир садақа ҳисобланади». Яна бир шарафли ҳадисда Аллоҳнинг расули (с.а.в.) дедилар: «Одамларга хайрихоҳлигинг – сенинг садақанг. Адашган кишиларга тўғри йўл кўрсатишинг ҳам садақа. Ҳатто камбағалларга хушмуомала бўлиш ҳам садақа. Ерда халойиққа озор бериб ётган бирор тош, тиканак ёки суякни бир чеккага олиб қўйишинг ҳам садақа... Кимда ким бир кучат ўтқазса ё бўлмаса экин экса-ю, улар ҳосилидан одамлар, қўшлар ва ҳайвонлар баҳра олса – бу ҳам ўша одам учун садақа ҳисобланади». «Садақатул жория» – киши вафотидан кейин

ҳам савоб ёзилиб турувчи амалларидан бири тирик-лигидан экиб кетган дарахти ҳисобланади. Шу боис ҳам Набий муҳтарам: «Бирортангиз экиш учун қўлингизда бир кучатни ушлаб турган вақтингизда Қиёмат қоим бўлиб қолса-ю, қоим бўлишдан илгарироқ уни экиб олишга кўзингиз етса, албатта экиб қўйинг», дедилар. Яна Абдуллоҳ ибн Саломга (р.а.) дедилар: «Сен бир кучатни экаётган вақтингда «дажжол чиқиб қолибди», деб эшитсанг ҳам, уни тузатиб экишга ҳаракат қил, чунки ундан кейин ҳам одамлар яшайди».

Аллоҳнинг расули (с.а.в.) бир замон дедиларки:

– Бир тилла садақа юз тилла садақадан утади.

– Бу қандай бўлди? – деб ажабландилар. Жавоб бердилар:

– Бир одамнинг қўп давлати бўлади. Бир четидан минг тилла олиб, уни садақага беради. Бошқа бир одамнинг икки тилласи бўлади, шундан биттасини садақага беради.

Яна дедилар: «Сендан бир нарса тилаганни қуруқ қайтарма. Тирноқ қадар бўлса ҳам, бирон нима бер».

Муҳаммад ибн Усмон ривоят қилдилар. Ҳориса ибн Нуъмоннинг кўзлари кўрмас эди. Шунинг учун намоз ўқийдган ҳужраларидан эшик олдиғача каноп тортиб қўйилган эди. Бирон тиланчи келса, шу канопни ушлаганларича эшиккача бориб садақа берардилар. Фарзандлари: «Отажон, нега ўзингизни бунча овора қиласиз, садақани биз ҳам бериб қўйишимиз мумкин-ку», дейишганда Ҳориса ибн Нуъмон дедилар:

– Набийнинг (с.а.в.) «Кишининг ўз қўли билан **кам-бағалга** садақа бериши уни ёмон ҳолларга тушиб қолишдан сақлайди», дея марҳамат қилганларини эшитганман.

Бир хотин боласи билан кетаётган эди, бўри боласини олиб қочди. Хотин бўрининг орқасидан югураётганда бир гадо тиланди. Хотин сўнгги нонини унга берди. Шунда қочаётган бўри орқасига қайтиб, бола-

ни онасига топширди. Ғойибдан овоз келди: «Бир луқмага – бир луқма!»

Пайғамбаримиз (с.а.в.): «Кишининг ҳаётлик чоғида берган бир дирҳам садақаси ўлаётиб берадиган юз дирҳам садақасидан яхшироқдир», дедилар. Юқорида айтганимиздек, биз битта нонга ҳам етмайдиган арзимас пулни гадога бериб кўнглимизни овутамиз. Ҳолбуки, барча фазилатларда бўлгани каби садақанинг ҳам шартлари мавжуд:

- садақа қилувчининг нияти соф бўлсин;
- садақа чин кўнгилдан, риёсиз берилсин;
- мукофотини йўқотишдан қўрқиб, миннатдан узоқ бўлсин («Садақаларингизни миннат ва азият билан ботил қилмангизлар» («Бақара» сурасидан));
- ҳалол молдан бўлсин;
- сифатсиз бўлмасин (яъни, кийилиб адо бўлаёзган кийим-бош берилмасин);
- энг зарур жойга сарфлансин;
- кўп бўлса ҳам оз саналсин;
- ўзининг яхши кўрган молидан берсин;
- вақт ўтиб кетишдан қўрқиб, шошилиб берсин;
- ўзини бой санаб, олувчини камбағал деб таҳқирламасин...

– эртага ўзига келадиган кун ҳақида кўп фикрласин;

– бойликлари охиратни эслашига халақит берадиган бойлар даврасига кам аралашсин;

– садақа яширин ҳолда қилинсин.

Ийсо алайҳиссалом замонларидан бизгача етиб келган бир ривоят бор:

Шаҳар аҳли кир ювучидан безиб, Ийсо алайҳиссаломга арз қилдилар:

– Эй Ийсо ибн Марям, бу кир ювучи кийимларимизни йиртади ва кўп вақт ушлаб қолади. Уни дуойибад қилинг, Парвардигор уни кийим ювишдан саломат қайтармасин!

Ҳазрат Ийсо уларнинг раъйига қараб, дуойибад қилдилар.

Ўша куни кир ювучи қўйлақларни бўяб келиш учун йўлга чиқди. У ўзи билан учта нон олволган эди. Йўлда бир обидга учради. Умри ибодат билан ўтаётган обид унга деди:

– Менга берадиган нонинг борми? Қўп кунлардан бери очман. Нонингни бермасанг ҳам майли, бир кўрсатсанг бас, ҳидини ҳидласам ҳам майли.

Кир ювувчи ўйлаб ҳам ўтирмай, битта нонни турвасидан олиб, унга узатди. Обид: «Э кир ювувчи, Аллоҳ сенинг гуноҳингни кечирсин, қалбингни покласин», деди. Бу дуодан сўнг кир ювувчи иккинчи нонни ҳам олиб узатди. Обид: «Э кийим ювувчи, Аллоҳ сенинг олдинги ва кейинги гуноҳларингни кечирсин!» деб дуо қилди. Кир ювувчи учинчи нонни ҳам унга берди. Обид: «Э кийим ювувчи, сенга Аллоҳ жаннатдан бир уй бино қилсин», деди.

Кечки пайт кир ювувчининг соғ-омон уйига қайтганини кўрган шаҳар аҳли Ийсо алайҳиссаломга юзланиб, таажжубларини баён қилдилар. Ҳазрати Ийсо кир ювувчини ҳузурларига чақиртирдилар-да, бугун қандай ишлар билан машғул бўлганини сўрадилар. Кир ювувчи уч дона нон воқеасини ҳам айтиб берди. Ийсо алайҳиссалом: «Э кир ювувчи, халтангни очгин, мен ичига бир қарай», дедилар. У киши амрни бажарди. Халта ичида оғзига кишан урилган қоп-қора илон ётарди. Ийсо алайҳиссалом айтдилар: «Э қора илон, сен бу кишига юборилганмидинг?» Илон деди: «Ҳа, лекин, бир йўловчи тоғдан тушиб, ундан таом сўради. Узатилган ҳар бир нонни олаётганда дуо қилди. Унинг ёнида бир фаришта «омийн!» деб турди. Сўнг Аллоҳ бир фариштани юборди, у мени кишан билан юганлаб ташлади». Бу гапни эшитиб, Ийсо алайҳиссалом кир ювувчига дедилар: «Амалингни қайтадан бошла, Аллоҳ таоло садақангни баракотидан гуноҳларингни кечирди».

Умидимиз юлдузлари, мавзуга доир ҳикматларнинг баёнини яна кўп давом эттиришим мумкин эди. Ҳозирги ёшингизда ўрганиб амал қилишингиз учун кифоя қилиб турар, сиз бошқа ҳикмат китоблари билан танишиб, илм олишни давом эттирасиз, деган умидда ҳазрат Навоийдан кичик бир ҳикматни илова қилиш билан бу мавзудаги суҳбатимизни ҳозирча якунлайман: «Қариялар муҳтожликка тушиб қолса, касб-ҳунар қила олмаса ва тилашга тили бормаса, уларга раҳм-шафқат қилишга шошил ва қўлингдан келган эҳсонни қил. Лекин, камбағал йигит кетмон чопа олса, ўтин ташимоқни уддаласа, унга эҳсон қилмоқ – исроф қилмоқдир».

Саховат нима эканини ўрганиш баҳонасида кўп ҳикматлар билан танишганингиз бир фазилат, бу ҳикматларга амал қилиб яшаш эса янада улуғроқ фазилатдир. Сиз ана шу улуғ фазилатлар эгаси бўлишга қодир эканингизга ишонч билдириб, саховатнинг зидди бўлган бахиллик ҳақида ҳам сўз очишни лозим топдим.

Заҳарли тикан

Бахиллик – бир заҳарли тикандир. Агар у кимга ботса, ўлдирмай қўймайди. Бахил бугун топганини асраб қўйса, эртага унинг қабри бугунги рўзгоридек қоронғи бўлади. Бахиллик ва шафқат бир ариқдан сув ича олмайди. Бир вужудда иккиси яшай олмайди.

Дунёга мафтун бўлма ва очкўзлик қилмагинки, тириклик мавсуми жуда қисқадир...

Яҳёга (алайҳиссалом) шайтон алайҳилаъна рўпара бўлганда «Сен кимдан қўрқасан-у, кимдан қўрқмайсан?», деб сўрадилар. Шунда иблис жавоб берди: «Мен сахий фосиқдан қўрқаман, бахил зоҳиддан қўрқмайман».

Шайтон нечун шундай деди? Ўйлаб кўрайлик.

Ёғоч теша билан йўнилса – теша пайраҳани фақат ўз томонига тўплайди. Рандаланса – ранда қиринди-

ларнинг барчасини ташқарига чиқариб юборади. Ар-
раланса – арра ҳар икки томонга қипиқ тўкади. Тур-
мушда киши теша каби бахил бўлиб, фақат ўз ман-
фаатини ўйламай, бошқаларга ёрдам беришни ўйла-
ши керак. Агар бор-йўғини бошқаларга сарф қилиб,
натижада ўзи муҳтожликда қолса, ранда ишини қил-
ган бўлади. Энг яхшиси – арра каби иш тутмоқлик-
дир. Ўзига ҳам бўлсин, бошқаларга ҳам нафи тегсин.

Одамлар табиати тўрт хил бўлади: лаин (лаънатлан-
ган) одам ўзи ҳам емайди, бошқаларга ҳам едирмай-
ди. Бахил ўзи ейди, бошқаларга ҳеч нарса бермайди.
Сахий ўзи ҳам ейди, бошқа кишиларга ҳам едиради.
Карим (марҳаматли, олижаноб) ўзи емай, бошқалар-
га едиради.

Пасткаш ва қурумсоқ кишилардан дўстлик, ошна-
ликни орзу қилиш, тошюрак ҳамда қаттиқ кўнгилли
одамлардан марҳамат ва шафқат кутиш – қуриб қол-
ган дарахтдан мева кутишга ўхшайди. Қоронғу кеча-
дан қуёш нурини талаб қилиш – девоналикни англа-
тади.

*Кутма дардингга даво пасткаш, қурумсоқ кимсадан,
Ким чаён ниши билан олғай оёқлардан тикан?*

Бир хасис бойга дедилар:

– Хасислик ҳам эви билан-да, бир танга учун юз ду-
маламасанг нима қиларди?

– Нега энди мен бир кун, бир ҳафта, бир ой, бир
йил, бир умрга етадиган молимдан воз кечишим ке-
рак экан?

– Бу нима деганинг?

– Агар бир тангани нонга берсам, бир кунга етади.
Ҳаммомчига берсам, бир ҳафтага етади, кир ювувчи-
га берсам – бир ойга, супургига берсам – бир йилга,
мих сотиб олиб деворга қоқсам – бир умрга етади.
Шунча кунимга ярайдиган нарсани нега энди асра-
мас эканман?

Бошқа бир бахил ўлар олдида болаларига васият қилди:

– Эй болажонларим! Мол-дунё орттириш, бирим икки бўлиши учун не-не заҳматлар чекдим. Қанчадан-қанча узоқ сафарларда бўлиб, жуда кўп йўл азобларини тортдим. Энди сизлар буни эҳтиёт қилинглар. Биров: «Дадаларингни тушимда кўрдим, қийма билан ҳолвага ҳаваси келибди», деса, унинг алдовига зинҳор учманглар. Биринчидан, мен ундай гапни айтмайман. Иккинчидан, ўлик ҳеч нарса емайди. Агар менинг ўзим тушларингга кириб, шу илтимосни қилсам ҳам, ҳеч қандай илтифот кўрсатманглар. Чунки туш деган нарса пала-партиш бўлади. Ундан кейин тирик-лигимда емаган нарсамни ўлганимда ҳавас қилмайман.

Азизлар, бу сизларга латифадай туюлиб, кулимсирагандирсиз. На илож, бахилнинг кўп қилиғига ачиниш билан кулиб қўямиз. Бир бахилнинг ўғли хаста эди, «хатми қуръон қилдир, ё бир қўйни назр қил», деб маслаҳат бердилар. У ўйлай-ўйлай бир қарорга келди: «Хатми қуръон қилганим аълодур, чунки қўйларим яйловда...» Бунга ҳам куламизми? Биз куламиз. Аммо шайх Саъдий ҳазратлари бошқача муносабатда бўлганлар:

*Даригоки, тоатга ўймоқ бўюн,
Бахил олдида яхши бўлмуш ўюн.
Эшакдек чекар юкни бир фалс учун,
Юз алҳамд ўқур бир десанг, тортиб ун.*

Ҳаётда ким иллат билан яшаган бўлса, ўлимга ҳам шу иллати билан юзма-юз бўлади.

Бир хасис киши нодонлик билан олтин-кумуш йиғишга муккасидан кетган эди. Ҳотам Той саховат ва қарам кўрсатишда қанча ном қозонган бўлса, хасис киши динор ва дирҳам йиғишда ундан машхурроқ эди. Бу хасис ва пасткаш киши кўп машаққат чекиб,

битта-битталаб олтин йиғар эди. Катта хазина тўплагач, уларни ерга қўмди. Бу очқўз яна шунга тенг келадиган бойликни тўнига гир айлантириб тикиб олган эди. Яширган беҳисоб олтинлари ўша шум ҳирсли кишининг қўзига ҳатто кундуз кунлари ҳам осмонда ярақлаган юлдузлар каби кўринар эди. У ўзича, танимга қувват, танимга қувватгина эмас, балки жонимга сиҳат ҳам ана шу олтинларим туфайли, деб ўйларди. Иттифоқо, бир куни у савдо-сотик қилиш учун дарё соҳилига келди. У ерда савдо қилган молидан тушган ҳаром пулларга таом олиб еди. Шундан сўнг, қўлини ювмоқчи бўлиб дарёга энгашди. Шунда тўнига тикилган олтинлар оғирлик қилиб, уни сувга тортиб кетди. Хасис киши ўзининг ёмон феъли туфайли сувга чўка бошлади. У сувдан чиқмоқчи бўлиб, изтироб билан чунон талпинар, биров қутқарар, деган умидда бақириб-чақирар эди. Одамлар ёрдамга етиб келгунларига қадар у дарё тубига чўкиб бўлди. Чунки унинг олтиндан бўлган лангари беҳад оғир эдики, шу сабабли у сув тубида садаф ичидаги гавҳардек мангу тик туриб қолди.

Унинг жонига офат етказган нарса, албатта, ўзи йиққан сийму зар эди. Инсоф эгаси бундай жирканч ишлардан қўлини тортмоғи керак. Уларга мутлақо майл кўрсатмаслиги шарт. Чунки бу фано денгизи – дунё доимо даҳшатли тўлқин ичидадир.

Ривоятдаги рамзларга кўпроқ диққат қилайлик: қатига тилла тикилган тўн – хасислик оқибатида тўпланган гуноҳлардир. Тўн ўзига хос гуноҳлар лангарига айланди ва гуноҳкорни ҳалокат дарёсига чўктирди.

Кўфа шаҳрида хасислиги туфайли тилларда дoston бўлган бир бой бор эди. Бир киши унга: «Басрада молдунёси беҳисоб бир бой бор, аммо хасисликда сен унга шогирд ҳам бўлолмайсан», деди. Бу таъриф кўфалик хасиснинг иззат-нафсига тегиб, уни кўриш иштиёқида Басрага йўл олди. Басралик хасис уни очик чехра билан кутиб олди-да: «Сиз бафуржа дам олиб ўтира

туринг, мен бозорга тушиб чиқай-да, кейин сизни меҳмон қилай», деди. Новвойга бориб: «Яхши нонинг борми?», деб сўради.

– Бугун шунақанги мазали нон ёпдим-ки, мол ёғидан қолишмайди, – деди новвой мақтаниб.

«Молнинг ёғи нондан мазалироқ бўлса, ёғ ола қоламан», деб ўйлади хасис. Баққолга бориб: «Аъло мойинг борми?» деб сўради. Баққол:

– Шунақанги бир ажойиб мол ёғи олдимки, кўрсанг, худди зайтун ёғи дейсан, – деб мақтанди.

«Зайтун ёғи яхши бўлса, қиммат мол ёғини олишим ақлданми?» – деб ўйлади хасис. Сўнг ёғфурушнинг дўконига ўтиб: «Зайтун ёғинг борми?», деб сўради.

– Шундай бир зайтун ёғим борки, тиниқликда сувдан қолишмайди, – деб мақтанди ёғфуруш.

«Сув зайтун ёғидан афзалроқ бўлса, пулни бекорга сарф қилишим ақлданми? Уйда икки хумни сувга тўлдириб қўйибман-ку?», деган фикрда изига қайтди-да, бир косани сувга тўлдириб, меҳмонга узатди:

– Э биродар, шу сувдан ўтадиган лаззатли таом йўқ экан, – деб, фикрининг исботи учун новвой, баққол, ёғфурушларнинг гапларини бир-бир айтиб берди.

Ана шундан сўнг кўфалик хасис унга тан бериб, «сен дунёдаги барча хасисларга устоз бўлишга арзир экансан», деган экан.

Бахилликнинг нечоғлик гуноҳ эканидан беҳабар бу нодонлар тириклик чоғларида керилиб юраверадилар. Буларнинг тақдирини Бедил ҳазратлари ажиб тарзда сатрларга тизганлар:

*Мумсик бой олдида ўлим нақд бўлди,
Заридан бир табиб сиқими тўлди.
Олтини сарф бўлиб кетганидан бой,
Сиҳат топган чоғда қайтадан ўлди.*

Кишини таажжубга соладигани ҳам шу: баъзи бировлар ўзларига сарф қилса ҳам юрак ўйноғи бўлиб

қолади. Бахил – қўлидан келган яхшиликни вақтида қилмаган, кўрбахил эса ўзи яхшилик қилмагани устига бошқанинг ҳам бировга яхшилик қилмоғини истамайдиган кимса экан. Ўзига ўзи яхшилик истамагани нима деб атаймиз, шундай нокасларга ҳам боп бир таърифни биргалашиб топсакмикин?

Бир фозил турмушда қийналиб, бахил бойнинг ҳузурига боришга мажбур бўлди.

– Сиз муҳтож кишиларга ёрдам қилиш учун молу дунёингиздан бир қисмини ажратганингизни эшитдим. Мен ёрдамга муҳтож одамман, шунинг учун ёрдам сўраб ҳузурингизга келдим, – деган эди, бахил бой ёрдам бермасликка баҳона қидириб:

– Мен фақат кўр одамларга ёрдам қилмоқчиман, – деди.

Олим унинг мақсадини англади-ю, ўрнидан турди:

– Ҳақиқий кўр одам менман. Агар кўр бўлмасам эди, сиздек бахилдан ёрдам сўраб келармидим.

Олим кетди. Бахил пушаймон бўлиб, унинг изидан хизматчисини юборди. Олим унинг бир чақасини ҳам олмади. Байт:

*Кишиким йўқ эрур меҳру вафоси,
Агар хуришд эрур андин не ҳосил?*

«Хасис табиатли одамнинг дўсти тиланчи ва нокасдир, – деб ёзганлар ҳазрати Навоий. – Разолат уларнинг феъл-атвориға мосдир. Улар муносабатига камситишлик ва енгилтаклик хосдир. Ҳар кимда бу сифатлар мавжуд бўлса, бундай одамни халқ ёмон кўради. Ана шу туфайли нокаслик, разиллик ривожланади, одамгарчилик ва инсонийлик эса завола топади. Булар ор-номус уйини куйдирувчи бир ўтдир; иззат-ҳурмат хирмонини совирувчи ва улғворлик шамини ўчирувчи бир елдир. Тамагирнинг бирор нима олишга ўчилиги, худди еб-тўймаснинг таомга очкўзлигига ўхшайди. У бири тубанлар ҳаракати бўлса, бу бири ҳай-

вонлар одати. Қаноат шундай бир жавҳарким, элни бу икки балодан халос қилади ва халқни бундай офатдан қутқаради. Тамагирлик ва нокаслик шундай ёмон феълики, булар гуё икки ёқимсиз эгизакдир. Униси бундан ёмон – буниси ундан ёмон; иккаласи ёмондан ёмон. Буларнинг бири нокас ва бирининг иқболи паст; иккаласининг моҳияти бирдир».

Бир бахил киши қўлига тушган тангани ўз олдига қўйиб бундай дер экан:

– Эй танга! Сен кўп ерларни кўрдинг, кўп чўнтакларни йиртдинг. Бир неча нокасларни бадавлат қилдинг ва бир неча давлатмандларни ер билан яксон қилдинг. Мана энди шундай манзилга келдингки, ҳатто офтоб шуъласи ҳам сенга соя сола олмайди. Кел, энди сен менинг чўнтагимда ором ол! Зероки, бундан буён бу ердан ўзга ерга бормагайсан!

Ҳасисликда бу бахилга ҳам дарс бера оладиган бошқа бир қурумсоқ масжидга намоз ўқигани келди. Намознинг суннاتини ўқигач, «уйдаги чироқни ўчирганимидим ё ўчирмаганимидим?», деб ўйланиб қолди. Ҳамма туриб, фарз намозини ўқишга сафланаётганда у уйига шошилди. Етиб бориб, эшикни тақиллатди. Хизматчи ичкаридан туриб «Ким у?» деб, овоз берганда қурумсоқ:

– Тўхта, эшикни очма! Хонамдаги чироқ ёниқ қолган бўлса, ўчириб қўй, мойи тугаб қолмасин тагин, – деди. Хизматчи ажабланиб сўради:

– Хўжайин чироқни ўчириш кераклигини англадим. Лекин «эшикни очма», деганингизга тушунмадим?

– Эшикни очсанг, ошиқ-машуғи едирилади-ку, аҳмоқ! – деди қурумсоқ.

– Қойилман, хўжайин, шунга ақлим етмабди. Лекин масжиддан уйга келгунингизча кавушингиз едирилишини сиз ҳам ўйламабсиз-да?

– Ҳаммани ўзингга ўхшаган аҳмоқ деб ўйлайсанми? Мен кавушимни эскитиб қўярканманми! Кавушимни ечиб, қўлатиққа қисиб, ялангоёқ келдим.

*Сахий дема, саховатиға
Бирор талаб қўйса бир одам.
Сахийликмас бу, очкўз – бахиллик,
Бунда йўқдир шараф ва карам.*

«Бахил», «хасис», «қурумсоқ», «паст», «пасткаш», «но-кас» каби сўзларни деярли ҳар куни эшитамиз. «Хасис таъб»ни ҳам эшитиб қоларсиз, бу «пасткаш табиатли» деган маънони англатади. Санаган сўзларимнинг барчаси бир маънони – «хайрсиз киши», яъни бировга яхшилиқ қилмайдиган одамни англатади. Бундайларга сифат бера туриб, баъзан «қишда қор сўрасанг ҳам бермайди», деб қўямиз. «Хасис» сўзи «хассос» шаклида ҳам келиб, ижобий маънода ҳам қўлланилади. Масалан, «хассос шоир» дейилганда сўзга хасислик қилувчи, сўз дурларини танлаб-танлаб сатрларга терувчи ижодкор назарда тутилади. Хасисликнинг яна бир ижобий маъноси вақтга нисбатан айтилади. Вақтини беҳуда сарф қилмайдиган одамни яхши маънода хасис десак бўлади. Лекин сўз купроқ салбий маънода ишлатилгани учун бу ўринларда тилга олиш расм бўлмаган.

«Сахий» деб танилган қанча кишилар бор, борида ажраб қолишдан қўрқиб ёки бошқа монеликлар сабабли молини сарфлайди. Ёки юз минглик молини асраш умидида бир мирилик эҳсон қилиб, «сахий»лигини намоён этади. Дунёда қанча бахиллар бор – молини бекорга ёки риё учун сарфлайди. Қуръони каримда Раббимиз амрларни баён этиш баробаринда ибратли ривоятларни ҳам мисол сифатида келтиради. Шундай ибратлардан бирини «Қалам» сурасида ўқиймиз. Муҳтарам уламолар тафсири асосида оятларнинг мазмуни билан танишайлик.

Яманнинг Сана шаҳри яқинида бир кишининг узум, хурмо боғи ва турли экинларга тўла ери бор эди. Ҳосилларни йиғиштириш пайтида бу киши фақирларга саховат қилиб, ушур – ўндан бирини берарди. Бу киши

вафот этганидан кейин ўғилларининг бахилликлари тутиб: «Оиламиз катта, мол-мулкимиз эса оз. Шунинг учун ҳам энди фақирларга улуш бериб ўтирмайлик», деб тонгда одамлар келиб қолмасдан олдин ҳосилни йиғиштириб олишга қарор қилишди. «Боққа тезроқ борайлик, фақирлардан биронтаси келиб, аҳдимизни билиб қолмасин», деб бир-бирларига бузуқ тавсияда бўлдилар. Улар «ҳаммасини териб оламиз», дедилар, «камбағалларнинг ҳақини ажратиб қўямиз», демадилар. Аллоҳ таоло бандаларини икки хил йўл билан си-наб кўради: баъзида синов мусибат етказиш йўли билан бўлса, баъзида нозу неъматни беҳисоб бериш билан бўлади. Ривоятдаги боғ меросхўрларига Аллоҳ таоло катта неъмат берган эди. Улар шукр қилиб, оталари қилган ишни давом эттириш ўрнига, бечораларнинг ризқини қирқишга уриндилар. Фурурга кетдилар. Ниятлари бузилгани учун Аллоҳ таоло уларга жазони ҳаяллатмади. Кечаси боққа офат келиб, ҳамма мевалар нобуд бўлди. Бева-бечораларни маҳрум қилмоқчи бўлганларнинг ўзлари ризқдан маҳрум бўлишди. Боғларига етиб келганларида эса, харобага айланган қуруқ ерни кўриб, тонг қоронғусида адашиб, бошқа ерга келиб қолдикмикин, деб ўйлашди. Ниҳоят, улар бошларига ўзлари офат чақирганларини англаб, надоматлар чекишди. Аммо, афсусдан не фойда... Аллоҳ таоло мазкур ояти каримада бу дунёда бева-бечора, мискин-муҳтожларнинг ризқини узганларгина эмас, ҳатто уларнинг насибаларини қирқмоқ ниятидагилар ҳам тирикликларида боғ меросхўрларига аталган офат азобини кўришларини баён қилади. Халқимиздаги «Бахилнинг боғи кўкармас», деган мақол балки шу ривоят таъсирида юзага келгандир?

Расулulloҳ (с.а.в.) дедилар: «Қиёматда тарозига қўйиладиган нарсаларнинг энг аввалгиси гўзал хулқ ва саховатдир. Аллоҳ таоло иймонни яратди. Шунда иймон: «Эй Аллоҳим, мени қувватлантир», деди. Аллоҳ таоло уни **гўзал хулқ** ва **саховат** билан қувватлантир-

ди. Аллоҳ таоло **куфрни** яратди. Шунда куфр: «Э Аллоҳ, мени қувватлантир», деди. Аллоҳ таоло уни **бахиллик** ва **ёмон худқ** билан қувватлантирди». «Аллоҳ таоло йўлида қилинган ғазот вақтида кўтарилган чанг билан дўзахнинг тутуни ҳеч бир банданинг ичида жам бўлмайди ва ўтакетган бахиллик билан иймон ҳам бир банданинг кўнглида жам бўла олмайди». Ғазот пайтида кўтарилган чанг жангчиларга таъсир қилмаганидек, дўзах тутуни ҳам уларга даф қилолмайди. Шунга ўхшаш сахийлик ва бахиллик бир ахлоқда муштарак бўла олмаслигини Аллоҳнинг расули (с.а.в.) тушунтиряптилар. Умматларни огоҳлантириб, яна дедилар: «Бахилликдан тийилинг, зеро, бахиллик сиздан олдингиларни ҳалок этган ва уларни қон тўкишга, ҳаромларни ҳалол деб билишга етаклаган». «Ўта бахиллик ва молмулкка ҳирс қўйишдан сақланинг. Чунки бахиллик сиздан илгари ўтган кишиларни ҳалок қилган. Шу бахилликлари туфайли улар бир-бирларининг қонини тўккан ва қариндошликни узиб қўйишган. Бировга зулм қилиш Қиёмат куни золимни қоронғуликка туширади». «Бу уммат аввалининг салоҳияти зуҳд ва ишонч биландир, унинг охирини эса бахиллик ва ҳалпарастлик ҳалок қилади».

Бугунги кунда нефт-газ савдоси мамлакатлар бойлигини белгилаётгани маълум. Бекорга «қора олтин» деб шарафламайдилар. Шу бойликни деб урушлар-у, фитналар юз бераётгани ҳам сир эмас. Қадимда «нафт» деб аталган бу суюқлик эвазига бойиганлар кўп бўлган. Шулардан бири нафт сотиб олаётганида хизматкорига бармоғини тарозига теккизиб туришни тайинларди. Шу билан озгина бўлса-да, фойда олишни кўзларкан-да. Бундан ранжиган иймонли хизматкори бир куни унга деди:

– Хўжайин, бу ишимиз бировнинг ризқига хиёнат-ку! Бу йўл билан орттирилган мол ҳаром бўлади, ҳаммаси бир йўла йўқ бўлган онда афсус фойда бермайди.

– Эй нодон, озгина нарсанинг ҳам баҳридан ўтмаслик керак. «Қатра-қатра йиғилиб кўл бўлур», деган мақолни эшитмаганмисан?

– «Қисимлаб олсанг, ҳовучлаб тўкасан», деган нақа ҳам бор-да, хўжайин. Ҳаром йўл билан топилган мол бир куни денгизда оққандек оқиб кетади.

– Мен молимни денгизга олиб бормаيمان, денгиз ҳам менинг уйимга келмайди. Беҳуда гапларни гапириб, бошимни оғритмагин-у, айтганимни бажар!

Бу воқеадан сўнг маълум муддат ўтди. Хасис бой бошқа мамлакатда нафтнинг баҳоси уч-тўрт баравар ошганини эшитиб қолиб, денгиз сафарига отланди. Мингта мешга нафт жойлаб, кемага ўтирди. Алқисса, кема денгизнинг ўртасига етганда довул кўтарилди. Кема билан бирга бойнинг ҳам кўнгли тугёнга келди. Дарға: «Эй бой, ҳамма нарсадан жон азизроқ. Агар уйга соғ-омон қайтай десанг, кемани енгиллатишимиз керак», деди.

Бой қўрққанидан барча мешларини ўзи денгизга ташлади. Кема юкдан енгиллашгач, чўкиш хавфи камайди. Бироздан сўнг довул ҳам тинди. Уйга қайтган бой денгизга улоқтирилган бойликларини эслаб оҳ-фарёд чекди, ўз бошига ўзи муштлади...

Маҳмуд Қошғарий: «Қиз киши сави йўриғли бўлмас, хасис кишининг донғи чиқмас», деганлар. Бахилга қийин. Чунки бахил молини асраш учун қаттиқ руҳий азоб чекади. Ўзига ўзи раво кўрган бу азобдан қутулиш чорасини кўрмайди. Айниқса, бойга қийинки, бу хусусда ҳазрат Али (р.а.): «Бойнинг хасис бўлиши – унга берилган жазодир», деганлар. Ҳикмат аҳли дедикки, киши ўз молидан қанча фойдаланса – **ўзиники**, қанча асраса – **ўзганикидир**. Захмат билан топганингни ўзидан аямаган, дўстлар билан меҳнат қилиб топганини душманлар учун асрамаган киши донодир. Бахилнинг омонат асраши ҳам, сахийдан хиёнат кутиш ҳам ажабланарлидир.

Бахилларнинг оқибат ҳалокати ҳақида айтилди. Ҳалокат ўлимдан иборат бўлганида улар осон қутулган бўлардилар. Уларнинг ҳалокати балки бу ҳикоятда акс этгандир.

Бир бой эр-хотин қовурилган товук гўштини роҳатланиб еб ўтирар эди. Тиланчининг овози келди. Бой тиланчини қувиб юборди. Орадан кўп ўтмай, унинг иши юришмай, бор будидан ажралди. Уйда ейишга нон ҳам қолмагач, хотинини талоқ қилди. Хотин бошқа киши билан турмуш қурди. Бир куни эри билан қовурилган товук гўшти еб ўтирган эди, тиланчининг овози келди. Эри иккита нон орасига товук гўшtidан қўйиб, «олиб чиқиб бер», деб хотинига тутқазди. Хотини чикди-ю, таомни бериб, изига йиғлаб қайтди. Эри сабабини сўраган эди: «Тиланчи аввалги эрим экан», деб куйинди. Шунда эри: «Шу биринчи эринг билан овқатланиб ўтирганингда тиланиб келган гадо мен эдим. Эринг бахиллиги учун бу мукофотни ўзи тилаб олди», деди.

Бағдод бойларидан бирининг иши орқага кетиб қашшоқлашиб қолди. Тижоратини йўлга қўйиш мақсадида у Басрага келди. Иши юришмай, баттар қийналди. Лекин оч-наҳор юрса ҳам, аҳволини бировга баён қилишга уялди. Ниҳоят, бағдодлик дўстига хат ёзиб, ёрдам сўрашга қарор қилди. Бир баққолнинг дўконига кирди-да, пичоғини гаровга қўйиб, қоғоз ва қалам сўради. Баққол унинг ҳаёти билан қизиқди. Йигит аҳволини маълум қилгач, баққол: «Бирор кишининг хизматига кирсанг, машаққатларингдан қутулган бўлардинг», деди. Йигит: «Бирор киши хизматига олса, мен унинг мушкулларини осон қилардим», деди.

– Бу шаҳарда Абу Собир деган давлатманд бор. Бойлиги беҳисоб, аммо жуда ҳам бахил. Мендан хизматчиликка бир киши тавсия этишни сўраган эди. Даромади ва харажатларини ёзиб, барча икир-чикир ишларида унга ақлли ёрдамчи керак. Кўпчилик ишга

ёлланияпти-ю, бахиллигига чидолмай кетиб қоляпти. Хизмат ҳақини ҳам жуда оз тўлайди-да.

Йигит: «Нимаики берса, розиман», деб хизматга ёлланди. Абу Собир унга бир ойда ўн кумуш дирам тўлайдиган бўлди. Йигит ишга киришиб, хўжайиннинг кирым-чиқимини дафтарга ёзиб бораверди. Шу зайлда олти ой хизмат қилди. Бу муддат мобайнида унинг оила аъзоларини ҳам кўрмади. Уй ичкарасида аҳвол қандайлигини ҳам билмади. Уйга келганида, қачон бўлмасин, ямоқ тўнли йигитча чиқиб келарди. Бир куни у Абу Собирдан: «Бу бола кимингиз бўлади?», деб сўради.

– Ўғлим бўлади, мен исроф бўлмасин, деб унга янги кийим-бош олиб бермайман, – деди бой.

Йигит ўзича: «Бадбахтлик бундан ортиқча бўлмаса керак. Зеро, ўз ўғлига фойдаси тегмаган одамнинг бошқалар учун қандай нафи тегсин!», деб ўйлади-да, хизматдан бўшашга қарор қилди. Ўша кечаси тушида бир мўсафид: «Сен Абу Собирнинг хизматида кетмай тур, чунки ундан сенга кўп фойдалар вужудга келгусидир», деди. Шундан сўнг у яна қурумсоқ бой хизматида қолди. Бир куни бойнинг уйига бориб, касал ётганидан хабар топди. Бой беш-олти кун кўринмагач, яна уйига борди. Уни ичкарига таклиф қилишди. Уй катта, аммо унда на гилам, на намат бор эди. Ўртага бўйра солиниб, устида бой ётарди. Йигит ҳолаҳвол сўрагач:

– Э хожа, кўнглимда сизга пиширилган калла гўшти-ни инъом қилиш орзуйим бор эди, таклифимни қабул қилсангиз, мени қувонтирардингиз, – деди-да, изига қайтиб, бозорга борди. Бир дирамга қўзининг калласи билан тўртта нон сотиб олиб хожасига тортиқ қилди. Ўша куни у Абу Собирнинг олтинларини ҳисоблаб чиққан эди. Ўн саккиз минг динор қизил олтин нақдинаси ва яна одамлар қўлида шунча миқдордаги насияси ҳам бор эди. Орадан ҳафта ўтиб, Абу Собир касал-

дан турди ва йигитнинг марҳамати учун ташаккур айтди.

– Мен ўша калла гўшtidан шифо топдим, – деди у.
– Биринчи кун калланинг кўзларини едим. Иккинчи кун гўшtlарини, учинчи кун тилини, тўртинчи кун кулоқларини ва бешинчи кун миясини едим. Бош мия косасини туздон қилдим. Калла суякларидан ёғлоғи ясадим.

Йигит унга тил учида офарин деди. Аммо ичида: «Бу бадбахт шунча олтинлари бўлатуриб, бир калла гўштини беш кун давомида тамадди қилиб, яна суякларидан асбоблар ясабди-я!», деб ўйлаб, ундан нафратланди.

Орадан кўп ўтмай қурумсоқ бой вафот этди. Унинг молидан йигитга минг олтин фойда тегди. У Бағдодга қайтиб, ишларини яна жонлантириб юборди. Уч-тўрт йилдан кейин бир юмуш билан Басрага борди. Ўша кун Абу Собирнинг ўғли зиёфат бераётган экан. Борди. Дастурхон усти турли-туман таомлар ва мевалар билан ҳаддан зиёд безатилган эди. Анвойи таомлардан бири – калла гўштининг ўзидан юзларчаси қўйилганди...

Масал. Овчи овга чиқиб оҳуни отди. Орқалаб, уйига кетаётганида унга ёввойи тўнғиз ҳужум қилди. Овчи унга бир ўқ узишга улгурди. Кейингисини отаман, деганда ярадор тўнғиз унинг қорнини ёриб ташлади ва ўзи ҳам ўлди. Шу вақтда оч бўри келиб қарасаки, бир одам, бир тўнғиз ва бир оху ўлиб ётибди. У омади келганидан қувонди, аммо очкўзлиги тутиб, аввал қай бирини еб адо қилишни билмай гангиди. Ўйлай-ўйлай ўзига ўзи: «Бу таомларни емай, эҳтиёт қилиб сақлаб қўйиш керак. Бу яхши гўшtlарни яширсам, бирор кунимга ярайди», деб бутунча камоннинг тиркиши билан кифояланмоқчи бўлди. Камонни тортиб турган тиркишни ғажий бошлагач, камон очилиб кетиб, бир учи бўрининг бўғзига санчилди...

Азиз **умидимиз юлдузлари**, бу ва бу каби ҳикоятлар кўп замонлар давомида одамларга ибрат мактаби бўлиб келган. Нечун сизга ибрат бўлмасин? Бахиллик нафсингизга эга чиқиш учун ғимирлаб қолса, шу ибратларни эсланг, зора иймонингизга қувват бўлса!

Одамлар бахилликка оид ояти карималарни, шарафли ҳадисларни, ибратли ҳикоятларни билмаганлари учун бу иллатга чалиниб қолишган деб ўйлайсизми? Бахилликнинг гуноҳ амаллардан эканини барча бахиллар озми-кўпми даражада билишади. Лекин билмагандай кўзларини юмиб юраверишади. Олимлар орасида бахиллар йўқми? Уларга нима деймиз? Пулларга хасислик қилсалар, кечириш мумкиндир, аммо тўплаган илмларини ёшларга беришни истамайдиганлар-чи? «Фосиқ олим – ўзига золим донишманддир, давлатманд бахил – ўз зиёнини кўзловчи нодондир, – дейдилар ҳазрат Навоий. – Бу икки тоифа – умрни бе-корга ўтказади ва гўрга ҳасрату армон олиб кетади. Ахир буларнинг бири – илм ўрганиш учун қанча машаққат тортди, лекин илмига амал қилмади; иккинчиси – мол-дунёни йиғиш учун кўп овора бўлди-ю, нимага сарфлашни билмади.

*Олимеким, илми эрди беамал,
Ё ганийким, молига бухл эрди ёр.
Ўлдилар юз ҳасрату армон била,
Элга бўлди ишларидин эътибор.*

Мавзунини ўзгачароқ йўсинда давом эттиришдан аввал яна бир ҳикматга диққатингизни тортаман: «Икки киши ўлуб, адам сарманзилига озим бўлуб, иккаласи ҳам кўб-кўб ҳасрат ва надоматни олиб кетдилар. Аларнинг бириси улдурким, моли ҳаддин афзун кўб бўлуб, ондин емади ва яна бириси улдурким, билиб амал қилмади. Байт:

*Кўрса ҳар ким бахил фозилни,
Айбини олам ичра айлар аён.
Минг гунаҳ гар каримда бўлса,
Карами барчасин қилур пинҳон.*

Бир ҳовлида яшаётган ака-укаларни алоҳида-алоҳида зиёрат қилмай, бир борганда барчаларининг кўнгилларини олиш афзалроқ. Гарчи, ўхшатишимиз кўполроқ туюлса-да, бир кулбага жойлашиб яшайдиган иллатлар ҳақида айри-айри суҳбат қилмай, шу мавзу доирасида гаплашиб қўя қоламиз. Бу ўринда «тама», «ҳирс», «очкўзлик», «худбинлик»ни назарда тутяпман. Буларнинг ҳар бири ўз-ўзича мустақил иллат бўлса-да, бир оилага жамланиб яшайди. Бири бор жойда иккинчиси ҳам тиржайиб тураверади. Буларни балки кўп бошли аждаҳога ўхшатиш тўғрироқдир? У ҳолда аждаҳони ўлдириш учун барча бошларни кесиб ташлаш керак.

Ҳар балонинг боши тамадир, дейдилар. Қуш донга тама қилмасайди, тузоққа илинмасди. Одам очкўзлик камарини белига боғламаса, иззатининг либоси хорлик палосига алмашинмасди. Тама тоши кишиларнинг эътибор тарозисини енгил қилади.

Ҳар кишининг бахт-саодати унинг тамаларига боғлиқ. Энг кўп тама қилувчи – бахти энг оз одамдир.

Баён қилинаётган жумланинг мақсадига қараб «тама» сўзи ҳирсни, очкўзликни, тиланчиликни, ҳатто умидни ҳам ифода этиши мумкин. Масалан, «тамаи хом», дейилганда «ушалмайдиган орзу, хом умид», «тама қил» дейилса, «кутгин, умид қилгин» назарда тутилади. «Жаҳонга чу йўқтур бақо, эй кўнгул, тама қилма андин вафо, эй кўнгил», дейилганда «Бу дунё абадий эмас, шундай экан, ундан вафо кутмагин», дейилмоқчи.

*Тенгридин раҳм агар тама қилсанг,
Аввал ўлмоқ керак сен элга раҳим.*

Ҳазрат Навоий бу байтда «Агар Аллоҳ таолонинг раҳмига умид қилаётган бўлсанг, аввал элга ўзинг раҳм-шафқатли бўл», демоқчилар. Гапда «тамакор» сўзи учраса, умидвор одам назарда тутилган бўлади. Бизнинг бугунги ҳаётимизда кўпроқ «тамагир» сўзи учрайди ва бу тиланувчи суллаҳ маъносини берувчи иллатни англатади. «Тама» сўзини ҳам биз кўпроқ салбий маънода, иллатни англатувчи атама сифатида қўлаймиз. «Биродар, мен сизникига бир тама билан келдим», деганга ўхшаш гапларни деярли эшитмаймиз, «умид билан келдим», дейилишини биламиз.

*Кел, э озода, бўл ҳиммат билан, ёр,
Тама зиндонига бўлма гирифтор.*

Ҳазрат Сўфи Оллоҳёр демоқчиларки, э пок инсон, кел энди, сен ҳамиша ҳимматинг билан бўл. Зинҳор тама зиндонига гирифтор бўлмагин. «Тама қандай бўлади?», десанг, эшит: агар биров тижорат қилиб ёки экин экиб, фойда олишни умид қилса, бунга «тама қилиш» дейилмайди. Аммо ўзини халқ орасида олиму ёки сўфий кўрсатиб, бироқ, унинг олимлиги холисаллоҳ бўлмай, балки «халқ менга назру ниёз, эҳсону ҳадя берсин», деб қилган ишидир. Тама қилиш ана шудир. Демак, бу ҳаромнинг ўзгинасидир.

*Берарга бўлмаса дунё ишидин,
Ул истиғно тама қилма кишидин.*

Дейилмоқчики, агар халққа берадиган молу дунёнг бўлмаса, яъни нақадар фақир бўлсанг-да, ҳолингни бировга билдирма ва бирор нарса тама қилма.

*Ола бўлган ола юргандин ортиқ,
Кўмулган телмириб тургандин ортиқ.*

Байтдан бу маънони оламиз: эски кийим билан турмоқ тама билан мол олиб юрмоқдан афзалдир. Ўлиб туфроққа кумилиш одамларнинг қўлига термилиб, тама қилмоқдан ортиқдир.

*Тамалик сийладин беҳдур сийланган,
Тилангандин эрур ортиқ – тиланган.*

Дейилмоқчики, тама билан бир сурув қўй олгандан кўра, елкага мушт урганлари афзалдир. Тиланчи бўлиб юргандан эски кийимларда тиланиб юрган яхши.

*Эмаклаб кетса, тушса эт била пўст,
Тама қилма кишидин тўша, эй дўст.*

Дейилмоқчики, эмаклаб, тери-ю этинг тушиб не машаққатлар ичида юрган бўлсанг-да, одамлардан гарчи бир луқма бўлса ҳам тама кутма, э дўст.

Одамларга ҳирс ва тама билан қараш юракка ханжар санчган душманнинг қилмишига ўхшайди. Ҳақнинг неъматини тамагирнинг қўлига тушса, чирийди, иймони бутунларнинг қўлига тушса – кўпаяди. Чунки иймон эгалари саховатпеша бўладилар. Аллоҳ таоло сахийларни сийлайди. Саъдий Шерозий ҳазратлари ёздилар:

*Тамага бўйинсунмаса ҳар киши,
У қул эрмас, озод ўтар турмуши.
Тама жамиятдан чиқаргай сени,
Уни ҳайдагил, у чиқармай сени.*

Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар: «Қиёмат куни келиб, одамлар қабрларидан турган вақтларида тама аҳлининг юзларидаги тери шилиниб тушади ва халқ орасида юзлари хунуклашиб, шармсор бўлишади».

Бировнинг бир кеча-кундузга етарли озиғи бўлса-ю, у яна тамагирлик (ёки тиланчилик) қилса, ҳаромдир.

Афсусларки, мана шу ҳикматга кам аҳамият берувчилар бор.

Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига бир киши келиб сўради: «Ё Расулуллоҳ! Менга бир тавсия беринг, лекин оз ва соз бўлсин». Аллоҳнинг расули (с.а.в.) бундай марҳамат қилдилар: «Инсонларнинг қўлларидаги нарсаларга умид қилманг. Тамадан тийилинг. Зеро, тама айни пайтда фақирлиқдир. Маъзур қўрилган нарсалардан ҳам тийилинг». Ҳазрати шайх Абу Бакр Абу Варроқ Термизий дедиларки: «Тамага «отанг кимдир?» десалар, айтар эканки, «Отам тақдир қилинган ризққа шак келтирмоқликдир».

«Гулистон»даги бир ҳикоятга диққат қилайлик.

– Шоирлардан бири ўғрилар амирининг қошига бориб, анга сано айтди. Амир буюрди: то онинг либосин эғнидан олиб, ўзини ташқари чиқориб қувуб йибордилар. Шоир ҳам яланғоч бўлуб совуқ еб борур эрди, итлар изига тушуб, ҳужум этиб, қопмоқ бошладилар. Ул итларни урмоқ учун тош ахтариб, қўлини ерга урди, ерда муз тўнгмиш эрди. Ожиз бўлуб деди: «Бу нечук ҳаромзода одамларким, итни бўш йибориб, тошни боғламишлар». Ўғриларнинг амири даричадин қараб ўлтуруб эрди, онинг бу сўзин эшитиб кулди ва ҳолига раҳм этиб, деди: «Эй ҳаким, мандин бир нимарса тилагил!» Шоир деди: «Агар тарахҳум қилсанг, ўзумнинг либосимни тиларман». Байт:

*Одам умидвор бўлур халқ молига,
Сандин умид айламон, озор бермагил.*

Амир бу сўздин хушҳол бўлди ва либосига бир пустин ва бир неча тангани қўшуб берди.

Тама билан кечган умр зое кетган вақтдир. Донолар дейишадики, бундай ҳаёт амалсиз ҳаёт бўлиб, охирабда бундай кимсалар ҳасрат аҳлидан бўлурлар. «Тама – хорликка сабаб, – дейдилар ҳазрат Навоий. – Тамагир бой – хор ва тубан. Кимки тама билан бирор

нарсани олиши мумкин бўлса-ю, лекин олмаса, бу тама йўқлиги бўлиб, ҳар қандай саховатдан қолишмайди. Бу хил сахийлар – олижанобу тама аҳли эса – хасису нокаслардир». «Тамагирдан яхшилик кутма, гадойдан чақа тилама».

«Қутадғу билиг»да бу ҳикмат бор: «Тамагир – ёв. Унинг тама дарди тутса, сени «ака» ҳам, «ука» ҳам де-яверар. Тамаси қонмаса-чи? У сендан юз ўтиради. Сени илгари сира ҳам кўрмагандек тутати. Яқинла-ринг тама қилмаса, сендан ғам-қайғулар ҳам йироқ кетади».

Кичкинагина бола кучли бир туянинг бошига нўхта уриб, уни истаган ерга олиб боргани каби, тама ва оч-кўзлик ҳам инсонларнинг бўйнига арқон солиб, улар-ни хоҳлаган жойга судрайди. Асл бойлик – кўзи тўқлик ва қаноатдир. Бахт-саодатнинг негизи ҳам шудир.

Очкўзлик тамагирликдан баттар иллатдир. Бу икки иллат шу қадар қадрдонки, бири бор жойда иккин-чиси ҳам шай туради. Очкўз киши ҳеч қачон рост йўлдан юрмайди, ҳамиша кўнгли бемор бўлади. Ҳирс ва очкўзлик занжирига боғланган бўйин пушаймон-лик тиғи билан кесилади. Очкўзлик фақат таомга нис-батан эмас, бунга ҳам эътибор беришимиз керак.

«Очкўз»ни «очофат» ҳам дейдилар. Диққат қилинг: **оч офат!** Оч ваҳший ҳайвон билан тўқининг ҳолатида фарқ бор. Оч-тўқлиги ваҳшийлик даражасини белги-лайди. Шунга ўхшаш, агар офатни ҳам даражага аж-ратсак, очкўзлик энг ваҳший даражадаги офат экан. Очкўзлик нафснинг севган фарзандидир ва у киши бўйнига қуллик сиртмоғини солади. Худди айғир каби... Тоғ ёнбағридаги ўтлоқда айғир от ёлғиз ўзи ўтлаб юрар эди. Кўм-кўк ўтларнинг энг яхшисини то-лалаб-толалаб ер эди. Қорни тўйгач, кишнаб, ўйноқи-лаб юрарди. Ёнига ҳеч кимни йўлатмас эди. Чарчаса, даланинг ҳар хил хуш исли чечаклар очган текис ерла-рига бориб ағанарди. Иттифоқо, бу ерда бир ҳўкиз пай-до бўлди. «Ўт сероб экан, отга ҳам, менга ҳам етади»,

деган қарорга келди. Бундан айғирнинг аччиғи чиқиб, уни қувламоқчи эди, ҳўкиз уни сузиб, яқинига йўлатмади. Бу ҳолдан алами келган от одамнинг олдига бориб, ҳўкизни ҳайдашда ёрдам сўради. Одам унинг илтимосини қабул қилди, аммо бир шарт қўйди: «Ҳўкизни тезроқ қувиш учун сенга эгар уриб, оғзингга юган солиб, устингга минишим керак бўлади».

От бу шартга унади. Одам отга миниб далага чиқди. Ҳўкиз уни кўрибоқ, қочиб кетди. Ҳўкиздан қутулиб қувонган от одамга: «Қани, энди устимдан туш, эгар-юганингни ол, ёрдам берганинг учун раҳмат», деди. Одам отдан тушди, лекин отнинг оғзидан югани олмади. Устига-усти оёғига ҳам кишан солди – тушоваб қўйди. Айғир очофатлиги туфайли одамга қўлиб қолди. От-ку, қўллик балосига йўлиқди, мушукнинг очофатлиги эса...

Бир бой мушугини ардоқлаб, тансиқ таомлар билан боқарди. Мушук бу емакларга қаноат қилмай, қўшинининг кабутарларини тутиб ейишни истарди. Ниҳоят, пайт пойлаб туриб кабутарларга ҳужум қилди ва бир нечасини тутиб еди. Кабутарларнинг эгаси мушукни таёқ билан уриб ўлдирди-да, бошқа мушукларга ибрат бўлсин деб, унинг қорнини ёриб сомон тикди ва қўшларнинг ини ёнига осиб қўйди. Бу ҳолни кўрган мушукнинг эгаси: «Очофатлик қилмаганингда терингга сомон тикилмас эди», деб қўя қолди.

Кўзи тўймайдиган кишининг ўлими яқиндир. Бу дунёда қорни тўйса ҳам, кўзи тўймайдиган мушук табиатли кўп кишилар борки, уларнинг ўлими сабабчиси ўзининг ҳирси, томоғидир. Улар зоҳиран мушук каби севимли, итоатгўй кўринса-да, аслида қалбларида яшаётган ҳирс сабабли, ўзларига ўзлари фожиа келтиради. Уларнинг суратлари чиройли, аммо, сийратлари чиркин. Улар маккор сийратлари билан кишиларга қўлфат келтирадилар. Бу каби кимсаларнинг қоринлари тўйса-да, кўзлари тўймайди. Инсоният нима ёмонликлар кўрган бўлса, кўзи тўйишни билма-

ган, шундай мушук феъли кимсалар туфайлидир. Жамият бундай кимсалардан қутилмагунча ҳеч қачон ривожланмайди. Бу кимсалар қанча кўп неъмат тўпласа, кўзи яна шунча оч бўлади.

Расулуллоҳ (с.а.в.) дедиларки: «Инсоннинг икки во-дий тўла олтини бўлса, учинчисини ҳам истайди. Унинг қорнини фақат тупроқ тўлдиради».

Айғир ва мушук ҳақидаги масални бу ҳикоят би-лан тўлдирайлик.

Уч ака-ука сафар қилдилар. Чўлу биёбонлардан ўтиб борар эканлар, йўлда олтин тўла бир кўзани то-пиб олдилар. Қутилмаган бу бахтдан уларнинг эслари оғиб қолаёзди. Бу хазинани учга баробар тақсим қилайлик, ҳар ким ўз ҳиссасига рози бўлсин, деган қарорга келдилар. Тақсим қилишдан олдин овқатла-ниб, дам олоқни истадилар. Кенжа ўғил овқат олиб келиш учун яқин атрофдаги қишлоққа қараб кетди. Бу онда икки ака-уканинг нияти бузилди. Тўнғич ўғил укасига: «Кенжамизни ўлдирайлик-да, олтинни икки-миз теппа-тенг тақсим қилиб олайлик», деди. Шунга аҳдлашдилар. Овқат олиб келгани кетган кенжато-йнинг ҳам нияти бузилди. «Олтинларни учга бўлиб ўтир-май, бир ўзим эга чиқишим керак!» деган қарорга ке-либ, таомга заҳар солди. Изига қайтиши ҳамон акала-ри унинг бошини кесдилар. Сўнг олтинни иккига бўлиб, хотиржам равишда овқатландилар. Уч очкўз-нинг жасади қўзғунларга ем бўлди.

Масал ва ҳикоятларга ишонмайдиган ёшлар атроф-ларидagi яқинларининг ҳаётларига зийраклик билан разм солсинлар. Бойлик, мерос, амал талашиб фитна қилаётганларнинг аянчли тақдирлари ҳам уларга ўрнак бўлмайдими?

Искандардан сўрадилар: «Дунёда тинч ва роҳатда ёки қайғу-ҳасратда умр кечиришга нималар сабаб бўлади?» Жавоб берилди: «Дунёда тинч ва роҳатда яшашга қўлда бор нарсага қаноат қилиш, қайғу ва ҳасратга эса хасислик, очкўзлик сабабдир». Пулга

ўчлик, агар кўз оч бўлса, муҳтожликдан ҳам оғирроқдир, чунки хоҳиш қанча ортгани сайин эҳтиёж ҳам шунча ортаверади. Очкўз одамлар восвос касалига йўлиққандек, улар ҳамма нарсадан ҳадиксираб, нимагадир тегиб кетишдан қўрқаётганга ўхшайверадилар.

Очкўзлик билан мақсадга интилувчиларнинг иши ҳамиша ғаразли бўлади. Фақат ўзларини ўйлашади. Шу жиҳатдан худбинлик ва очкўзликни қондош эгизак, десак-да, янглишмаймиз. Зеро, худбинлик гуноҳи ҳам ғоят оғирдир. Худбин киши ҳеч қачон улуғлик даражасига етолмайди. Дейдиларки, «Ойни қара, жамолин кўрсатур, икки ҳафта худбинлик қилгани учун чоҳга қулаб, кўринмай қолур». «Худбин»нинг маъноси – ўз манфаати чегарасидан ташқарини кўрмасликдир, бировга яхшиликни раво кўрмасликдир. Биз нечундир бу иллатнинг русча атамаси – «эгоист»га ўрганиб қолганмиз. «Худбинлик»ни «манфаатпарастлик» десак ҳам бўлаверади. Бу иллатни қалб касаллиги, разилликнинг боши деб ҳисоблаганлар. Агар одам фақат ўзини севса, машаққатли ҳаёт синовларига дуч келганида у ўзини лаънатлайди, мислсиз азоб ўтида қолади. Фақат ўзини биладиган, юрагидаги бор ниятларини нуқул ўзига қаратадиган одамни донолар аҳмоқ санаганлар. Ўз худбинлиги устидан қозонилган ғалабани эса ҳаётдаги энг шарафли ғалаба деб билганлар. Чунки фақат ўзига яраган одамнинг бошқа ҳеч нарсага ярамаслиги барчага маълум. Шунинг учун ҳам фақат ўзи учун яшашни, фақат ўз фароғатини ўйлашни шармандали ҳаёт десак янглишмаймиз. Бу хусусда ўтмиш донолари кўп ибратли фикрларни баён этганлар, биргаликда танишсак фойдадан холи бўлмас:

• *Манфаатпарастлик умумийликни чиқиш-тирмайди, у одамни инсониятдан ажратади, уни қийин аҳволга солиб қўяди; ундайлар учун ўз манфаатидан бўлак нарса ёт.*

А.Герцен

• Манфаатпарастнинг уч тоифаси бўлади: ўзи яшаб, бошқаларнинг яшашига халақит бермайдиган манфаатпараст; ўзи яшаб, бошқаларга кун бермайдиган манфаатпараст; ўзи ҳам яшамай, бошқаларнинг яшашига ҳам кун бермайдиган манфаатпараст.

И.Тургенев

• Манфаатпарастлар бурч олдида инжиқ ва қўрқоқдирлар: улар доимо ўзларини қандайдир бурч билан боғлаб қўйишдан қўрқоқларча ҳазар қиладилар.

Ф. Достоевский

• Манфаатпарастнинг ўтмиши бўшлиқ, ҳозир қакроқ чўл, келажаги йўқликдан иборатдир.

С.Сегюр

Алишер Навоий ҳазратлари худбинлик ҳақида сўз кетганда «худпарастликдан бутпарастлик яхшироқдир», деганлар. Худбинлик – яъни, ўзига бино қўйишлик бахтсизликдир. Худбиннинг ҳар бир қилган иши ўзига яхши кўринади. Худбин шайтоннинг барча буйруқларини бажо келтиришдан чарчамайди. Ўз олдида ўзи доно ва чечан, ҳар бир қиладиган номаъқул иши ўзига маъқул ва равшан... Кимки зиёфатда у хосиятсиз билан бирга ўтирса, унинг ўринсиз ҳаракатлари туфайли жондан безор бўлади, бундан қутулиш учун ўлимни кўзига тўтиё қилади. Агар шунда биров: «Сени ўлдириб, шу балодан қутқараман», деса, унга жонини фидо қилади. Манманликка берилган ахлоқсизнинг мажлисидан зиндон яхшироқ. Унинг бадбўй, жирканч базмидан ҳожатхона покизароқ. Бу айтилган феъллар худбиннинг кўпчиликка нисбатан ўзини устун ва қилиқларини ёқимли деб билганидан ҳамда ўз жиловини шайтоний нафснинг қўлига бериб, наф-

сига қурбон бўлиб қолганининг касофатидандирки, қанчадан-қанча ёмон феъллар шунинг натижасидир...

Инсоннинг табиати уч жойда маълум бўлади: сафарда, овқатланиш пайтида, пул ва молга тегишли олди-бердиларда. Оғир пайтда инсон ҳамроҳига қандай муомала қилади? Фақат ўзининг гамини ейдими ёки бошқаларга ҳам ёрдам берадими? Ана шу масалаларда ҳақиқий инсоннинг камолоти намоён бўлади. Агар бир чеккада ўтириб, қодир бўлса-да, ҳеч кимга ёрдам бермаса, аксинча, ўзгалардан ёрдам сўраса, ундай одамга афсуслар бўлсин. Бу ҳол ҳам танбаллик, ҳам иймон заифлигидан далолатдир.

Тановул пайтида ҳам фақат қорнини ўйлашлик иймондаги нуқсоннинг аломатидир. Савдо-сотикда ҳам шундай. Биринчи навбатда ўз манфаатини ўйлайдиган инсонлар ҳеч қачон комил инсон бўла олмайдилар. Дунёга ҳирс қўйган, худбин, мухолиф, мағрур, мутакаббир, зиқна, дарғазаб, риёкор, шуҳратпараст инсонлар ҳам шу жумладандирлар.

Инсон яшаш учун ейди, емоқ учун яшамайди. Мева-сабзавотларни ювиб ейди, таомларни дид ва озодалик билан пиширади. Гўштни ҳам турли усулларда пишириб истеъмол қилади. Мумкин бўлмаган нарсалар ейилмайди. Ҳайвонлар эса бундай эмас. Таомнинг сифати ва озодалиги уларни қизиқтирмайди. Демакки, ҳайвонлар учун ҳалол-ҳаром йўқ, инсонлар учун бор. Шунинг учун ҳам аҳли дониш: «Ўз жиғилдони пайида бўлган одам қоринни тўйгазиб олган молга ўхшайди», деганлар. Биз «худбинлик» сўзини ижобий маънода сира қўлламаймиз. Бу атама бизда фақат иллатни англатади.

Зикр этилган иллатларни биз шахсга нисбатан оламиз. Ҳолбуки, халқаро миқёсдаги тама, халқаро миқёсдаги очкўзлик, халқаро миқёсдаги худбинлик ҳам мавжуд. Шахслар орасидаги иллатлар бир ёки бир неча шахсни беҳузур қилса, шу иллат эгасини оқибат хор этса, халқаро миқёсдаги иллатлар катта можаролар-

ни, урушларни келтириб чиқаради. Тарихдаги барча фожиалар, бугун содир бўлаётган фалокатлар замирида айнан шундай иллатлар ётади.

Умидимиз юлдузлари, баён қилинган масалалар бир ўқиб чиқиш билан тушунилмайди. Бу иллатлардан қутулиш чорасини қилишимиз керак. Иллатлардан холи бўлиш – саодат дарвозаларининг очилиши экан, не учун бу дарвозаларни очишга ўзимиз ҳаракат қилмайлик? Яқинларимизга ёрдам бермайлик? Биров бир-икки ҳикмат билан танишиб, ўзини ўзи тарбия қила бошлайди. Бошқа бировга кўп кунлик ёки ойлик, ҳатто йиллик тарбия лозим бўлади. Тарбиядан чарчамайлик. Ахир барча яқинларимиз билан саодатли ҳаёт кечирсак қандай яхши!

«У исроф қилувчиларни севмас»

Саховат мақтовга сазовор хулқ. Саховат исрофгарчилик ва хасислик ўртасида турган бир фазилатдир. Аллоҳ таоло бундай фазилатли кишиларни мақтаб дейди: «Улар инфоқ-эҳсон қилган вақтларида исроф ҳам, хасислик ҳам қилмаслар, балки эҳсонлари ана ўша хасислик билан исрофнинг ўртасида муътадил бўлур» («Фурқон» сурасидан).

Умидимиз юлдузлари, хафа бўлманг-у, кўп учрайдиган бир ёмон одат сизнинг хонадонингизда ҳам бор. Аслида буни шунчаки «ёмон одат» эмас, «гуноҳ» дейилса тўғрироқ бўларди. Афсуски, неча минглаб одамлар каби хонадонингиз аъзолари ҳам бу одатларингизни гуноҳ деб билмайсиз. Бу гуноҳ баъзан лоқайдлик, баъзан эса эринчоқликдан келиб чиқади. Майли, гапни кўпайтирмай, гуноҳга олиб борувчи ярамас одатларимизни баён қилай.

Уларимизда электр чироқни ёқиб-ўчирувчи мослама бор. Уни «ёққич» деб номлаганмиз. Бу мосламани кўпроқ чироқни ёқиш учун ишга соламиз. Уни кераксиз пайтида ўчириб қўйишни ё унутамиз, ё эри-

намиз. Айниқса, ошхона ва ҳожатхона чироқлари бекордан-бекорга ёниб тураверади. Телевизорни биров кўрмаса-да, ишлаб туради. Чин дилдан айтинг-чи, баъзан чироқ ўчиб қолса, юрагингиз сиқилиб кетадими? Оналарингиз, опаларингиз ёки янгаларингиз дазмолни вақтида қилолмайди, кир ҳам юволмай қийналишади, тўғрими? Ана шунда электр қувватини бекорга исроф қилганингизга ачинасизларми ё йўқми? Сувни ҳам бекордан-бекорга оқизиб қўясиз, а? Сув тўхтаб қолган кунни челақ кўтариб кўчага чиққанларингизда ўша гуноҳларингизни ёдга оласизларми ё йўқми? Ярим литрлик чойнакка чой дамлаш учун уч литрлик човгумни сувга тўлдириб газга қўясиз. Икки ярим литр сув бекорга қайнайди. Демак, уни қайнатишга ортиқча газ исроф бўлдими? Ундан ташқари, газни ўчириб-ёқишга эриниб, пастлатиб қўя қоласиз. Газ соатлаб ёниб ётади. Баъзан човгум эриб ҳам кетади, а? Газ келмай қолса, уйингиз исимаса, қозондаги овқатингиз чала пишганича қолса, буни газни исроф қилганингиз учун берилган кичик жазо ўрнида қабул қиласизларми ё йўқми?

Бу масалаларда оиладаги дадангиз ёки бобонгиз танбеҳ беришса, аянгиз, бувингиз ёки янгангизнинг балки ғашлари келар? «Битта лампочканинг ёниб туришига шунчаликми?», деб дадангизни хасисликда айблашар? Бу ҳолда уларга билдириб қўйиш керакки, гап неъматлардан фойдаланганлик учун тўланадиган пулдагина эмас. «Бели огримеганнинг нон ейишига боқ», деган мақолни эшитишгандир? Буни маломат ёки миннат ўрнида қабул қилишмасин. Фикр қилсинларки, шу битта лампочканинг бекорга ёниб тургани учун юз сўм тўланди. Бу исроф бир соат ёки бир кун билан чекланса, кечириш мумкин. Лекин ўн кунда, бир йилда... қанча бўлади? Шу пулни ҳавога совурмасдан керакли нарсага ишлатган яхши эмасми? Моддий исрофдан ташқари масаланинг яна бошқа муҳим томони бор: хонадонингиз аҳли учун «арзи-

маган» ҳисобланган исрофдан табиат заҳарланишини ўйлаб кўрмаганмисиз? Ошхонангизда ёниб турган газ қанча кислородни исроф қилади? Электр қуввати ишлаб чиқариш учун газ ёки бошқа ёқилғилар ёқилди. Атроф-муҳитга салбий таъсир этиш эвазига ишлаб чиқарилган электр қувватини сиз ва сизга ўхшаганлар исроф қилиб туришини ҳам кам ўйлайсиз. Бу танбеҳдан ранжиманг. Ҳа, ёш бўлсангиз ҳам исрофда иштирокингиз бор. Опангиз ёки аянгиз ёқиб қўйган лампочкани ёки газни ўчириб қўйиш қўлингиздан келмайдими? Мактабингиз ёки лицей, коллежингизда ҳам шунга ўхшаш исрофга дуч келасиз-у, аҳамият бермайсиз.

Ёшлик кезларимизда ўтмишдаги бойларни ёмонлашга қаратилган ҳикояларни кўп эшитганмиз. Бой албатта хасис ва зolim бўлади, деган ҳақиқатни омма онгига сингдиришга уринишарди. Тўғри, бахил ва зolim бойлар бўлгандир, бунақалари ҳозир ҳам учрайди. Лекин ўшанда мисол тариқасида келтириладиган воқеада бахиллик унсури йўқ эди. Айтилардики, бир хасис бойнинг уч хотини ва ўн келини бор экан. Шом пайти ҳаммалари қорачироқларини кўтариб келарканлар ва бой битта гугурт чўпи билан барча чироқларни ёқиб бераркан. Бу ҳол ҳозирги ёшларга ҳам хасислик бўлиб туюлса, эҳтимол. Билмадим, бой балки гугуртга сарфладиган пулини ўйлагандир, ҳар ҳолда, у дамларда гугурт ноёб ва қиммат бўлган. Айрим хонадонларда гугурт йўқлиги учун ҳокандоз кўтариб қўшниникига чиқишган, ўчоқдаги чўғдан олиб чиқиб, ўт ёққанлар. Шошиб турган одамларга қараб «Нима, оловга келганмидинг?» деган ибора шундан келиб чиққан. Хуллас, ўша бойнинг нияти бошқа бўлса ҳам, ҳаракатида, амалида исрофдан қочиш бор эди, шу боис уни бахилликда айбламаганимиз яхши.

Аллоҳ ўзининг расулига хитобан дейди: «Қавми қариндошга, мискин ва йўловчига хайру эҳсон билан уларнинг ҳақларини адо этинг ва **исрофгарчиликка**

мутлақо йўл қўйманг! Чунки исроф қилгувчилар шайтонларнинг дўстлари бўлган кимсалардир. Шайтон эса Раббига ўта ношукур бўлгандир» («Исро» сурасидан). Уламоларимиз бу оятларни шундай тафсир қиладилар: исрофчилар неъматнинг қадрига етмайди. Агар шукр этса, ўшани исроф этмасди, балки яхшилик йўлида сарф этган бўларди. Исрофчи ношукур бўлгани сабабли ўзига берилган неъматни ботилга, ноҳаққа, ҳаром-ҳаришга, маъсият ва ёмонликка сарф қилади ва бу борада шайтонга биродар бўлади. Шайтоннинг эса ношукрлик бобида тенги йўқ. Шундай экан, исрофчининг бошига ҳам ўз биродари шайтони лаъиннинг бошига тушган бало-офатлар тушиши турган гап. Бундайлар тарихда кўп учраганларки, Шайх Саъдий ҳазратлари бежиз ёзмаганлар:

Бир тақводор одамнинг ўғли отасининг фазилатларидан маҳрум эди. У бой меросга эга бўлгач, мол-дунё ақлини олди-ю, босар-тусарини билмай қолди. Бу бойликни тежаб сарф қилмай, исрофгарчилик йўлини тутди, унинг қилмаган фисқу фужури қолмади. Бир дафъа мен унга насиҳат қилиб айтдим:

– Эй ўғил, кирган бойлик оққан сувдай бўлса, харж тегирмон тоши айланишига ўхшаш бўлади. Даромади кўп бўлган кишигина кўп сарф этиши мумкин. Сен ҳою ҳавасни қўй, ақл-адаб йўлига кир, молу дунёнг тамом бўлганидан кейин кўп машаққатларга дучор бўласан. Пушаймон фойда қилмайди.

Йигит сўзимга кирмади. Иккинчи марта танбех берганимда ҳам парво қилмай, ўзининг тутган йўлидан қайтмади. Шундан кейин насиҳат қилишни тарк этдим.

Орадан бир оз вақт ўтгач, унинг тиланчилик қилиб юрганини кўрдим. Шундай ҳолида ярасига туз сепиб, бир нарса дейишни ўзимга эп кўрмадим, ҳолига ачиhib, ўз-ўзимга хитобан дедим:

– Нодон одам ниҳоятда ғурур мастлиги туфайли бир кун муҳтожликка тушиб қолишини ўйламайди. Дарахт-

лар баҳор фаслида гулларини сочиб юборадилар, қишда ҳатто барглари ҳам қолмайди...

Бу ҳикматдан оладиган маъномиз шуки, «ёмғир ёғиб турмаса катта дарёлар ҳам қуриб қолар экан, даромадингни совурма. Муҳтожликка тушиб қолишни истамасанг, қўлингдаги мол-давлатингни беҳудага сарф қилма, исрофгарчиликдан сақлан, шундай қилсанг, бошқаларнинг мол-мулкига қўз олайтирмай, роҳатда яшайсан».

Ҳазрат Навоий «Ўт иши – қовурмоқ, ел иши – совурмоқ», дейдилар. Яна дейдиларки: «Исроф сахо эмас ва итлофни (йўқотиш, барбод қилишни) маъно аҳли сахо демас». Яъни, исроф қилиш – сахийлик эмас, ўринсиз совуришни ақлли одамлар сахийлик демаслар. Ҳалол молни куйдирганни девона дерлар. Ёруғ жойда шам ёққанни ақлдан бегона дерлар.

Худо молига қилмоқ исроф не?

Жунун аҳлидек мунча итлоф не?

Одамийликда мол-ашё ҳам ҳимояланган. Молни исроф қилган, талофат берган жазосини олади. Бунга эътибор берайлик: «Бир одам ўз товоғини бекордан бекорга синдирди». Ўзининг товоғини синдирди. Ўзга зарари тегмади. Бунинг учун ҳам жазо борми? Бор! Нима учун? Эрга ё қайнонага жаҳл қилиб идиш-товоқ синдирадиган келинларимиз ҳам бор. Албатта, оила шароитида бу иш учун дарров жазо берилмайди. Лекин тасодифий синдирилган пиёла ёки коса учун ҳам қайнона ёки эрнинг норози бўлиши табиий. Баъзилар норозиликлари билан чекланадилар, баъзилар танбеҳ берадилар, баъзилар сўкадилар. Агар пиёла бировга аччиқ қилиб синдирилган бўлса, эр томонидан муштининг ишга тушиб кетиши ҳоллари ҳам учрайди, шундайми? Биз оиладаги жазо эмас, шариатга кўра белгиланган жазо ҳақида сўз юритайлик. Азиз ёшларимиз бу масалага ҳам кўпроқ эътибор берсинлар.

Шариатда молга тажовуз қилиш ҳаромдир. Молни асраш буюрилган. «Ла зарара вала зирора фил ислам» – Исломда зарар кўриш ва зарар етказиш йўқ, деган ҳукми унутмаслик керак.

Оилада келин қайнонага аччиқ қилиб пиёла синдиради. Қўшнилар орасида низо чиқиб, бири иккинчисининг молига чанг солади. Мақсад – молини тортиб олиш эмас, балки йўқ қилиш. Масалага диққат қилайлик: мен қўшнимдан ранжисам-да унинг хирмонини ёқишга ҳаққим йўқ. Одамийлик нуқтаи назаридан ҳам бундай қилиш мумкин эмас. Гуноҳ бўлади. Бунинг оғир жазоси бор. Десамки: «У менинг хирмонимни ёққан эди, мен ҳам унинг хирмонини ёқаман». Бундай қилишга ҳам ҳаққим йўқ. Зарарга зарар билан жавоб қайтаришга ҳам ҳаққим йўқ. Лекин қозига (ҳакамга) мурожаат қилиб, зиён ўрнини қоплаб беришни талаб этишга ҳақлиман. Молига эса талофат беролмасман. Дунёвий қонунларда ҳам бу ҳол зикр этилган.

Бир бола муаллимнинг олдида куйган лампочкани деворга отиб синдирди. Бунинг учун муаллим уни жазолади. Муаллимга: «Нега жазо бердингиз, ахир лампочка куйган эди-ку?» деганларида, у киши: «Куйган бўлса-да, эҳтимол бирор нарсага яради, тайёр нарсани бузиш, синдириш тўғри эмас», дедилар.

Азизлар, бу сизга ҳам ғалати туюлди, а? Ҳа, биз шунақа бўлиб қолганмиз. Кўп нарсаларни кераксиз, деб ташлаб юбораверамиз. Бир келинни эшитган эдим, идишларни ювишга эриниб «дарз кетибди» деган баҳонада ахлатга ташлаб юборар экан. Кийимнинг йиртилган ё титилган жойларига ямоқ солиб, йиртилган пойабзални ямаб кийиб юриш менга ғалати туюлмагани учун бугунги ёшларнинг оҳори тўкилмаган кийимларни ташлаб юборишларига бефарқ қараб туролмайман. Тўғри, ҳозир бирон киши ямоқ шим кийса дарров калака қиламиз, уни бахиликда айблаймиз. Лекин дунёнинг қайси бир жойида шу ямоқ шим-

га ҳам зор одамлар борлигини ўйлаб кўрамизми? Ямоқ кийиб юриш тарафдори эмасман. Ҳамманинг ораста юриши гоят яхши! Лекин орасталик билан кибрни ара-лаштириб юбормаслик ҳам керак. Бугун аксар ҳол-ларда кибрга берилиб исрофга йўл қўйиляпти. Шун-дайлар борки, битта қўйлакни икки ё уч мартадан ортиқ киймайди. Бир эмас, бир неча жавон кийимга лиқ тўла бўлади. Шунақалар билиб қўйишсинки, ки-йилмай турган кийимлари учун ҳам ҳисоб беришга тўғри келади.

Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар: «Аллоҳ таоло учта ишин-гизга ғазаб қилади: бўлар-бўлмас гапни нақд қилиб юрмоғингизга; кўп суриштиравериш ва кўп тиланиш-га; молни ноўрин ерларга сарф қилиб зое қилмоғин-гизга». Набий муҳтарам Сабаъ сурасидаги «Айтинг, «албатта, Раббим бандаларидан Ўзи хоҳлаганига риз-қни кенг қилур ва Ўзи хоҳлаганига ризқни танг қилур. Бирор нарсани эҳсон қилсангизлар, бас, Аллоҳ унинг ўрнини тўлдирур», калимасини айта туриб «исроф ҳам, танглик ҳам қилмасдан сарфлангиз», деб изоҳ берган эдилар.

Турклар ҳаётидан ибратли воқеа. Бир одам қариндошиникига бориб, уйланмоқчи эканини айтди. Қариндош аёл ўртада туриб, уни уйлантириб қўйди. Эр тўйнинг эртасига бир халтачада қаҳва олиб ке-либ хотинига берди. Хоним халтачани эҳтиёткорлик билан очиб, қаҳвадан ичимлик тайёрлай бошлади. Халтачани эса деразадан ташқарига отиб юборди. Эр унинг ҳаракатларини диққат билан кузатиб тур-ган эди. У дарҳол ўртада турган қариндош аёлни ча-қирди-да: «Мен бу хотиндан ажрайман», деди.

Қариндош аёл орадан фурсат ўтиб йигитни яна уй-лантирди. Йигит бу хотинига ҳам бир халтачада қаҳва келтирди. Янги келин ҳам худди аввалгисидай иш тут-ди: қаҳвани финжонга солди-да, халтачани ташқари-га улоқтирди. Йигит бу хотинни ҳам талоқ қилди.

Ўртада турган аёл унинг бу қилиғидан ранжиб, бир танишига ҳасрат қилиб: «энди қиз қидирмайман, бўйдоқлигича юраверсин», деди алам билан. Буни эшитган таниш аёлнинг қизи «қариндошингизга мен тегаман», деб қолди. Қариндош хотин «сени ҳам ҳайдайти», деб огоҳлантирса ҳам аҳдида қаттиқ турдида, ўша йигитга турмушга чиқди.

Эр эски одатини яна такрорлади. Келин эри олиб келган халтачани шошилмай, авайлаб очди, қаҳвани финжонга солди. Сўнг халтачани ташлаб юбормай, тахлади-да, ипи билан олиб қўйди. Хотинининг ҳаракатларини зийраклик билан кузатиб турган эр:

– Хоним, нега бу халтачани олиб қўйдингиз, ташлаб юборавермайсизми? – деб сўради.

– Нега ташлайман? – деди келин. – Ота-боболаримиз «Сақла сомонни – келар замони», деганлар. Бир куни бу халтача керак бўлиб қолар – деди.

Эр: «Ипини нега олиб қўйдингиз? Бир қарич ип нимага ярарди?», деб сўради.

– Рўзғорда ҳамма нарсаси керак. Бир кун бирор нарсани боғлашга яраб қолар. Ҳозир бу ип биздан бирор нарсаси сўраётгани йўқ. Ортиқча нарсанинг зарари бўлмайди, – деди келин.

– Албатта, хоним, – деди эр. – Мана энди рўзғор тебратадиган, тадбирли, оқила аёлга уйланибман, Худога шукр!

Дунёда ҳузур истаган бугунги келинпошшаларимиз, эртага келинлик бахтига етувчи суюкли қизларимиз бу баённи ўқиб гашлари келмасин-да, аксинча, ундан ибрат олсинлар ва дунёда саодатли бўлиб яшасинлар. Яна «бу қанақа хасис одам ўзи, бир парча қоғоз, бир қарич ип учун хотини билан ажрашса», деб энсалари ҳам қотмасин. Яхшилаб тушуниб олсинлар. Агар бу одам хасис бўлганида рўзғор юритишни биладиган оқила аёлни излаб олдинги тўйларига пул сарфлаган бўлармиди?

Уйланишдан олдин оқил эр қизни синаб, тарбиясини билиб, лозим топса уйланади. Шундай ақлли одамлар кейин ҳузур топадилар. Аксинча, «менга хотин бўлса бўлди-да», деб учраганига уйланаверадиганлар жаҳаннам ҳаётида яшайдилар. Уларнинг ўзлари исрофдан қўрқмайдилар ва аҳли аёлларини ҳам бу гуноҳдан тўхтатмайдилар. Оқибатда ўзларига ўзлари жаҳаннам ҳаётини яратадилар.

«Эй Одам фарзандлари! – деб хитоб қилинади Қуръони каримнинг Аъроф сурасида. – Ҳар бир ибодат чоғида ўз зийнатингизни олинг. **Еб-ичинг ва исроф қилманг. Чунки У исроф қилувчиларни севмас**».

Еб-ичиш – гуноҳ эмас. Исроф қилиш гуноҳ. Афсуски, баъзи кишилар еб-ичишнинг хилма-хил ва кўп бўлишини ҳаётнинг асосий мезони деб биладилар. Бизда «озиқ-овқатни исроф қилиш» деганда емай, ташлаб юборишни тушунадилар. Бу аслида тўғри, аммо керагидан ортиқ ейиш ҳам исрофдир. Еб-ичиш керак экан, деб қорин бандаси бўлиш ҳам одам боласига муносиб эмас. Ҳозирги кўп касалликларнинг келиб чиқишига ана шу исрофгарчилик сабаб бўлмоқда. Саҳобалардан бирлари яҳудийга: «Қуръоннинг ярим оятига бутун тиб илми жойлашган», деб айтишди. (Кўп ейишнинг зарари ҳақида сўз юритиб эдик, ёдингиздами?)

Ўрни келганда яна бир нарсага диққатингизни қаратай. Бугун ҳаётимизни қоғозсиз тасаввур эта олмаймиз. Ҳар бир хонадонга жуда кўплаб қоғоз турли кўринишларда кириб келади. Қоғоз вазифасини ўтаб бўлгач, кўпчилик уни гижимлаб, ахлатга ташлайди. Сиз бир ўйлаб кўринг-а, биринчи синфдан бери қанча дафтарларни охиригача тўлдирмай ташлаб юбордингиз, қанча оппоқ саҳифаларни исроф қилдингиз. «Дафтарим тугаб қолди», деганингизда дадангиз ёки аянгиз дафтарингизни варақлаб ҳам кўрмай, янгисини олиб келиб бераверишди, сиз эса исроф қилавердингиз. Шундай батартиб оилалар борки, улар кераксиз

қоғозларни ҳам ташлаб юборишмайди, балки тахлаб, тўплаб, қоғоз парчаларини сотиб олувчиларга топширишади. Кераксиз қоғозларни тўплаш ортиқча заҳмат талаб этмайди. Жиндай ҳафсала бўлса, бас. Ким савоб талабида бўлса, шу ишни қилади. Баъзиларга шу қоғоз парчаси учун тўланадиган пулнинг миқдори кам туюлиб, худди ўзларини пастга ураётгандай бўладилар. Лекин гап пулда эмас, исрофдан сақланишда. Сиз тўплаб топширган кераксиз қоғоз парчалари қайта ишланиб, ўзингизга яна хизмат қилади. Масалани яна табиат ҳимоясига қаратсак, шу қилган ишингиз эвазига бир неча дарахт кесилмай қолиши мумкин. Ҳар ҳолда қоғознинг дарахтдан ишланишини билсангиз керак. Бир-икки ой мобайнида тўплаб топширган қоғозларингиз эвазига битта дарахт кесилмай қолса, шунинг савобига эришасиз-ку!

Дарахтни бутасак, шохчаларни ташлаб юборамиз. Европада эса эҳтиётлаб, тўплаб оладилар, қурииб сўнг майдалайдилар ва мебел саноатида ишлатадилар. Уларда биздагидан кўра дарахт кўп, ўрмондан кесиб келса бўлаверади. Лекин ахлатга ташлаб юбориладиган шохчалардан фойдаланиш эвазига бир қанча дарахтларни сақлаб қолишади. Биз нима учун шундай қила олмаймиз? Янги йилда мингларча оилаларда арча ясатадилар. Ўн кундан кейин эса ташлаб юборадилар. Олмонияда эса бундай исрофга йўл қўйилмайди. Одамлар арчани кўчага чиқариб қўйишади. Махсус машина йиғиштириб олиб, уни қайта ишлайди.

Бу исрофлар кўпчилик учун арзимаган бир гапдай туюлади. Хўп, унда ноннинг исроф қилинишига нима деймиз? Ноннинг исрофига нисбатан муносабатда оилаларимиз орасида фарқ борми? Бир оилада суви қочган нон пўчоққа ташлаб юбориладими? Иккинчисида бунинг катта гуноҳ эканини билиб, исрофга йўл қўйишмайдими? Тўкинлик замонида яшаётганимиз учун нонни исроф қилишдан уялмайдиган, гуноҳидан қўрқмайдиган бўлиб қолганмиз. Бу гуноҳ ишларга

қишлоққа нисбатан шаҳарда кўп дуч келамиз. Оиладаги гўдак ҳам, ўсмир ёки эрта-индин узатиладиган қиз ёки уйланадиган йигит ҳам дастурхон устидаги нонни ушлаб кўради. (Сизда бундай одат йўқми, ишқилиб?) Салгина суви қочган бўлса, «янгиси йўқми?», деб сўрайди. Баъзан нон бўлаклари, баъзан бутун-бутун нонлар моғорлаб кетади. Пўчоққа ташланади. Маҳаллаларда чорваси бор хонадонлар мол-қўйга берадилар. Кўп қаватли уйларда эса ахлатга ташланади. Мана шу «нонқўрик» дейилади. Ким нонни хор қилибди, эртами ё индин бир тишлам нонга зор бўлиб қолишидан қўрқсин.

Бугун нонни қадрламаётганимизнинг икки сабаби бор: биринчиси – дастурхонимиз тўкин. «Тўқликка – шўхлик», деганларидай, дастурхонимиз ҳамиша шундай бўлишига ишониб қолганмиз. Иккинчиси – фарзанд тарбиясида нонни қадрлаш, уни исроф қилмаслик масалалари тушиб қолган. Мен болалигимни кўп эслайман. Ноннинг ҳатто ушоғини ҳам қадрлаш лозимлигини уйда ота ва онамиздан ҳам, кўчада бегоналардан ҳам эшитардик. Фақат уйда эмас, ҳатто кўчада кимдир тушириб кетган ушоқни кўрсак, олиб, чангини пуфлаб, кўзга суртиб сўнг ейишни тайинлашарди. Ҳозир уйдаги дастурхондан бир бўлак нон пастга, гилам устига тушиб кетса, олиб ейилмайди, аксинча, пўчоққа ёки ахлат челакага ташланади. «Нон ушоғини олмай босиб ўтсанг кўр бўласан», деб таъкидлашарди. Қўрик жисмонан эмас, маънавий жиҳатдан эканини кейинроқ тушуниб етдик.

Фақат нон эмас, овқатлар ҳам исроф бўляпти. Кимдир «қотган нон, ачиган овқат исроф бўлмайди, молга берилади», дейди. Ҳа, шундай ҳоллар бор. Бироқ, биринчидан, молга берилмай, ахлатга ташланаётган нон ва таомлар озми? Иккинчидан, нон ва овқат инсон учун берилган неъмат! Могу қўйнинг насибаси, емиши бошқа. Шундай экан, унутмаслик керакки, ким исрофдан тийила олса, бошқаларга муҳтож бўлмай

яшайди. Исрофнинг энг ҳурматли оилаларни бузганига, энг бой уйларни вайрон қилганига, энг юқори мансаблардан тубан туширганига, энг шуҳратли ному насабга эга бўлганларни хор-зор қилганига тарих гувоҳ. Шу сабабли исрофдан сақланиш, ҳар бир ишда тежам ва иқтисодга риоя қилиш борасида кўп даъватлар қилинади.

Нон қадри, нон исрофи ҳақида кўп гапирилади. Мавзу муҳим бўлгани сабабли гапим сал чўзилса ҳам яна бир оз фикр юритишга ҳожат сезяпман. Агар мақсадни яхши англаб етдим, десангиз, уч юлдузчалар орасидаги сатрларни ўқимасангиз ҳам майли. Ҳафсала билан ўқишда давом этсангиз, кам бўлмайсиз. Хаёлни ёритиб ўтган бир воқеа каминани суҳбатни чўзишга ундади. Бундай воқеани сиз ҳам учратгандирсиз. Ошхонада таомланиб ўтирганимизда иттифоқо рўпарадаги стол атрофида давра қурган қизларга кўзим тушиб қолди. Даврадаги тўрт қиз овқатларини еб бўлишгач, бир тўғрамдан нон олишиб, бўёқлари чапланган лабларини артишди. Ниҳоятда хунук қилиқ, ниҳоятда хунук манзара, тўғримми?

* * *

Инсон учун яратилган энг улуғ неъматлардан бири нондир. Айрим неъматларни бир ҳафта, бир ой ёки йил истеъмол қилмай юриш ҳам мумкин. Лекин нонсиз яшашни тасаввур этиш қийин. Энг тотли неъматларни ҳам икки кун кетма-кет истеъмол қилсангиз, учинчи кун унга қарагингиз ҳам келмайди. Лекин нон ҳеч қачон меъдага тегмайди. Инсон барча махлуқот орасида азиз ва мукаррам қилиб яратилгани учун ҳам унга шундай неъматлар насиб этилган.

Мен қизлар даврасидаги хунук манзарани тилга олдим. Аслида атрофимизга назар ташласак, катталар орасида ҳам нон қадрини унутаётганлар, нонни исроф қилаётганларни кўрамиз. Агар ёшлар нон қадрини билмаётган бўлсалар, демак, бунга катталар айб-

лидирлар. Масалага мантиқан қарайлик: нон қадри-ни билмаган катта одам фарзандига бу борада қандай насиҳат қилиши мумкин? Нонни исроф қилаётган одам ерни шудгор қилиб, бугдой қадаган, етиштирган, ўриб олган деҳқоннинг, тегирмонда тер тўккан ишчининг, тандирнинг оловли оғзи олдида заҳмат чеккан новвойнинг меҳнاتини қадрлармиди?

Нон учун хизмат қилаётганларнинг манглай тери иқтисодий жиҳатдан ҳукумат томонидан тақдирланади. Маънавий қадри эса сиз билан биз томонимиздан бўлади. Аввало қорин тўйиб, шукроналик дуоסי қилинаётганда уларнинг ҳақиға ҳам хайрли тилаклар билдирилса савоб устиға савоб бўлади. Энг муҳими – уларнинг меҳнатларини қадрлаш бизларнинг нонни исроф қилмаслигимизда намоён бўлади. Тасаввур қилинг: бир шоир янги шеъри ёзилган қоғозни сизға инъом этди. Сиз шеърнинг ярмини ўқиб, сўнг қоғозниғижимлаб ташладингиз...

Нон исрофи – ношукурликдан келиб чиқади. Олдинги суҳбатимиздаги фикрни такрорлайман: ҳозир дунёда миллион-миллион одамлар бир бурда нонға зор бўлиб яшаяпти. Биз шуни ўйлаймизми? Ёки уйи нон ва бошқа неъматлар билан тўкин оиладаги хаста одам бир тишлам нонни чайнаб юта олмайди. Бунчи, бункиўз олдимизға келтира оламизми? Худо дастурхонимизни тўкин қилиб берди, неъматларни истеъмол қилишимиз учун саломатлик берди. Бунға шукр қилиш ўрниға бу неъматларни нима учун исроф қиламиз?

Шоир Анвар Эшонов ёзган эдилар:

*Ўзбекистон кузидай бугун дастурхон тўкин,
Турналардай тизилиб, юраклари эзилиб,
Қора нон навбатида турганларнинг ҳаққи ҳам,
Улуғ жанг йўлларида кўксидан қон сизилиб,
Европада ўт кечиб юрганларнинг ҳаққи ҳам
Насибангга қўшилиб турар дастурхонингда.*

Ёши улуг отахонлар, онахонлар бир бурда нон учун қишнинг совуғи, ёзнинг жазирамаси демай туну кун навбатда турганларини унутишмагандир. Бу азобларни эслаб туришнинг фойдаси бор. Албатта, биз ёшларга бу азобни раво кўрмаймиз, Худо сақласин! Лекин ўтмиш инсон учун ҳамиша сабоқ бўлиб хизмат қилиши керак.

Бу йўллар
кўп қадим йўллар,
Беш миллион,
ўн миллион
юз миллион нафар
қуллар ва туллар,
Гарданда чўяндан қуйилган занжир,
Ерларда ҳашарот каби
Очликдан,
зорликдан гезариб лаби,
Ожиз,
маҳкум,
хор ва бетадбир:
– Нон! – дея,
– Нон! – дея
суриниб кечмишдир.

Ғафур Ғуломнинг бу сатрларини катта авлод унутмагандир? Ёш авлод ҳам бу каби сатрлар замирида ётган маъноларни уқса ёмон бўлмас эди.

Тўйлардаги исрофгарчиликлар ҳақида тинмай гапирилади, лекин амал қилинмайди. Одамлар тўй ёки маърака қилиб савоб топиш ўрнига гуноҳга ботаётганларини тушунишлари шунчалар қийинми?

Боғча ва мактаб, касалхона ва ҳарбий ҳамда ҳарбийлашган қисм, шунингдек, ўқув юртлари ошхоналаридан челақлаб қолдиқ овқат ва нонни кўтариб чиқаётганларни кўрган мудиралар, директорлар, бош врачлар ва бошлиқлар лоқайдлик қилмасалар қандай

яхши! Биз бир-биримизга ғоят меҳрибонмиз. Шифохонадаги биродаримиз зиёратига боришда камида иккита ёки тўртта нон оламиз. Ҳолбуки, беморга битта нон кифоя. (Ҳатто нон олиб боришнинг мутлақо зарурати йўқ. Чунки шифохонада беморларга етарли миқдорда нон берилади.) Лекин биз битта нон кўтариб киришга хижолат бўламиз. Нонни исроф қилишдан эса уялмаймиз.

Ресторанлар, ошхоналарни, тўйхоналарни кузатсангиз керак. Сув бўйларида жойлашган ошхоналардан ахлат ва пўчоққа аралаш ташланаётган нон қолдиқларига қаранг! Тўйга борганимизда дастурхон устида синиқ нон бўлаклари бўлса-да, яна нон синдирамиз: «бизни ҳам тўйга етказсин», деган ниятда синдирилармиш. Бундай бемаъниликни ким ўйлаб топди экан, ҳайронмиз! Яқиндагина, совет давридаги тўй ташвишлари ва машаққатларини унутдикми? Тўй қилишдаги энг оғир масала нима эди? Икки-уч қоп ун топиш эди. Советларнинг раҳбарияти «сиз пахта бераверинг, биз нон билан таъминлаймиз», дегани билан ваъдасини бажара олмасди. Дуконга ун келганда икки кило ун олиш учун соатлаб навбатда туришларни унутмагандирмиз? Нонни исроф қилаётгани учун гуноҳга ботаётган кимсанинг нияти Яратган ҳузурида қандай қабул бўлар экан? Шоир айтмоқчи: «Бўғиб ўлдиргим келар, сербўёқ лабларини нон билан артаётган сатанг хонимни кўрсам... Адлия министри! Сиздан қатъий илтимос, исроф қилса ким нонни, қаттиқ жазо берилса...» Шоирнинг бу таклифига қўшилувчилар кўп. Лекин гап жазода эмас. Гап инсофда, виждонда! Олий мажлис ва Сенат шундай қонун қабул қилган тақдирда ҳам исроф қилувчиларнинг онгида ўзгариш бўлмас экан, нон исрофи бирданига тўхтаб қолмайди.

Замонлар бўлган – ноннинг ҳар бир қадоғи олтин билан ўлчанган. Олтини бор одамлар бир тишлам нон топа олмай хор бўлганлар. Биз баъзан «нон неча пул?» деб сўраймиз. Нархини билиб, пулини тўлаймиз. Ас-

лида биз нон учун эмас, нонга хизмат қилганларнинг ҳақини тўладик. Ноннинг ўзи эса бебаҳо неъматдир.

* * *

Нон исрофига доир гапларни якунлаб, мавзунинг бошқа томонларига ўтайлик.

Агар нон бўлмаса, одам бошқа нарсаларни еб ҳаёт кечиравериши мумкин. Лекин ҳаво билан сув бўлмаса-чи? Бу икки неъматнинг ўрнини ҳеч нарса боса олмайди. Олаётган нафасимизнинг қадрига етмаймиз. Ҳавонинг қандай неъмат эканини нафас қисиш ҳас-талигига йўлиққан беморлардан сўраш керак. Ҳавонинг тозалигини асраш дунё муаммоси ҳисобланади. Дунёнинг айрим катта шаҳарларида тоза ҳаво етишмай қоляпти. Кўчаларда тоза ҳаво берувчи мосламалар ўрнатилган. Димиқа бошлаган одамлар пул тўлаб нафас оладилар. Ҳавони ифлослаш дунё бўйича оммавий тус олган. Саноат корхоналаридан чиқаётган заҳарли газлар, автоуловларнинг заҳари, самодаги учоқларнинг заҳари... Одамлар ўзларини ўзлари заҳарлаш билан банд. Ўзларинигина заҳарласалар майли эди, авлодларга заҳарланган сайёрани ташлаб кетишдан уялмайдилар.

Азизлар, бу дунё муаммосининг оилага алоқаси йўқ, деманг. Оилага ҳам тааллуқли жойлари бор. Аввало, ҳар бир одам ўзи яшаётган сайёра тақдирига бефарқ қарамаслиги керак. «Она сайёра», «Она ер» деб ардоқлаганимиз ҳолда унинг хасталиги билан ишимиз бўлмаса, шифолаш чорасини кўрмасак, биз қандай фарзанд бўлдик? Энди хонадонимизга қайтайлик: суҳбатимиз аввалида айтганимиз газ ёки чироқлар бекорга ёқиб қўйилишига қўшимча яна қандай айбимиз бор? Айниқса, ҳовлида яшайдиган хонадонларда ортиқча қоғозларни, кузда ва баҳорда эса хазонларни ёқиб юборадилар. Майли, қоғоз ёки хазон бир тутамгина бўлсин, лекин у ёниб адо бўлгунича нафас олишимиз учун берилган ҳаво неъматини исроф бўляп-

ти-ку! Сиз бир тутам ёқинг, мен ҳам бир тутам ёқай, беш-олти қўшни ҳам ёқсин... Яна бир гап: бутун автоуловлар жуда кўпайди. Шунинг баробарида кўпчилик уловга боғланиб қолди. Айниқса, ёшлар беш-олти юз қадам жойга ҳам пиёда юришга эриниб, машинасига ўтиради. Бунинг нимаси ёмон, дерсиз? Биринчидан, жисмоний ҳаракатнинг чекланиши оқибатида киши заифлашиб бораверади. Иккинчидан, уловдан чиққан ис гази ҳавони ифлослайди. Сиз билан биз шу ҳаводан нафас оламиз. Турли-турли, оғир-оғир хасталиклар шу заҳарланиш оқибатида юзага чиқяпти. Японияда хизматга велосипедда келганларга машинада қатнайдиغانларга нисбатан кўпроқ ҳақ тўлашар экан. Пиёда келувчилар эса улардан ҳам кўпроқ иш ҳақи олар экан. Чунки пиёда юрувчилар уларга нисбатан камроқ хасталанар экан-да!

Сувга бўлган ҳурматсизлигимиз ҳаддидан ошди. Қишлоқларда ҳам, шаҳарларда ҳам анҳор, сой, ариқ сувлари тўлиб оқяпти. Лекин ҳеч ким эгилиб, бир ҳовуч сув олиб ичмайди. Қўлини, юзини ҳам ювмайди. Нега? Негалигини ҳамма билади – сув ифлосланган. Бу ариқ-сойларда сув ўтлари йўқ ҳозир, ҳатто зулуклар ҳам қирилиб кетган. Бу сувнинг ифлослигига фақат каламуш чидаяпти. Қишлоқларда далага сепилган заҳарли дорилар сувга тушгани учун ҳам ичиш хатарли. Шаҳарларда эса ҳожатхоналарини анҳорга чиқариб қўювчи ноинсофлар ҳам бор. Айниқса, «дача» деб номланмиш далабоғларда шаҳарникидай шароит яратиш учун ҳаммом, ҳатто ҳожатхоналарнинг қувурларини сойга қараб буришади.

Ҳовлиларда эса қолган овқатдан тортиб ахлатгача ариққа ташланади. Бу ишни қилувчи аёллар қилмишларининг уят ва гуноҳ эканини биладилар, шунинг учун кун ёруғида эмас, биров кўрмасин, деб кеч қоронғулигида ташлайдилар. Авваллари совчилар қизларнинг ҳовли супуришини кузатишаркан. Агар ҳовлини ариқ томонга супурса, айб ҳисоблаб, айниб кетишар-

кан. Шунинг учун оналар қизларини тарбия қилганларида ишни ариқ лабидан бошлаб, юқорига қараб супуришни ўргатишган.

Ҳар бир одам чанқайди ва чанқоғини тез орада қондиради. Бир соатлик ташналикка чидаш оғир. Бир кунлик ташналик азобини тасаввур қилиш ҳам қийин. Шундай экан, нега ҳаёт манбаи бўлган сувнинг қадрига етмаймиз?

Бу саволни ҳар биримиз ҳар куни ўзимизга бериб, жавоб топишга уринайлик. Бу неъматга нисбатан ҳар биримизда озми-кўпми ношукрлик борлиги ва бунинг жазоси ҳам мавжудлигини унутмасак ва шунга қараб яшасак, ўзимизга фойда. Ислом дини сувни ифлос қилмасликни ўргатади ва талаб ҳам қилади. Олмони-яликларнинг яхши одати бор: тиш ювадиган бўлсалар, сувни оқизиб қўймай, бир стаканга қуйиб оладилар. Бу одат аслида бизларга хос. Бизда ҳатто таҳорат сувини ҳам тежаш буюрилади.

Болалигимизда бизларга: «сувга тупурма, тупурсанг – пес бўласан!» деб тарбия беришарди. Биз ариқ суви-га нон оқизиб ейишни, қирғоққа ётиб олиб ариқдан сув симириб ичишни яхши кўрардик. Ариқ суви шу даражада тоза ва мусаффо эди. Ҳар бир маҳаллада ҳовуз ҳам бўларди. Қишда ҳамма шу ҳовуздан сув ичарди. Ҳовуздаги сув булоқники каби зилол бўларди...

Ривоят. Бир парҳезкор кишининг умри охирлаб, ажали яқинлашди. Унинг ёлғиз ўғли ҳали ёш, ҳаёт тажрибаси йўқ эди. У ўлими яқинлашганда ўғлини ҳузурига чақириб васият қилди: «Аллоҳ таоло менга жон бериб, мол ва неъмат ато қилибди. Мен бу мол ва неъматни ранж ва машаққатлар билан қўлга киритганман. Аммо эндиликда бу моллар осонликча сенинг қўлингга ўтгуси. Лекин сен бунинг қадрига етмасдан, ноаҳиллар билан дўст бўлиб елга совурмаслигинг лозим. Исрофгарчиликдан ўзингни сақлашга ҳаракат қил! Балки мен ўлганимдан кейин сен ноаҳиллар би-

лан дўстлашарсан ва улар сени фасод йўлига бошлаб, барча мол-мулкингдан жудо бўларсан. Шунинг эсингда тутки, мендан сенга қоладиган мол-мулкнинг ҳаммасини сотсанг ҳам, аммо уйни сота кўрма! Агар овқатинг тутаб, пулинг охирига етиб тирикчилигинг ўтмай қолса, дўстинг душманга айланади. Мабодо шундай аҳвол содир бўлиб қолса, зинҳор сен ўзингни ёмонотлиқ қилма. Кичик уйнинг шифтига арқон осиб, тагига курси қўйиб қўйганман. Сен ўша уйга кириб, курсига чиқиб, арқонни бўйнингга солгач, курсини тепиб юборишинг лозим. Зотан, душмандан эҳсон сўраб яшамоқдан кўра ўлим минг карра афзалроқдир!..»

Ота шу васиятни қилгач, охират сафарига равона бўлди. Отасининг таъзиясини тугатгач, у мол-мулкни сотиб, совира бошлади. Оз муддат ичида барча мол-мулкидан ажралди. Ҳатто энг охирида эски теша-болтагача сотди. Унинг аҳволи шу даражага етдики, бир неча кеча-кундуз давомида ейишга бир нарсга тополмай, оч қолди. Ҳеч ким унга бирор нарсга бермади. Шундан сўнг отасининг васияти ёдига тушди. Бечора йигит ниҳоят, иложсизлик туфайли ўзига қасд қилмоқчи бўлди.

Отаси васият қилган уйга кириб курси устига чиқди ва ўз бўйнига арқон солиб, ҳаёт билан видолашгач, курсини оёғи остидан туртиб юборди. Гавдасининг оғирлигидан арқон солинган хари синиб кетди ва синган хари орасидан ўн минг динол олтин ерга тушди. Йигит бойликни кўриб, ниҳоятда шод бўлди. Билдики, отаси «Ўғлим мендан кейин ранж-алам ва машаққат жомларидан татиб кўриб, энг сўнггида олтинларни топиб олса, унинг қадрига етади ва жойини билиб сарфлайди», деган мақсадда дор тикиб қўйган экан.

Шундан сўнг йигит ғафлат уйқусидан уйғонди ва ҳушёр тортиб, замона билимдони бўлди.

Бу ривоятдан мақсад шуки, исрофгар киши барча мол-мулки қўлдан кетганидан сўнг ғафлат уйқусидан уйғонади.

Мен бу ривоятни ҳар эслаганимда ўйлайман: ғафлат уйқусидан уйғониш учун барча нарсалардан ажралиш шартми? Ақлни ишлатиб, аввалроқ уйғонилса бўлмайдими? Неча асрларни оралаб замонамизга етиб келган ҳикматлар нега бизларни уйғота олмаяпти? Жаҳолат шунчалик бўғиб ташлаганми? Азизлар, сиз ҳам бу саволларга жавоб топишга ҳаракат қилинг, ҳўпми?

Яна бир нарсага эътибор қилинг: исрофгарчилик борасида майда ёки катта талаблар бўлмайди. Демокчиманки, бутун нонни моғорлатиб ташлаб юборсангиз ҳам, бурда нонни ёки ушоқларни оёқости қилсангиз ҳам гуноҳкор бўласиз. Мана, сиз учун арзимас туюлган исрофнинг бир тури: дарсдами ё бошқа жойдами зерикканингизда ёки бирон кўнгилсизликдан юрагингиз сиқилган пайт қўлингизда қалам-қоғоз бўлса, маъносиз чизгиларни чизаверасиз. Гуё шу билан ташвишлантираётган нарсадан чалғиб, ўзингизни овутган бўласиз. Назарингизда қоғоз ва қаламнинг исрофи ҳатто айтишга ҳам арзимайдиган миқдорда кам. Биз шундай ўйлаймиз, бироқ, аслида шундаймикин?

Баъзиларни «қўли очиқ» деб шарафлаймиз. Аммо «қўли очиқлик» исрофдан иборат бўлса-чи? Масалан, турли сабаблар билан улфатларига тез-тез ресторанда зиёфат бериш – сахийлик, «қўли очиқлик» ҳисобланадими ё исрофми? Бу «қўли очиқлар»нинг қариндошлари, қўшнилари билан танишсак, улар орасида камбағалларни ҳам учратамиз. Ҳатто тўй қилишга қийналиб, қизини узата олмаётганларни ҳам кўришимиз мумкин. Бундай «қўли очиқ»лар, риёкор «танти»лар аёллар орасида ҳам учрайди. Исроф билан сахийлик чегарасини билмайдиган бундай «қўли очиқ»лар юқоридаги ривоятлардан ибрат олишса яхши бўларди.

Одабийликдан узоқлаштирувчи, ҳалокатга олиб боровчи бахиллик дардининг давоси молни сарфу инфоқ қилишдир. Лекин баъзида бу сарф исроф да-

ражасига ўтиб кетади. Натижада бахиллик маразидан халос бўламан, деб киши исроф дардини орттиради. Масалан, тананинг совиб кетиши ҳароратни кўтариш билан муолажа қилинади. Аммо, ҳароратни кўтариш ҳаддан ошса, бу ҳам касаллик. Аслида ҳарорат ва совуқлик ўртасида тенглик бўлиши керак. Шунингдек, исроф ва бахиллик орасида ҳам мўътадилликни сақлаш керак. Токи бизга керак нуқта икки тарафдан бир хил узоқликда жой олсин.

Саховат исрофгарчилик томон ҳам, хасислик томон ҳам ормаган, балки иккиси ўртасида турган фазилат эканини яна таъкидлаймиз.

Исроф – ўринсиз ва заруратсиз ерларга молни сарф этмоқдир. Бу борада нон ва озиқ-овқатнинг ортиб қолишинигина назарда тутмаслик керак. Бир нуқтада баъзан исроф, бахиллик ва саховат тўқнаш келиб қолади. Бахилликни қадимда «бухл» деб номлаганлар. Яъни, «бухл» – энг зарурий ерлардан ҳам молни қизганмоқ ва аямоқдир. Саховат эса бу иккисининг ўртасида бўлиб, молни зарур ва фойдали ўринларга сарф қилиб, зарурсиз, фойдасиз ўринлардан сақламоқдир. Исроф билан бухл ақл юзасидан энг ёмон ва мардуд (номатқул) саналган ишлардан ҳисобланади. Саховат эса хулқларнинг энг яхшисидир. Исроф қилувчини «мусриф» дейдилар. Мол-мулкни беҳудага сарф қилувчини «сафийх» (эси паст) деб ҳам атаганлар. Ким сафийх бўлса, маҳкаманинг ҳукми ила мол-мулкни тасарруф қилиш ҳуқуқи тўхтатиб қўйилган. Ҳозирги ҳуқуқ тили билан айтилганда, «ҳибсга олинган». Яъни эгасига зарур бўлганда керакли миқдорда бериб турилган.

Мол ақдсизнинг қўлига тушса, уни исроф қилади. На ўзи, на бошқалар фойдаланади. Бунини русларнинг мақоли билан «Ит ўзи ҳам емас, бировга ҳам бермас» («Собака на сене») деб таърифлашимиз мумкин. Пичан яқинига боғланган ит хашак чириб кетса ҳам қўриқлайверади.

Азизлар, тушунгандирсиз, атрофимиздаги қайси неъматга қарамайлик, исроф этилаётганини кўрасиз. Буларни моддий бойлик исрофи десак, биз унутишимиз мумкин бўлмаган яна бир исроф бор. Бу – **вақт исрофи**.

Эндиги суҳбатимиз мавзусини шу томон бурсак.

...У сени кесад

Олтиндан қадрли, жавҳардан қимматли бир нарса бор бўлса, у ҳам – вақтдир. Вақт бизнинг ҳар турли ишни қилишга кучимиз етадиган фурсатдир. Бир соатнинг бекор ўтгани – ихтиёримизда бўлган фурсатнинг зое бўлгани демак. Ҳолбуки, шу фурсат ичида фойдали ишларга ихтиёримиз бор эди. Фурсатни ганимат билган одам вақтдан унумли фойдалана олади. Вақт қадрини билган одам ҳавойи нафсдан тийила олади. Вақт қадрини билган одам буюк бўлишга ҳақлидир. Ақлсизларнинг энг ярамас кўриниши – вақтни бекорга ўтказишдир. Шоир айтганидек:

*Гарчи пиёдамиз, гарчи отлиқмиз,
Ким яхши, ким эса ёмонотлиқмиз.
Қанчалар фурсатни ўтказдик зое,
Худонинг олдида кўп уётлиқмиз.*

Миқдори кўп нарса қадр-қимматини тез йўқотади. Аммо ақл эгалари учун вақт сира қадрсизланмайди. Юз йил қанча қимматга эга бўлса, соат ёки дақиқанинг қадри ҳам шу кабидир. Вақт одамига қараб энг қиммат ёки энг арзон матоҳдир. Пайғамбаримиз алайҳиссалом дедилар: «Икки нарса борки, кўпчилик уларнинг қадрига етмайди: бири – соғлиқ, иккинчиси – бўш вақт». Киши умрининг ҳамма соатларини, ҳатто дақиқаларини фойдали ва соғлиққа мувофиқ машғулот билан тўлдириши керак, токи қайғу-алам бош суқадиган бўш жой қолмасин.

Одамларнинг ўзаро муомалаларида «буш вақт» деган ибора тез-тез тилга олинади. Мана бу узрхоҳликларни сиз ҳам эшитгандирсиз?

«Узр, биродар, сизни йўқлаш кўнглимда бор-у, аммо сира буш вақтим бўлмади».

«Сиз айтган ишни бажариб қўйишга ҳеч буш вақтим бўлмади, айбга буюрмайсиз».

«Тонг отади... бирпасда кеч ҳам киради. Китобга қарай десам, буш вақт йўқ...»

Бир кеча-кундузда одам ихтиёрида йигирма тўрт соат вақт бор. Шундан саккиз соати уйқуга ажратилса, демак, ўн олти соатга ўзимиз ҳукмронмиз. Бу вақтни қандай **совуриш** ўз ихтиёримизда. «Совуриш» сўзига атайин урғу бердим. Чунки айрим одамлар кўп вақтларини айнан совурадилар. Битта ноннинг ярмини еб, ярмини ташлаб юборсангиз – исроф. Бу қилинган ишнинг кўрган баъзи одамлар танбеҳ беради, баъзилари эса сиздан нафратланади, тўғрими? Хўш, вақтчи? Вақтнинг исрофи борми? Сиз ўзингизга шу саволни бериб кўрганмисиз?

Менимча, вақтнинг ҳам исрофи бор. Вақтнинг исрофи – умрнинг исрофи, демак. Умр беҳуда сарф бўлдими, демак, одам яхши ишларни амалга ошира олмабди. Одамлар учун, жамият учун фойда бермабди. Вақтнинг исрофи – мевасиз дарахт каби умр кечирибди.

Вақтдан фойдаланишни ҳамма ўзича белгилайди. Биров китоб ўқишни яхши кўrsa, биров чойхонада шахмат ўйнашни хушлайди. Яна бошқаси спортдан баҳра олади. Шундай аёллар борки, кунда беш маҳал бешик тўйи бўлса, ҳаммасида иштирок этишга шошилади. Шундай эрлар борки, ҳар ярим соатда бир тўй оши бўлса, барчасига боришга улгуради. Бугунни тўйларга сарфлаб, эртани тўй таассуротларини баён қилишга бағишлайди. Шубҳасизки, бу таассуротлар холис эмас, ғийбат, ҳасад, ҳатто ифво билан тўйинтирилган бўлади. «Элакка чиққан хотиннинг элик оғиз

гапи бор», деганларидай, кўчада қўшнилар билан соатлаб валақлашадиганларни ҳам қўп учратамиз.

Меши бир нарса қўп маъюс қилади. Ўн уч йил илгариги расмий тадқиқот натижаларига қўра, европалик бир одамнинг кунлик иш унумдорлиги етти соатдан кам бўлмас экан. Аммо Осиёдаги айрим мамлакатларда аҳолининг иш унумдорлиги бор-йўғи ўттиз дақиқа атрофида экан. Азизлар, инсоф билан айтайлик, ўтмишда илм соҳасида дунёда пешқадам бўлган осийликларнинг бутунги ҳаёти шундай бўлиши ва шундай ўтиши уятли эмасми?! Ўзини улуғлар авлоди ҳисоблаган киши мана шундай мазмунсиз ва самарасиз яшаши мумкинми?

Бутун кучлилар (АҚШ ва Европа давлатлари каби) уммону фазоларга ҳар дақиқада эгалик қилишга ошиқаётган бир даврда осийликларнинг ҳозирги даражаларига қониқиш қилиб яшаши дуруст эмас. Вақт дини ва миллатидан қатъи назар, барчанинг ҳаётида энг аҳамиятли масалалардан биридир. У инсонларга берилган буюк неъматлардан ҳисобланади. Бинобарин, вақт – ҳаёт демак. Ўтаётган ҳар дақиқа-ю сония, кун инсон умрининг хатосиз ўлчовидир. Бироқ, афсусларки, Ислом динининг вақт исрофига нисбатан талаби билан бутунги мусулмонлар ҳаётида тутган ўрни ўртасида жуда катта фарқ бор. Ислом дини вақтга жуда катта аҳамият беради, унга бир неъмат сифатида қарашга даъват этади ва ундан унумли фойдаланишни уқтиради. Айримлар эса бу талабларга аҳамият бермайдилар, вақтни қўпинча фойдасиз совирадилар. Пайғамбаримиз алайҳиссалом дедилар: «Банда Қиёмат кунини тўрт хислатидан сўралмагунча, бир қадам ҳам олдинга силжий олмайди: бу саволлардан биринчиси – умрини нима билан ўтказгани; иккинчиси – **ёшлик даврида нима билан машғул бўлгани**; учинчиси – мол-дунёни қай йўсинда (қай касб орқали) топгани ва нималарга сарфлагани; тўртинчиси – ўрганган илмига қандай амал қилгани сўралади».

Азиз **умидимиз юлдузлари**, эътибор бердингизми, инсон умрининг ҳар бир давридан умумий равишда, ёшлик давридан эса ўзига хос шаклда сўралиши айтиляпти. Ёшлик – умрнинг бир бўлаги, лекин унинг бошқа даврлардан ажратиб турувчи ўзига хос қийматдор тарафи ҳам бор. Ёшлик ғайрату шижоатга, ўткинчи мақсадларга тўлган даврдир. Ҳамда икки заифлик – гўдаклик ва кексалик орасидаги қувватга тўлган йиллардир.

Болаликни ўйин, ёшликни шахват, балоғат ёшини ғафлат билан ўтказиш ва кексаликда қўлдан кетганлар учун ҳасрат чекиш, ўзини ҳар томон уриб, надомат кўз ёшларини тўкиш – ғофиллик билан умр ўтказишнинг аломатларидир.

Вақтдан тўғри фойдаланишни ўрганиш болаликдан бошланади. Чунки вақтни тўғри тақсимлай олиш ҳам яхши хулқлар сирасига киради. Болаликнинг маълум йилларига қадар ота-оналар ва мактаб муаллимлари боланинг бўш вақтига «эғалик қиладилар». Яъни улар «дарс тайёрла», дейишса, бола тайёрлаши керак, «ухла» дейишса ухлаши шарт. «Телевизор кўрма» деб буюришса бажариши лозим. Бундай ҳолат сизнинг ҳам бошингиздан ўтган, унутмагандирсиз. Катталарнинг бола ҳаётига аралашуви доим ҳам тўғри бўлавермайди ва доим ҳам болага хуш ёқавермайди. Бола кун тартибини ўзича белгилашни истайди. Дейлик, телевизорда мултфилм берилаётганда уни дарс тайёрлашга мажбурлаш яхши натижа бермаслиги мумкин. Бола ўсмир ёшига етганда бу зиддият анча кескинлашади. Бола ўз вақтига ўзи эғалик қилишни хоҳлайди. Катталар эса унинг бу ҳуқуққа эга бўлишига вақт эрта, деб ўйлашади. Тенгдошларингиз орасида вақт қадрига етадиганлари ҳам кўп. Уларнинг асосий вақти ўқиш ва ўрганишга сарф бўлади. Лекин шундай болалар ҳам борки, улар вақтдан фойдаланишни билмайдилар.

Айрим ота-оналар фарзандларини мақтай туриб: «Компьютерга жуда қизиқади, компьютерхонадан

бери келмайди, бошқа ишларга сираям вақти йўқ», дейишади. Боланинг бу соҳага қизиқиши яхши. Лекин у компьютерда бир неча соат давомида нима иш билан банд бўлади? Уларнинг бу севимли юмушларига разм солиб, турли бекорчи ўйинлар билан банд эканларига гувоҳ бўламиз. Хўш, энди айтингчи, бу болалар вақтларини бекорга совуриптиларми? Агар улар ярим соат ёки бир соат ўйнашса, айблаш нотўғри бўларди. Аммо бошқа фойдали ишлар ўрнига, масалан, дарс тайёрлаш, уй ишларига қарашиш ёки ҳунар ўрганиш ўрнига бекорчи ўйин билан бандлар-ку!

Кўчадан ўтаётганингизда сизнинг ҳам кўзингиз тушгандир, беш-ўн бола ариқ бўйигами ё дарахт соясигами тўпланиб олишиб, соатлаб гапдан бўшашмайдди. Гапларига қулоқ солсангиз, бири тоғдан, бири боғдан. Гапириб зерикишмайди ҳам. Қоронғи тушса, бирон столба (симёғоч) атрофида давра қурадилар, шунинг учун бундай сергап болаларни «столба қоровуллари» деб, уларнинг бу қилиқларидан кулиш одат тусига кирган. Бир куни шундай болалар даврасига яқинлашиб: «Шунинг ўрнига бирон китоб ўқиб, муҳокама қилсаларинг яхшимасми?» десам, улар дангалига «Э, китоб ўқиб бошимизни оғритиб нима қиламиз», деб жавоб беришди. Қаранг, беҳуда гаплардан бошлари оғримай, фойдали юмушдан оғиркан. Бу қандай бош бўлди, ўзингиз баҳо бераверинг. Бу тоифадаги болалар бўш вақтдан фойдаланишни ўзлари билмайдилар, катталарнинг тавсияларини эса буткул рад этадилар. Бунинг оқибатида улар келажакда маънавий комиллик деган улۇф фазилатдан бебаҳра қоладилар.

«Кўча тарбияси» дейилганда кўз олдимизга фақат безори, жиноятчи болаларни келтирамиз. Кечки пайт кўчада тўпланиб турган болаларни кўрсак, хаёлимизга фақат йўлтўсарлар келади. Ҳолбуки, кўча таъсирида барча жиноятчига айланиб қолмайди. Айни чоғда

хунар ёки санъат тўғаракларига қатновчи болаларнинг ҳаммаси ҳам яхши бўлиб қолмайди. Бу ҳам ҳақиқат. «Столба қоровуллари» деб таърифланган болаларнинг кўпчилиги шунчаки гаплашиб ўтирадилар, уйда ота-онаси ёки ака-опаси билан суҳбатлашишнинг уларга қизиғи йўқ. Бошқа шуғулланадиган ишлари ҳам йўқ. Ўртоқлари билан гаплашиб ўтирадиган жой ҳам йўқ. Айрим ота-оналар болаларни уйга таклиф этадилар. Лекин улар таклифни қабул қилмайдилар. Чунки ота-оналар ҳузурида улар истаган мавзуларида суҳбатлаша олмайдилар. Ёки катталардан истиҳола қиладилар. Айрим ерларда «Ўсмирлар клублари» ташкил этишга ҳаракат ҳам бўлган. Лекин ўсмирлар бу клубларга ҳам боришмайди. Чунки клубларда ўзлари истаган мавзуда суҳбат қура олмайдилар, тарбиячилар тавсия этган мавзуда эса гаплашишни ёқтирмайдилар. Демак, бу ўринда «Ўсмирлар клублари ташкил қилиш керакми? Бу клублар ташкил қилинган тақдирда қандай йўналишда иш олиб бориши керак? Улар ўсмирларни, айниқса, бўйсунмасларни жалб қила оладиларми?», деган саволларга жавоб топиш шарт бўлади.

«Столба қоровуллари»нинг ишлари – **вақтни ўлдириш**. Улар суҳбатлашадиган аниқ мавзу йўқ. Каллага нима гап келса, ўша томон оғаверадилар. Шу боис уларнинг суҳбатини маъносиз, дейишга ҳақдимиз. «Болалар шунчаки гаплашиб ўтиришибди, уларнинг орасида безорилар йўқ», деб хотиржам бўлишга эса ҳаққимиз йўқ. Уларнинг орасида бугун безори йўқдир, бироқ эртага қўшилиб қолар. Қўшилиб қолганини, нашага ўргатишни бошлаганини вақтида пайқаймизми?

«Беозор» «симёғоч қоровуллари» наша чекиб ўтиришганида, бир одам уларни тартибга чақиради. «Отанг баобрў одам, бу ишинг чакки», дейди. «Беозор» йигитча унга жавобан: «Мияни ачитманг, братан, биз билан битта тортинг», деб таклиф қилади. Натижада жанжал чиқади ва тартибга чақирган одам кал-

такланиб ўлдирилади. Қаранг, болалар бу ерга бекорчилик оқибатида тўпланишган, бировга ёмонлик қилиш фикрлари бўлмаган. Ҳуқуқ тили билан айтилганда, бу «қасддан одам ўлдириш»га кирмайди. Кечки пайт тўпланган болаларнинг беозор суҳбатлари жарёқасида туришни эслатади. Жарга қулаш учун салгина туртки кифоя.

Яхши тарбия қўрган болалар уйқудан ташқаридаги вақтининг ярмини, эҳтимол, ундан кўпроғини илм олишга бағишлайди. Бу хислатлари таҳсинга лойиқ. Шундай болалар орасида илм олишдан бошқасини тан олмайдиганлари ҳам бор. Аммо уларнинг бу ҳаракатларини аъло фазилат дея олмаймиз. Чунки илм олишдан ташқари дам олишга, жисмоний тарбияга, уй ишларига, бошқаларга ёрдам беришга ҳам вақт ажратиш зарур.

Оилаларимизда кун тартибини белгилаш одати деярли йўқ. Ҳар биримизнинг кун тартибимиз тахминий бўлади. Яъни, эрталаб туриш, нонушта қилиш, ўқиш, ўқишдан кейинги машғулот ва шу кабилар. Ўқиш ва айрим машғулотларнинг вақти аниқ. Бошқа юмушларники мавҳум. Айтайлик, бир бадий китоб ўқияпсиз. Уни ҳар кун ўқимаслигингиз мумкин. Мактабда ёки машғулотда кўпроқ вазифа беришса, сиз албатта бошқа юмушлар эвазига, айти дамда бадий китоб ўқиш ўрнига бу топшириқни бажарасиз. Баъзан уй ишларидан бўйин товлаш ҳисобига бошқа ишлар амалга оширилади. Хўш, аниқ кун тартиби асосида яшаш мумкинми? Агар ўз тажрибамга асослансам, қисман мумкин, деб жавоб бераман. «Қисман» дейишимнинг боиси: эртанги кун режалаштирилганда одам фақат ўз имкониятларини чамалайди. Кутилмаган воқеалар инobatга олинмайди. Масалан, эрталабда уйга меҳмон келиб қолиши мумкин, ёки бола мактабга борганда фан муаллими уни бошқа юмушга жалб этиши мумкин. Шунда кун тартибига мажбурий ўзгартиш киритишга тўғри келади.

Ҳар куни эрталаб ўзимизга бир ишни тайин этиб, бу ишларни қандай бажаришимизни фикр қилайлик. Жаҳоннинг ҳозирги ободлиги, инсоният ва маданиятнинг бу қадар тараққийси албатта маърифат эгаларининг битмас-туганмас ғайратлари соясида вужудга келган. Шу боис бир дақиқа вақтни ўринсиз ва фойдасиз ерга сарф этиш – исрофдир. Ҳар куни кечқурун бутун вақтимизни нималарга сарф этганимизни ўзимизча ёки бирон яқин одамимиз билан бирга муҳокама этишимиз, кейинги ишларимизнинг ҳар бирига вақт тайин этиб, шу вақтлардан кечиктирмай бажариш учун бир тартиб-интизом остига олишимиз лозим бўлади. Оилага доир ишларимизга ажратадиган вақтимизнинг асосини тирикчилик ва рўзгор масалалари ташкил этиши табиий. Лекин бу борада биринчи ўринга фарзанд тарбиясини қўйган бўлардим. Чунки бутун олишимиз керак бўлган пиёзни эртага олсак ҳам бўлаверади. Лекин бутун берилиши лозим тарбияни эртага қолдириш яхши эмас. Халқимиз «Уй ёнса сув ўчиради, вақт ёнса нима ўчиради?» деб бежиз айтмаган.

Бутун ҳаётимизни телевизорсиз тасаввур эта олмаймиз-а? Ҳамма шундай ўйлайди. Мен ҳам бутунлай инкор эта олмайман. Вақт исрофига фақат телевизор айбли эмас. Телевизор йўқ пайтида ҳам одамлар вақтларини исроф қилишдан қайтмаганлар. Вақтни совуришни истаган одам баҳона топа олмас эканми?! Телевизорга ҳаётимиздан ўрин бердик. Лекин бутун уй-хаёлимизни, вақтимизни унга бахш этиб қўймаслигимиз шартлигини унутатганимиз ёмон.

Кейинги йилларда болаларнинг буш вақтлари кўпроқ телевидение ва видео томошалари билан банд бўлаётгани афсусли ҳол. Ҳатто ҳазил аралаш «телебола» деган атама ҳам пайдо бўлди. Бу «телебола»лар атрофдаги барча гузалликларни рад эта бошлайдилар. Францияда қизиқарли тадқиқот ўтказишибди. Уч мингта болага «телевизор яхшими ё отангми?» деган

саволни бериб, қарийб икки мингтасидан «телевизор яхши» деган жавобни олишибди. Буни бир неча давраларда айтиб, эшитганлар юзида ташвиш кўрмадим. Деярли барча латифа эшитгандай кулимсираб қўйди. Аслида бундай хабар барчани жиддий ўйлантириши керак. Францияда бу тадқиқотни шунчаки бекорчиликдан ўтказишмагандир. Тарбияга доир ишларида нималарга эътибор қаратиш лозимлигини аниқлаш учун қилишгандир. Шунга яраша чоралар кўришар. Хўш, бу ҳолатнинг бизга алоқаси йўқми?

Шу ўринда катталарга мурожаат қилмоқчиман: азизлар, сиз ўз фарзандингизнинг ёки жиянингизнинг «отамдан телевизор яхши» дейишини тасаввур қилиб кўринг. Агар ундай деса, қандай аҳволга тушган булардингиз? Туғри, бизда икки мингта бола «отамдан телевизор яхшироқ», деб жавоб бермас. Агар уч мингта боладан учтаси шундай жавоб қайтарса ҳам, ташвишланишимиз зарур эмасмикин? Бугун учта бола шундай деб турса, эрта-индин уларнинг сони ошмасмикин? Орадан кўп вақт ўтмай ўша Франциядаги натижа бизда ҳам қайд этилмасмикин? Бу муаммо хусусида қачон бош қотирамиз? Уч мингта боланинг ҳаммаси бир овоздан отадан кўра телевизор афзаллигини таъкид этгандами?

Телевизорга михланиб кино кўрувчи «телебола»ларга эса маслаҳатим шу: бир кунда битта кинофилм кўриш онгимиз учун кифоя қилади. Икки кунда бир кўрилса яна яхши. Чунки кинофилм фақат вақт ўтказиш учун кўрилмайди. Ундаги воқеаларни, қаҳрамонларнинг гап-сўзларини ўйлаш, таҳлил қилиш, хулоса чиқаришга уриниш керак. Бунинг учун эса вақт талаб этилади. Кинолар шунчаки кетма-кет кўрилаврилса фикр чалғийди, кишининг маъно хазинаси бойимайди, аксинча, зеҳнининг ўтмаслашувига олиб келади. Одамнинг мияси чексиз ахборот оқимларини қабул қилиш қудратига эга эмас. Бир челақ ҳажмдаги

чуқурчага ўн челақ сув қуйсангиз тошиб кетади, атрофни балчиққа айлантиради.

Россиядаги бир даҳшатли қотиллик тафсилоти билан танишган эдим. Ўн етти ёшли йигитча онасини, акаси ва опасини болтада чопиб ташлаган. Маълум бўлишича, ваҳшатга тўла бир фильмни у қарийб юз марта кўрган экан. Бу баъзи-баъзида бўлиб турадиган воқеа эмас. Европа мамлакатларида оғир жиноятларнинг йигирма фоизи, АҚШда эса олтидан бир фоизи телевизорда кўрилган ваҳшатли томошалар таъсирида содир этилиши аниқланган. Россия телеканалларининг бир соатлик кўрсатувларида тўртдан зиёд зўравонлик сахналари намоёиш этиларкан. Бола ўн саккиз ёшга етгунига қадар ўн саккиз минг қотиллик, икки юз минг зўравонликни томоша қиларкан. АҚШ мультфильмларида бир соатда йигирма олти зўравонлик кўрсатилар экан... Бу рақамлар бизга тааллуқли бўлмаса-да, эътиборсиз бўлмаслигимиз керак.

Қайси мактабда ёки маҳаллада ёки уйда зерикish касали мавжуд бўлса, ўша ерда ўғричаларнинг, ёлгончиларнинг, зулм сари оғаётган ўзга шумликларнинг туғилишини кутмоқ керак.

Айрим болалар китоб ўқишни яхши кўрадилар. Бу ҳам аъло фазилат. Аммо бунда икки камчиликдан эҳтиёт бўлиш керак: биринчиси – эртаю кеч китобдан бош кўтармай ўқиш яхши эмас. Куннинг фақат маълум бўлагини китобга ажратиш керак. Иккинчиси – қўлга тушган, бошқача айтилса, дуч келган китобни ўқийвериш ҳам ярамайди. Китобни танлаб-танлаб ўқиш керак. Бунинг учун катталарнинг маслаҳатига қулоқ солинса, савияси паст асарларни ўқишга вақт сарф бўлмайди. Бунинг учун эса... ота-онанинг ўзи ҳам китоб ўқиб туриши шартлигини яна таъкидлайман.

Тарбиянинг барча кўринишларида, хусусан, китоб ўқишга даъватда шахсий намунанинг фойдаси кўп. Тарбиянинг барча турлари каби китоб ўқишга ўргатиш ҳам болаликдан бошланади. Европа мамлакат-

ларидаги нашриётларда «Ойижон, ўқиб беринг», туркумида китоблар кўп чиқарилади. Номидан кўриниб турибдики, бу китоблар мактаб ёшигача бўлган болаларга аталган. Бу ёшдаги болаларда «китобни кўрсам, бошим оврийди», деган гаплар бўлмайди. Барчаси қизиқиш билан китобни варақлайди. Баъзилари расмлардан завқ олади, унда нима акс этганини билишни истайди. Баъзилари китобни йиртиб завқ олади. Ота ёки онанинг китобни ўқиб бериши ёки расмлар мазмунини тушунтириши боласининг келажаги учун жуда-жуда зарурдир. Бола учун ажратилган беш-ўн дақиқа вақт келажақда ойлаб-йиллаб давом этадиган қайғу-аламлар олдини олишини англаб етган ота-она нақадар бахтли!

Ота ёки она боласига атаб китоб олсалар уларга офарин айтмоқ жоиз. Чунки боласига китоб олмайдиганларнинг сон-санови йўқ. Бозорга бориб боласига қуртми, сақичми ёки бирон қимматбаҳо ўйинчоқми олишни унутмайди. Лекин китоб растаси ёнидан ўтаётганида «Боламга мос китоб бормикин?» деб қайрилиб ҳам қарамайди. Эҳтимол бу гаплар баъзилар учун малол келар. «Ошириб юбордингиз», деб маломат қилишар. Сиз ҳам, азизлар, каминани айбламанг. Чунки бу тиканли гапларни айтиб, барча ота-оналар диққатини болаларининг бўш вақтига қаратгим келди. Болалар қамоқхонасида ўтказилган сўровларимдан маълум бўлдики, у ерга тушганларнинг қарийб тўқсон фоизи битта ҳам бадий китоб ўқимаган. Етмиш фоизи театр остонасини босиб ўтмаган. Юз фоизи расомлар кўргазмаси нима эканини билмайди. Бўш вақтдан тўғри фойдаланиш ҳақидаги фикримни қувватлаш учун яна қандай далил керак?

Бир куни болалар қамоқхонасида адабий учрашувга бордик. Бу ерга биринчи марта кирган шоир биродаримиз болаларнинг жинойтлари ҳақидаги ҳикояни эшитиб гангиб қолди. Ҳаяжонга берилиб, ҳатто бир оз кўрқиб: «Мен бу ерда шеър ўқий олмайман», деди. Мен

ундан Усмон Носирнинг «Муҳаббат» шеърини ўқиб беришини илтимос қилиб, аранг кўндирдим. Бир хил кийинган, сочлари бир хилда қиртишланган, кўзлари бир хилда маъносиз боқувчи бир неча юз бола тўпланган жойга кирганимизда шоир биродаримиз бу нигоҳларга қарай олмай кўзларини юмиб олди. Шу ҳолда шеърни ўқиди. Бу шеърни ўқитишдан мақсад – кичкина ижтимоий тадқиқот ўтказиш эди. Йиғилганларнинг барчаси севги ёшидаги ўсмирлар. Кўпчилиги аёл билан бўлишга улгурган. Севги туйғуси бегона эмасдир, деган фикрни синаб кўрмоқчи эдим. «Севги! Сенинг ширин тилингдан, Ким ўпмаган, ким тишламаган!» деб бошланувчи шеър ҳар қандай ёшнинг дилини қитиқлаши тайин. Аммо жинойтчи ўсмирларга бу таъсир этмади. Уларнинг юзларида, қарашларида ўзгариш сезилмади. Оддий гапни эшитгандай ўтираве-ришди. Шеърда «Уфқда ботар қуёшни шарт кесилган бошга ўхшатдим», деган сатр бор. Шу сатр ўқилганда, не ажабки, ўтирганларда жонланиш сезилди. Бундагиларнинг оз қисми қотиллиги туфайли қамалган, лекин бошқа жинойтлар билан ўтирганларга ҳам «шарт кесилган бош» таъсирли бўлди.

Уч ўсмир кечқурун ҳомиладор аёлга дуч келиб, хотиннинг туришини кўрамиз, деб қийнашган. Эси бутун одам бундай қилмайди, улар жиннидир, дерсиз? Йўқ, уларнинг кўриниши ҳам бинойи, эслари ҳам жойида. Улар билан суҳбатлашганимизда: «Нега бундай қилдинглар?» деб саволга тутмадик. Ўқиган китоблари, кўрган театр томошалари, кинофильмлари билан қизиқдик. Жангари, бадахлоқ кинотомошаларини кўришда камчиликлари йўқ. Учтадан иккитаси болалигида синфдошлари билан ёш томошабинлар театрига неча мартадир борган, лекин нимани кўрганини эслолмайди. Биттаси театрга умуман қадам босмаган. Учаласи ҳам бадий китобни қўлига олмаган. Биттаси мактабдаги адабиёт дарсида ўқиганларини сал-пал эслайди. Улар билан суҳбатлаша туриб ўйла-

дим: «Агар бадий китоб ёки сахна санъати орқали фақат инсонга хос севги-муҳаббатни қалбларига сингдиришганда эди, жиноят кўчаларида тентирамасмидилар...» Жиноят кўчасига кириб қолган болаларнинг келажакда нурли ҳаёт кечиришлари осон бўлмайди. Ҳуш, уларнинг ота-оналарини нима кутади? Фарзанд ўн беш ёшида жиноятчига айланган экан, демак, ота ва она ўн беш йиллик умрларини исроф қилишибди. Фарзандлари дунёга келган онда туғилган орзулари ўн беш ёшида ўлим топган экан, ўзгалардан ўпкалама-синлар.

Китоб ўқишни ўргатишдаги ота-онанинг масъулияти театрға, музейға ёки рассомлар кўргазмасига... олиб боришда ҳам керак бўлади. Жуда оз ота-оналар фарзандлари билан бу жойларға борадилар. Театр-музейларға олиб бориш асосан мактабларнинг зиммасида. Ота ёки она «Бугун театрға борибсан, нимани кўрдинг, нимани тушундинг?» деб беш дақиқагина суҳбатлашармикин? Агар суҳбатлашсалар – шарафлар бўлсин бу зотларға! Фарзанди билан гаплашишға вақти йўқ ота-онаға-чи?

Кузатувлардан аниқки, болалар ва ўсмирлар феъл-атворининг шаклланишида бўш вақтдан тўғри фойдаланиш ҳолати муҳим экани тан олингани ҳолда бу зарур масала ечимига эътиборсиз қаралади. Бошқачароқ айтсак, бўш вақтдан фойдаланишға доир мавжуд тадбирлар етарли самара бермай қўйган. Бунинг акси ўлароқ, кўчанинг таъсири кучлироқ бўляпти. Айтайлик, кўчанинг бир бетида шахмат-шашка тўғараги ташкил этилган. Иккинчи бетида бебош ўспиринлар қарта ўйнаб ўтиришибди. Кўчанинг ўртасида эса биз тарбияламоқчи бўлган юзта бола турибди. «Ихтиёр ўзингизда, бўш вақтингизни ким билан ўтказасиз?» деб кўрайлик-чи? Ишонаманки, шу юз боладан кўпи билан ўн-ўн бештаси шахмат-шашка томон юради.

Энди яна «бўш вақтим йўқ» дейдиганларға келсак, бундайлар шу баҳона билан ўзларини ўзлари алдай-

дилар. Ҳар бир одамнинг вақти ўз қўлида. Агар ақл билан иш юритилса, ҳар қандай юмушга улгуриш мумкин. Фарзандларимизнинг айнан шундай фазилат эгалари бўлишларидан умидвормиз.

Бўш вақт масаласини ҳамма ўзича ҳал этади. Кўпчилик тарбиянинг бу соҳасида асосий эътиборни меҳнатга қаратиш тарафдори. Ёзувчилар адабиётга, санъаткорлар театрга, рассомлар тасвирий санъатга... тортишни истайдилар. Барчаларининг талаблари тўғри. Аммо барчаси ўз ўрнида қўлланилсагина яхши самара беради.

Демак, ота-она аввало ўз онгини, энг муҳими фарзанди онгини ортиқча юкдан эҳтиёт қилиши баробарида вақтнинг хусусиятларини аввало ўзи англаб етиши керак. Ҳуш, вақтнинг қандай хусусиятлари бор экан? Бу саволга жавобни «Вақтнинг қиймати» рисоласидаги фикрлардан фойдаланган ҳолда топамиз.

Вақтнинг ажралиб турадиган ўзига хос хусусиятлари ҳам бор. Биз уни тўғри маънода тушунишимиз ва унинг нури билан иш кўришимиз лозим.

«Вақт тез ўтади» деймиз кўп ҳолларда. Хоҳ шодхуррамлик ва қувонч билан ўтсин, хоҳ қийин, машаққатли бўлсин, у булут тезлигида юриб, шамол тезлигида ўтаверади. Бизга хурсандчилигимиз кунлари бирмунча тезроқ, қайғули кунларимиз секин ва оғир ўтаётгандек туюлади. Лекин инсоннинг ўзига шундай туюлади, холос. Шоир айтган экан:

*Бахту саодатга тўла ойларим,
Гўё давом этди кундан ҳам қисқа.
Ва лекин ҳижронга тўла кунларим,
Йиллардек кўринди менинг кўзимга.
Наҳот, энди ўтди йиллар, дўстларим,
Ҳайрат-ла боқаман бу кун ўзимга.*

Бу ёруғ дунёда инсон умри қанчалик узун бўлмасин, модомики, ўлим ҳар тирикликнинг ниҳояси экан, бас, у қисқадир.

Ўлим пайтида ўзи яшаб ўтган йиллар ва бир-бирига боғлиқ воқеалар лаҳзада тез ёниб-сўнувчи чақмоқ каби қисқа туюлади инсонга. Ҳазрати Нуҳ алайҳиссалом ҳақларида ривоят қилишларича, минг йилдан ортиқроқ умр кўрганларидан кейин, у кишининг жонларини олиш учун ўлим фариштаси келиб: «Э пайғамбарларнинг энг узун умр кўргани, сиз дунёни қандай тушундингиз?», деб сўради. Шунда Нуҳ алайҳиссалом дедилар: «Дунё гўё бир ҳовлининг икки эшиги бўлиб, уларнинг биридан кириб, бошқасидан чиқиб кетдим!»

Бу ривоят ҳаётий ҳақиқат учун бир ибратдир. Ундаги ҳақиқат инсон умрининг ўлим вақтигача аста-аста сўниб боришидир. Шунингдек, Қиёмат бўлганида ҳам инсонга йўқотган ва бой берган нарсаси билдирилганида, у вақтнинг қанчалик тез ва қисқа ўтганини тушуниб етади. Туғилмоқ ва ўлмоқ дея аталмиш икки манзилнинг ўртасида сарсон қолган инсон идроки, дунёга тааллуқли ҳақиқий қонун-қоидалар билан бошқарилмаса, бу нисбий оламдан ҳақиқий Ватанга маънавий йўл топиб бўлмайди. Кишининг ҳар бир дақиқаси, ҳатто ҳар бир нафаси фазилатли амалларга бағишланиши керак. Таъбир жоиз бўлса, вақт намланган совунга ўхшайди. Уни қўлда тутиб туриш жуда қийин. Сирғалиб, тушиб кетаверади.

Ўтган вақтнинг ортга қайтмаслиги ва ўрнига алмашмаслигини англамайдиган одам йўқ. Ҳар бир кун ўз якунини, ҳар бир соат ҳам ўз ниҳоясини топади. Кунни, соатни ҳатто, лаҳзани қайтариш ёки бошқаси билан алмаштиришга ҳеч ким уриниб ҳам кўрмаган. Отилган ўқ изига қайтмаганидек, умр ҳам изига қайтмайди. Ўтган вақтнинг ўрнини келаётгани босмайди. Бой берилган вақт ўрнини тўлдириб, хотиржам яшаётган инсонни ким кўрган? Ортга қайтиш, вақт чизигидан илгарилаш ёки ўтмишга саёҳат қилиш фақат фантастик асарлардагина учрайди. Аслида эса бу ақлга сиғадиган нарса эмас. Ҳасан Басрийнинг ажойиб ҳикматлари бор: «Ҳар бир тонг ёришадиган

кун борки, инсон боласига нидо қилади: «Мен янги яратилдим. Ишларингга шоҳидман, мендан фойдаланиб қол. Кетар эканман, Қиёматга қадар қайтмайман». Кўп кексаларни учратамиз, улар ёшлик даврларининг яна бир бора қайтишини орзу қиладилар. Лекин бу амалга ошмайдиган орзу, холос. Бунақанги орзуларнинг озию кўпи ҳеч нарсани ўзгартирмайди. Шоир айтадики:

*Кошки қайтсайди ортга агар бир кунга ёшлик,
Унга айтардим бошга нелар солди кексалик.*

Бошқа бир шоир умрининг қай тарзда ўтишини тасвирлаб, унинг кечаю кундузлари ортга қайтмасдан кетади ва бунга умид йўқ, деб ёзади:

*Киши кетар умрининг жоловин тутиб,
Ойу кунлар оралаб фонийлик сари,
Туну кунлаб тонглару тунларини кутиб,
Дунёдан кўчар мудом қабрга сари.*

Вақт инсон эга бўлган нарсаларнинг энг нафиси эканини ўтмиш донишмандлари кўп таъкидлашган. Модомики, вақт тез ўтувчи ва ортга қайтмас экан ва уни бирон нима билан алмаштириб бўлмас экан, у инсон эга бўлган нарсаларнинг энг нафиси ва қийматлисидир. Вақтнинг нафислиги ҳар бир амал ва ишлаб чиқариш учун манба, асос бўлишидир. У ҳаётда хоҳ шахс, хоҳ жамият бўлсин, инсон учун асл сармоя ҳисобланади.

Донолардан бири айтганидек: «У ҳаётдир. Инсон ҳаёти эса унинг туғилган онидан токи вафот онигача яшаб ўтадиган вақтидир». Бу хусусда Ҳасан Басрий ҳазратлари яна дедиларки: «Эй Одам боласи, сен ташкил топган кунлардан иборатсан. Сен учун бу куннинг кетиши умринингнинг бир қисми кетиши демакдир».

Биз туғилган кунларимизни имкон борича дабдаба билан ўтказишга ҳаракат қиладиган бўлиб қолдик.

Албатта, маълум бир ёшга етганимиз учун Яратганга шукр қилишимиз керак. Шукр қилиш учун йилда бир марта туғилган кун келишини кутишимиз шарт эмас. Ҳар нафасимиз, ҳар кунимиз учун шукр қилишимиз лозим эканини аввал айтдик. Назаримда, туғилган кун фақат шодиёнадан иборат эмас. Бу кун инсон умрининг бир йили ўтганига далилдир. Бошқачароқ айтсак, бу дунёдаги ҳаётимиз бир йилга қисқариб, боқий дунёга ўтишимиз яна бир йилга яқинлашди, демак. Абу Али Даққоқ айтганларидай, «Ҳар бир кун менинг бир қисмимни олиб, ўтиб кетади. Қалбда ҳасрат қолдириб, ўзи бедор кетади»... Шодликка, тантананага ажратилган соатларнинг озгина қисмини фикрлашга ажратсак ёмон бўлмас эди. Фикрлаш чоғида Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.) ҳазратларининг бу гапларига диққат қилишни тавсия этамиз: «Мен бир куннинг қуёши ботиб, ажалим билан орамиздаги масофа қисқариб, ўша кунлик яхши ишларим кўпаймаганига қилган пушаймонимдек қаттиқ пушаймон қилмадим!.. Агар кун ўтган ва мен ўзимни Аллоҳ таолога яқин қиладиган илмимни зиёда қилмаган бўлсам, шу куннинг чиққан қуёши мен учун баракали бўлматандир».

Аҳли дониш: «Манфурликнинг аломати вақтни зое кетказишдир», деб таъкидлашган. Ва яна: «Вақт бир қиличдир, гар сен уни кесмасанг, у сени кесади!» дейишган. Демак, бу қиличга ҳоким бўлиш учун моҳирлик талаб этилади. Бу қилични яхши ишлата билиш, аҳамиятли нарсаларни олиб, аҳамиятсизларини четда қолдириш лозим. Бу эса ҳақиқатни англаб етган ақл билан бўлади. Вақтни қадрлашнинг энг синалган йўли – яхши ишларни бажаришга интилиш ва шошилишдир.

Биз бу фазилатни эгаллашда вақтнинг қадрига ета олган олимлар ҳаётидан ўрнак олсак арзийди. Бундай олимлар ўзлари турган мавқедан яна ҳам гўзалроқ даражага интилганлар. Шу жиҳатдан уларнинг бугуни кечасидан, эртаси бугунидан афзалроқ бўлар эди. Бу хусусда улардан бири: «Кимнинг бугуни кечаги каби

бўлса, у алдангандир ва кимнинг бугуни кечагисидан ёмон бўлса, у лаънатлангандир», деган эди. Улар вақтларини манфаатли илм таҳсил қилишга, фойдали ишларга ё нафс тарбияси ёки бошқаларга фойда келтиришга ишлатишларидан ташқари, бирор кунни ёки ярим кунни ва ё қисқа муддатни бўлсин, беҳуда сарф этишдан қизғанишар эди. Токи ўзлари сезмай қолиб, умрлари бўш ишларга сарф бўлиб, гарду ғуборга, кўпикка айланиб кетмасин. Ўтаётган ҳар бир кунни ҳам ўзи учун ва ҳам атрофидагилар учун илм, маърифат, иймон ҳамда эзгуликларни юксалтиришда фойдаланмасликни улар берилган неъматга ношукурлик ва вақтга ҳурматсизлик бўлади, деб ҳисоблашар эди. Хорижга сафар қилганимда шундай бир аллома билан учрашиш бахти менга насиб қилган эди.

Азизлар, эҳтимол «Ўғай она», «Қайнона» романларини, «Саодат асри қиссалари» китобини ўқигандирсиз. Бу асарлар муаллифи Аҳмад Лутфи билан кўришмоқ умидида Туркиянинг Бурса шаҳрига бордик. Университетнинг илоҳиёт факультети декани ниятимизни билиб, алломага қўнғироқ қилдилар-да «Хўжам ҳозир келадилар», дедилар. Биз «у киши уйда эканлар-у бирор соатларда келиб қолар эканлар», деб ўйлаб, кутдик. Тахминан икки соат кутдик. Декан яна бир қўнғироқ қилдилар-да, «хўжам ғоят банд эканлар, ҳузурларига чиқа қолайлик», дедилар. Аҳмад Лутфи биз кутаётган хонадан икки қават юқорида, ўз кутубхоналарида иш билан банд эканлар. Суҳбатимиз охирида ўзбек китобхонлари номидан у кишини шаҳримизга таклиф қилдик. «У ерга бориб нима қиламан, мен қилдиган зарур иш борми?», дедилар. Декан эса кулимираганча деди: «Хўжам сафарда юриб вақт сарфлашни ёқтирмайдилар. Вақтни ғоятда қадрлайдилар. Ўтган йили хориждаги илмий кенгашга юборган эдик, мажлисдаги сафсатабозлик ёқмай, эртасигаёқ қайтиб келдилар...»

Фалак ва Ер тинмай айланар экан, инсонлар ҳолати ҳам енгиллик ва қийинчилик, бойлик ва камбағаллик, саломатлик ва хасталик, хурсандчилик ва маҳзунлик, машаққат ва роҳат орасида айланаверади. Булар ақли бор кимсаларга бир дарс, қалби борларга панду насиҳат, басират эгаларига ибратдир. Аммо ақл эгалари тафаккурдан, қалб эгалари шуурдан, басират эгалари ибрат назаридан маҳрум бўлсалар, улар учун кеча ва кундузнинг алмашинуви ҳеч қандай маъно касб этмайди. Вақт – олий муаллимдир. Аммо, не кўргиликки, у барча ўқувчиларини ҳалок қилади. Ҳа, вақт чиндан ҳам кескир қиличдир, у ҳеч нарсага қарамай ўтади-кетади. Инсон эса вой-войлаганича қолаверади. Бизнинг «вақт ўтмоқда» деган ўйимизда андак хатолик бор, вақт эмас, ўзимиз ўтиб боряпмиз.

Азизлар, агар бир одам вақтнинг шариф ва азиз бир нарса эканини ҳис эта олса, ишонингки, у одам умрини роҳат ва фароғатда кечиради. Вақт нақд олтиндир, уни зое этганларнинг бозор айланиб, бўш қўл билан қайтганлардан фарқлари йўқдир, бунга диққат қилиш шарт. «Могу пулинг кетса кетсин, бироқ, вақтинг зое кетмасин», дейдилар. Вақтни фойдали ишларга сарф этишни билган киши могу дунёсини ҳам керакли жойларга сарфлашни билади ва саодат йўлида унга тўсиқлар бўлмайди.

Мазкур мавзуга илова равишда ақл исрофи мавжудлигини айтиб ўтмоқчиман. Кишининг бир илмни ёки ҳунарни эгаллаб, сўнг бошқа ишлар билан шуғулланиб юриши ана шу исрофга кирадики, бу ҳақда аввалроқ ҳам тўхталган эдим.

Ҳар биримизни исроф васвасаси ҳар он, ҳар дақиқа, ҳар қадамда таъқиб қилади. Демак, исрофдан сақланиш лозимлигини бир нафас ҳам унутмаслигимиз шарт экан. Бу йўлда ҳамиша зийрак бўлиш фазилатига эга бўлишингизни тилаган ҳолда кейинги мавзуга таклиф этаман.

УЧИНЧИ БЎЛИМ
ЮРАКНИНГ ҲАҚИҚИЙ КЎЗГУСИ

Қимматбаҳо гавҳар

Ҳаё дилни равшан қиладиган бир нурдирки, инсон ҳар вақт шу маънавий нур зиёсига муҳтождир. Иффатнинг пардаси, виждоннинг ниқоби – ҳаёдир. Ҳаё пардаси ила ўралмиш инсонларнинг иффат пардаси йиртилмас. Бу чодир шундай муборақдирки, анча-мунча хатоларни беркитиб йўқ қилур. Агар дурга садаф парда-ю либос бўлмаса эди, сувга қўшилиб йўқ бўлиб кетмасмиди?

Бир ҳукмдор хизматчисининг хотинига хуштор бўлди. Хизматчини бир баҳона билан сафарга жўнатди. Шомдан сўнг хотинни хобхонасига чорлади ва барча эшикларни ёпишни деб амр қилди. Хотин амрни бажарди. Ҳукмдор «Эшикларни беркитдингми?», деб сўради. «Уй эшиklarини маҳкамлаб ёпдим, лекин ҳарчанд уринмай, бир эшикни беркита олмадим», деди хотин. «Қайси эшикни айтяпсан?», деб ажабланди ҳукмдор. «Ҳаё ва иффат эшиklarини», деб жавоб берди хотин. Ҳукмдор бу жавобдан уялди. Ундаги ҳаё ҳам уйғониб, хотиндан узр сўради.

Ҳа, дунёвий қонун тақиқламаганни иффату ҳаё таъқлайди.

Бу ривоят Қудсий ҳадиси ёдга солади: «Эй Одам фарзанди! – дейди Аллоҳ таоло биз бандаларга хитобан. – Албатта, соч ва соқолнинг оқи Менинг нуримдандир. Мен нуримни ўз дўзахим оловида куйдиргани ҳаё қиламан. Шундай экан, сен ҳам Мендан ҳаё қилгин».

Пайғамбаримиз алайҳиссалом «Ҳаё иймон шохчаларидан биридир», деганлар. Зийраклик билан кузатсак, ҳар бир одамда ўзига яраша уят бўлади. Ўғри ҳам, фоҳиша ҳам уятни ўзича тушунади. Лекин ҳаё фақат виждонли қалбда бўлади. Шунини фарқламоқ лозим. «Ақл ва ҳаё ажралмас дўстдир, – дейилади «Калила ва Димна» асарида. – Бири йўқолса, иккинчисини ҳам топиб бўлмайди». Зеро, уятдан қизарган юз қора қалбдан яхшироқдир. Шарму ҳаё ниқобидаги чеҳра қутида сақланган қимматбаҳо гавҳарга ўхшайди.

Умидимиз юлдузлари, «ҳали ёшман, ҳаё фазилатини сал улғайганимдан кейин эгалласам ҳам бўлади», деб ўйлаётган бўлсангиз, янглишибсиз. Агар 15-16 ёшга кириб ҳали бу фазилатга эга чиқмаган бўлсангиз, анча кечикибсиз. Бу камчилигингизга барҳам беришга шошилинг. Чунки эртанинг ота-онаси, келажак наслнинг суянчиси ва муаллими бўлмиш эр-хотиннинг зиммасида кўп масъулият мавжуд. Шулардан бири иффат ва ҳаё фазилатига эга бўлиш ҳамда уни қадрлаш, эҳтиётлаш бурчидир. Ким табиятан хунук бўлса, уни ҳеч ким айбламайди. Аммо иффати ва ҳаёси хунук бўлса, жамият ундан юз ўгиради. Фақат ўзигина лаънатланмайди, ўтган насабию туғилажак наслига ҳам нафрат ёғилади. Бугун «бу беҳаё фалончининг қизи», деб маломат қилсалар, эртага «бу иффатсиз хотин фалончининг онаси», деб фарзандини ҳам хижолат қилаверадилар. Демак, ҳаёли бўлиш ё бўлмаслик билан ҳар бир инсон насабу наслига ё шараф келтиради ё лаънат. Шу боис фарзанд тарбияси айнан ҳаё тарбиясидан бошлангани мақсадга мувофиқдир.

Тилимизда «иффат», «шарм», «ҳаё» каби атамалар бор. Булар маънодош сўзларга ўхшаса-да, ҳар бирининг ўзига хос маъноси мавжуд бўлгани ҳолда **«уят»** дейилмиш сўз тушунчасига боғланади. Масалан, «шарм» уятни англатади, «фалончи шарманда бўлди» деганимизда эл аро уятга қолди, деб тушунамиз.

Ривоят. Бир ҳасадчи хотин ён қўшниси бўлмиш ҳаёли хотинни кўрарга кўзи йўқ эди. У ҳасад ва адоватнинг зўрлигидан бир кеча ўзининг кенжатой ўғлини ўлдириб, ҳаёли хотиннинг ҳовлисига ташлади. Эрта тонгда ҳукмдор ҳузурига бориб: «Ўғлимни қўшним ўлдирди!», деб дод-фарёд қила бошлади. Ҳукмдор фаросатли одам эди. Ҳаёли аёлни чақириб сўроқ қилди. Ҳаёли хотин бундай ярамас ишдан беҳабар эканини, ўзининг мутлақо бегуноҳлигини сўзлади. Шунда ҳукмдор унга дедики:

– Агар алдамаётган бўлсанг, ҳузуримизда либосларингни ечиб, қип-яланғоч турасан. Шундагина сўзларингга ишонажакмиз.

Ҳукмдор бу шартни айтиш билан унинг ҳаёли хотинми ё йўқми эканини аниқламоқчи эди.

Ҳаёли хотин ҳукмдорнинг талабини эшитиб, бошини қуйи эгди-да, деди:

– Бу ҳолга тушганимдан кўра ўлганим афзал. Мен бу шармандаликни сира қабул қила олмайман. Буюринг, айбим бўлмаса-да, мени қатл этсинлар...

Ҳаё – юракнинг ҳақиқий кўзгуси, деб бежиз айтмаганлар. Аёлнинг сўзлари ҳаёсини, ҳаёси эса юрагининг пок эканини кўрсатди. Ҳукмдор бу бокира аёлга дилида офаринлар айтиб, уни чиқариб юборди-да, ҳасадчини чақиртириб:

– Агар ҳузуримизда ечиниб, қип-яланғоч бўлсанг, даъвоинг тўғри эканига ишонармиз ва қўшнингни қатл этажакмиз, – деди. Тўхматчи хотин ҳукмдорнинг бу талабини фикр ҳам қилиб ўтирмай, ечинмоқни бошлади. Шунда ҳукмдор уни тўхтатиб:

– Сен тўхматчи экансан. Бу қабих ишни ўзинг қилиб, номусли аёлни айблагансан. Ҳаёсиз ва номуссизлигининг ўзинг исбот этдинг, – деб уни жазога ҳукм қилди.

Ҳаёсизлик инсонга бало эшигини очади, деганлари шу-да!

«Иффат» атамасининг маъноси бир оз кенгроқ. Аҳли донишнинг баёнига кўра, иффат – поклик ва

маъсумликни англатади. У комил инсон учун талаб этилувчи тўрт фазилатнинг учинчисиدير, яъни, ҳикмат, шижоат, иффат, адолат. «Иффат» дейилганда шаҳват, яъни лаззат ва манфаатга бўлган интилишнинг ақлга бўйсундирилиши тушунилади ва у **етти** нарсани ўз ичига олади.

1. Ҳаё – уят ва енгилтаклик ҳисобланган ишлардан тийилиш.

2. Ҳусни ибтидо – яхши хислатларни эгаллаш ва имкон борича ўз яқинларининг оғирини енгил қилишга ҳаракат қилиш.

3. Сабр – нафсоний қувватларни жиловлаш.

4. Қаноат – еб-ичмак ва кийинмакнинг бориға рози бўлиб, имкон ва зарурат даражасидан ортиғини талаб қилмаслик.

5. Виқор – талаб қилинган нарсаларға эришишға бўлган ишонч ва бу йўлга шошма-шошарлик қилмасликдир. Виқор – вазминлик, улуғворлик, матонат. «Виқор шамин ўчир» дейилганда мағрурликни емирмоқ назарда тутилади.

6. Хайрият – маишатни ҳалол кечириш, молни яхшилиқ билан топиб, яхшилиққа сарф қилиш. Хайрият – эзгулик демак.

7. Саховат – ачинмасдан, қизғанмасдан, ҳаддан ошмасдан, молни керакли ўринларда ўзига, яқинларига ва муҳтожларға сарф қилиш малакаси.

Имом Ғаззолий ёзадилар: «Ким иффат билан хулқланса, саховатли, ҳаёли, сабрли, кечиримли, қаноатли, парҳезкор, латиф, зариф, барчаға кўмакчи, бетамаъ бўлади. Агар иффат меъёридан ошса ёки кам бўлса, ҳирс ва очкўзлик, қўполлик ва беҳаёлик, исрофгарчилик ва хасислик, риёкорлик ва шармсизлик, ҳасад, ичқоралик, бойларға ялтоқланиб, камбағални камситиш каби иллатлар юзаға чиқади».

Мухтасар тарзда айтилса, иффат – ёмон нарсалардан ўзини пок сақлаш, демак, Бизда уят маъносида қўллаш расм бўлган. Масалан, баъзан «пул сўрашдан

уялди», демай, «пул сўрашга иффати йўл қўймади», деймиз. Бу ўринда иффатнинг фақат бир шохчаси назарда тутилади.

Биз ҳаётда иффат ва ҳаё фазилатини кўпроқ аёлларга хос деб биламиз ва талабимиз ҳам шунга қараб бўлади. «Иффатли ёки ҳаёли йигит» деган сифатни кам эшитамиз. Ҳолбуки, бу баёнимиздан аниқ кўриниб турибдики, «иффат» фазилати қиз учун қанчалар ҳусн бўлса, йигит учун ҳам шундайдир. Бу борада талаб бир, жавоб ҳам бирдир. Қадимда иффатли кишини «иффатмаоб», деб, покдомонликни эса «иффатпаноҳ» деб атаганлар.

Дунёда шундай одамлар учрайдики, ҳаёнинг нима эканини яхши билади, аммо ҳаёсизликдан ўзни тиймайди. Ҳазрати шайх Абдуллоҳ Манозил (қ.с.) бундай кишилар ҳақида дедиларки: «Мен ул кишидин таажжуб этарманки, ҳаёдан сўз айтиб, ўзи Аллоҳ таолодан ҳаё қилмағай».

Ким фарзандини кичиклигидаёқ ҳаёсизликка ўргатса, уларни, катта бўлишгач, ҳаёга ўргата олмайди. Ота-она болага ҳаё ҳақида ўғит қилади. Агар бола бу фазилатни эгаллаб олмаса – инсонийликдан маҳрум бўлади. Ҳаёсизларнинг ёмон ўлим топишини тарих кўп марталаб тасдиқ этган. Болага бир ёки юз маротаба «ҳаёли бўлиш керак», дейишнинг ўзи кифоя қилмайди. Аввало, ота-онанинг ўзи ҳар бир ҳаракати ва сўзлари билан боласига ибрат бўлиши керак. Бола кўчада ёки телевизорда кўрган ҳаёсизликларини тарозининг бир палласига қўйсақ, ота-она иккинчи палласига қандай тарбияни қўяди?

Умидимиз юлдузлари, айбга буюрманг-у, айрим тенгдошларингизни баъзан тушунмай қоламан. Радио ёки телевизорда берилаётган беҳаё қўшиқларни маъносига эътибор бермай, дарров ёдлаб олишади-ю хиргойи қилиб юраверишади. Қани айтинг-чи, бизнинг қизлар йигитга тик қараб туриб: «Мен сизни севаман! Мени қучоғингизга олинг!» дейдими? Демай-

ди! Табиатан шундай яралганки, қушларнинг модаси эмас, эркаги сайрайди. Ашулачи қизлар эса аксинча. «Бировнинг ёрини олдим омонат», дейди, «қачон келасан, юрагим кутмоқда», дейди, ҳатто «келсанг, тиззамга ўтқазиб новвот чой қилиб бераман», дейди. Беҳаёликни биз санъат ўрнида кўрмаймиз. Бу санъатни булғашдир. Шунинг учун азизларим, қўшиқ эшитганда ёки кинофильм кўрганда зийрак бўлинг, беҳаё қўшиқ ва томошаларга маҳлиё бўла кўрманг.

Ўзингиз айтинг-чи: кейинги йилларда пайдо бўлган «клип» деб номланувчи беҳаёлик томошасида санъатнинг ҳеч бўлмаса зарраси борми? Унда ярим яланғоч ҳолда рақсга тушаётган қизлар беҳаё қилиқлари билан санъат асари яратяпмиз, деб ўйлашса хато қилишади. Ёш қизларимиз эса уларни томоша қилаверадилар. Жоҳилликлари туфайли уларга эргашаверадилар. Тўйларда шундай беҳаё ашулаларга қиз-жувонлар рақсга тушадилар. Ҳозир куёвнинг келин белидан ушлаб европача рақсга тушиши ҳам одат тусига кириб бораётганмиш. Биз нима ҳам дердик, уялмасангиз ундан баттар қилиқларни ҳам қилаверинг. Аммо эртами-индин ҳаёсизлик оқибатида оила бузилса, бировлардан ўпкалаб юрмасангиз бас. Бизнингча, куёв тўранинг, айниқса, келинпошшанинг тўйдаги энг гўзал ҳолати – ҳаё билан ўтиришидир.

«Калила ва Димна»да ибратли фикр бор: «Ҳаёни қўлдан берган одам кек сақлайдиган ва сўкинадиган бўлади. Ғам пардаси унинг ақлини қоплайди, фаросати, зеҳни-заковати озаяди. Бундай бахтсизликка мубтало бўлган одамнинг бутун қилган иши, сўзи ҳаммага ёмон кўринади. Берадиган маслаҳатлари ўзига зиён етказади. Илгари уни яхши, деб юрган дўстлари энди уни ёмон деб ҳисоблайдилар. Бошқаларнинг гуноҳини ҳам унинг бўйнига тўнкайдилар».

Дунёда чиройли нарсалар кўп, аммо улардан-да чиройлироқлари ҳам мавжуд: эрларнинг ҳаёли бўлишлари ғоят гўзалдир... Ҳаёсиз эрни «сурбет»деб ҳам ма-

ломат қиладилар. Нақдирки, ҳазрати имом Абу Ҳанифа (қуддиса сирруҳу) ҳаммомга кирдилар. Қўрдиларки, биров лунгисиз ўлтирибди. Қўзларини юмдилар. У киши айтдики, «Эй имом! Қўзингнинг нурини қачон олдилар?» Дедиларки: «Сенинг парданг ва ҳаёингни олгандан бери».

Ҳазрати шайх Ҳотами Асомнинг муборак қулоқлари аслида қар эмас эди. «Ҳотами Асом» дейишларининг сабаби шулки, бир куни у зотнинг ҳузурларига масала сўраш учун бир хотин келди. Гаплашар экан, ғафлат босиб, у аёлдан ел чиқди. Ҳотам ҳазратлари ўзларини эшитмаганга олиб: «Баландроқ гапиринг, қулогим оғир, эшитмайман», дедилар. Токи у хотин уялмасин, хижил бўлмасин, учун шундай дедилар. Хотин саволини баланд овозда сўради. Ҳотам ҳазратлари жавоб қайтардилар. Ўша хотин билиб қолиб маълул бўлмасин, деб ўн беш йил давомида ўзларини қарликка солиб юрдилар. Хотин охиратга равона бўлганидан кейингина буни давом эттиришни лозим қўрмадилар. Буни ҳам эрларга хос иффат кучи дерлар.

Ҳаёсини йўқотган одам ҳар қандай пасткашликка ҳам рози бўлиши мумкин. Агар у бир кетган ҳаёнинг қайтиб келиши мушкул эканини англай олса, балки ўзини ўзи тарбия эта олармиди? Ўзингдан ҳам худди бошқа одамлардан орлангандек орланишинг ва бир ўзинг бўлиб туриб ҳам бошқалар билса-билмаса, бундан қатъи назар, бари бир ёмон ишдан тортилишинг керак. Аммо ҳаммасидан ҳам ўз виждонингдан уял», деб ўғит берган Демокрит ҳақли эди. Одамлар ҳузурда уялиш ҳам яхши фазилат, лекин бундан ҳам афзали кишининг ўз-ўзидан уялишидир. Уятдан қизариш – яхшилиқ либоси ҳисобланади. Чунки, одамнинг маънавий камолотда қай поғонага кўтарилганини нимадан уялиши ва уялмаслигидек аниқ кўрсатиб берадиган нарса йўқ. Яна бир ҳақиқатки, ҳаё ва иффат ҳайвонларда йўқ. Уларнинг юзлари уятдан қизармайди. Буни тушуниб етиш ҳам фазилат. Иффат ва ҳаё

барча иллатлар йўлидаги ишончли тўғондир. Агар бу тўғон бўлмаса, кишининг ҳаёт йўлига иллатлар сели ёпирилади. Уялмасанг – ғийбатдан бушама, уялмасанг – пора ол, уялмасанг – бузуқлик балчиғига бошинг билан шўнғи, уялмасанг – зулм қилавер, уялмасанг – бахил бўл...

Умидимиз юлдузларининг оз қисмида бу соҳада камчиликлар кўринади. Шукрларким, кўп қисми ўзларида иффат ва ҳаё фазилатини тарбия қиляптилар. Бу тарбиянинг оқибати уларнинг порлоқ келажакларидир.

Вафо гули

«Одамий бўлса вафо андин йироқ, ит вафо бобида андин яхшироқ», деб ёзганлар ҳазрат Алишер Навоий.

Инсон табиатига хос шундай фазилатлар борки, бирини иккинчисидан айирган ҳолда тарбия этиб бўлмайди. Иффат ва ҳаё, садоқат ва вафо шулар жумласидандир.

Вафо ва садоқат солиҳ бандага хос алоҳида гузал фазилат ҳисобланади.

Садоқат адолатга хос хислатлардан бўлиб, чин дўстлик демакдир. Яъни, киши ўзига раво кўрганни ўзгага раво кўриб, ўзига раво кўрмаганни ўзгага ҳам раво кўрмаслигини айтиб ўтиб эдим.

Вафо кишининг ўз навъига, хусусан, яқинларига мардона муносабатда бўлишидир. Вафони биз кўпроқ эр ва хотин орасидаги ишқий муносабатга нисбатан қўллашга ўрганиб қолганмиз. Ҳолбуки, бу атаманинг қамрови кенгроқдир. Вафо қайси муносабатда бўлмасин, аҳдда, ваъдада туриш демак.

Ҳазрат Навоийдан байт:

*Бу даҳр ажuzeки, вафоси йўқ анинг
Бир фоҳишаедекдурки, ҳаёси йўқ анинг.*

Мазкур байтда «вафо» сўзи «маккора зомонанинг вафоси йўқ» деган маънода қўлланилган. Оламда абдий ҳеч нарса бўлмагани учун мумтоз адабиётда дунёга, хусусан, инсон ҳаётига «вафосиз», деб сифат берадилар. Ҳолбуки, дунёни яратган Холиқ абадийликни ваъда этмаган, аксинча, бу дунёнинг ўткинчилигини қайта-қайта таъкидлаган. Шу нуқтаи назардан дунёни бевафоликда айблаш ғалати туюлади.

«Вафо» баъзи ўринларда «доимийлик» ёки «абдийлик» маъносини ҳам беради:

*Ангаким жаҳондин вафо етмади,
Жаҳон ичра тинмади, то кетмади.*

Мумтоз адабиётда «вафо» сўзининг «ишонч» маъносида қўлланилганига ҳам гувоҳ бўламиз:

*Ки билса жаҳонга вафо йўқ турур,
Жаҳон аҳлига ҳам бақо йўқ турур.*

«Вафо аҳли» дейилганда вафодорлар, аҳдида турувчилар назарда тутилади. Бу хушхулқ эгаларини «қавлимаҳкамлар» ҳам деб атайдилар.

«Вафо гули» – аҳдида туришлик. Бу атама сафо-покликни ҳам англатади.

«Вафо жоми» – ёридан вафо кўришлик:

*Ҳар киши ҳам қилса вафо жоми нўш,
Кўнгли муҳаббат майидин урса жўш.*

Вафо хусусида ҳазрат Алишер Навоий гўзал ва мукамал таърифлар берганлар-ки, ўзимдан бир сўз қўшмоқ ҳам одобсизлик бўлур, деган мулоҳазада баённи айнан келтираман: «Карам ва мурувват – халқни вафодек бир яхши сифатдан маҳрум кўрибдилар ва уни топиш учун йўқлик дунёси томон кетибдилар.

Жаҳон гулшани вафо гули зийнатидаан бўшаб қолган, башарият гули вафонинг муаттар ҳидларидан айрилган. Дунёнинг қоронғи тупроқхонасини вафо шамъи ёритмаяпти ва замон бевафолар кўнгли билан улфатлашяпти. Вафонинг наргис гули давр чаманига кўз солмайди ва кишиларнинг кўнгил ғунчасида кўролмаслик ва ҳасаддан ўзга нарса топилмайди.

Вафо – шундай бир покиза кўнгулли маҳбубаки, у табиати ва кўнгли пок бўлмаган кимсага ром ва улфат бўлмайди; вафо шундай покзот бир матлубаки, у зоти тоза, табиати пок бўлмаган одамга яқинлашмайди ва унга рағбат кўрсатмайди. Вафо – шундай асл гавҳарки, у инсоният тожиги зийнатдир. Лекин дунёда вафога лойиқ инсон йўқдирки, бу унинг бошидаги жиғада порлаб турса. Аммо олам элида одамийлик йўқдир. Шуни ҳам унутмаслик керакки, вафо – ҳаё билан пайваста, ҳаё ҳам вафо билан боғлиқдир.

Карам ва мурувват ота ва онадирлар; вафо билан ҳаё эса буларнинг икки эгизак фарзандларидир. У икковида қанча равшанлик ва софлик бўлса, бу икковида ҳам шунчалик жипслик ва бирлик бор. Ҳар бир юракда вафо бўлса, у ерда ҳаё ҳам бор ва ҳар масканда у топилса, бу ҳам барқарор. **Вафосизда ҳаё йўқ; ҳаёсизда вафо йўқ. Агар, кимда бу икки сифат бўлмаса – унда иймон ҳам йўқ. Ва агар кимда иймон бўлмаса, унда одамийлик ҳам йўқ...**

Камолга етган одамлар – ҳаёли; камол топмаганлар – нуқсонли ва ҳаёсиз.

Вафо билан ҳаё оламнинг қоронғи жойидан ўтиб, йўқлик (ломакон) оламидан ўрин олганлар. Шундай қилиб, улар ўзларини бир-бирлари билан овутибдилар. Қолган вафосиз беҳаёлар эса уларни унутибдилар.

Ҳар кимга бир вафо кўрсатдим, ундан юз бевафолик кўрмагунча қутулмадим; ҳар ким билан бир меҳрмуҳаббат муомаласида бўлдим, минг жабру жафо тортмагунча халос бўлмадим. Байт:

*Кимга қилдим бир вафоким – юз жафосин кўрмадим?
Кўргузиб юз меҳр, минг дарду балосин кўрмадим.*

Давр бевафоларининг жабридан дод! Ва замон бе-
ҳаёлари зулмидан фиғон ва фарёд! То олам пайдо
бўлганидан бери бу ўтда ҳеч ким менчалик ўртанма-
ган; то бевафолик бошланганидан бери ҳеч ким мен
каби бу алангада ёнмаган. Замон кишилари бевафо-
лигидан бағримда тиконлар бор ва давр халқи беҳаё-
лигидан кўксимда яралар бор. Булар ҳақида ёзай де-
сам, катта чидам менга вафо қилмайди ва барчасини
қаламга олай десам, узоқ умр давомида ҳам тугатиб
бўлмайди.

Ҳақ уларга инсоф ва раҳм бергай ва ёки бу маҳрум
жафокашга сабру чидам ато қилгай!»

Шоир ҳазратларининг нолишларини айнан англаб,
тушкунликка тушмаслик, «дунёни бевафолар босиб
кетибди» деб ваҳима ҳам қилмаслик керак. Фоний
дунёда иймон эгалари бор экан, вафодорлар ҳам бор.
Иллат эгалари, хусусан, аҳдига вафо қилмайдиганлар
қай ерда озроқ, қай ерда кўпроқдир. Буни ҳеч ким
санаб кўрмаган. Бундайлар оз бўлган тақдирда ҳам
жамият учун нохушдир. Олимлару шоирлар мазкур
ҳолатни назарда тутиб, бошқаларни шу зайлда огоҳ-
лантириб турадилар.

Тўғри, дунёда беҳаёлар, бевафолар кўпга ўхшаб
кўринади. Аммо вафоли ва ҳаёлилар улардан жабр
чексалар-да ҳеч қачон тиз чўкмаганлар. Биз ўша бе-
вафо ва беҳаёларга қараб, вафо ва ҳаё қадрини белги-
ламаймизми? Бевафонинг бевафолигини, беҳаёнинг
беҳаёлигини аниқлаш учун сизу бизга ақл берилган.
Бевафо билан беҳаёнинг аянчли охиратини бизларга
ибрат учун шу дунёнинг ўзидаёқ кўрсатиб қўйилган.
Ёшлигини бевафолик ва беҳаёлик билан ўтқазиб, қари-
ганида хорланганларни кўриб турибмиз-ку! Бизга яна
қандай ибрат керак?

Яна бир ибратки, ҳаёт йўлида бевафо ва беҳаёга дуч келинса, фарёд чекиб қочмаслик лозим. Ҳар биримиздаги ҳаё ва вафо куч-қудрати уларга қарши қурол вазифасини ўтайди. Одам боласи бевафо ва беҳаё бўлиб туғилмайди. Адашиш оқибатида ёки нотўғри тарбия туфайли бу руҳий-маънавий хасталикка ча-линиб қолади. Шундай экан, уларни муолажа қилиш-га уриниш иффат эгасининг бурчи.

«Ваъдага вафо – марднинг иши» деган мақолни эшитгансиз. Ҳа, вафо фақат эрга нисбатан эмас, ўз сўзига нисбатан ҳам бўлиши керак.

Суюкли **умидимиз юлдузлари**, ўзингизга яхши-роқ бир қаранг-а: сизда ёки тенгдошингизда баъзан ана шундай вафо етишмай қолади, тўғрими? Бунинг сабаблари: баъзан бир жойга боришга ваъда берадилару оила катталаридан рухсат тегмагани учун бажаролмайдилар. Бу ҳолда ваъдалашган кишини дарров огоҳлантириб, узр сўраш керак бўладики, шундай қилинса ваъдани бажармаслик бевафоликка йўйилмайди. Баъзан эса лоқайдлик ёки эриниш туфайли ваъда бажарилмайди. Масалан, қор ёғаётгани учун кўчага чиқишга эриниб, ваъдалашган жойга борилмайди. Огоҳлантирилмайди, узр ҳам сўралмайди. Буни бевафолик деймиз, гуноҳ эканини ҳам эслатамиз. «Боролмайман», деган ёлгон баҳона билан огоҳлантирилган тақдирда ҳам гуноҳ соқит бўлмайди.

Ваъдада туриш, ваъдага хилоф иш қилиш, ваъдасизлик маънолари лозим маънода ўлчанмайди. Бизда ваъдабозлик кенг тарқалган ва ваъдага вафо қилмаслик оддий ҳол бўлиб қолган. Ҳолбуки, «Арбаин»да таъкид этилганидек:

*Кимки ҳар кимга ваъдае қилди –
Шарт эрур ваъдага вафо қилмоқ.*

Ҳазрат Суфи Оллоҳёрдан байт:

*Кел, эй содиқки қилдинг сидқ лофин,
Ўланча қилмагил ваъда хилофин.*

Дейилмоқчики, эй Аллоҳ таолони ва Унинг пайғамбарини ҳақ деб билувчи содиқ банда, энди сен ростлик даъвосини қилсанг, ўлар кунгача ваъдангга хилоф қилмасдан тур. Чунки ваъдада тўғри турмоқ яхши ахлоқнинг юқори мартабасидир.

Юқорида айтганимдай, бир кишининг чақириғига ваъда қилинади-ю, борилайди ёки кечикиб борилади. У киши ўз ишларини ташлаб, кутиб туради ва хавотирланади. Ваъдасига вафо қилмаган одам унинг ишдан қолганини ва хавотир олганини бир чақага ҳам олмайди. «Ваъда – қарз» эканини, ваъдага хилоф эса мунофиқлик эканини ҳаёлига ҳам келтирмайди. Ҳатто айрим тенгдошларингиз бажариш ниятида эмас, балки шунчаки суҳбатдошнинг сўзини қайтаришдан уялиб ваъда бериб юбораверади. Бу ҳол ваъдада турмаслик эмас, балки ваъдабозлик нияти билан бўлгани сабабли икки карра қабоҳатдир.

Кишининг лафзида турмоқлиги «вафо гулини очди» тарзида ҳам баён этилади: «Абнойи замонғаким, бир вафо гули очтиким, алардин юз жафо тикани бағрига санчилмади».

Иброҳим Халилulloҳнинг ўғиллари Исмоил алайҳиссалом Маккадан Фаластин ерига бориш учун чиққанларида Абдурахмон исмли кимсага йўлиқдилар. Бу кимса дедик:

– Эй, Аллоҳнинг Расули, агар сизлар мени йўлдошликка олсангиз эди, мен ҳам сизлар билан борур эдим.

Исмоил алайҳиссалом кўндилар. У киши яна дедик:

– Уйимда баъзи ишларим бор, бир оз кутсангизлар, уларни бажариб келсам, сўнг бирга борур эдик.

Исмоил алайҳиссалом «Яхши, кутамиз», деб ваъда қилдилар. «Келурман», деб кетган Абдурахмон ваъда-

сини унутиб, қайтиб келмади. Исмоил алайҳиссалом ваъдаларига хилоф қилмай, ваъда берган ерларида уни олти йил кутдилар. Абдурахмон еттинчи йили шу йўлдан тасодифан ўтиб, Исмоил алайҳиссаломга дуч келди-ю, ваъдасини эслади. Уят ели билан тутдек тўкилиб, йиқилди. Исмоил алайҳиссаломга узрлар дафтари очиб, оёқлари остига кўз ёш дурларини сочди. Исмоил алайҳиссалом эса лутф билан: «Хуш келдинг, сафо келдинг, айтган сўзингда турдинг», деб тавозуъ қилдилар.

Жангларнинг бирида Абдуллоҳ ибн Муборак Рум элининг жуда кучли, ҳайбатли аскарлари билан тўқнаш келдилар. Яккама-якка олишдилар, қилич солдилар, гурзи билан урдилар, хуллас, ҳарчанд уринишмасин, бир-бирларини енга олмадилар. Шунда Абдуллоҳ ибн Муборак: «Танаффус қилайлик, жангни тўхтатиб турайлик, мен намозимни ўқиб олай», деб рақибдан озгина муҳлат сўрадилар. Рақибга бу илтимос маъқул келиб: «Яхши, мен ҳам ибодатимни қилиб олай», деб нари кетди. Абдуллоҳ отни соҳилга боғлаб, оқаётган сувда таҳорат олдилар. У одам ҳам ўз эътиқодига кўра нималардир қилди. Абдуллоҳ намозни ўқиб бўлиб, дуо қилар чоғларида ўзларича: «Шу одамни отдан ҳеч ағдара олмадим, ҳозир отидан тушган, ҳимоясиз ҳолда ўтирибди. Фурсатдан фойдалансаму бостириб бориб, ўлдирсам-чи?» деб ўйладилар. Аммо бир қарорга келмай туриб Қуръони каримдаги: «Аҳдга вафо қилинлар, зеро, аҳд-паймон Қиёмат кунинда сўраладиган ишдир», мазмунли оят эсларига тушди.

Ҳа! Инсон сўз бердимиз, аҳдлашдимиз, аҳдида туриши керак! Бунинг ҳисоби бор! Нима учун дуо чоғи, фикр ёмонлик томонга ўзгарганда айнан шу ояти карима **беихтиёр** ёдга тушди? Биз бундай ҳолларда «беихтиёр» дейишга ўрганиб қолганмиз. Ҳа, бу инсоннинг ихтиёридан ташқари. Аммо Аллоҳ таоло хоҳлагани учун шундай бўлган. Бу ўринда ҳам Аллоҳ таоло ўз оятини эслатди ва гўё бундай танбеҳ бердики: «Эй бан-

дам, сен Менинг яхши бандаларимдансан, аҳдга вафо қилиш ҳақидаги оятни унутдингми? Аҳдингга вафо қил!» Оятни хотирлатиш замирида шу маъно яширинган эди. Абдуллоҳ ибн Муборак буни яхши англадилар ва йиғлай бошладилар. Жангни бошламоқ қасдида яқинлашган рақиб у зотни бу аҳволда кўриб ажабланди:

– Эй одам, нега йиғлаяпсан? Ўлиминг яқинлигини сезиб, қўрққанингдан йиғлаяпсанми? – деб сўради.

– Раббим мени сен туфайли йиғлатди, – дедилар Абдуллоҳ.

– Нега? Қандай қилиб? – деб баттар ажабланди рақиб.

– Дуо қилаётган пайтимда сенинг устингга беҳос хужум қилиб, ўлдириш истаги туғилди. Шу нафаснинг ўзида Аллоҳ таоло менга аҳдга вафо қилиш ҳақидаги оятини эслатди. Мен бу жангга Раббимнинг розилигини истаб келсам-у, қилмоқчи бўлган ишимни қара! Шунини ўйлаб йиғлаяпман, тўғри йўлимни йўқотганимдан йиғлаяпман...

Бу гапни эшитиб, рақиб ҳам йиғлади ва «Сизнинг динингиз ҳақ дин экан», деб калима келтирди-да, мусулмон бўлди. Инсон қалби қилич билан эмас, шу тарзда гўзал ахлоқ билан эгалланди.

Келин ва куёв никоҳ ўқилаётган пайтда Аллоҳ таолога: «Сенга муносиб бандалик қиламан», деб аҳд беради. Аҳдга кўра, оила мустаҳкамлигига, бахтига доир қандай талаб бўлса бажариши шарт бўлади. Бунга риоя қилмаса, аҳдини бузган, сўзида турмаган бўлади.

Ривоят. Қадимги араб подшоҳларидан Нуъмон ибн Мунзирнинг бири ярамас ва бири яхши икки одати бор эди. У йилда бир кунни «Ғазаб куни» деб белгилаб, кўчага чиқарди-да, биринчи дуч келган одамни ҳибсга олдириб, ўлимга ҳукм қиларди. Яна бир кунни «Марҳамат куни» деб белгилаб, биринчи учраган одамга совғалар берарди.

Тоий лақабли камбағал бир киши «Ғазаб куни»да Нуъмон ибн Мунзирга дуч келди. Золим подшоҳ у бечорани ўлдириш қасдида жаллодни чақирди. Шунда Тоий ёлвориб деди:

– Менинг хотиним ва фарзандларим бор. Кунимни ўтказишдан жуда-жуда қийналдим. Оилам оч-яланғоч яшайди. Гадойлик қилиб оиламни зўрға боқиб турибман. Бугун эҳтиётсизлик қилиб, «Ғазаб кунингиз»да сизга дуч келиб қолдим. Биламан, мени ўлдирасиз, лекин ҳозирнинг ўзида ўлдириш ёки кечки пайт жонимни олиш сиз учун фарқсиз бир иш. Мен шаҳардан унча узоқ бўлмаган бир қишлоқда яшайман. Менга рухсат беринг, тиланчиликдан топган озиқ-овқатларимни оиламга олиб бориб берай. Сўнгра оилам ва ёру дўстларим билан хайрлашиб, кунботарда қайтиб келаман. Ваъдамга хилоф қилмайман, бунга ишонинг.

Подшоҳ унга раҳм қилмади, бир кафил топилмагунча рухсат бермаслигини айтди. Нуъмон ибн Мунзирнинг суҳбатдоши Шурайк ибн Адий Тоийнинг қабилисидан эди. Тоий унга қараб мурожаат қилди:

– Эй Шурайк ибн Адий! Мен ўлимдан қўрқмайман. Фақат оч-яланғоч қолаётган оиламга ачинаман. Менга кафил бўл. Уйимга бориб, топганларимни оиламга ташлаб, хайрлашиб олай. Кун ботгунча шу ерга етиб келаман.

Шурайк илтимосни қабул қилди. Подшоҳдан рухсат теккач, Тоий қишлоғига йўл олди. Кун ўтиб, қуёш уфққа бош қўйса ҳам Тоийдан дарак бўлмади. Подшоҳ жаллодни чақириб, кафилликка ўтган Шурайкни қатл этишни буюрди. Шу чоғда узоқдан бир одамнинг югуриб келаётгани кўринди. Шурайк:

– Шошиб келаётган киши Тоий бўлса керак, озгина сабр қилинг, – деб ўтинди.

У адашмаган эди. Тоий терлаб-пишиб, ҳолдан тойганича, ҳансираб кириб келди ва подшоҳга деди:

– Ваъдамга вафо қилдим. Шомга етиб келолмасам, кафилим Шурайк менинг ўрнимга қатл бўлади, деб

жуда-жуда қўрқдим. Аллоҳ таолога шукрки, вақтида етиб келдим. Олижаноб Шурайкдан миннатдорман, энди эса подшоҳим, ихтиёр ўзингизда, «Ғазаб куни»-да жон бериш қисматимда бор экан, мен ўлимга тайёрман.

Подшоҳ бу ҳолни кўриб, ҳайрат дарёсига чўмди. Сўнг Тойй ва Шурайкка қараб айтди:

– Сизлардан ажойиброқ кишини кўрмадим. Эй Тойй, дунёда ҳеч ким учун ваъдага вафо қилиш майдонида турадиган жой қолдирмадинг. Эй Шурайк, қарам, шафқат ва марҳаматинг билан ҳаммани ҳайратга солдинг. Мен сизларнинг учинчингиз бўлолмасам ҳам, олижаноблигингизга қойил бўлиб, бугундан эътиборан «Ғазаб куни»ни бекор қилишга аҳд этдим.

Подшоҳ Тойй билан Шурайкка инъом-эҳсон қилиб, ҳурматлаб, уйларига қайтишга рухсат берди.

Қўлдан келмайдиган, вафо қилиб бўлмайдиган нарсаси ҳақида ҳеч вақт ваъда бермаслик ва «бу иш менинг қўлимдан келмайди», деб очиқ айтиш зарур. Сўзида турмайдиганни халқда «бебурд» деб ҳам атайдилар. Сўз берган сўзида турсин, сўздан қайтган кишидан ёмонроқ киши йўқ. Чунки ваъдага вафо қилишни инсонийлик фазилати деб шарафладик. Қўлдан келмаган ишга ваъда бериш яхши хислатлардан саналмайди.

*Бировга ваъда бергил, урдасидан гар чиқар бўлсанг,
Вафо қилмай аҳдингга, бўлма юз қаролардин.*

Қўлидан келмайдиган ишга ваъда берувчиларнинг турли тоифалари бор. Биринчи тоифанинг нияти яхши, кимнингдир мушкулени осон қилишни истайди ва бу ишни зиммасига олади. Сўнг эса ё ҳафсаласизлик қилади ё кучи етмайди-ю бевафолик ботқоғига ботиб қолганини ўзи ҳам билмайди. Афсус шундаки, бундай кимсалар аҳдга вафосиз одамнинг гуноҳга ботишини тасаввур қилмайдилар. Бу тоифанинг ҳам ас-

лида юзи қора, лекин нияти яхши бўлгани сабабли кучли нафрат ўқига дуч қилмасак ҳам бўлади. Уларга ишонмаслик билан ўзимизни четга олиш кифоя.

Иккинчи тоифанинг вафосизлиги виждонсизлик ва ғараз қўлмақларидан сув ичади. Улар ўзларининг бирор ишларини битириб олгунларича олам-олам ваъдаларни бераверадилар. Агар ваъдаларини эслатгудай бўлсангиз, ўзларини йўқотиб қўймайдилар, аксинча «Ҳозир шу масалани ҳал қилаётгандим» ёки «Ҳозир шу масалада ўзингизга учрашмоқчи эдим», деб ёлғон устига ёлғон тўқийдилар.

Яна бир тоифа вазифанинг мушкуллигини ҳис этмай ёки бирор яқин одамнинг марҳамати, ҳиммати ёинки кучига, амалига ишониб ваъда бериб юборади. Ваъдасини бажариш учун ҳаракат қилади. Уддасидан чиқолмагач, уялади, узр сўрайди. Бундай одамлар хатоларини англаб, кейинчалик қуруқ ваъдадан ўзларини тийганлари яхши. Агар хатоларини такрорлай-версалар, одамлар уларни бебурдлар сафига қўшиб иззат қилмай қўядилар. Ҳа, сўзига вафо қилмайдиганларнинг бу дунёдаги биринчи жазоси шундай – одамлар орасида беобрў ва қадрсиз бўладилар.

Болалар ота-оналари, устозлари, дўстларига кўп ваъдалар берадилар-у, бажаришни унутадилар. Болаликда ваъдасини бузаверганлар улғайганда юқорида тилга олинган қайси тоифага тушиб қоладилар, ўзингиз бир мулоҳаза қилиб кўринг-чи? Бевафолар бу илатни ўзларига йигирма ё ўттиз ёшда юқтирмаганлар-ку!

Одам дунёларга тенг шараф эгасидир. Ит эса жирканч махлуқдир. Аммо яхшиликни билмайдиган бевафо одам – яхшиликни унутмайдиган, вафодор итдан пастдир. Вафодор қўтир ит – вафосиз гўзал, барно йигитдан яхшироқдир:

*Бевафо ҳақношунос элдин йироғлиг истаким,
Келмади ҳаргиз алардин гайри бедоду жафо.*

*Итга итлик айламак жону кўнгул бирла бўлур,
Ҳақшунос ўлса у бўлса анда ойини вафо.*

Дейилмоқчики, яхшилигингга вафо ила жавоб қайтармайдиган одамдан йироқ бўлишга интил. Чунки улардан ҳеч қачон жабру жафодан бошқа нарса келмайди. Итга жону кўнгил билан боғланиш мумкин, агар яхшиликни билувчи вафодор бўлса.

Биз гулларни севамиз. Ҳовлимиздаги мўъжаз боғчага (ёки тўрт хонали уйимиздаги тувакларга) турфа гулларни экиб, парвариш қиламиз. Қилган ишимиздан ўзимиз ҳам роҳатланамиз, анвойи гуллар гўзаллигидан меҳмонларимиз ҳам завқ оладилар. Инсоний фазилатлар ҳам гулзор чаманига ўхшайди. Вафо гули бу чаманда алоҳида чиройга эга. Бу чирой барчамизга жуда-жуда ярашишини таъкидлаб, кейинги мавзуга ўтамиз.

Севгининг жони

Вақти келганда баъзи нарсалар учун жонни фидо қилиш мумкин. Аммо номусни ҳеч нарсага фидо қилиш мумкин эмас. Чунки номус жондан ҳам қимматлидир. Сувнинг софлиги унга қиймат бергани каби, инсоннинг номуси ҳам унга қадр келтиради.

Сиз Россия телевидениесини кўрасизми ё йўқми, билмайман, лекин уларда кўп бемаъни, ҳатто аҳмоқона суҳбатлар бўлиб туради. Шулардан бирида («Пусть говорят» – «Майли, гапиришсин») «қиз боланинг турмушга чиқишидан олдин номусли ҳолда бўлиши шартми?» деган мавзуда баҳс юритилди. Эътибор беряпсизми, баҳс юритилди. Чунки студияга тўпланганларнинг ярми «шарт эмас», деган аҳмоқона тўхтам тарафдорлари эдилар. «Аҳмоқона» деб қўполлик қилишим боиси – агар қиз боланинг турмушга чиқишидан олдин номусли ҳолда бўлиши шарт бўлмаса, Аллоҳ уни бокира қилиб яратмас эди.

Яна бошқа бир кўрсатувда хотинларни уриш масаласи кўриляётганда «хотинлар номус билан яшасалар эрлар урмайдилар», деган фикр ўртага ташланди. Кўрсатувни олиб бораётган хоним бу фикрга қарши чиққанида иштирокчилардан бири ундан: «Қизингизни бокира ҳолида узатиш бахтидан қувонмайсизми?» деб сўради. Хоним: «Мен учун бу шарт эмас, мен учун қизим йигитни севса бас», деди. Шунда баҳслашаётган йигит «бу кўрсатувда иштирок этишдан ҳазар қиламан», деб чиқиб кетди. Қолганлар эса уни маломат қилишди.

Одобни номусдан, номусни эса одобдан ажратиб бўлмайди. Башарти, униси ҳам, буниси ҳам нурай бошласа ва емирилса, кўркем оила биноси йиқилади, қадрсизланади ва энди нафратдан бўлак ҳеч бир туйғу уйғонмайди.

Умидимиз юлдузлари, мени маъзур тутинг, нафратга лойиқ бу воқеани эслаш, айниқса, баён қилишдан ўзим ҳам ғашланыпман. Худога шукр, бизда бундай муаммо йўқ, бундай бемаъни баҳслар йўқ. Лекин афсуски, шу фикрдаги айрим одамлар топилади. Вақти келганда улар ҳам вайсаб қолишлари эҳтимоли борлиги учун огоҳлантириш мақсадида мавзуни шундан бошладим. Шоир Маъруф Жалил айтмоқчи:

*Ота-она меҳрисиз ҳам яшамоқ мумкин,
Аммо мумкин эмас, номуссиз яшаш.*

Номус инсон қалбидаги буткул эҳтиросларнинг энг кўркеми бўлиш севгининг жонидир. Ҳа, энг асл гўзаллик – номусда. Инсон ақлининг пойдевори ҳам номус. Номус туйғуси туғма бўлади. Шу учун халқда «номусингни болалигингдан бошлаб асра», деган ҳикмат бор. «Қон билан кирган – жон билан чиқади», деганларидек, номус ота-онадан ўтувчи фазилат. Ота-она покиза бўлса, фарзанд ҳам номусли ҳаёт йўлидан боради. Ота ёки она этагига номуссизлик балчиғи сачраган бўлса, унинг доғи фарзанд ҳаётида ҳам акс этади.

Номусни ўзига фан қилган одам баъзан қийналиши мумкин, лекин ҳеч қачон хор бўлмайди. Бунга мисол тариқасида бир ривоятни эслаймиз.

Ривоят. Бир тақводор кишининг иффатли ва ҳаёли хотини бор эди. Унинг исми Маъсума эди. Иттифоқо, у киши ҳаж ибодатига отланди. Ўз укасига: «Уйимдан хабардор бўл!» деб васият қилгач, сафарга жунаб кетди. Бир неча муддат ўтгач, хотин ҳузурига эрининг укаси – қайниси келди ва эшик тирқишидан ичкарига мўралаб, унинг чиройини кўргач, кўнгли шайтоний йўлга мойил бўлди-ю ака-укалар орасидаги шарм-ҳаё ҳам ёдидан кўтарилди. Ичкарига кирди ва янгасига ўз ишқини изҳор қилди. *(Шу ўринда хотин эрининг дўсти у ёқда турсин, қайин оғаси ёки қайин укаси ёки бошқа яқин қариндоши, хусусан, эрининг тоғаси ва амакиси билан ҳам уйда ёлғиз қолиши мумкин эмаслигини эслатиб қўйишни лозим топдик.)* Хотин номусли ва покдомон эди. Қайнисининг сўзларини эшитгач: «Эй беҳаё, уялмайсанми? Эй беномус, ор қилмайсанми? Бу сўзларингдан қайт, ҳожатингга мендан раво истама ва муродинг мендан ҳосил бўлмайди. Ҳаргиз зино қилиб номусимни барбод этмагайман ва ҳаётимнинг соф чашмасини бу жинойятнинг андуҳи билан ифлос қилмагайман», деди. «Мен билан бирга бўл ва муродимни ҳосил қил! Агар рози бўлмасанг, жонингга қасд қилурман», деди йигит. «Жондан кечсам-кечаман, аммо бундай гуноҳ йўлга қадам қўймайман», деб жавоб берди хотин.

Йигит тўрт нафар ёлғон гувоҳни топиб, хотинни қози маҳкамасига олиб борди. Улар хотинни зино қилишда айблаб, ёлғон гувоҳлик бердилар. Қози уларга ишониб, хотинни ўлимга ҳукм қилди. Гуноҳсиз хотинни биёбонга олиб бориб, тошбўрон қилдилар. Аммо Аллоҳ таоло унинг жонини омон сақлади. Хотин ҳушидан кетиб йиқилди. Одамлар «ўлди» деб гумон қилишиб, хотинни ташлаб, изларига қайтдилар.

Хотин ҳушига келиб, оҳ чекиб, нола қилди. Шу яқиндан ўтиб кетаётган араб тошлар орасидан келаётган юракни эзувчи нолани эшитди. Хотиннинг ноласига тошлар ҳам эрирди. Араб хотиннинг аҳволига ачинди. Уни тошлар орасидан четга олиб чиқди-да ўзи билан олиб кетди. Маъсума тузалгач, унинг қадди-камоли аслига қайтди. Буни кўрган араб Маъсумани ўз никоҳига киритишга ҳаракат қилди. Маъсума арабга ўз эри борлигини айтиб, бошидан кечирганларни ҳикоя қилди.

Араб художўй ва раҳмдил киши эди. Маъсумани «синглим» деб атаб, уни ўз ҳимоясига олди. Арабнинг бир хизматкори бор эди. Ниҳоятда бадкирдор ва ҳаёсиз эди. У Маъсумага ошиқ бўлди ва ўз аҳволини унга изҳор қилиб, ҳожатини раво қилишини Маъсумадан талаб этар экан, «агар рози бўлмасанг, сендан ўч олурман», деб кўрқитди.

Маъсума рад жавобини берди. Арабнинг ҳали ёшига етмаган ўғли бор эди. Араб фарзандини ниҳоятда ардоқлар ва севарди. Хизматкор шум ниятини амалга оширди: боланинг бошини кесиб, унинг қонидан Маъсуманинг кўйлаги этагига суртди ва қонли пичоқни унинг ёстиғи остига қўйди. Эртаси куни болани ўлик ҳолда кўрдилар. Маъсуманинг этагидаги қонга кўзлари тушди. Қонли пичоқни унинг ёстиғи остидан топдилар. Фарзанд доғига куйган араб ва ўзини қайғули қилиб кўрсатган хизматкор Маъсумани аёвсиз калтакладилар. Аёл ўлар ҳолга яқинлашганда Аллоҳ таолога муножот қилди: «Эй Худойим! Кўриб турибсан, гуноҳим йўқ, Ўзинг қўлла! Ўзинг билиб турибсан, додимга ет!»

– Эй Маъсума, – деди араб, – кўзимнинг оқу қорасини нима учун ўлдирдинг?

Маъсума «Мен ўлдирганим йўқ», деб қасам ичди-да, хизматкор билан бўлган можарони сўзлаб берди. Араб унинг рост гапираётганига ишонди. Маъсумага тўрт юз дирҳам олтин бериб, «ўғлимнинг онаси фар-

занди фироқида сенинг жонингга қасд қилмоғи муқаррар, уйимдан чиқиб кетганинг маъқул», деди.

Маъсума тўрт юз дирҳамни олиб уйдан чиқди-да, боши оққан томонга қараб кетди. Шаҳар четига етганда йўл устида қурилган дорга кўзи тушди. Дор атрофига оломон йиғилган эди. Маъсума улардан тўпланиш сабабини сўради.

– Шаҳар амирининг бир одати бор: агар кимда ким хирож тўламаса, уни дорга остиради. Дор остидаги йигит хирожни вақтида тўламабди, шунинг учун ҳозир жони олинади, – деб жавоб бердилар.

– Унинг қарзи қанча экан? – деб сўради Маъсума.

– Тўрт юз дирҳам, – дедилар.

«Менинг тўрт юз дирҳамим бор. Мусулмончилик йўлида бу йигитнинг қарзини бериб, уни ўлимдан халос қилай. Менинг ризқимни Худонинг ўзи етказар», деб олтинни бериб, йигитни дордан қутқазди.

Йигит жазодан қутулгач, ташаккур айтиш учун Маъсуманинг олдига келиб, унинг ҳусну жамолини кўрдию қалби ишқ дорига осилди. Маъсумадан висол талаб қилди. Маъсума рад жавобини берди. Аммо йигит унинг изидан эргашиб кетаверди. Ниҳоят, дарё лабига етдилар. Маъсума кемага тушмоқчи бўлди. Бироқ, номард йигит: «Бу хотин канизагим эди, мендан қочиб бу ерга келибди», деб тўхмат қилди. Кеманинг эгаси савдогар эди. Йигитга ўн минг дирҳам санаб бериб, Маъсумани сотиб олди. Кейин унга яқинлашмоқчи бўлди. Маъсума фарёд чекиб: «Мен чўри эмасман, озод кишиман, эрим бордир», деди. Маъсуманинг фарёдини эшитган кемадагилар уни савдогар қўлидан қутқариб олдилар. Аммо унинг жамолини кўришгач, барчалари унга ошифта бўлиб, унинг билан бирга бўлишга қасд қилдилар. Маъсума нола қилиб Худога ёлборди. Марҳамат ва қудрат эгаси Аллоҳ таоло кемага ўт юборди. Шум ниятлиларнинг барчалари ҳалок бўлдилар. Кемада Маъсуманинг якка ўзи қолди. Қаттиқ шамол туриб, кемани дарё қирғоғига олиб борди. Маъ-

сума яна бир балога гирифтор бўлмаслик учун эркакча кийиниб кемадан тушди-да шаҳар амирининг ҳузурига борди.

– Сизга бир ҳожатим бор, – деб унга мурожаат қилди. – Кемани сизга тортиқ қилурман. Ундаги барча мол ҳам сизгадир. Эвазига шу шаҳарнинг чеккасидан мен учун бир ҳужра бино қилдирсангиз, токи бу ҳужрада Аллоҳ таолонинг зикри билан машғул бўлгайман.

Амир Маъсуманинг илтимосини бажо қилдирди. Маъсума ҳужрага жойлашиб, тоат-ибодатга берилди. Аллоҳ таолонинг бу суюкли бандасини дуоталаблар зиёрат қила бошладилар. Покдомон, номусли хотиннинг дуолари ижобат бўла бошлади. Унинг дуолари туфайли Аллоҳ таоло дардмандларга шифо берди, ҳожатмандларнинг ҳожатини раво қилди.

Бу орада Маъсуманинг эри ҳаж ибодатидан эсон-омон қайтиб келди. Укаси унга хотини зинокорлиги учун қатл этилганини маълум қилди.

Шундан кейин туҳматчи ва беномус уканинг кўзи кўр бўлиб қолди. Табибларнинг муолажаси таъсир этмади. Шунда акаси шаҳар чеккасида дуоси ўткир зоҳид ҳақидаги хабарни эшитди. Укасини опичиб олди-да, ўша томон юрди. Уларнинг йўли бир маҳаллар Маъсумага яхшилик қилган арабнинг уйи ёнидан ўтарди. Бу кунга келиб арабнинг туҳматчи ва нопок хизматкори ҳам кўр бўлиб қолган эди. Ака-уканинг мақсадини билиб, шифо илинжида уларга эргашди. Энди уларнинг йўли Маъсума дордан озод қилган йигитнинг қишлоғидан ўтарди. Йигит ҳам кўр бўлган, қари онаси эса қаровсиз қолганди. Уларнинг мақсадини билиб, йигит ҳам эргашди.

Дуоталаблар шаҳар чеккасида макон тутган зоҳиднинг ҳужрасига яқинлашганларидаёқ Маъсума уларни таниди. «Эртага бомдоддан кейин шаҳар амири билан бирга келинглар, токи сизларни унинг ҳузурида дуо қилай», деди Маъсума. Эртаси кuni ҳамма йиғилгач, Маъсума деди:

– Агар бу дард балосидан халос бўлишни истасанглар, ҳар ким қандай ёмон иш қилган бўлса ростини сўзласин, гуноҳига иқрор бўлсин.

Эрининг укаси аввалига гапни чалғитди. Бу ҳолатида шифога умид йўқлигини билгач, гуноҳига иқрор бўлди. Хизматкор билан йигит ҳам жиноятларини бўйинларига олдилар. Бу бадбахтларнинг иқрорини амир ҳам, тўпланган аҳоли ҳам эшитди. Кек сақлаш иффат эгаси учун ҳусн эмас, шу боис Маъсума уларни дуо қилди. Астойдил қилинган тавбани Раҳмон ва Роҳийм Аллоҳ таоло қабул этди, уларга сиҳатлик берди. Шундан сўнг Маъсума ўзини танитди:

– Билинглarki, бу ҳожим менинг эримдир. Мен эса туҳмат туфайли қатл қилинган Маъсумадирман. Мен кўп синовларга дуч келдим. Аллоҳ таоло тўғрилигим ва поклигим туфайли ҳамма балолардан асради.

Номус тушунчаси ғоят кенг, таъбир жоиз бўлса, «шохлаб» кетган. Лекин барчаси бир ўзак атрофида бирлашади. Бу ўзакнинг номи – нафс. Нафснинг баалолик қудрати бор. Нафс – шайтоннинг энг ишончли қуроли экан, у алайҳилаъна одамнинг ёшига қарамайди, болага ҳам, ўсмирга ҳам, ёшу қарига ҳам тўхтовсиз ҳужум қилаверади. Ҳа, унинг ҳужуми тўхтовсиз давом этади. Демак, инсоннинг номус поклиги учун нафс балоси билан олишuvi сўнгги нафасигача давом этади. Ҳеч ким «Мен комил иффат ёки номус эгасиман!» деб мақтана олмайди. Мақтангудай бўлса, номуси комил эмас экан, чунки мақтаниш – шайтоннинг ғолиблигидан бир дарақдир. Номусга доир тушунчаларнинг барчаси бир ўзак атрофига бирлашади, дедим. Барча тушунчаларнинг душмани ҳам бир – нафс қуроли билан ҳамла қилувчи шайтон. Айни чоғда номуснинг соқчиси ҳам бир – ақл!

Бир гапни афсус билан айтишим шарт: кейинги пайтда одам савдоси ҳақида, фоҳишалар ҳақида гапириляпти. Баъзилар буни иқтисодий қийинчилик билан боғлашга уринишяпти. Бузуқликка иқтисодий

камчилик сабаб эмас, балки маънавий қашшоқлик сабаб. Бу ривоятни ўқиганлар, фикримга қўшилишса керак, деб умид қиламан.

Ривоят. Бир обид ниҳоятда фақир яшар эди. Шундай бўлдики, уйда ейишга бир тишлам ҳам нон қолмади. Болалари очлик азобига чидаёлмай йиғлайвердилар. Очликдан обиднинг ҳам силласи қуриган эди. Ҳатто кўчага чиқиб тиланишга қурби етмай қолди. Унинг ўрнига хотини чиқди. Бир кишидан нон тиланган эди, у ноинсоф: «Эй, нозанин, агар танингни менга бахш этсанг, сенга сўраганингни берурман», деди. Бу талабдан ғазабга келган хотин вужуди титраган ҳолда уйига қайтди. Онанинг қуруқ қўл билан қайтганини кўрган болалар яна нола қила бошладилар. Фарзандларининг ўлар ҳолга келганига чидолмаган хотин яна кўчага чиқди. Яна тиланди. Унинг ҳуснига маҳлиё бўлган киши нафси талабини айтди. Хотин ундан юз ўгириб, яна бир одамга бориб тиланган эди, яна ўша беҳаё талабни эшитди. Бас, ночор хотин рози бўлди. Хилват жойга борганларида аъзои бадани титроқдан ларзага келди. У одам: «Эй, нозанин, нега титрайсан?», деб сўради. «Бу гуноҳни қилмакка Худодан қўрқиб вужудим ларзага кирди», деди хотин. Бу гапни эшитиб, у одамнинг виждони уйғонди. «Эй хотин, шунчалар фақир бўлсанг ҳам сен Аллоҳ таолодан қўрқяпсан. Бас, менга бу қадар неъматлар берган Аллоҳ таолодан менинг ҳам қўрқишим зарурдир», деб гуноҳдан қайтди ва хотинга кўп неъматлар ҳадя этди.

Бу ривоятнинг бир неча хулосаси мавжуд. Бирида «у киши Худодан қўрқиб нафсини тийгани учун барча гуноҳлари кечирилган», дейилади. Яна бир хулосага кўра, бечора хотин унинг ҳаққига дуо қилиб: «Ё Аллоҳ, бу банданг нафсини тийиб қўлини баданимга етказмагани учун гуноҳларини кечир ва унинг қўлларини икки дунё оловларидан асра!» деб илтижо қилган экан. Дуо ижобат бўлиши натижасида у киши чўғни кафтига олса ҳам куймас экан...

Киши ўз номусини асрашга масъул бўлгани ҳолда ўзгалар номусига дахл қилишга ҳақсиздир. Ўзгалар номусига дахл ёки тажовуз қилиш дейилганда фақат қизларни зўрлашгина назарда тутилмайди. Гийбат ёки туҳмат қилиш ҳам номусга тажовуз ҳисобланади. Пайғамбар (с.а.в. – Аллоҳнинг саломи ёғилсин) бу хусусда марҳамат қилдилар: «Мусулмонга мусулмоннинг қони, моли ва номуси ҳаромдир». Яъни: Мусулмон учун мусулмоннинг қонини тўкиши ёки молини ўзлаштириб олиши ҳаром бўлганидай (Аллоҳ таоло томонидан қатъий равишда тақиқланганидай), унинг номусига тегиш ҳам ҳаромдир. Гийбат тўри номусни ҳам ўз ичига олади. Номус жон ва молга қасд этиш қаторида зикр этилиши бежиз эмас. Анас (р.а.) ривоят қилган ҳадисда Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар: «Меърож кечаси бир тўда кишиларга дуч келдим. Тирноқлари билан юзларини тимдалардилар. «Эй Жаброил, кимлар булар?» деб сўрадим. Жаброил: «Булар – инсонларни гийбат қилганлар, инсонларнинг ор-номусларига тил тек-кизганлар», деди».

Номуснинг ор (уят) ва қадр тушунчаларига ҳам маънодошлиги бор. Шунинг учун «ор-номус» атамасини учратиб турамиз. «Ор-номус» кўпинча эр-йигитларга нисбатан қўлланилади. Оилани, Ватанни, дўстни... ҳимоя қилиш – эр-йигит учун ор-номус саналади. «Эр йигитга икки номус – бир ўлим», деган мақол бор. Бунинг маъноси – йигит ўз жони ҳузури учун номусини парчалайдиган бўлса, унинг учун ўлим афзалроқ.

Бедов от туёғидан тойиларми?

Мард йигит тўғри йўлдан қайриларми?

Номуси, орияти бор йигитлар

Ақча деб туққанидан айриларми?

Бу халқ қўшиғига изоҳнинг ҳожати йўқдир.

Ривоятда баён қилинишича, бир танбал илон овга чиқишга эриниб, тирикчиликнинг осон йўлини изла-

ди. Макр-ҳийла йўли билан бўлса-да, қорин туйғазишни уйлади. Қурбақалари куп бўлган кўл қирғоғига судралиб келиб, чузилиб ётиб олди. Унинг бу аҳволдан ажаблаган бир қурбақа яқин келиб:

– Сенга нима бўлди? Нега шаштинг паст? – деб сўради.

– Дунёда мендан ҳам бахтсизроқ бир махлуқ бормикин? – деди илон афсус билан вишиллаб. – Шундай бир касалликка йўлиқдимки, энди қурбақаларнинг узлари оғзимга кирсалар ҳам юта олмайман.

Қурбақа бу янгиликни ўз подшоҳига етказди. Подшоҳ ҳам таажжубланиб, илонга яқин келди-да касаллиги сабабини сўради.

– Бир куни қурбақани тутмоқчи бўлиб қувладим. Қурбақа бир зоҳиднинг уйига кириб кетди. Изидан кирдим. Уй зимистон қоронғи эди. Зоҳиднинг ўғли ухлаб ётганини сезмабман. Қурбақани ютаман, деб унинг бармоғини тишлаб узиб олибман. Бола ўша заҳоти ўлди. Зоҳид эса мени лаънатлади: «Илоё, сен шундай бир касалликка йўлиққинки, қурбақалар подшоҳи устингга миниб, гаштини сурадиган бўлсин. Қурбақалар подшосининг ўзи инъом қилмагунича қурбақа ютолмагин!» Энди бу ерга зора подшоҳ устимга минармикин, деган умидда келдим.

Қурбақалар подшоҳига бу гап маъқул келди. Ўзининг шундай бир шаън-шавкатга, шараф ва ҳурматга лойиқ бўлганлигидан шод бўлди ва илоннинг устига миниб олиб, керилганича сайрга жўнади. Бир оздан кейин илон тўхтади:

– Подшоҳим, омон бўлсинлар, сизни роҳатбахш сайр қилдиришим учун менга куч керак. Кучга киришим учун эса таом керак.

– Тўғри айтасан, ҳар куни сенга иккитадан қурбақа инъом этаман, – деди подшоҳ.

Илон ҳар куни иккитадан қурбақа еб кунини ўтказаверди. У иккита қурбақани ўзининг ор-номуси эвазига ютаётганини уйлаб ҳам кўрмас эди...

Бирор кишининг камчилигидан сўз очилса, уни ҳимоя қилиш мақсадида: «Ҳа энди, Ойда ҳам доғ бор», деб қўйилади. Ойнинг бизга кўринадиган томонида доғларни кўрамиз. Орқа томонида нималар бор, билмаймиз. Одамларнинг гуноҳлари ҳам шундай. Айрим гуноҳлари барчага равшан – кўриниб туради, айримлари эса пинҳоний. Икки киши орасидаги гуноҳларини ўзгалар билмайди, деб ўйлаб янглишадилар. Бу ўринда, англагандирсиз, номуснинг зидди бўлган номуссизлик, бошқачароқ айтилганда, бузуқликни назарда тутяпман.

Бугунги кунда жамиятдаги жуда кўп гуноҳларнинг бошланиши, хусусан, бу гуноҳлар оқибатида бола-чақаларнинг хор-зор бўлиши фаҳш ишларнинг кенг тарғиб этилиши ва зинонинг – ношаръий жинсий муносабатларнинг кенг авж олгани оқибатидадир. Зино дунё ва охиратда инсонни беномус, хору расво, алам-ли азобларга мубтало қилади. Ояту ҳадисларда бу ҳақда банда қатъий огоҳлантирилган: «Зинога яқинлашманглар! Чунки у бузуқликдир – энг ёмон йўлдир» («Исро» сурасидан). Диққат қилдингизми, оятда шунчаки «зино қилманглар» эмас, «зинога яқинлашманглар», деб буюриляпти. Буйруқдаги қатъийлик бекорга эмас. Виждонли, номусли одам зинонинг кўчасига яқинлашмаслиги ҳам керак. Демак, зинога олиб борувчи барча нарсалардан узоқда бўлиши шарт.

Европада, хусусан, Россиядаги ёш оилалар орасида бузуқликка доир аҳмоқликнинг янги бир кўриниши пайдо бўлган. Дам олгани чиққан икки «оила» хотинларини ўзаро алмаштириб, маишат қиладилар. Буни «ўйин» деб атаб, унга «свинка» деб ном берганлар. Шундай ном берилиши бежиз эмас. Жониворлар ичида фақат чўчқагина урғочисини рашк қилмайди...

«Эр кишининг ўз никоҳида бўлмаган аёл билан жинсий алоқа қилиши», деб таърифланган зинонинг гуноҳи кўпчиликка маълум бўлса-да, «Худо кечиради», деган

аҳмоқона умид билан баъзилар бу гуноҳдан ўзини тийлмайди. Кундузи «зарур ишларим бор», деган баҳонада кўчага чиққан эр кун бўйи бузуқ маишатини қилиб шом (ёки хуфтон) чоғи, хизматида хориб-чарчаган кўринишда уйига кириб келади. Алҳазар! Маишатхонадаги ювиниши билан ўз назарида гўё поклангандай бўлади. Уйига бир арава ифлос ахлат кўтариб кирганини, наҳс босганини эса ўйламайди, қўрқмайди. Аксинча, болаларини қучиб, ўпиб, эркалайди. Хотини билан бир тўшакда ётади. Янада афсуслар бўлсинки, айрим аёллар ҳам шу ишни қилишади. Тирикчилик ваҳждан танасини сотувчини «фоҳиша» деймиз, улардан нафратланамиз, улар эса бу ишларини касб ўрнида кўриб, уялишмайди ҳам, яширишмайди ҳам. Аммо эрли зинокор аёлларни нима деймиз? Улар қандай лаънатга лойиқлар? Фаҳшга шўнғиган эр «хотиним билмасин», деб эҳтиётини қилар. Фаҳшга шўнғиган хотин эса «эрим билиб қолмасин», деб чўчийди. Аммо бу ғофил бандалар «Худо кўриб-билиб турибди-ку!» деб ўйлашмайди, қўрқишмайди-я! Кейинчалик, қариган чоғларида фарзандлари бемехрлик қилишганда эса нолиб юришади. Фарзанднинг бемехрлиги – жазонинг бошланиши. Жазо уларни дўзахда кутиб турибди.

«Зинокор аёл ва зинокор эркак – икковларидан ҳар бирини юз даррадан уринглар. Агар сизлар Аллоҳга ва Охират Кунига иймон келтиргувчи бўлсангизлар, Аллоҳнинг бу ҳукмида (яъни зинокорларни дарралашда) сизларни уларга нисбатан раҳм-шафқат туйғуларини тутмасин! Уларнинг азобланишига бир тоифа мўминлар гувоҳ бўлсинлар!» «Нур» сурасидаги мазкур оят «Тафсири ҳилол»да муҳтарам шайхимиз томонидан гузал тарзда илмий асослар билан тушунтирилганки, уни олиб ўқисангиз кўп ибрат топажаксиз. Бизнинг суҳбатимизда илмийликка кўра оммабоплик устун тургани сабабли, тафсирни тўла келтирмай, қисқа баёнидан фойдаланаман.

Ояти каримада зикр қилинган юз дарра уриш жазоси ҳали оила қурмаганлар учун тайин этилган. Яъни, никоҳда бўлмай, эр-хотинлик муносабатида бўлмаган кишилар зино қилсалар, юз дарра урилади.

Зино барча замонларда, барча жамиятларда ахлоқий жиҳатдан разолат, диний жиҳатдан гуноҳ, ижтимоий жиҳатдан номуссизлик саналган. Инсонийлигини йўқотган жамиятларгина бу умумий қоидадан четга чиққанлар. Соф инсоний табиат ҳеч қачон зинони яхшилик сифатида қабул қила олмайди. Чунки инсониятнинг боқий қолиши, камол топиши учун эр ва аёлнинг ўртасидаги алоқа доимий ва мустаҳкам аҳду вафо, жамият шоҳид бўлган аҳду паймон асосида бўлиши керак. Шундай бўлмаса, наслу насаб поклиги ҳам, ота-бололик туйғуси ҳам, оила ҳам, жамият ҳам қолмайди. Инсоният таназзулга юз тутди. Зино поклик ва олимақомликни йўққа чиқарадиган амалдир. Шунинг учун ҳам ҳамма халқлар, ҳамма динлар, ҳамма жамиятлар зинони қоралаган. Инсоний табиати бузилмаган жамиятлар зинони ҳеч иккиланмай, жазога лойиқ иш деб ҳисоблаган. Масалан, қадимги мисрликлар эркакни таёқ билан қаттиқ калтаклаган, хотиннинг эса бурнини кесишган. Ҳиндлар аёлни итларга едизишган, эркакни қиздирилган темир сўрига ётқизиб, атрофидан олов ёқишган. Рим қонунлари бўйича қадимда зинокорларнинг мол-мулки мусодара қилинган, сўнгра умрбод қамоқ жазоси билан алмаштирилган. Яҳудийларда эса ўлимга ҳукм этилган...

Табиати бузуқ, маънавий покликдан кўра шаҳватга кўпроқ интиладиган жамиятларда эса зинони икки тоифага бўлиб қарашган: биринчиси – оддий зино, яъни эрсиз аёл билан жинсий алоқада бўлиш. Бу зинога эътиборсиз қарашган, жуда борса, жарима солиш билан чекланганлар. Бугун «эрсиз хотинни қувонтириш савоб», дейдиган аҳмоқлар «фатво»ни ўша бузуқ жамиятлардан олган бўлсалар ажаб эмас. Иккинчиси – эри бор хотин билан алоқа қилиш. Бу хилдаги зино-

ни «турмуш ўртоғига хиёнат қилиш» деб аташади. «Хиёнат қилганларга» турли жазолар ҳам тайин этилган.

Масиҳийларда биринчи тоифа – «оддий зино»га жазо йўқ. Ҳозирги кундаги зинога оид қонунлар шу қоидаларга асосланган. Бу фалсафадаги мантиқсизликни, бемаъниликни қарангки, икки тарафнинг розилиги билан бўлган зино жиноят ҳисобланмас эмиш. Бугунги кунда зинонинг кенг тарқалиб, унинг касофати ҳаммаёқни босиб кетгани ҳам шундан.

Исломда зино улкан жиноят ҳисобланади. Шу сабабли ҳам бу жиноят оила кўрган кишилар томонидан содир этилса, Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) суннатларига асосан тошбўрон қилиб ўлдирилган.

Йигитларнинг қизлар билан маишат қилишлари одат тусига кириб бораётганини афсус билан таъкидлаймиз. Ёз чилласида шундай «дўстлар давра»си «дам олиш учун» тоққа чиқди. Улфатдагилардан бири машинасига ўтириб, қимиз олиб келгани кетди. Ҳадеганда қайтавермагач, хавотирланиб, изидан боришди. Қарашса, машина афдарилган, ёниб ётибди. Йигитнинг қарийб ярми кўмирга айланиб бўлган. Ҳали ҳаёт аломати сезилиб турган танани ўтдан олиб, ерга ётқизишди. Жон талвасасидаги йигит «Олов! Олов!» деганича алаҳсирай бошлади. Кейин «Энди нима дейман унга? Нима дейман унга?» деб ҳайқирди. «Кимга?» деб ажабланиб сўрашди. Йигит: «Аллоҳга! Аллоҳга!» деди-ю жон берди.

Бу воқеа баёнини эшитганда «Қани эди, бошқалар ҳам «Унга нима дейман?!» деб яшасалар. Фаҳш сари қадам босганларида ўша машинада ёнаётган йигитни кўз олдиларига келтирсалар. Машинада ёниш – ҳолва, ҳали дўзахда ёниш бор...» деган фикр хаёлимизни ёритиб ўтди.

Агар шу йигитнинг ёки ОИТСдан ўлим топган бошқа бир бузуқнинг яқинлари орасида энди у дўзах азобларига гирифтор бўлишини айтсангиз», десангиз, балога қоласиз. «Нега ёмон ният қиласиз?» деб, сизга

маломат тошларини отишади. Тўғри, марҳум ҳақида ёмон сўз айтилмайди, ёмон тилак ҳам тиланмайди. Дўзах азобини бериш ҳам Аллоҳ таолонинг ихтиёрида, бизнинг тахминимиз ўринсиз. Лекин Аллоҳ таоло айтадики: «Эй Одам фарзанди, бирор гуноҳ ишга қўл урмасдан бурун ҳамиша бўлғувси жазо ва азобларимни эсла». «Қачонки сенга бирор мусибат ёки офат етса, қара: агар ўша мусибат сенга нопок ҳолда турганингда етган бўлса, демак, билгилки, бу офатнинг сабабчиси ўзингсан!» (Ҳадиси қудсийдан).

Бир одам ОИТСга чалиниб ўлди. Оиласи уялиб, ўлимга бошқа хасталик сабаб, деб гап тарқатдилар. Одамлар ишонгандай бўлишди. Барча ишонди, ҳам дейлик. Бундан нима наф? Ахир уларнинг ўзлари то ўзларининг ўлимларига қадар бу иснод билан яшайдиларку! У одам бир неча дақиқалик роҳати учун оиласига шармандалик юкини мерос қилиб кетди... «Рўзгорига файз кирмоқни ақли расо ёр келтирар, ёрнинг ори бўлмаганда оилага зор келтирар», деб шунга айтадилар-да.

Агар одамларга шаҳватларини тартибсиз равишда, хоҳлаган йўл билан қондираверишларига ижозат берилса, тезда инсоният ва унинг маданияти, маънавияти ҳалокатга учрайди. Агар инсон оилавий ҳаётнинг масъулияти, оғирликлари ва машаққатларини бўйнига олмасдан, фақат шаҳватини қондиришга ҳаракат қиладиган бўлса, ундан ҳеч қачон бола тарбиялашда, оила ва жамиятда бирор фойдали ишни кутиб бўлмайди.

«Киши номаҳрам аёл билан ёлғиз қолмасин, агар қолса, учинчиси шайтон бўлади», дедилар Расулуллоҳ (с.а.в.). Ислонда ҳатто номаҳрамга қараб қўйиш ҳам ман этилганки, бунини «кўз зиноси» дейдилар. Кўчадаги аёлга тасодифан қаралса, айби йўқ. Аммо иккинчи дафъа қаралса, айниқса, бу қарашда шаҳват ҳисси бўлса, гуноҳ ёзилади. Кўзлар ҳам зино қилади, қўллар ҳам. Кўз зиноси – номаҳрамга қараш билан. Қўл зино-

си эса номаҳрам билан қўл бериб саломлашиш орқали ҳам юзага келади. Пайғамбаримиз алайҳиссалом аёллар билан қўл ушлаб кўришмаганлар, қўлларини тутмаганлар. Байъат қилган аёллар ҳам қўлларини ушламаганлар.

Бир иймон эгаси вафот этганда яқин таниши «Раҳматли бизникига келганларида эшикни тақиллатардилар-у то ичкаридан эр овозини эшитмагунларича тутқични тортиб турардилар. Мабодо аёл киши «Ким?» деб овоз берса, тутқични қўйиб юбормай, гапларини айтиб кетардилар», деди. Бу баъзиларга оддий гап бўлиб туюлиши мумкин. Лекин, бизнингча, бу одобда иймон қудрати бор.

Ҳазрати шайх Самадоний Боязид Бистомий (қ.с.а.) дедилар: «Ҳар кимнинг кўнглида шахват кўп бўлса, ложарам уни лаънат кафанига ўрагайлар-у надомат туфроғига дафн қилгайлар. Ҳар ким шахват нафсини ўлдирса, ложарам уни раҳмат кафанига ўраб, саломат туфроғига дафн айлагайлар».

Жинсият мавзусида «Бақара» сурасидаги бир ояти карима ғоят ибратлидир: «Улар (аёлларингиз) сизлар учун бир либосдир, сиз ҳам улар учун бир либосдир-сизлар».

Либос, яъни кийим... Эр ва хотин бир-бирини ҳимоя қилувчи либос. Бир-бирини ёмон йўллардан асрайдиган тўсиқ... Бу қисқа дунё ҳаётида номус имтиҳонини топширишлари учун ҳар икки тараф бир-бирига неъматдир. Бошқаларнинг номусига қўз олайтирмаслик учун катта бир боғланиш... Таъкидки, никоҳ – номус хусусида ҳар икки тарафнинг бир-бирига қилган аҳду паймонидир. Яъни оилавий масалада хотинни эрга омонат қилган ва рўзгорни бошқариш юкини эрнинг зиммасига юклаган бир шартномадир. Ҳозир эса ёшларнинг онгига бу ҳақиқатларни «қолоқлик» деб сингдиришга ҳаракат қилаётган, манбаи ташқарида бўлган баъзи мафкура, жамият ва гуруҳлар бор. Уларнинг тузоғига тушмаслик, ноғорасига ўйнамаслик учун

гоят диққатли ва сергак бўлиш керак. Акс ҳолда, ҳаётнинг асл ғояси икки жинс ўртасидаги ношаръий муносабатлардан иборат, деб тушунувчи ёшларнинг сони янада кўпайиб кетиши хавфи бор. Бу эса уларнинг охират ҳаётларини барбод қилиши билан бирга мамлакат тараққиётига ҳам катта зарар етказиши шубҳасиздир.

Кўз зиносини яхши тушунмаганлар Сўфи Оллоҳёрнинг бу байтларига эътибор берсинлар:

*Кел, эй мўмин агар тарсанда бўлсанг,
Кўзингни сақлагил ҳар қанда бўлсанг.*

Дейилмоқчики, эй мусулмон, кўнгил бериб ваъзу насиҳатни эшит. Қаерда бўлсанг ҳам, Аллоҳдан қўрқсанг, кўзингни бегона хотинлардан сақлаб, уларга қарамагил.

*Қавий бўлсин ҳамиша нуқтайи чашм,
Мабодо қолмағай боло тушиб хашм.*

Дейилмоқчики, кўзингнинг нуқтаси маҳкам бўлмай, тушиб хашм бўлиб қолмасин. Бу ўринда «чашм» ва «хашм» сўзларида ўйин бор. Байтнинг маъноси эса бундай: кўз қорачиғинг кучли бўлсин, яъни номаҳрам аёлга қарамасин. Йўқса, Аллоҳ таолонинг ғазаби келур.

*Назар қилгунча, э нафси маъйуб,
Тушуб кўз нуқтаси кўр бўлгани хўб.*

Бу байтда ҳам «кўз» ва «кўр» сўзларининг арабий ҳарфларга доир ўйини бор. Маъноси – номаҳрам хотинга қараган кўзнинг кўр бўлгани яхши.

Ҳазрати Сўфи бу масалага кўп ўрин ажратганлар. Биз «Саботул ожизин»га шарҳ ёзган Тожуддин Ёлчиқулнинг насрий баёнидан фойдаланишни маъқул

кўрдик. «Назаринг ҳамиша оёқ остида бўлса, саодатли бўларсан. Аммо номаҳрам аёлларга кўз қаратсанг, Қиёмат кунда ўкинчда қоларсан. Кўз қонли бўлса ҳам, номаҳрамларга қарамаса, бу кўз ҳақиқий кўздир. Бундай кўз хатарли ерга, яъни номаҳрамларга қаранган соғ кўздан яхшидир. Аллоҳ таолонинг азобидан қўрқиб номаҳрамларга боқмайдиган кўз қандай яхшидир! Аммо шундай бўлмаса, кўзнинг косасидан чиққани дуруст. Шундай экан, номаҳрамлардан кўзингни юм, эй Аллоҳ таолодан қўрқувчи инсоннинг фарзанди! Имоми Аъзам ҳазратлари (раҳматуллоҳи алайҳ) юмганлари каби юм. Абу Ҳанифа (р.а.) ҳазратлари кўркам йигитларга кўзлари тушмаслиги учун уларни орқаларига ўтиргизиб сабоқ берар эмишлар. Сен юрагим тоза бўлгани учун номаҳрамларга қарасам зиёни йўқ, деб лоф урма. Чунки имоми Аъзам (р.а.) каби эмассан. Зеро, ул зот шундайин сўфийликлари билан йигитларга суқланиб қарашдан сақланганлар. Инсоф юзасидан айтганда, сен қанчалар собир ва сўфий бўлсанг-да, унингдек эмассан. Сен номаҳрамлар юзига қарамоғингни қўймас экансан ва қарашда давом этаркансан, билгилки, шайтон сабрингни узиб, ихтиёринг жиловини қўлига олиб, ўзингни зинога бошлар.

Бас, шундай экан, эй инсонлар, наҳот гуноҳ нарсаларга қарайсиз? Зероки, номаҳрамларнинг юзлари нақадар гузал бўлса-да, улардан қанчалар лаззат олинса-да, буларнинг бари фонийдир. Шундай экан, нима учун жонингизга зулм қилиб, ўзингизни ўзингиз жаҳаннам ўтига соласизлар?

Аллоҳ таоло Пайғамбаримиз алайҳиссалом орқали биз, мўминларни номаҳрам аёлларга назар солишдан қайтариб, дейди: «(Эй Муҳаммад), мўминларга айтинг, кўзларини (номаҳрам аёллардан тикишдан) тўссинлар ва авратларини ҳаромдан сақласинлар! Мана шу улар учун энг пок йўлдир» («Нур» сурасидан). Бу амр аёллар учун алоҳида таъкид этилади: «Мўминаларга ҳам айтинг, кўзларини номаҳрам эрларга тикишдан тўссин-

лар ва авратларини ҳаромдан сақласинлар». Маълумингизки, кўп ҳолларда Аллоҳ таоло бандаларига умумий тарзда «Эй имон келтирганлар», тарзида хитоб қилади. Бу ўринда аёлларга алоҳида амр этилиши бу масаланинг нақадар муҳимлигига далолатдир. Бу қайтариқда қалб тозалиги, нафс софлиги, ният холислиги, амал мақбуллиги мавжуд.

Кўзни ҳаромдан тийиш дегани эр киши аёлнинг қорасини, аёл эрнинг қорасини кўрмасин, дегани эмас. Балки ҳожатдан ташқари назар ташламасин, бир номаҳрамга кўзи тушса, назарини дарҳол бошқа томонга олсин, тикилиб қолмасин, деганидир. Чунки бегона аёлга назарнинг давомий бўлиши шаҳвоний ҳисларни уйғотади.

Набий алайҳиссалом: «Одамлар ўтадиган йўлда ўтирманглар», дедилар. «Ё Расулуллоҳ, ахир биз у ерда суҳбатлашиб ўтирамиз-ку!» дейишди. «Унда йўлнинг ҳақини бериб ўтиринглар», дедилар. «Йўлнинг ҳақинима?» деб сўрашганида «Кўзни бегона аёлларга қарашдан тийиш, бировга озор бермаслик, саломга алик олиш ва яхшиликка буюриб, ёмонликдан қайтаришдир», дедилар.

Демак, йўлда ўтирган одам энг аввал югурик кўзини номаҳрамларга тикишдан тиймоғи лозим. Энди, агар кўз беихтиёр ҳаром нарсасига тушиб қолса-чи? Бу ҳақда шарафли ҳадисда дейиладики: «Эй Али, бир қарашга иккинчи қарашни эргаштирма! Зеро, биринчиси сенга фойда, иккинчиси сенга зиён (яъни гуноҳ)». Беихтиёр кўзингга номаҳрамнинг юзи тушса, зинҳор, унинг юзига иккинчи бор қарама. Биринчи қараганинг ихтиёрсиз бўлгани учун гуноҳдан эмас. Агар яна билиб қарасанг, унда гуноҳга ботарсан. Чунки иккинчи қарамоқда шаҳват хатари бордир. Муътабар китоб «Ниҳойа»да дейилмишки, кимки бир номаҳрам хотиннинг юзига шаҳват тариқи билан қараса, қарагувчининг кўзига эриган қўрғошин қуярлар. «Ширъа-тул ислом» китобининг соҳиби ёзмишки, ҳар кишики,

номаҳрам хотин билан сўз ўйнашса, у киши айтган ҳар сўзи учун минг йилгача дўзахда қолади. Яна ўша китобда битилдики, номаҳрам билан зино қилинса, зинокорлар Қиёмат куни одил ҳукм қилиниб шайтон билан занжирбанд этилиб, дўзахга ташланарлар. Шайтони лаъинки, ўта душмандир. Бояти зиночи ўша шайтон билан бирга дўзахга кирар».

Сўфи Оллоҳёрнинг бу ҳикматларини бир ўқигач, фикр қилиб, яна қайта-қайта ўқилса фойдалидир. Ўқиб, амал қилинса оқибат янада хайрли бўлар.

Кейинги йилларда «Одам савдоси» деб аталган жиноят тури юзага келди. Яъни, қуликнинг янги кўриниши яратилди. Бунда эрлар қул каби ишлатилса, қиз-жувонлар фоҳишаликка тортиладилар. Хорижга бориб фоҳишалик қилиб келганлар афсусланиб «мени алдаб олиб кетишди», дейишяпти, ўзларини оқлашяпти. Бунга қўпам ишонмайман. Ахир улар конфет бериб қўлларидан етакласа, индамай кетаверадиган кичкина қизалоқ эмас-ку! Миллат номини булгаётганлари учун мен бундайлардан нафратланаман! Шунақа фоҳишалардан бири Москва телевидениесида Инжилдан мисол қилиб гапириб: «Сен ўзингни ўзинг кечира олсанг, Парвардигор ҳам кечиради», дейди. Во, ажаб! Бўлар Инжилни ҳам билишади-я!

Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти маълумотига кўра, МДХ, Марказий ва Шарқий Европа мамлакатларидан Фарбий Европа ва АҚШга бир йилда бир миллионга яқин қиз-жувонлар «экспорт» қилинар экан. Италиялик эксперт Гианпиэро Кофано ўз мамлакатигаги фоҳишабозлик муаммосини таҳлил қила туриб, дейди: «Мен бир сиёсатчидан нега мамлакатдаги ноқонуний инсон савдоларига қарши дастур билан чиқмайсиз?», деб сўрадим. У эса: «Ҳозир Италияда ўн миллионга яқин эр хорижлик фоҳишалар хизматидан фойдаланади. Мен сайловларда ўн миллион овозни ўзимга қарши қўйишни истамайман», деб жавоб берди». Бу ҳолатга изоҳнинг ҳожати йўқдир?

Бир йигит фоҳиша билан савдолаша туриб: «Яқинда уйланаман, шунгача ўзимни синаб олай (аниқроғи: «Практика» қилиб олай»), дебди. Қаранг, никоҳнинг муқаддас чимилдигига пок ҳолда кирмай, бузуқлик балчиғига беланиб киришни унга ким ўргатди экан? Эҳтимол, қўп ёшларимиз «Нур» сурасидаги бу ояти каримани билмаслар: «Зинокор эр фақат зинокор ёки мушрика аёлга никоҳланур. Зинокор аёлга фақат зинокор ёки мушрик эр никоҳланур. Бу мўминларга ҳаром қилинмишдир». Азизлар, буни билмаган тенгдошларингизга албатта билдириб қўйинг. Мазкур оятга кўра, «практика» қилган йигит зинокордир ва унга ўзи каби бузуқ аёл мосдир. Агар Европага қарасак, мазкур оятнинг амалдаги кўринишига гувоҳ бўламиз. У томонларда бокира қиз билан покиза йигитнинг никоҳи камёб ҳодиса бўлиб қолган. Куёв ва келин никоҳга қадар зино қилганлар ва бу жиҳатдан бир-бирларига мос.

Саодат асрида Расулуллоҳ (с.а.в.) асҳоб ила суҳбатда эдилар. Бир йигит кириб келиб, одобсизлик билан:

– Ё Расулуллоҳ, мен фалончи аёл билан яқинлашмоқчиман, у билан зино қилмоқ истайман, – деди.

Асҳоби киром бу муомаладан ранжидилар. Улар орасида ғазабланганлар, ҳаёсиз йигитни уриб-суриб Пайғамбаримиз ҳузурларидан чиқариб ташлашни қасд қилганлар ҳам бўлди. Баъзилари эса дўқ қилдилар. Суюкли Пайғамбаримиз (с.а.в.) ғазабдагиларни тийдилар, «Йигитга тегманг, бери келсин», дедилар. Йигит яқин келиб, тиз чўкиб ўтирди. Пайғамбаримиз унинг тиззасига ўзларининг муборак тиззаларини теккизиб ўтирдилар ва дедилар:

– Йигит, бировнинг онанг ила бундай ёмон иш қилишини истайсанми? Бу жирканч ҳаракат сенга хуш келадими?

Йигит шиддат билан: «Йўқ, Расулуллоҳ!» деб хитоб қилди.

Яна дедилар:

– Ундай бўлса, бу жирканч ишни қилганинг аёлниг авлодлари, яқинлари ҳам бундан қувонмайдилар. Агар бу хунук ишни сенинг онанг, синглингга қилсалар яхшими? Ёки холанг, амманг ёки қариндошларингдан бири ила шу ишни истасалар яхши кўрасанми?

Бу саволдан сўнг йигит ўрнидан сапчиб туриб кетиб: «Йўқ!» – деб бақириб юборди.

Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар:

– Бошқа одамлар ҳам бу ишдан хурсанд бўлмайдилар ва ҳеч бири бунини яхши кўрмайди. Айт, синглингга шундай қилсалар суюнасанми?

– Йўқ, асло!

Шундан кейин ҳазрат Пайғамбаримиз (с.а.в.) муборак қўлларини йигитнинг кўкрагига қўйиб, бундай дуо қилдилар:

– Аллоҳим! Сен бу йигитнинг қалбини покиза қил. Номуси ва шарафини муҳофаза айла ва гуноҳларини кечир.

Йигит Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларидан қувонган ҳолда чиқди.

Қаранг, азизлар, Расулуллоҳнинг бу иршодларида бизлар учун қандай гўзал мисол бор! Расулуллоҳ яна: «Хотинларингизнинг номусли бўлишини истасангиз, бошқаларнинг хотинларига ёмон кўз билан боқмангиз», деб амр этганлар. Бировнинг номусини қадрламаган кимсада номус йўқдир. Номусли одам бошқаларнинг номусини ҳам муқаддас деб билади. Ҳеч кимсанинг номусига ёмон кўз билан олайиб қарамаслик керак. Ақлли одам бўлмоқ лозим. Номуссизлик инсон ақлини йўқотади. Инсонни тўғри йўлдан адаштиради.

Иброҳим Хавос бундай ҳикоя қиладилар.

– Бир куни Луком тоғида ҳосилга кирган анорларни кўриб қолдим. Егим келиб, биттасини уздим. Ёриб қарасам, анор ҳали хом экан, ташлаб юбордим. Шунда чеккароқда оч ва юпун ҳолда ётган, устида пашшаю арилар гужғон ўйнаётган бир одамга кўзим ту-

шиб, салом бердим. «Ва алайкум ассалом, эй Иброҳим, – деди у.

– Мени қаердан танийсан? – деб сўрадим.

– Улуғ ва қудратли Зотни таниган одамга ҳеч нарсадан хавф йўқ, – деб жавоб берди.

– Сенда улуғ ва қудратли Зотга суюкли бир ҳолни кўряпман. Аллоҳ таоло сени арилардан ҳимоя қилишини нега сўрамаяпсан?

– Мен ҳам сенда Аллоҳ таолога суюкли бир ҳолни кўряпман. Нега Аллоҳ таолодан анорга бўлган шаҳватдан сени тийишни сўрамадинг? Ахир, анорнинг «чақиши» арининг нишидан шиддатлироқ-ку! Негаки, арининг чақишидан етган оғриқ бу дунёда тугайди, анорники эса охиратда ҳам давом этади, – деди у.

«Шаҳват» дейилганда фақат жинсий муносабатга алоқадор тушунчалар эмас, балки дунёга боғлиқ барча истак ва иштаҳалар назарда тутилади. Сўз кўпроқ кадхудолик (уйланганлик, уй-рузғор эгаси) рағбати, жинсий алоқага рағбат маъносида ишлатилади. «Шахвати нафсоний» – «нафс шаҳвати» демакдир. «Шахватпараст – нафсга зердаст», дейдилар Навоий ҳазратлари. Байт:

*Ғазабда сабуъ (ваҳший), шаҳват ичра баҳим (ҳайвон),
Агарчи эрур одамизода шайх.*

Кўзлар фақат гўзал нарсаларга назар ташлашга қанчалик одатланмасин, нигоҳни ҳалол бўлмаган нарсаларга қарашдан тиёлмайди. Бошқа шаҳватлар ҳам шунга ўхшайди. Ҳалолни исташи мумкин бўлган аъзонинг айнаи ўзи ҳаромни ҳам хоҳлаши мумкин. Шаҳват, яъни истак бир хилдир. Банданинг вазифаси шаҳватни ҳаромдан тийиш. Кимки шаҳватни зарурат чегарасида юришга ўргатмаса, шаҳват ундан ғолиб келади. Бу мубоҳот (яъни, рухсат бор, деб ҳар қандай амални қилавериш) офатларидан бири бўлиб, унинг ортида бундан ҳам каттароқ балолар бор. Бу балолар-

дан бири – нафснинг дунёдан лаззат олиб, хурсанд бўлиши, дунёга суяниб қолиши, дунё билан гердайиб, ўзини хотиржам тутиши. Бундай одам гўё кайфи тарқамаётган мастга ўхшайди. Мол-дунёга қувониш шундай ҳалокатли заҳарки, унинг йўли томирларда. Бундай «қувонч» билан заҳарланган қалбни Аллоҳ таоло ғазабидан қўрқиш ҳисси, охират ғами, ўлим қайғуси, Қиёматнинг даҳшатли манзаралари тарк этади. Бу эса қалбнинг ҳалокатидан далолат.

Ғаззолий ҳазратлари дедиларки, шаҳват – табиий зарурат. Унинг яратилишидан муайян фойда кўзланган. Агар таомга бўлган иштаҳа бутунлай сўнса, инсон ҳалокатга юз тутди. Агар шаҳвоний истак кесилса, насл қирқилади.

Модомики, инсон табиатида шаҳват мавжуд экан, албатта, мол-дунёга муҳаббат йўқолмайди. Бу муҳаббат ўз навбатида инсонни янада кўпроқ шаҳватга етаклайди. Ҳатто мол-дунё туплашга ундайди. Мақсад – бу туйғуларни батамом йўқ қилиш эмас, балки уларни мўътадил бир ўзанга буриш. Шаҳват бамисоли овга миниладиган от. Баъзан тарбия кўрган – ювош, баъзан асов ва қайсар... Агар шаҳват мўътадил ҳолатдан ошса – очкўзлик, пасайса – фаолиятсизлик бошланади.

Шаҳват қувватининг гўзал ва муносиб шаклда бўлиши ҳикмат тақазоси остида, яъни виждон ақл кўрсатмаси доирасида бўлиши билан белгиланади.

Ёввойи, ваҳший лочин қўлга қандай ўргатилса, шаҳватлар ҳам шу йўсинда тарбия қилинади. Аввало лочин қоронғи уйга қамалади. Ҳавода учиб юрган қушларга ташланиш истаги босилгунча кўзлари беркитиб қўйилади. Шу тарзда лочин ўзининг ёввойи табиати-ни унутиб, қўлга ўргана боради. Эгасини танийдиган бўлади, чақирса келади.

Шунингдек, нафс ҳам то хилват ва узлат билан ўзининг ёввойи одатларидан озод бўлмагунча эгасига дўст бўлолмайди. Бунинг учун қулоқ ва кўзни ғийбат, кўз зиноси каби ёмон одатлардан сақламоқ лозим.

Аста-секин нафснинг дунё ва бошқа шахватлар билан улфат тутиниши сўниб, бунинг ўрнини ишқ-у зикр эгаллайди. Бошланишида бу ҳолат кишига оғир келгандай туюлади. Кейинроққа бориб бамисоли она кўкрагидан ажратилган гўдак каби лаззат ола бошлайди. Биласиз, болани кўкракдан ажратиш қийин. Кўкракни қўмсайди, талпинади, йиғлайди. Энг тотли таомдан ҳам юз ўтиради. Лекин бу ҳол уни чарчатади, очлик ёлиб келади ва таомни мажбуран ейди. Бора-бора таом ейиш унинг табиатига айланади. Шундан сўнг болага кўкрак тутилса, юз буради.

Миниладиган ҳайвон ҳам бошида эгардан, жиловдан қочади. Мажбуран боғлаб қўйиб, эгар-жабдуққа ўргатилади. Ўргангандан кейин эса жилов ва арқонсиз ҳам жойида тураверадиган бўлади. Нафс ҳам қуш ва ҳайвон каби тарбияланади. Нафс тарбияси, аввалги суҳбатларда фикрлашганимиздек, дунё неъматига, умуман, ўлим келиши билан йўқ бўлиб кетадиган ҳар қандай нарсага назар қилиш, уни дўст тутиш, ундан шодланиш каби иллатлардан сақланиш билан амалга оширилади.

Мавзунини ақлимиз етганича якунлаб, дуога қўл очишдан олдин сизга, азиз **умидимиз юлдузлари**, айтадиган яна бир гапимиз бор: ярамас, бузуқ ишларнинг эшиклари саноқсиздир. Ҳушёрлик, сезгирликни сира ҳам қўлдан берманг. Эҳтиёткорлик билан ҳаракат қилмасангиз, бузуқ йўللарга кириб кетганингизни ўзингиз ҳам сезмай қоласиз. Эҳтиётсизлик – шайтонга асир бўлишдир!

Мардлик ва олижаноблик

Дедиларки: мардлик одамларни хатарли дақиқалардан ажойиб ишларга ундовчи фазилатдир. Давлатингдан айрилсанг – кўп нарсани йўқотмайсан. Номусингдан айрилсанг – кўп нарсани йўқотасан. Мардлигингдан айрилсанг – ҳамма нарсангни йўқотасан.

Одам боласининг қудрат ва шавкатидан далолат берувчи хулқ беозорлик ва доноликдир. Сахийлик билан бирор тоифани рози қилиш мумкин, шижоат эса ҳар доим керак бўлавермайди. Сахийлиги билан бутун дунёни олтинга тўлдирган, шижоат билан урушларда ғолиб чиққан киши беозорлик хислатидан маҳрум бўлса, бир ножўя ҳаракат билан буларнинг ҳаммасини йўққа чиқариб юбориши мумкин. Лекин сахийлиги ва жасурлиги бўлмаса ҳам, мулойим ва доно бўлса, шу билан ҳамманинг кўнглини олиши, ҳатто душманни ҳам бартараф этиши мумкин. Шуниси ҳам борки, кишига биргина беозорликнинг ўзи етарли эмас. Беозорлик ирода ва қатъият билан бирга бўлса яхши, бу хислатлар бўлмаса беозорликнинг якка ўзи нуқсон ҳисобланади.

*«Шижоат бирла зўру мардликдин ҳеч лоф урма,
Ки то нафс олдида ожиз бўлуб, хотундек ўлтургунг.
Агар мард эрсанг этгил талхжом оғзини сен ширин,
Эмасдур мардлик улким, биров оғзига тош ургунг»,*

– дейилади «Гулистон»да.

Жуда кучли бир одам ғазабланиб, бошқа бир кишини урмоқчи бўлганда донолардан бири бунинг сабабини сўради. Унга: «Фалон одам уни сўқди, шунга чидолмай уни урмоқчи», дедилар. Доно: «Бу полвоннинг энг оғир тошларни кўтаришга куч-қуввати етса ҳам, бир оғиз сўзни кўтаришга тоқати етмабди-да», деди.

Бир нодон одам Ҳотами Тойга кўп жабру жафо етказди. Оғзига келган ярамас сўзларни айтишдан тоймади. Ақлли кишининг нодон билан айтишиб туриши дуруст бўлмагани сабабли Ҳотам ҳам у билан олишмасдан, сукут этиб турдилар. У киши чарчаб, сўздан тўхтагандан кейин Ҳотам айтдилар:

– Яна айтадиган ҳақоратли сўзларинг борми? Ёлғизлигимда менинг ёнимда айтиб битир. «Ақлсиз, нодон

одам одобсизлик қилса, у билан олишмай, адабсизлигини кечиритибдан ўзга чора йўқдир», деганлар. Шунга кўра, мен ҳамма ҳақоратли сўзларингга жавоб қайтармай, сукут қилдим. Сени афв этдим. Менинг одамларим орасида сенга ўхшаш паст табиатли, ақсиз, нодонлари ҳам бор. Улар ёнида ҳақорат қилсанг, сенинг ўзлари каби нодон эканингни билмай, ҳужум қилиб, ман этишимга қарамасдан сенга озор етказдилар. Шунинг учун ҳамма ҳақоратли сўзларингни ўзимга айтиб битира қол.

Умидимиз юлдузлари, англагандирсиз, бу ҳолатда донолик мардлик либосини кийди. Ҳақиқий мардлик инсонларни шафқат кўзи билан кўришдир. Яхши сўзлари билан кишилар қалбини иймонга чулғашдир. Нодонлик мардлик билан дўст бўла олмайди, нодонликнинг дўсти – номардликдир. Шунинг баробарида мардлик билан ўжарликнинг ҳам фарқига бориш керак. Ўжарликда қисман мардлик учқунлари сезилсада, аслида унинг илдизи кибрдан сув ичади. Иродали одам билан қайсар одам орасида ҳам фарқ мавжуд. Ирода – ақл маҳсули, ўжарлик эса нодонлик меваси.

Кўпчиликка мактаб дарслигидан маълум бир масални эслайлик.

Торгина бир кўприкдан бир эчки ўтаётган экан. Унинг рўпарасида бошқа бир эчки пайдо бўлди. Бир-бирига яқинлашгач, бири иккинчисига «Йўлимдан қоч!», деди. Иккинчиси ғазабланиб, деди:

– Сен кимсанки, менга буюрасан? Бор-йўғи бир эчкисан, арслон бўлганингда ҳам сенга йўл бермасдим.

Улар талашиб-тортишдилар, сўнг бир-бирларига калла урдилар-да, кўприкдан қулаб, оқиб кетдилар.

Бу дуёда шу ўжар эчкилар каби қайсар одамлар борки, улар ўзларини ўзлари ҳалокат сари бошлаб, айбни бошқалардан қидирадилар. Аввалроқ айтганим, болалар ва ўсмирлар қамоқхонасидагилар тақдири билан танишсак, жиноят кўчасига кириб қолганларига айнан ўжарликлари сабаб бўлганини кўраимиз.

Жасур, ботир, диловар, содиқ кишиларни «мард» атайдилар. Луғавий маъноси – эр. «Мардон» кўплик – «эрлар» маъносини беради. «Мардак» – пасткаш одам, нодон, ақлсиз демақдир. «Мардаки хар» – тентак маъносида айтилади. «Мард», «мардларча», «мардонавор» фақат жангдаги ботирликни, жисмоний ва иродавий кучни англатмайди. Бу сўз кўпроқ маънавияти, руҳи соғломлик маъносини беради. «Фалончининг қарзини кечириб юборибди, мард экан» – бу ўринда тантилик маъноси бор. «Мардлик қилиб, дўстининг барча айбларини кечирибди» ёки «мардлик қилиб айбини бўйнига олибди» – бунда қалб поклиги бор. Хусрав Деҳлавий ёзганларки:

*Олтин-кумуш ҳадя этувчи мардлар кўп,
Жонни фидо этувчилар марддир, мард!*

Тарихда мардликни «футувват» ёки «жавонмард» (жўмард) деб аташ расм бўлган. «Футувват»нинг луғавий маъноси «ёшлик»дир. Ёш йигитни «фатий» деганлар. Футувват – жавонмардлик омма орасида яхши сифатлар ва намунали ахлоқ билан машҳур бўлишни англатган. Бу сифат билан аталган киши ҳамиша ахлоқи билан ўз касбдошлари, тоифа-табақаси орасида мумтоз бўлган. Жавонмард – нафсоний зулматни ёриб ўта олган кишидир. Гарчи бу сўз ёшликни англатсада, фақат ёшларга хос хислат, деб тушунмаслик керак. Бу сўз мажозий (кўчма) тушунчани ўзига қамраган. «Киши нафс ҳаваси тузоғида табиий эҳтиёжлар бандида экан, у гуё гўдакка ўхшайди, – деб таъриф берганлар Ҳусайн Воиз Кошифий ҳазратлари. – Нафс мартабасида тараққий этиб, дил мақомига етишса, балоғат остонасидаги ёш ўспирин қабилида бўлади. Ёш йигитда эса қон қайноқ, бадан қуввати, яъни жисмоний қувват етарли бўлганидек, жавонмардларда ҳам инсоний камолот билан бирга маънавий қувватлар мавжуддир ва бу мартабадагига «фатий» дерлар».

Элчи унга ҳайрат билан қараб дедики:

– Наҳотки сиздай бир улуг зот шундай ишлар билан машғул бўлса?!

– Бева, бечора бир аёл бошпанасиз қийин аҳволда экан. Унга бир уйча қуриб беришга аҳд қилдим...

Элчи мамлакатига қайтиб боргач, императорига ҳисобот бера туриб: «Исломнинг қудрати шу қадар буюк экан», деб таъриф берибди.

«Ўзаллар соф ва тиниқ кўзгу истаганлари каби, жумардлик ҳам фақир ва заиф кимсаларни истади. Ўзалларнинг юзи кўзгуда кўринади, инъом ва эҳсоннинг ўзаллиги фақир ва ғарибларни шод қилиш билан намоён бўлади, – дейдилар мавлоно Румий. – Шундай экан, фақирлар марҳамати илоҳийнинг, карами Раббонийнинг кўзгусидирлар. Ҳақ билан бирга бўлганлар доимо жумардлик қиладилар». Модомики, фақир жумардлик карамининг кўзгуси экан, кўзгуга тупурмоқ нодонликдир. Яъни, фақир ва ғарибни озорлаш учун оғиздан чиққан ҳар бир сўз унинг қалбини яралиди. Худди ойнага тупурилганда унинг юзи булгангандек, қалб хиралашади. Унинг порлоқ ва мусаффо юзи зарар кўради. Жумардликнинг карами кўринмай қолади. Амалларимиз, инфоқларимиз доимо кўз ўнгимизда буюк бўлиб кўрина бошлайди. Бизни чалғитиб, адаштиради. Бизга ёлғон роҳат бағишлайди. Қатрадек яхшилигимиз ўзимизга денгиз каби кўринади.

Мардлиги билан ном чиқарган ҳукмдорлардан Баҳромгўр кунлардан бир кун овда кийикни отмоқчи бўлди. Кийик чап бериб, қочди. Сайёд уни қувди. Кийик қоча-қоча Қабийса деган одамнинг уйига кириб қолди. Ҳол тили билан ундан паноҳ сўради. Қабийса унга сув берди. Бу онда Баҳромгўр кириб келиб: «Эй бадавий, менинг овим қочиб, сеникига кирди. Уни менга топшир!», деб буюрди.

– Э отлиқ яхши йигит, мендан паноҳ истаб чодиримга кирган жониворни ўлдириш учун сенга топширишим мурувватдан эмас, – деб жавоб берди Қабийса.

Баҳромгўр унга қаттиқ гапириб, ҳатто таҳдид қилди. Қабийса унинг бу сиёсатидан қўрқмай, айтдики:

– Э йигит, беҳуда сўзларни сўлама. Мендан паноҳ истаб келган бечора жониворни нечун сенинг қўлингга топширай? Қўлингдаги ўқ-ёй билан мени ўлдирсанг, ўшандагина кийикни олишинг мумкин бўлади. Агар мени ўлдирсанг, қабилам халқи сени тирик қўймайди. Яхшиси, ўз жонингга раҳм қилгин-у бу бечора жониворни қўлга олиб, ўлдириш савдосидан кеч. Агар хирсинг томири тинч турмаса, ана, гўзал ва чопқир отимни эгар-у югани билан ола қол. Менинг отимни миниб, ўзингникини эргаштириб кетавер.

Баҳромгўр Қабийсанинг бу мардлигига таҳсин айтди, унинг отига илтифот қилмай, саройига қайтди.

Инсонлар ҳамиша бир-бирларига муҳтождирлар. Аммо бошқаларнинг ҳожати учун чопиб, ўз эҳтиёжини унутмоқ амалларнинг афзалидир. Чин инсон дўстларига доимо ва кўп-кўп ёрдам беради. Жўмардлиги туфайли чарчаш ва ранжиш нималигини билмайди. Бунинг баробарида дунёнинг фонийлигини, бутун чиркинликларнинг нима эканини яхши билгани учун дунёвий эҳтиёжларини иложи борича камайтиради. Бировга огирлигини туширмасликка интилади. Зеро, дунё роҳатига эришмоқчи бўлса, ҳаром ва шубҳали нарсаларга ўралашиб қолиш эҳтимоли бор. Шунинг учун олди-сотдиларда ҳийла, ёлгон, қасамхўрлик, аҳдга вафосизлик, омонатга хиёнат сингари одам боласига ярашмайдиган нопок хислатлардан халос бўлади.

«Олижаноблик», «карам» сўзлари «мардлик»ка маънодошдир. Бу сўзларнинг бири ўрнига иккинчисини ишлатсак, маъно ўзгармайди. Баъзан уларни кетмакет ёзамиз ёки тилга оламиз. «У мард ва олижаноб инсон», дейилса, алоҳида-алоҳида хислат англашилмайди, балки, таъкид бўлади. «Олиҳимматли, мард одам бир лаҳзада дўст орттиради. Пасткаш эса неча йиллик ошналигини бир лаҳзада барбод этади» жумласи-

даги «олиҳимматли»ни «олижаноб», «мард»ни «жўмард» деб ўзгартирсак ҳам маъно ўзгармайди. Ёки: «Сендан юз ўтирган кишининг суҳбатига интилиш жоннинг қадрини ерга уришдир. Суҳбатингни тилаган кишини қайтариш эса олижанобликка нуқсон етказишдир» жумласидаги «олижаноблик» сўзини «мардлик» ё «жўмардлик», деб ўзгартирсак ҳам асл маъно сақланиб қолади. Ҳазрат Навоий ва бошқа улуғларнинг асарларида бу хислат «карам» шаклида келади. Муножотларда ҳам «Карам қилғил» деган илтижолар мавжуд.

«Карам – бир жафокашнинг оғир юкини кўтармоқ ва ўша юкнинг машаққатидан уни қутқармоқдир, – деганлар ҳазрат Навоий. – Карам – бировнинг тиканли машаққат юкини кўтармоқ ва тикан санчилишидан гулдек очилмоқ ва шу қилган иши ҳақида қайта оғиз очмаслик, ҳеч миннат қилмаслик, асло юзига солмасликдир». «Бизнинг замонда карам жавҳарини **одам аҳдидан тилаш** – заррадан қуёшни талаб қилмоқ, энг кичик Саҳо юлдузидан осмони фалакни талаб қилмоқ билан баробардир». Бу таърифни ўқиб, у замонларда олижаноблар жуда оз бўлган эканлар-да, деган хулоса чиқармаслик керак. Улуғ шоир бу ўринда «одам аҳдидан тилаш» деяптилар. Шубҳасизки, дунёдаги барча одам бир хилда мард, бир хилда олижаноб бўлмайди ва бўлолмайди ҳам. Бу масаладаги даражалар ҳеч қачон бир хилда – олий мақомда бўлмаган, бўлмайди ҳам. Гап ҳар бир одамнинг шу мартабага интилишида! Инсонга олижаноб бўлиш тақдир этилган, десак тўғри бўлар. Олижаноб бўлган ҳар бир табиб боқаётган беморини ҳиммат давоси билан даволайди. Жаҳоннинг ободлиги олиҳимматли кишилар соясида бунёдга келади. Кимки ҳеч кимсага озор бермаса, ҳеч кимни ранжитмаса, унга ҳеч кимдан хавф етмайди. «Одам нима билан одам бўла олади?» деб сўрадилар. Жавоб берилади: «Олижаноблиги («одамгарчилиги» ҳам деймиз) билан. Агар одамда шу хислат бўлмаса, унинг ҳайвондан фарқи йўқ».

Машҳур уламо Шайбидан «Олижанобликнинг нишонлари нима?» деб сўралганида ул зот дедиларки:

– Бундай пок-соф одамлар бир кишини дарров ўзларига дўст қилиб олмайдилар, аввал яхшилаб текшириб, имтиҳондан ўтказганларидан кейингина дўстликка қабул қиладилар. Шу билан бирга, уларнинг бировга бўлган гина ва адоватлари ҳам тезда бўлмайди, узоқ вақт ўйлаб, фикр қилганларидан кейингина вужудга келади. Фаразгўйларнинг сўзига ишониб дарров разабланмайдилар, чунки кумуш кўза узоқ вақт тургандан кейин мабодо синиб қолса, дарҳол тузатиб, ундан яна фойдаланиш мумкин. Аммо бахил, нокас ва пасткаш кишилар биров билан дўст бўлсалар, уларнинг дўстликларининг биноси тезда бузилиб, хароб бўлади. Чунки уларнинг дўстлиги сопол кўзага ўхшайди. Сопол кўза синса, уни тузатиб, ишлатиш мумкин бўлмайди.

Ўзбек адабиётининг беназир намояндаларидан бири устоз Ойбекнинг олижанобликлари ҳақида кўп ҳикоялар эшитганмиз. Шулардан бири. Ойбек домла уруш йиллари бир палто олиш учун бозорга тушибдилар. Бир палтони танлаб, савдолашиб, пулини тўлаганларида сотувчи аёл йиғлаб юборибди. Ёзувчи йиғининг сабабини сўраганларида, аёл: «Бу палто эримники эди. Эрим урушда ҳалок бўлдилар. Болалар билан қийналиб қолиб, ноиложликдан бу палтони сотишга олиб чиққан эдим...», дебди. Шунда Ойбек домла палтони эгасига қайтариб бериб: «Буни ҳечам сотманг, ўглингиз катта бўлганда кияди», деб, тўлаган пулларини қайтариб олмаган эканлар.

Расулуллоҳ (с.а.в.) дедилар: «Мўминнинг елкаси юмшоқ бўлади, биродарига **кенглик** қилади, мунофиқ эса тўнгдир, биродарига **танглик** қилади. Мўмин аввал салом беради, мунофиқ эса «менга салом берсин», деб тураверади». Мўмин доимо юмшоқ табиатли, киришимли, бағри кенг кишидир. Шунинг учун биз «мўмин» деганда яхши, виждонли одамни, «мунофиқ»

деганда эса аксини тушунамиз. Яхши одам бирон йи-
гинда ўтирар экан, янги келган одамга жой бериш
учун ҳаракатга тушади, унга жой беради. Ўзи безовта
бўлса-да, биродари тик турмаслиги учун ҳаракат қила-
ди. Мўмин билан мунофиқ ана шу зайлда маълум бўла-
ди. Қаранг, сиз ёнидан жой берган биродарингизни
яхши кўрасиз, ташвишингизга бефарқларга эса меҳр
қўя олмайсиз. Шу ҳол мўмин ким-у мунофиқ, кимли-
гини кўрсатади.

Ҳотам Той ҳақидаги ҳикоятларнинг бирида бундай
баён қилинади:

– Яман подшоҳи ўзини олижаноб ҳисоблаб, барча-
нинг олдида мақтанишни яхши кўрарди. Ўзини оли-
жаноб деб ҳисобларди-ю, бироқ, Той қабиласининг
подшоҳи Ҳотамнинг саховати ва мардлиги ҳақидаги
гапларга тоқат қила олмасди. «Катта салтанатга эга
бўлмаган бир саҳройи қанақасига мақтовга лойиқ
бўлсин?!», деб ҳатто ғазабланарди. Бир куни у оламга
татигулик зиёфат берди. Зиёфатда ҳозир бўлган хо-
риж меҳмонларидан бири Ҳотам ҳақида гап очиб,
унинг мардлигини кўкларга кўтариб мақтади. Бу Яман
подшоҳининг нурли кунини зимистон кечага айлан-
тирди, ғазаб ўтини аланга олдирди. Меҳмонлар тар-
қагач, ҳузурига жаллодни чақирди-да, амр қилди:

– Модомикн, Ҳотам менинг подшоҳлигим вақтида
ҳаёт экан, мен олижаноб деган номга эга бўла олмай-
ман, сен бориб, Ҳотамни ўлдиргин-да, калласини менга
олиб келиб, кўнглимни тинчит.

Жаллод Той қабиласига етганда унга бир йигит пеш-
воз чиқиб, нотаниш бўлишига қарамай, салом берди,
ҳол-аҳвол сўради. Унинг хушмуомаласи жаллодни ҳай-
ратга солди. Йигит ҳол-аҳвол сўраш билан кифоялан-
май, йўлда ҳориб-чарчаб келган жаллодни уйига бош-
лади, зиёфат қилиб, иззат-икромини бажо келтирди.
Унинг танимаган бир кишига лутф кўрғазиши жал-
лодни янада таажжубга солиб, қалбида мезбонга нис-
батан меҳр уйғотди, муҳаббат боғлади. Эртаси куни

жаллод кетишга рухсат сўраганида йигит: «Сизга кўнглингиз тўладиган даражада хизмат эта олмадим. Яна бир неча кун азиз меҳмоним бўлинг», деб ҳар қанча илтифот қилса-да, жаллод Той қабиласида бажарадиган муҳим юмуши борлигини айтиб, илтифотни рад этди. Шунда йигит яна лутф ила дедики:

– Азиз меҳмоним, менинг қабиламга қандай муҳим иш билан келганингизни айтинг, ишингизни рўёбга чиқишига қўлимдан келганича ёрдам бераман.

– Бу қабилада Ҳотам исмли олижаноб бир киши бор экан, – деди жаллод. – Нима учун менинг подшоҳим унга адоват боғлаган экан, билмайман. Ҳар ҳолда, Ҳотамнинг бошини кесиб келтиришимни амр этган. Агар амрни бажарсам, подшоҳнинг лутф-карамига етишаман, умрим роҳатда ўтади. Сиз Ҳотамнинг уйини кўрсатиб қўйсангиз бас, қолган ишни ўзим бажараман.

Мезбон йигит жаллоднинг сўзларини эшитиб, кўлимсиради:

– Қадрли меҳмоним, сиз қидираётган Ҳотам – мениман. Модомики, менинг бошим туфайли подшоҳнинг лутф-карамига эга бўлар экансиз, жону дилим билан розиман, мана қилич, бошимни кесиб, подшоҳингизга элтинг.

Жаллод кимга рўпара бўлганини билиб, даҳшат ва ҳайратдан йиғлаб юборди, сакраб туриб, уни қучоқлаб олди.

– Э олижаноб одам, сен нақадар улуғ одамсан, сенинг бир тукингга зарар етказсам, бу мурдор қўлим синсин!

Жаллод яна бир неча кун Ҳотамнинг меҳмони бўлди...

Набий муҳтарам (с.а.в.): «Яхши сифатли, салоҳиятли кишилар қоқилиб кетсалар, уларни турғизиб қўйинглар», дедилар. Бунда рамзийлик бор. Яъни, адашса, тўғриланглар, йиқитиб олиб тепманглар, дейилмоқчи. Айрим ҳолларда бирон салоҳиятли киши ха-

тога йўл қўйса, йиқитиб, тепиш нима экан, атрофида карнай-сурнай чалиниб, оламга жар солинади.

Умидимиз юлдузлари, бундай нохуш ҳолат тенгдошларингиз орасида ҳам учраб туради. Лицейнинг фахри бўлган аълочи ва хушахлоқ йигитчанинг ўқишлари пасайиб, бадахлоқлик учқунлари кўрина бошласа, қувонадиган «дўстлар» ҳам бор, тўғрими? Сиз шундай нохушликка дуч келсангиз нима қиласиз? Биринчи қиладиган ишингиз: – адашган дўстингизни ёмон йўлдан қайтариш чорасини излаш, иккинчиси бу ҳолатдан қувонаётган «дўст»га танбеҳ бериб, уни ҳам тўғри йўлга йўлаш.

Саҳрода яшайдиган одам бир чуқурликда тўпланиб қолган кўлмак сувга дуч келди. Кўлмак сувнинг ранги ўзгариб, бадбўй бўлиб қолган эди. Шунга қарамай, саҳройи одам чанқоғини қондириш мақсадида ҳовучига сув олиб, ичди. Шўр сувга ўрганган саҳройига бу сув ширин туюлиб, севиниб кетди.

– Дунё суви бунақа ширин бўлмайди, бу жаннат суви бўлса керак, – деб ўйлади у. – Бу жаннат сувидан халифага совға қилсам, у қувониб, менга ҳадя беради. Шу баҳонада муҳтожликдан қутуламан.

Шу қарорга келиб, хуржунидан идишча чиқардида, кўлмак сувга тўлдириб олиб, Бағдод шаҳрига қараб кетди.

Ўша уни халифа Хорун ар-Рашид шаҳар атрофида ов қилиб юрган эди. Саҳройи унга дуч келиб, ҳадясини «жаннат суви» деб мақтаб, узатди. Халифа идишдаги ранги ўзгарган, бадбўй сувни кўриб масалага дарҳол тушунди-да, саҳройига қараб:

– Баракалла, биродар, менга жуда қимматли ҳадя келтирибсан. Бу чинданам жаннат суви. Бу муборак жаннат сувини ҳеч кимга бермай, фақат ўзим ичажакман, – деди. Кейин хизматчисига юзланиб, деди: – Биродарим келтирган мана бу муқаддас ва муборак жаннат сувини менинг хос идишимга қуйиб қўй, эҳтиёт қилиб сақла.

Халифа шундай деб саҳройига минг тилла ҳадя бериб, шаҳарга бормасдан, шу ерданоқ изига қайтишни буюрди. Саҳройи инъомдан қувониб, халифани дуо қилиб, уйига қайтди.

Атрофда турган аъёнлар бу ҳолатдан ажабланиб, «Нима учун у одамга шаҳарга бормай, шу ернинг ўзидан уйига қайтишни буюрдингиз?», деб сўрадилар. Халифа жавоб берди:

– Умрида ширин сувни ичиб кўрмаган у саҳройи кўлмакнинг бадбўй сувини жаннат суви деб ўйлаб, менга олиб келибди. Агар мен унга ҳақиқатни айтсам, кўнгли вайрон бўларди. Шунинг учун сувни мақтаб, олиб қолдим. Агар изига қайтармасам, обод шаҳарга борса, оқар сувлардан татиб кўрса, бузилган сув ҳадя қилганидан уяларди. Мен умид билан ҳадя келтирган, яхши ниятли кишининг изза бўлишини, кўнгли озор топишини истамадим. Бир кишини маънос ва ноумид қилишдан, дилини озорлашдан ёмонроқ иш йўқдир...

Интиқом олиш ва жазо беришга қодир бўла туриб, афв билан муомала қилиш ажойиб олижанобликка киради. Ҳикмат аҳли дедиларки: «Интиқом оладиган пайтингда афв қил. Бундай қилолмасанг, ҳайвоний ҳисдан қутула олмайсан». Устозлар подшоҳларга ҳамisha ўғит берганларки: «Агар Парвардигор сенга ғалаба беришини хоҳласанг, кечирувчи бўл, чунки у кечиришни яхши кўради». Ўзинчи асрда Бағдодда қатл этилган сўфий Мансур Ҳалложнинг аввал панжалари, сўнг қўллари кесилган, кўзлари ўйилган. Навбат тилга келганда сўнгги сўзлари: «Аллоҳим, Сенинг розилигинг учун менга бу уқубатларни раво кўрганлардан раҳматингни аяма. Сенинг муҳаббатингга эришиш йўлида мени қўлларимдан, оёқларимдан жудо қилган бу қўлларингни афв эт! Аллоҳим, уларни кечир, муҳаббатинг ҳурмати кечир...»

Ўзингиз ўйлаб кўринг, кимдир сизга ёмонлик қилади, дилингизни ранжитади. Унга жавоб қайтаришга

қодир бўла туриб, бу имкониятдан воз кечиш осон-ми? Йўқ, бу ўта оғир, мушкул иш. Бундай машаққатга фақат улўф қалб эгаларигина бардош бериши, нафсини енга олиши мумкин. Ҳамонки, бу фазилатга етишиш оғир экан, машаққатдан чўчиб, тисланиш керак-ми? Асло! Ҳамиша шу фазилат сари интилиш керак. Зарра-зарра миқдорида бўлса ҳам, бу фазилат дурларини йиғиш лозим.

Шуҳрат – офат

Бир донишманд насиҳат китобида бундай ёзган экан: «Эй одам! Сен ҳеч қачон улўғлик кетидан қувма! Улўғликни излаш, барчадан устун бўлишни хоҳлаш чин инсон хислати эмас. Кийиниш ва ясан-тусан билан ўзингни кўрсатишга уринма. Чунки бундай қилиш ясама обрў талаб қилишдир. Ўтаётган умрингдан бе-хабар бўлма, уни ўқиш ва ўрганишга сарф қил! Бахтиёрлик ва саодатлик асосини қўлга киритишга урин! Билгинки, ҳаёт доимо зийрак бўлиб киши ўзидан огоҳ бўлиши учундир. Уни ейиш ва ичиш, ухлаш учун деб ўйлама!»

Умидимиз юлдузлари, мазкур мавзунини ўрганишга киришишдан олдин сизга бир савол бераман: киши қилган яхшилиги туфайли гуноҳ орттириши мумкин-ми? Яхшилиги учун жамоат ундан юз ўгириши мумкинми?

Ғалати, ҳатто бемаънироқ савол, а? Агар шундай ўйласангиз, жавобга сал шошилибсиз.

Албатта, яхшилик туфайли гуноҳ орттирмайди, балки кейинроқ, шу яхшилиги туфайли мақтала бошланганида шуҳратга берилиб, ғурур отига минганида гуноҳ кулбаси эшигини очади. Ана шунда жамоа ундан юз ўгиради.

Дунёнинг ишлари шунақа ажабтовур: кишинини яхшилиги учун мақтаб, кўкларга кўтарадиган, кибр ба-

лосига гирифтор қиладиган ҳам жамоа, шу хасталиги учун ундан юз ўтирадиган ҳам шу жамоанинг ўзи.

Ҳа, қилинган ҳар қандай яхшилик ортидан шуҳрат келади. Пайғамбаримиз алайҳиссалом умматларини «шуҳрат – офатдир», деб огоҳлантирганлар.

Шуҳрат сизга ҳам келади. Аъло ўқисангиз, сизни устозларингиз мақтайверишади. Бундан керилсангиз, тенгдошларингиз олдида ҳурматингиз йўқолади. Тенгдошларингиз орасида санъатда ёки спортда пешқадамлар бор. Улар санъат кўрикларида қатнашадилар, спорт мусобақаларида совринлар оладилар. Бу ютуқлар уларни гангитиб қўяди. Ўзларини дўстларидан баланд ола бошлайдилар. Бундан сиз «бунча кериласан, сал пастроқ туш», деб ранжийсиз. Болалик ва ўсмирликдаги ютуқдан ҳаволанишнинг оқибати жуда-жуда хатарли. Кичик ютуқни катта ғалаба каби англаб, ўсишдан тўхтаб қолади. Келажакдаги юқори ғалабаларга етиша олмайди.

Маҳжон Асламий (р.а.) айтдилар: «Расулуллоҳ (с.а.в.) масжидда рукуъ, сужудларини яхшилаб намоз ўқиётган бир кишига кўзлари тушди-да: «Бу одам ким?», деб мендан сўрадилар. Мен: «Бу фалончи», деб уни мақтай бошладим. Расулуллоҳ (с.а.в.): «Бўлди, бундай мақтовингни ўзига эшиттирма, уни ҳалок қиласан», дедилар». Абу Бакра Нуфаййиъ ибн Ҳорис (р.а.) айтдилар: «Расули амин ҳузурларида бир киши устида гап бўлди ва уни кимдир мақтади. Шунда Расулуллоҳ «Уни шундай мақташлик билан бўйинини узиб қўйдинг», дедилар».

Ривоятки, бир киши тик туриб, амирлардан биттасини мақтади. Шунда Миқдом ибн ал Асвод унинг юзига тупроқ сочдилар-да, «Расулуллоҳ (с.а.в.) ортиқча мақтовчилар юзига шундай тупроқ сочишимизга буюрганлар», дедилар. Шуҳратнинг офатга олиб бормаслиги учун киши иймони ғоят мустаҳкам бўлиши керак. Чунки кўп ҳолларда шуҳратли киши шайтонга тобе бўлиб қолганини ўзи ҳам сезмайди. Атрофидаги-

ларнинг мақтовини, ихлосини бора-бора талаб даражасига етказди. Яъни «ҳамма мени мақташи шарт, барча менгагина ихлос қилишга мажбур», деб ўзини ўзи ишонтира бошлайди. Камчилигини айтганни хусуматчи, танқид қилганни душман деб ҳисоблайди. Билмайдики, шуҳрат маънавий мукофотдир. Бу мукофотга ҳамиша лойиқ бўлиши шартдир. Яхши номга эга бўлиш учун бир-икки яхши иши кифоя эмас, яхши хулқларнинг барчасини эгаллаши керак. Одамлар орасида «шуҳратпарастлик» деган иллат бор. Бундайлар шуҳрат учун югураётиб йиқиладилар. Йиқила-йиқила бир амаллаб ниятларига етганлари эса шуҳрат йўлида маънавиятларини ўлдирадилар.

Бошқалардан эшитган мақтовлар туфайли шуҳрат шоҳсупасига ўтириб олувчиларни тарбиялаш мумкиндир. Аммо, ўзлари тўқиган ёлғонларга асосланиб шуҳрат даъво қилувчиларни-чи? «Аҳмоқ ўзини мақтар», деган мақол бекорга тўқилмагандир. Аҳмоқнинг давоси эса ўзингизга маълум. Бир масал бор.

Тулки билан маймун ҳамроҳ эдилар. Йўлда бир-бирларига мақтаниб бораверишди. Тулки ўзини ғоятда кибор оилага мансублигини ва ҳайвонлар ичида энг олий насаб ҳисобланишини айтди. Бунга эшитган маймун: «Биродар, менинг қанчалик олий насаб эканлигимни фақат Аллоҳ таоло ва ўзим биламан», деди. Шу орада қабристонга яқинлашдилар. Маймун чаққонлик билан сакраб, дабдаба билан безатилган бир қабртош ёнига ўтди-ю, ҳўнграб йиғлай бошлади. Тулки: «Нега йиғлаяпсан?», деб ажабланди. «Мен йиғламай ким йиғласин? – деди маймун. – Шу қабрда ётган киши отамнинг саройидаги энг содиқ хизматкор эди». Бу гапни эшитган тулки кулди: «Эй оғайни! Оғзингга сиққанича ёлғонни тўқийвер. Бу ердагиларнинг биронтаси туриб, ёлғонингни ошкор қилолмайди, шундайми?»

Қиссадан ҳисса шуки, бу дунёда маймун билан тулки сингари ўзларини мақташ билан шуҳрат топишга интилувчи қанчадан-қанча ёлғончилар бор. Ақлли,

виждонли инсон аввало мақтанишга, қолаверса, ёлгон шуҳратга эҳтиёж сезмайди. Чунки олтинни кўрган киши унинг олтин эканини дарҳол билади. Фақат, мис бўла туриб, олтиндай кўринишни хоҳлаганлар маймун билан тулки каби мақтанчоқлик қиладилар.

Бир ҳамёнда олтин, кумуш ва мис тангалар бор эди. Улар доимо шовқин қилишиб: «Олтин нима бўлибдики, исми жуда машҳурдир? Ҳақиқатда эса биз ундан аълороқмиз», деб, ўзларини олтиндан устун қўйишарди. Олтин эса уларга жавоб бермасдан, сукут сақларди. Кумуш тангалар бу ҳолга чидай олмай олтинга: «Мақтанчоқ мис тангаларга муносиб жавоб берсангизчи!» дейишди. Шунда олтин деди: «Эй дўстлар, ғамгин бўлманг, эртага соҳибимиз бозорда ҳамёнини очганда ҳар кимнинг қадр-қиймати намоён бўлади». Бу қиссадан маъно шуки, ўз қадрини билмаганлар ўзларини мақтаб тасалли топадилар. Ўзига ишончи бўлганлар эса сукут сақлайдилар. Уларнинг бу сукутлари қадр-қийматларига бўлган ишонч туфайлидир. Мис бўлганлар эса сарроф бўлмаганларнинг ёнида ўзларининг олтиндан юқори эканликларини айтиб мақтаниб юрадилар.

Одам боласи чиркин одатга яқинлашмаслиги шарт! Донишмандлар «Олтин бўлсанг сени ҳеч ким мис қилолмайди. Душманинг сени ёмонласа ҳам маънос бўлма», деб марҳамат қилишган. Устоз Саъдий бу ҳақда деганларки:

*Бир аҳли ҳунар, кўрса жафо, шахси дунёдан,
Титратмасин асло қирилган қалбини бир он.
Бир тошки агар олтин косани синдирса,
Олтин яна олтиндир, қийматига етмас ҳеч нуқсон.*

Олтинни таҳқирлаш учун ахлатга ташласалар-да, унинг қиймати асло пасаймайди. олтин олтинлигича қолаверади. Чанг осмонга чиқса ҳам, унинг қиймати ҳеч қачон ошмайди. У чанглигича қолаверади. Кибр-

ланиб мақтанишдан лаззатланганлар шароб ичган сархуш каби ўзларини маҳв этадилар. Инсон ё кўрингани каби бўлади, ё бўлгани каби кўринади.

Шуҳратпарастлик – кишининг ўзи лойиқ бўлмаган шон-шуҳратга бевақт уринишидан бошқа нарса эмас. Бу кунларимизда шуҳратпарастликнинг турли кўринишларига дуч келяпмиз. Шулардан бири ёш санъаткорлар ҳаётида учраяпти. Саҳнага бир-икки чиқиб олқиш олган, айниқса беш-ўн тўйга бориб, чўнтаги пулга тўла бошлаган санъаткор дарров «юлдуз»га айланиб қоляпти. Албатта, унинг ўзи «Мен – юлдузман!» деб ҳайқириб майдонга чиқмайди. Уни атрофидагилари, хусусан, мухбирлар мақтаб кўкларга кўтара бошлайдилар. «Юлдуз» деган «унвонни» ҳам улар берадилар. Ёш санъаткор эса бу мақтовларга ишонади, ўзини шу шуҳрат шоҳсупасига лойиқ деб ҳисоблай бошлайди. Аслида, бу уларнинг шуҳрати эмас, фожиаларининг бошланишидир. Дастлаб пули кўплигидан, олқишларнинг мўллигидан гердая бошлайди. Ҳаёт – бешафқат. Шуҳратни беришга беради-ю, ширин туюлган бу дамлар умрини узоқ қилмайди. Санъатдаги, айниқса, спортдаги омад, дабдаба тез ўтиб кетади. Олқишлар камайиб, ўзига бўлган эътиборнинг сусая бошлаганини сезган санъаткор энди атрофидагилардан ранжийди, ҳатто нафратланади. Тагидаги хориж маркаби, сароймонанд уйи ҳам кўнглига таскин бера олмайди. Шуҳратпарастлик хасталиги уни шундай азобга мубтало қилиб қўяди. Афсус шундаки, ёшлар бу оддий ҳақиқатни англашни, бу хасталиқдан сақланишни исташмайди.

Шон, ном, доврўқ ортига тушганлар шайтон йўлида югурадилар. «Шараф қидирсанг уни бойликдан излама, иймондан қидир», деган ҳикматни унутадилар. Шуҳрат инсон учун энг катта нафсоний орзудир. Кимсанинг орзуси баъзан ақлидан зўр келади. Шуҳрат савдосига тушган киши жуда кўп зулмларга қўл уради-ю, лекин ўзи бунинг фарқига бормади. Бу ор-

қали ўзини пастга уриб, золимлар сафига қўшилиб қолади. Уламолар дерларки, биров кимнингдир молини зулм йўли билан олса-ю мол эгасининг вафотидан сўнг қилган ишидан пушаймон бўлиб, марҳумнинг ворисларига ва бутун Ер юзи аҳолисига ўша молни келтириб рози-ризалик учун ҳаракат қилса-да, улар рози бўлишса ҳам, ўша кишининг шарафига етган хафагарчиликни кетказолмайди. Зеро, бир мўминнинг шарафи молидан аҳамиятлироқдир. Шуҳратпараст одам буни фарқлай олиши қийин.

Ақлли одамлар бошларига шуҳрат тожи кийдири-лаётганини сезсалар эҳтиёт чораларини кўра бошлай-дилар.

Абдуллоҳ ибн Муборак айтадилар:

– Бир йили Маккада қўрғоқчилик бўлди. Халқ уч кун истисқо намозини ўқиди. Аммо ёмғир ёлмади. Шунда ёлғиз ўзим дуо қилай деб халқдан четланиб, ғорга кирдим. Бир пайт ҳабаш қул келди-да, мени кўрмади, икки ракаат намоз ўқишга киришди. Бошини саждага қўйгач: «Илоҳим! Бу бандаларинг уч кун Сендан ёмғир сўрашди. Бермадинг. Иззатинг ҳаққи, ёмғир юбормагунингча бошимни ердан кутармайман», деб дуо қилди. Шунда у ҳали бошини кутармасидан ёмғир ёға бошлади. У тургач, ортидан эргашдим. Бир ҳовлига кирди. Мен эшикнинг олдига ўтирдим. У ердан бир киши чиқди. Мен қул сотиб олмоқчи эканимни айтдим. Уй эгаси менга бир ғуломни кўрсатди. Бошқасини сўрадим. «Яна биттаси бор-у дангасароқ, сизга тўғри келмайди», деди. Уй эгаси ғорда дуо қилган қулни назарда тутган эди. Мен ўшани йигирма динорга сотиб олдим. Шунда ғулом менга: «Эй ибн Муборак! Нима учун айнан мени сотиб олдингиз? Мен сизга яхши хизмат қила олмайман», деди. Уни уйимга олиб келдим. У таҳорат қилишни истади. Сўнг таҳорат қилиб, намоз ўқиди. Саждада бир нималарни гапирди. Сўзларини эшитмоқ мақсадида унга яқинлашдим. У «Эй сирларнинг соҳиби! Сир зоҳир бўлди. Мен

эсам машхур бўлганимдан кейин яшашни хоҳламайман», дер эди. Сўнг бир муддат жим бўлиб қолди. Қарасам, ўлиб қолган экан...»

Бу каби воқеаларга ибрат кўзи билан қарасак, комиллик йўлида юқорилаб бормоқлик учун шуҳрат аталмиш кўчалардан нари бўлиш шартлигини англаймиз. Тоғ йўлида чорраҳалар кўп бўлади. Ҳар бир чорраҳада шуҳрат саройи жилваланиб кўринади, ўзига тортади. Юқорига эмас, ўнг ёки чапда кўринган ўша шуҳрат саройига кирилса, тамом, киши комиллик йўлидан узилади. Бу саройнинг ёқимли ва роҳатбахш тўшакларидан, дастурхонидан қутулиб чиқиб яна юқорилаш қийин, жуда қийин!

Шуҳратдан сақланишга доир ибратли мисоллар ҳам мавжуд. Малайзия сафаридан қайтган дўстим шундай ҳикоя қилди:

– Кечаси таҳажжуд намозини ўқиш ниятида туриб, таҳоратхонага ўтдим. Оппоқ соқоли кўксига тушган нуроний отахон таҳоратхонани тозалаётган эканлар. У киши кўзимга иссиқ кўриндилар. Қаердадир учратгандай эдим. Бу аҳвол кейинги тунда ҳам такрорланди. Учинчи кеча отахонни қаерда кўрганимни эсладим: жума куни жомеъ масжидида минбарда кўрган эдим. Энг катта масжиднинг имом-хатиби қилаётган бу иш менга ажабтовур туюлиб, салом бердим-да араб лисонида ўзимни танитдим. Кейин бу юмушларининг сабабини сўрадим. У киши юртимга қачон қайтмоқчи эканим билан қизиқдилар, сўнг саволимга жавобни қайтар куним айтажакларини маълум қилдилар. Сафаримнинг сўнгги тунида яна таҳоратхонада учрашдим. Шунда саволимни эслатмасам ҳам, жавоб бердилар:

– Кундузлари атрофимдаги одамларнинг мени нечоғлик ҳурмат қилишларини кўргандирсиз. Мен билан бир мартагина бўлсин кўришишга маҳтал одамлар бор. Кишининг шуҳрат дардига йўлиқиб, кибр хасталигини орттириши ва гуноҳкор бўлиб қолиши

учун шунинг ўзи кифоя. Мен кечалари ўрнимдан туриб бу ерга келаман-да, таҳажжуд намозини ўқишдан олдин бу шуҳрат, бу кибрга қарши жанг қиламан. Сиз таҳоратхонани шунчаки тозалаб юрибди, деб ажаблангансиз. Аслида бу менинг шуҳратпарастликка қарши жиҳодим...

Бу воқеа баёини эшитиб, бир ибратли ҳикоятни эсладим.

Ҳикоят. Подшоҳ жума намозини ўқиш учун саройдан чиқар экан, бир жарчи: «Подшоҳим, кўп яшанг, бахтингиз кулсин», деб халқнинг дуолари ва муҳаббатларини изҳор қилар экан. Подшоҳ масжидга халқнинг олқишлари ичида, икки қаттор қўриқчилари орасидан ўтиб кирарди. Подшоҳ нафсоний туйғуларга, халқнинг илтифот ва олқишларига учмаслиги учун яна бир жарчи унинг ёнида юриб, «Мағрур бўлманг, подшоҳим, сиздан буюк Аллоҳ бор!» деб такрорлаб турар экан.

Таниқли одам билан шуҳратли одам бир хил эмас. Айримлар қайси бир иши билан элга танилгач, шуҳратга эришдим, деб ўйлайди. Таниқли бўлишнинг, шуҳратга эришишнинг одамга фойдаси борми? Таниқли одамни кўча-кўйда танийдилар, «ана, фалончи!» деб бир-бирларига кўрсатадилар. Қизиқувчи ёшлар келиб, дастхат оладилар. Мана шу нарса таниқли кишига завқ бағишлайди. Вақт ўтиб, бу эътибордан қолгач, руҳан эзила бошлайди.

Шуҳрат юки оғир бўлади. Кўпчилик кўтара олмайди. Кўтара олмаслигининг сабаби – ҳаётининг кучини шуҳратни қўлга киритиш учун сарфлаб адо қилиб қўяди. Бозордан сотиб олинган қўй қўлдан чиқиб, қочиб кетса, янги эгаси қувлайди. Қўйни ушлашга-ушлайди-ю, аммо югура-югура ҳолдан тояди. Киши шуҳратни қуваётганида шуҳрат шайтони унинг гарданига ўтириб олган бўлади. Агар ақлли киши шуҳратни қувмаса, балки яхши фазилатлари, зеҳни, идроки туфайли шуҳрат ўзи келса, шайтон миниш у ёқда

турсин, ҳатто унга яқинлаша олмайди. Нарӣ борса, яқинроғида пайт пойлаб яшайди. Камтар одам бунга ҳам йўл бермайди. Камтарга насиб этган шуҳрат унинг фазилатини янада гузаллаштиради. Шуҳрат бундай одам ортидан худди соя каби эргашиб юради. Агар шуҳрат олдинга ўтиб олса-ю кимса уни қувлашга тушса, оқибатда ё бузуқлик ботқоғига ботади, ё кибр тўрига ўралиб бўтилади. Шу кимсани кеча эъзозлаган жамоа бугун лаънатлайди. У қувиб етган, эга бўлдим, деган шуҳрат ўзидан аввалроқ ўлади. Шуҳратга бўйин бермаган, унинг жилваларига маҳлиё бўлмаган кишилар эса эл наздида табаррук инсон мартабасига кутариладилар. Оқибат шундай бўладики, бу одамнинг ўзи вафот этади, шуҳрат эса яшаб қолаверади.

Ҳикмат. Яхши ном олиб ўлган киши ёмон ном олиб тирик юрган кишидан афзалдир. Улуғликка эришиш ғоят қийин, бироқ, пасткашликка тушиш жуда осондир.

Шуҳратнинг битта фойдаси бор: агар шуҳратга етишган инсон комил одамийликка хос гузал хулқи билан юқори мартабаларга эришган бўлса, уни бозорда кўрган кишилар «ана, фалончи», деб қўя қолишмайди, балки «Шу жуда яхши одам-да», деб ҳақиқа дуолар қилишади. Шундай дуога лойиқ одамнинг шуҳрати сира ўлмайди. «Қутадғу билиг»да бундай сатрлар бор:

*Недан бўлди Заҳҳок сўкишга дучор,
Фаридунга нечун омад сазовор.
Бири – эзгу (яхши) эрди – олди у дуо,
Эсиз (ёмон) бўлгани-чи, сўкиш беадо.*

Сўкишга, халқнинг лаънатига сазовор бўлган Заҳҳок ситамкорлиги билан шуҳрат топган зулмпарвар ҳукмдор. Афсоналарга кўра, унинг елкасига жойлашиб олган икки аждаҳда одамнинг мияси билан озиқланган. Дуога етишган Фаридун эса Жамшид шоҳнинг

авлоди ҳисобланади, у Заҳҳокни енгиб, ғорга тиқиб қўяди. Инсониятни зулмдан озод қилади.

Дунёда ҳамма нарса сўнади. Бутун кўзни қувонтириб турган юлдузлар, ҳатто вақти етганда қуёш ҳам сўнади. Шухрат сўнамасинми? Шундай экан, шухратга маҳлиё бўлганларнинг керилишларига, кеккайишларига нима деймиз? Сўнган юлдуз, эҳтимол, фазода парча-парча бўлиб йўқ бўлиб кетар. Шухрати сўнган кибр эгасининг холи не экан? Охирати не экан? Аслини олганда, бутун дунёдаги шону шухратни тўпласангиз, биттагина буғдой бошоғи каби қадрли эмас. Буғдойнинг нафи бор, бироқ, шону шухратнинг, ҳатто ўз эгасига ҳам фойдаси йўқ. Эҳтимол, топган шухратидан фойдаланиб, турмушини бир оз яхшилаб олар ёки зиёфатларда тўрда талтайиб ўтирар, лекин, фикримга қўшилинг, азизлар, бу ҳам ўткинчи, ватқинчалик кераксиз бир дабдаба!

Машҳур қонуншунос олим шайх Абу Бакр Нишопурий маъно мулки сари йўл топганлардан эди. Бир кун у ўзининг обод маскани бўлган Нишопур шаҳридан саёҳат қилиш учун йўлга чиқди.

Унинг шайхлик мартабаси ниҳоятда баланд бўлиб, мухлис ва хизматкорлари ғоят кўп эди. Кажав ва туғ кўтариб юрувчилар ва олий насаб ходимлари беҳисоб эди. Шайх уларга шукуҳ билан назар солди. Қараса, олди ҳам, орқаси ҳам – бутун теварак атрофи сон-саноксиз кишилар билан ўралган. Бу хаёл унинг кўнглидан ўтиб, бир зум ширин ўйга берилди. Худди шу маҳал бир эшак ҳанграб, ногаҳон орқасидан қаттиқ ел чиқиб кетди.

Бу ҳолатда шайх ёқимли бир рамз кўриб, жазбга тушиб айлана бошлади. Сўнг ўзидан кетиб йиқилди. Унда содир бўлган бу ҳолатни кўрган яқин кишилари ва муридлари унинг бошига йиғилишди. У ўзига келгач, шайхнинг бир маҳрами густоҳлик билан «Бу не ҳол эди?», деб кайфият сўради. Шайх жавоб қилди:

– Эй сирдош ўртоқ! Менга шум нафсим ҳужум қилиб, атрофимдаги халқни ўзимга тобе деб ўйладим. Қўнғлимга келдики, тўғри йўл кўрсатувчилардан, толиблар ва соликларга мадад берувчилардан на Жунайд, на Шиблий, на Боязид, на Убайд, на Нурий ва на Абу Саид – улардан қайси бири бу хил обрў-этибор топиб, фақр йўлида бунчалик кўп одамлар гуруҳига эга бўлган экан?! Нафс менинг қўнғлимга шу хаёлни солган маҳалда ўша эшак тўғри жавоб берди. Мен ундан керакли жавобни топдим. Завқ-шавққа берилиб, ўзимдан кетишимнинг боиси ҳам ана шу эшак эди.

Қизиғи шундаки, шайхга эшак ҳанграб, бу хил танбеҳ билан унга тўғри йўл кўрсатди-ю, у бундан жазавага тушиб, беҳуда хаёллари бошидан ел каби чиқиб кетса! Бу иш фақат инсофли кишилар қўлидан келади. Кимки инсоф эгаси бўлса, бу ишнинг маъносига тушунади. Бироқ, ҳар қандай шуҳратпараст, пасткаш ва разил кишилар бундай улуғ давлатга ета олмайдилар.

Ўзидан яхши ном қолдириш билан шуҳрат топишга интилиш бошқа-бошқа нарсаси. Буларнинг биринчиси фазилат, иккинчиси эса иллатдир. Донишмандлар яхши ном қолдиришни алоҳида бир умр, деганлар. Нафас олувчи тирик жон борки, охир-оқибат ўлади. Одамнинг бири озроқ, иккинчиси кўпроқ яшайди. Сўнг барибир вафот этади. Лекин подшоҳнинг ҳам, оддий одамнинг ҳам вафотидан қоладиган нарсаси – номи бор. Ҳазрат Навоий таъбирлари билан айтганда, бу дунёни гулшанга қиёс қилсак, бу гулшанда тирик қолувчи гул йўқ – ҳаммаси қурийди, чирийди. Ҳамонки, одам ҳам мангу яшамас экан, ундан яхши номнинг қолиши буюк ва ажойиб бир саодатдир.

Ҳикоят. Султон Маҳмуднинг жуда гўзал боғи бор эди. Бир куни боғда отаси Носируддавла Сабуктакин шарафига зиёфат берди. Зиёфатдан кейин ўғли отасидан сўради:

– Азиз отам, менинг бу боғим ҳақида нима дейсиз, сизга маъқул бўлдимми?

Ота жавоб берди:

– Эй кўзимнинг нури ўғлим, боғинг бағоят зебо ва дилкушо боғдир, аммо давлати, бойлиги бор ҳар бир киши бундай боғни бунёдга келтира олади, лекин сен кўпларга муяссар бўлмаган бир боғни вужудга келтирки, унинг мевасидек мева ҳеч ерда топилмасин.

– Сизнинг таъриф қилганингизча, бунёдга келтириш ҳар кимга ҳам муяссар бўлмаган у боғ қандай боғ экан? – деб эди, ота жавоб берди:

– У боғ олиму фозиллар, адибу шоирлар, донишмандлару ва бошқа ахлоқли, тарбияли улуғ зотлар суҳбатидир. Шу улуғ зотлардан тарбия топиб яхши ишлар зухурга келтириш унинг дарахти бўлиб, меваси эса яхши номга эга бўлишдир.

Куни мақтовчилар даврасида ўтган одам сохта шуҳрат топади, донишмандлар даврасидан жой олгани эса яхши номга сазовор бўлади. Биринчиси тез гуркираб ўса бошлаган, лекин илдизи тошга тегиб қурий бошлаган ниҳол тақдирини эслатади. Иккинчиси эса узоқ йиллар давомида ширин-ширин мевалар билан кишилар дилига роҳат берувчи дарахт кабидир.

Айтишларича, мўътабар бир одамнинг эътиборли мажлисида олим ва фозил кишини кўп-таърифу тавсиф қилдилар. Мўътабар одам бу кишини кўриб, суҳбатидан баҳраманд бўлишни орзу қилиб, уни шу мажлисга даъват этиш учун қариндошини юборди. Олим мажлисга келгач, салом бериб, барча билан сўрашди. Кейин мўътабар одамга таъзим қилиб:

– Мажлисингизга даъват қилганингиз учун ташақкур этаман, минг йил роҳат ва фароғатда умр кечиринг, – деди.

Мўътабар одам олимнинг тилагига таажжуб қилиб айтди:

– Мажлисимизда ҳали ўтирмай туриб, мумкин бўлмаган сўзни оғзингиздан чиқардингиз. Бир одам-

нинг минг йил умр кўришига ақл бовар қиладими? Бундай сўзни айтиш сиздек олим ва фозил кишига муносибмикин?

– Инсоннинг тириклиги фақат жисмнинг боқийлиги билангина эмас. Одамнинг минг йил умр кўрмаслигини ҳамма билади. Лекин ўлгандан кейин қолган яхши ном яна бўлак умрдир. Сизнинг олижаноб, марҳаматли, шафқатли эканлигингизни биламан. Қилган яхши ишларингизни халқ унутмай, номингизни доимо ҳурмат билан ёд этиб туради. Вафотингиздан кейин ҳам қилган яхшилигингизни халқ унутмайди. Номингизни қўнғида абадий сақлайди, деган маънода «минг йил умр кўринг», дедим, – деб жавоб берди олим.

Назм:

*Кишиким бўлди яхши номи машҳур,
Вафотидан кейин они «зинда» дерлар.
Ёмон номга эга бўлган одамни,
Агар чанди тирикдир «мурда» дерлар.*

(Мазкур тўртликда шоир форс тилидаги «зинда» (яъни «тирик»), «мурда» (яъни «ўлик») сўзларидан нуктадонлик ила фойдаланган.)

Бу ҳикоятни ўқигач, тарихий далилларга мурожаат этиб, Хоразмий, Беруний, Форобий, Фарғоний, Қошғарий каби улуғларнинг номлари минг йилдан бери яшаб келаётганини эсласак, бу номларнинг Ўзбекистон ҳудудидан чиқиб олам аро машҳур эканига диққатимизни тортсак, яхши номнинг қадрини англаган бўламиз. Фиръавн, Чингизхон, Наполеон, Гитлер... каби шуҳратпарастларнинг номлари лаънатланиши ҳам барчага ўрнак бўлиши керак.

Бировлар зеҳни, ҳаракати, қилган яхшилиги туфайли яхши номга эришади. Айримлар эса отасининг ёки онасининг ёки яқин қариндошининг шуҳрати соясида яшашни маъқул кўради. Ўзи ҳеч нима қилмайди, бироқ, ўзгалар шуҳрати имтиёзларидан фойдалана-

ди. Бундайлар шуҳратпарастлардан ҳам баттардирлар. Шараф наслу насаб билан эмас, фазлу адаб билан топилади. Ҳазрат Суфи Оллоҳёр дедиларки:

*Агар қилсанг сафар дорул ҳаёта,
Хўб ота бор, дема, тармаш хўб ота.*

(Маъноси: сен охират уйига сафар қилмоқ қасдида бўлсанг, яхши отам бор, дема. Ва мен унинг наслиданман, деб алданмагил. Яхши ота ва онага алданмоқ аҳмоқликдир. Аммо яхши ном орттиришга интил).

Пайғамбаримиз алайҳиссалом қизлари Фотима онамизни «сенга Қиёматда алоҳида имтиёз берилмайди», деган маънода огоҳлантириб, яхши амалларга даъват қилганларини унутмаслигимиз керак. Ажабки, узоқ йиллардан бери одамлар ажодларининг шуҳратидан фойдаланишга уринадилар, жамиятда ўзлари учун алоҳида имтиёзлар талаб қиладилар. «Биз эшонзодамиз!» дейишади бирлари, «Биз пайғамбар авлодиданмиз!» дейишади бошқалари. Яна баъзилар «шоҳ» ёки «мир» (асли амир) авлодидан эканини даъво қилади. Исботи учун шажараларини кўрсатишади. Албатта, ажодлари ким эканини билиш, улар билан фахрланиш яхши фазилат. Лекин жамиятда алоҳида имтиёз даъво қилиш бемаънилик. Ажодлар билан фахрланишнинг ўзи етарли эмас. Кимнинг аждодида улуғлар ўтган бўлса, демак, унинг ўзи ҳам улар каби бўлишга интилиши шарт. Кимнингдир бобоси машҳур ҳофизи қуръон бўлган бўлса-ю ўзи бир-икки кичик сурани ёд олишдан нарига ўтмаса, фахрланишида маъно борми? Бир киши менга шажара битилган ҳужжатни кўрсатиб, «мен пайғамбар авлодиданман», деди. Оғзидан ароқ ҳиди анқиб турган бу «авлод»га нима дейиш мумкин?!

Биз тарихимиз билан ғурурланамиз. Ўтган аллома-ларни кўп тилга оламиз. «Биз Фарғоний (ёки Беруний) авлодларимиз!» деган хитобларни кўп ўқиймиз, эши-

тамиз. Айниқса, ёшларнинг маънавиятга оид тадбирларида бу хитоблар кўп янграйди. Аммо тилдан учган бу сўзлар амалга кўчмайди. Илм чўққилари ҳақида гап кетганда чинорнинг барги эмас, чинорнинг ўзи бўлишга интилиши шартлигини унутмаслигимиз керак. Ўзини Фарғоний авлоди, деб хитоб қилаётган ёш йигитдан «Фарғоний бобонгиз Мисрда Ниял дарёсига доир қандай илмий кашфиётни яратган?» деб сўралса, мулзам бўлиб қолиши табиий. «Хоразмий авлодиман» деб керилаётгандан «Кибернетика илмининг ривожини учун сен қандай ҳисса қўшяпсан?», деб сўралса-чи? Қайнатма шўрва пиширишни ҳам билмаган кимсанинг «Отам машҳур ошпаз эди!» деб мақтанишидан нима наф бор?

Ўтмиш аجدодлар шуҳрати ҳақида гап кетганда уларни миллатга ажратиб фахрланиш одати ҳам бор. Миллатга ажратишда бугунги чегаралар инобатга олинади. Минг йил олдин бундай чегаралар бўлмагани назардан четда қолади. Улуғларни миллатга ажратиб фахрланиш тўғри эмас. Чунки бу миллатлар орасига нифоқ солиши ҳам мумкин. Мана шундай даъво қилувчилар билан суҳбат қилинса, уларнинг тарих илмидан оқсашлари сезилади. «Фалончи бизнинг бобомиз!» деб кўкракка ургани ҳолда ўша аллома ҳақида деярли ҳеч нарса билмаслиги афсусли ҳолдир. Номлари илм, адабиёт ва санъат тарихининг олтин саҳифаларига битилган улуғлар бир миллат доирасидан чиққан бўладилар. Уларнинг мерослари бир миллатнинг эмас, бутун жаҳоннинг мулкига айлангандир. Ҳазрат Билолдан «Сенинг отанг ким?» деб сўрашганида, «Менинг отамга малоикалар таъзим қилишган», деган эканлар. Барчамиз Одам Ато ва Момо Ҳаво фарзандлари эканмиз, кимларнингдир шуҳратларини талашиб ётишимиз ақлдан бўладими? Кембриж ёки Оксфорд дорулфунунларидаги талабалар «Зижжи Кўрагоний»ни ёки Хоразмий илмий меросини ўрганиш чоғида миллатига аҳамият ҳам бермасалар керак. Бизда ҳам

Архимед ёки Ньютон қонуни, Менделеев ёки Рентген кашфиёти ўрганилса, уларнинг миллати ё тилга олинадиган ё олинмайди. Бу табиий. Илм толиби учун алломанинг илмий меросини билиш муҳимроқ.

Қадимги юнон файласуфи Аристотель – Арасту ҳақимнинг ўғлига қилган васияти назаримда, бугунги авлодга ҳам тегишлидай туюлди:

– Болажоним! Ўз умримни илму ҳикматнинг сирларидан воқиф бўлиш йўлида сарф қилдим. Илму ҳикмат нури билан жуда кўп тугунларни ечдим. Аммо ўлимга келганда чора топа олмадим. Сенга қиладиган васиятим шуки, ўғлим, мол-давлат орқасида орттирилган иззат-обрўда бақо йўқ. Иззат-ҳурмат, шон-шараф – илмда. Илм туфайли қўлга киритилган шон-шараф фано ва заволни билмайди. Давлат ва сиёсатнинг ўзгариши унга таъсир этмайди. Ўғлим, шоҳлар сенинг отангни илм туфайли улуғлашди, бўлмаса отанг ҳам улар қарамоғидаги бир одам эди. Шоҳлар тобелигидаги одамлар шоҳларга таъзим қилишади ва сифинишади. Обидлар ва маъбудлар орасида ер билан осмонча фарқ бор. Отангнинг илми бўлмаганда унинг подшоҳлар учун китоб юкланган эшакдан фарқи қолмасди. Уларга сифинадиган ва хизматини бажо келтирадиган бир ғулом бўлар эди холос. Иззат-эҳтиромга лойиқ бўлай, номим абадий қолсин, десанг – илм орттир!

Тарихга қарасак, бугун биз эҳтиром билан тилга олаётган улуғлар тириклик чоғлари шуҳрат шоҳсупасида ўтирмаганлар. Айримлари қувғинга учраганлар, айримлари қатл этилганлар, айримлар қашшоқлик балосида азоб чекканлар... Шуҳрат вафотларидан кейин келди. Ўтмишда яшаган овруполик рассом Рембранд оғир хасталикка учраб, даволанишга пул топа олмаган экан. Ҳозир унинг биттагина асари неча миллион долларга ким ошди савдосига қўйилляпти. Улуғлар шуҳрат учун яшамаганлар. Уларни, эртами-кечми шуҳратнинг ўзи топган. Бу ҳам ҳаётнинг имтиҳонларидан бири эканини таъкидлаш ортиқчадир.

Кўп одамлар ёшлик кезлари адашадилар: шуҳрат ва бойликка эришишнинг энг осон ва тўғри йўли деб мансабга интилишни танлайдилар. Тўғри, каттами ё кичикми, бундан қатъи назар, ҳар қандай мансабда турли имтиёзлар бор. Лекин, бу имтиёзлар, мансаб туфайли эришиладиган шуҳрат ёки бойлик – ҳаммаси ўткинчи. Киши мансабдан тушиши билан шуҳратдан айрилади, дўстларнинг кўпи уни «унутади», тўплаган бойлиги ҳам бир кунмас бир кун тугайди. Шу боис донишмандлар мансабга интилишдан қайтарганлар. Шу ўринда аниқлик киритиб олайлик: аҳли дониш мансабдан эмас, **мансабга берилишдан**, маҳлиё бўлишдан, мансаби туфайли керилишдан ёки ҳаромга берилиб кетишдан қайтарганлар. Аниқки, жамият мансабсиз яшай олмайди. Каттами кичикми мансаб ўринларини кимдир эгаллаши шарт. Агар барча мансабдан қайтарилса, жамиятни ким бошқаради? Мансаб бор экан, мансабдор ҳам бўлади. Ҳар бир одам мансабдор бўлишни орзу қилиши, ҳатто интилиши мумкин. Лекин мансабдорликни ҳамма ҳам эплайвермайди, гап мана шунда! Мансаб шунчаки ҳавас эмас, масъулият эканини англаган кишигина ўз вазифасини сидқидилдан бажара олади. Каттами-кичикми вазифага кишининг лойиқ ёки лойиқ эмаслиги масаласи ғоят муҳим. Киши шу хислатига қараб масъулият юкини кутара олади. Муаммоларни адолатли ҳал этиши ҳам шунга боғлиқ.

«Муфтийлик вазифасини зиммангизга олинг», деб азизлардан бирига мурожаат этдилар. Ҳазрат бу таклиф учун раҳмат айтиб, дедиларки:

– Сиз менга ниҳоятда улуғ мартабани таклиф этяпсиз, мен бунга лойиқ ҳам, тайёр ҳам эмасман.

Шундай деб бир гала қушларга яқинлашдилар. Қушлар ҳуркиб, учиб кетишди.

– Ана, кўрдингларми, ҳатто қушларнинг менга ишончлари йўқ. Менга муҳлат беринглар, – дедилар ҳазрат.

Муҳлат берилди. Муддат етгач, яна таклифни так-
рорладилар. Ҳазрат яна қушлар галасига яқинлашди-
лар. Қушлар бу сафар чўчишмади, аммо қўлларига
олмоқчи бўлганларида учиб кетишди.

Яна муҳлат сўрадилар ва ўзларини яна тақво йўли-
да тарбия қилавердилар. Таклиф учинчи сафар айтил-
ганда, қушлар ҳуркишмади, қўл чўзсалар, кафтлари-
га қўнишди...

Киши бирон мансабни орзу қилса, ўзини бу амалга
руҳий томондан шундай тайёрлаши керакки, токи
атрофидаги одамлар унга тўла ишонсинлар.

Ҳар қандай мансабни рад этиб, ҳар қандай ман-
сабдорни танқид қиличи билан чопавериш тўғри эмас.
Бизда бундай нотўғри одат бор: дейлик, бир раққоса
енгилоёқ бўлса, барча раққосаларни бузуқликда гумон
қила бошлаймиз, бир сотувчи тарозидан урса, барча
бозорчиларни инсофсизликда айблай бошлаймиз, бир
амалдор пора олса, барча амалдорларни порахўр, дея
бошлаймиз. Аслида ундай эмас. Ҳар бир ишда, соҳа-
да яхши ва ёмон борки, бир ёмонроқ одам учун умум-
ни айблашга ҳаққимиз йўқ.

Бир подшоҳнинг меросхўр фарзанди йўқ эди. Ўлар
олдида дедик: «Жоним чиққан заҳоти шаҳар дарво-
засидан биринчи бўлиб ким кирса, тожни унинг бо-
шига кийдилинг, мамлакатни унинг қўлига топши-
ринг». Иттифоқо, ўша онда дарвозадан бир дарвиш
кирди. Васиятга биноан, унга подшоҳлик топширил-
ди. Вақт ўтиб, айрим умаро итоатдан бош тортди, лаш-
кар тўплаб, унга қарши уруш очдилар. Баъзи шаҳар-
лар улар қўлига ўтиб, дарвиш фиғон чекаётган пайт-
да унинг бир жаҳонгашта дўсти узоқ сафардан қай-
тиб, бошкентга кирди-ю, биродарини подшоҳлик тах-
тида кўрди. Шунда собиқ дарвиш афсус билан бош
чайқаб дедик: «Э ёр, менинг ҳолимга таъзия қил ва
тахния қилмағил, нединким, бурун сен кўрганингда
менда бир ноннинг ғами бор эди, эмди бошимда бир
жаҳоннинг ғами бордир».

Туркларнинг тарихдаги султонларидан бири Ёвуз Султон бу хусусда дебдики:

*Подшоҳи олам бўлиш бир қуруқ гавго эмиш,
Бир валийга мурид бўлиш жумладан аъло эмиш.*

Шунинг учун ҳам Иброҳим Адҳам ҳазратлари подшоҳлик тахтидан воз кечганлар. Шунинг учун ҳам Мирзо Бобур «подшоҳман, лек элга қулдурмен», деб ёзиб кетдилар. Ҳа, шундай! Агар киши уч-тўрт ёки уч-тўрт юз одамга раҳбар бўлса, зиммасидаги ташвиши ҳам шунга ярашадир. Буларга адолат билан муносабатда бўлдимиз ё йўқми, Қиёматда ҳисоб беради. Ишдан кетадиган пайтда қўл остидагилар ачинадиларми ё «қутулганимизга шукр!» деб қарсак чаладиларми, бу ёғи ҳам бор...

Ривоят қилишларича, Абу Ҳанифа (р.а.) қозилик мансабига таклиф қилинганларида: «Мен бу вазифага лойиқ эмасман, эплай олмайман», дедилар. «Ёлғон айт-япсиз, нега эплай олмас экансиз?» дейишди. Дедиларки: «Агар ростгўй бўлсам, ҳақиқатан қозиликка ярамайман. Агар сизлар айтганингиздек, ёлғон сўзлаётган бўлсам, ёлғончи одам қозиликка ярамайди». Бу ҳолатда охиратни ўйлаш, замонавий тил билан айтганда, масъулиятни ҳис қилиш каби ибратлар мавжуд.

Аслида мансабнинг ҳавас қиладиган иш эмаслиги барчага маълум. Мансабдорга кимдир таъзим қилиши, совға-салом олиб келиши мумкин. Таъзимдаги одам кечагина бу ўринда ўтирган бошқа одамга қуллуқ қилган эди. Эртага бошқасига... Ажабки, инсоният тарихида мансаб талашиш баъзан ошкора, гоҳида зимдан юз беришини биров инкор қилмаса керак. Амал талашишда бир-икки одам жабр чекишини, ҳатто фожиалар юз беришини биламиз, лекин жамиятнинг зарар кўришини-чи? Расулulloҳ (с.а.в.) Абу Дардога (р.а.) буюрган тўққиз амалнинг бирида: «...гарчанд ишбоши бўлган одамдан кўра ўзингни шу амалга му-

носиброқ деб билсанг ҳам, улар билан амал талашма (итоат эт)», деб марҳамат қилганлар.

Бошлиқ хизматчисига қонундан ташқари бир ишни буюра олмайди. Буюрса, мансабини суиистеъмол қилгани учун жазога тортилади.

Умидимиз юлдузлари, шубҳасизки, яна бир неча йиллардан сўнг сизлар ҳам каттами кичикми мансабларни эгаллайсиз. Илоҳим, мартабангиз улўф бўлаверсин! Бугун бирингиз юқори мансабларни кўп ҳам ўйламайсиз, билим олиш билан бандсиз. Қайси бирингизнинг қалбингизни эса катта мансабларни эгаллаш орзуси ҳозирдан куйдирыпти. Шу ҳолдаги тенгдошларингизга яна бир-икки ҳикматни эслатиб қўйсам: аввали шуки, ҳамонки осмонга учишни ният қилаётган экансиз, қўниш машаққатини ҳам унутманг. Оғир тош ердан минг азоб билан кўтариб олинади. Уни ташлаб юбориш эса жуда осон. Ўсиб, мартабага эришиш худди тош кўтаришга ўхшайди. Мартабадан тушиш эса тошни ташлаб юборишдек бир ҳолдир.

*Бедовга миндингми тушасан шундай,
Эл билан бир бўлсин кечанг ҳам кундай.
Амалга миндингми чиқма осмонга,
Осмондан тушгунча бўласан қумдай.*

Айрим кичик амалдорлар ўзларини катта мансабдордан ҳам баландроқ ҳис қилиб, пастдагилар билан беписанд гаплашадилар. Бирон катта идорага кирсангиз, яқиндагина кичик мансабга етишган киши ўзини вазирдан ҳам баландроқда кўраётганига гувоҳ бўласиз. Сизга керилиб турганида вазир келиб қолса, аҳволини кўраверасиз: унинг атрофида эмаклаб юришга ҳам тайёр бўлиб қолади.

Бундай иллатлардан холи бўлишни, бирон бир мансабга ўтириб, одамларга кўпроқ яхшилик қилишни мақсад қилаётганлар ниятларига етсинлар, деб дуо қилгач, суҳбатимизни давом эттирамиз.

Камтарга – камол

Камтарлик – кишига зебу зийнатдир. Кимки сод-далиқда, ўзини тута билишда, кишиларга ҳурмат ва иззат кўрсатишда, покизалик ва қаноат бобида юк-сак ахлоқийлик кўрсатса, у одам камтариндир. Бундай фазилатли кишиларга ҳамма эргашади ва тавозуъ қилади. Мартабаси баланд бўлишини тилаганнинг йўли бир – камтаринликдир. Барчани ўз ҳимматидан баҳраманд эта олиши шарт. Билсинки, уруғ олдин тупроққа аралашиб, сўнг осмонга бўй чўзади.

Кимгаки Аллоҳ таоло яхши номни, шуҳратни, шону шарафни берибди, шукр қилган ҳолда, бу неъматни бир имтиҳон сифатида қабул қилса адашмайди. Бу имтиҳон денгизидан **тавозуъ (камтарлик)** кемасида сузиб ўтиб, муродга етмоқлик мумкин. Зеро, шоир айтмоқчи:

*Кимки покдир, кимки камтардир азал,
Умр маҳзанига шоҳ эрур ўшал.*

Шайх Муслиҳиддин Саъдий насиҳат қилдилар:

– Сенга улуғлик керак бўлса, тавозуъни ихтиёр қил. Улуғлик томининг нарвони бундан бошқа нарса эмасдир. Тавозуъ сенинг мақом ва мартабангни оширади. Такаббурлик эса хорликка туширади. Мутакаббир ва мағрур бўлган киши бир кун фалокат ва ҳалокатга учрайди. Сенга мартаба, мансаб, иззат ва шараф керак бўлса, бошқаларни камситма, уларга ҳақорат кўзи билан қарама. Ким билан суҳбатдош бўлсанг, очиқ юзли, мулойим ва ширин сўзли бўл. Хулқ-атвори, феъли ёмон бўлган киши бахт-саодатга эришмайди, боши қайғу-аламдан чиқмайди.

Абдулқодир Жилоний камтарлик хусусида сўз юритиб дедилар:

– Камтар одамнинг даражаси ва қадр-қиммати ҳар доим баланд бўлади. Бу фазилат барча яхшиликларнинг асоси ҳисобланади. Камтарлик – ҳар бир инсон-

ни ўзидан устун деб билиш, у инсоннинг даражаси Аллоҳ таоло ҳузурида ўзиникидан устун бўлиши мумкин деб ҳисоблашдир... Ёш кишига: «Аллоҳ таолога у камроқ осий бўлган, мен эса Аллоҳга кўп исён қилдим, шубҳасиз, у мендан яхши», дейиш, кексага эса, «Мендан кўп ибодат қилган, у мендан яхши», дейиш керак. Жоҳилга йўлиқса: «У Аллоҳ таолога жоҳиллиги туфайли қарши чиқди, мен эса била туриб қарши чиқдим, унинг оқибати ва ўлими қандай бўлади-ю, меники қандай бўлади», дейиши керак. Кофирга учраса: «Балки бир кун мусулмон бўлар-да, хайрли амаллар қилар, мен эса ёмонлик, куфр билан кетишим мумкин», деб хушёр тортиши керак. Бундай камтарин инсон қай-гуга тушмайди ва қийинчиликка учрамайди. Кибрни тарк этиб, ужб (*манманлик*) ипини кесган бўлади.

Ҳикоят. Кунлардан бир кун денгиз остида бир қора тош гавҳар билан мунозара қилишга киришди ва мақтаниб деди:

– Денгиз мен билан ҳаёт, Ўзим чиройлиман, қора қошга ўхшайман. Гузаллар ёноғидаги хол ҳам мен каби қора. Кўзларнинг қорачиғи эса рангим каби сара, ҳинд паризодларига кўз қисаман, яшил либосларига қора нуқта бўламан. Сен эса оқ ранглисан, менинг олдимда рангинг бир пулдир!

Шу пайт уларнинг олдида сузиб келган балиқ тошнинг барча даъволарини эшитди, унинг гавҳарга юраги эзилди, ҳасрат тиканига оёғи қадалиб деди:

– Эй гавҳар, шунчалик қадр қийматинг бўла туриб, нега тошга жавоб айтмайсан, уни лол қилмайсан?

Гавҳар деди:

– Эй балиқ, қўявер, ҳакимлар сўзини эшитмаганмисан, улар бундай дейишади:

*Бор эканки қуёш нури оламда,
Қуёшга мақтовдир, у нур ҳар дамда.
Кимки ёмон деса қуёшни агар,
Ўзи ўзи учун ёмонлик тилар.*

Агар бу қора юзли худбинлик лофини урса ҳам, уни ҳеч ким қадрламайди, мен гарчи мақтанмасам ҳам, барча менинг яхшилигимни билади. Нуқта агар қуёшга доғ бўламан, деса ўзини саргардон қилади, қатра агар дарёга тенг қеламан деса, бу унинг нодонлигидандир. Бир улуғ кишидан: «Одам қачон ёмон бўла бошлайди?» деб сўрадилар. У: «Ўзини яхши деб тасаввур қила бошлаганда», деб жавоб берди.

Шу пайт тепадан гавҳар қидирувчи ғаввос тушиб қолди. Гавҳар билан тошни олиб, юқорига кутарилди. Оқ-қорани яхши ажрата олувчи саррофлар дурдона гавҳарни эҳтиётлаб ўраб қўйдилар, тошни эса ерга урдилар. Шунда гавҳар тошга деди:

- Эй тош, қани боягина ураётган лоф-қофинг?
- Гавҳари пок билан ифлос хок қачон тенг бўлсин?!
- деди тош афсус билан.

Биз тилимизда «камтарлик» сўзини кўпроқ ишлатамиз. Қадим адабиётимизда бу фазилат «тавозуъ» шаклида қўлланилган (бугунги имлода «тавозе» деб олинган бўлса-да, мен аслидай ёзишни маъқул кўраман). Тавозуъ – ўзни паст тутиш, хоксорлик, демак. Шижоатга хос хислатлардан бўлиб, ўзгаларга, айниқса, мартаба ва фазилатда ўзидан қуйи бўлганларга нисбатан ўзини улуғ деб ҳисобламасликдир. Пайғамбаримиз алайҳиссалом бу хусусда: «Мискин бўлмагани ҳолда ўзини хоксор тутувчи, маъсиятсиз йиққан (яъни ҳалол) молдан инфоқ қилувчи, мскину фақирларга раҳм қилувчи, фиқҳ ва ҳикмат аҳлига аралашиб юрувчи кишилар қандай яхши!» деб марҳамат қилганлар.

«Ҳазойинул маоний»дан байт:

Тавозуъ яхши, аммо яхшироқдур

Агар даъб (одат) этса ани аҳли давлат.

Ҳазрат Навоий яна таъкид этдиларки, «Тавозуъ ва адаб аҳлига таъзим ва ҳурмат етар ва ул донани эккан бу маҳсулни жамъ этар».

Муомалада ўзни кичик олиш бўлган тавозуъ – камтаринликнинг зидди «такаббур»дир. Бу ўзни катта олиш, ўзни улуғ ҳисоблашдир. Тавозуъли кишини «мутавазийъ», такаббурни эса «мутакаббир» дейдилар. Жонли тилимизда бугун кўпроқ «такаббур» қўлланилади. Ҳолбуки, бу икки атамада озгина фарқ бор. «Такаббур» – ўзни катта **тушуниш**, «мутакаббир» эса ўзини **катта тутувчи киши** маъносида. Масалан, «такаббур» – ёмон иллат, «мутакаббир» – ёмон одам. Тавозуънинг офати айнан шу – кибр. Инсон тавозуъдан узоқлашгани сари шу офат уни ўз бағрига чорлайди. «Модомики, банда «анави кишининг ахлоқи меникидан ёмонроқ», деган гумонда бўлар экан, у мутакаббирдир», дейдилар Абу Язид. У ҳазратдан «Банда қачон тавозуъли бўлади?» деб сўрашди. «Қачонки у нафси учун алоҳида даража ва ҳолни талаб этмаса. Ҳар бир инсоннинг тавозуъси ўзини ва буюк Раббини қанчалик танишига қараб белгиланади», деб жавоб бердилар.

«Раҳмоннинг суюкли бандалари ер юзида тавозуъ ила юрадиган ва жоҳиллар бемаъни хитоб қилганида «салом», деб жавоб қиладиган кишилардир» («Фурқон» сурасидан). Муҳтарам устозлар мазкурни бу тарзда тафсир қиладилар:

Сифатларидан бири Раҳмон бўлган Аллоҳ таолонинг суюкли бандаси даражасига етишиши учун инсон бир неча сифатга эга бўлиши лозим. Бу шарафга эришган инсон ер юзида камтарлик, содда ва мулойимлик билан юради. Унда такаббурлик, манманлик, ваҳшату даҳшат, турли сохта кўринишлардан асар ҳам бўлмайди. Шу билан бирга бўшанглик, иродасизлик, беҳуда қисиниб-қимтиниш, ўзини ортиқча пастга уришлик ҳам бўлмайди. Ояти каримадаги «*жоҳиллар бемаъни хитоб қилганида «салом», деб жавоб қиладиган кишилардир*» дан олинадиган маъно: жоҳиллар ҳамиша Раҳмоннинг суюкли бандаларига гап отиб, турли машмашалар чиқаришга ҳаракат қиладилар. Аммо суюк-

ли бандалар ўчакишмай, ади-бади айтишмай, «салом» («омон бўл») деб кетаверадилар.

Аллоҳ таоло тавозуъ аҳдини мақтади ва Пайғамбар (с.а.в.) ҳам тавозуъли бўлишликка амр қилиндилар: «Муъминлар учун қанотингизни паст тутинг» (Ҳижр) ва яна: «Ўзингизга эргашган муъмин бўлган кишилар учун қанотингизни паст тутинг (яъни, уларга хушхулқ билан камтарона муомалада бўлинг)» (Шуаро) ва яна Аллоҳ таоло расулининг хулқларини мақтади: «Албатта, Сиз улуғ хулқ эгасидирсиз» (Қалам). У кишининг хулқлари камтаринлик эди.

Расулуллоҳнинг (с.а.в.) набиралари Ҳусайн ибн Али (Аллоҳ ундан рози бўлсин) мискинлар яшайдиган жойдан ўтдилар. Мискинлар ушатишган нонни ердилар, нон бурдалари кийим устида эди. Улар: «Э Абу Абдуллоҳ! Келгин, овқатланамиз», дейишди. Ҳусайн ибн Али «Албатта, У зот мутакаббир кимсаларни севмас» (Наҳл) оятини эслаб, уларга яқинлашдилар. Нондан едилар ва дедиларки: «Сизларнинг тақлифларингизга жавоб бердим, энди менга ҳам жавоб берингизлар». Мискинлар у кишининг тақлифларига биноан уйларига боришди. Манзилга етишгач, чўрига: «Нима ғамлаб қўйган бўлсанг, чиқаргин», деб амр қилдилар. Чўри ҳамма нарсалардан чиқарди. Мискинлар едилар. Ҳазрати Ҳусайн ҳам улар билан бирга таомландилар. Қолган нарсаларни дастурхонга ўраб, уларга бериб юбордилар.

Мазкур ҳикматни ўқиганимда бир холанинг ҳикоялари ёдимга тушган эди. Хола уруш йиллари жамоа хўжалигига раиса бўлган эканлар. Бир куни пешин пайти далага борсалар, хотинлар қотган нон еб, сув ичиб ўтиришган экан. Бир тишлам нон ҳам ўлчовли бўлган оғир замонда ота-оналаримиз меҳр-ҳурматни йўқотишмаган. Ўзлари оч қолсалар ҳам, ҳурмат юзасидан нонга тақлиф қилганлар. Даладагилар раисани ғарибгина дастурхонларига тақлиф қилишган. Раиса «шу бир тишлам нонни ўзлари есинлар», деган хижо-

латда нонга қўл узатмаганлар. Шунда даврадаги хотинлардан бирига бу кибр аломати бўлиб кўриниб: «Ҳа, бу киши ночор дастурхонимизни менсирмидилар, катта дастурхонларда оппоқ патир еб ўрганганлар», деб кесатган экан. Хола Ҳусайн ибн Али ҳазратларининг одоблари баёнини билганларида, нон ушоқни олиб бўлса ҳам хижолатдан қутулардилар. Бу каби ҳикматлар бекорга авлоддан-авлодга ўтиб келмаган.

*Тавозуълиқ бўлуб тутқил ўзинг кам,
Шажарким, мевалик бўлса, бўлулур ҳам.*

Ҳазрати Сўфи Оллоҳёр демоқчиларки, тавозуъли бўлиб ўзингни паст тутсанг Тангри қошида ҳурматли бўлурсан. Ахир биласан-ку, мевали дарахтнинг ҳосили кўп бўлса, боши эгик бўлади.

*Агар чандеки бўлсанг қутби аброр
Дегил, не донишим бор, не-да ишим бор.*

Дейилмоқчики, агар сен эзгуликларнинг қутби, яъни бошлиғи бўлсанг ҳам, менда не билим ва на бир кўзга кўринадиган иш бор, яъни, униси ҳам, буниси ҳам йўқ, дегил.

*Кишиким, ҳоки раҳдур, бериёдур,
Қадам тупроғи кўзга тўтиёдир.*

(Маъноси: Киши тупроқ каби тавозуъли бўлиб, амалида риёси бўлмаса, бундай кишининг оёқ остидаги тупроқни кўзга сурма каби сурса бўлади. Яъни, бундай киши Тангри қошида кароматли ва яқиндир. Одамларга ҳам қуш каби яқин бўлиб, фойдаси кўпдир.)

*Кетар дамда тулайдин паст ўтар кун,
Сабо чиқса бўлулур оламдин устун.*

Байтдан англашилмиш маъно: Қуёш ботар чоғида барча нарсалардан паст бўлиб, тонг ёришгач эса бутун дунё устида турур. Буни кўргансан-ку! Шунга ўхшаб бирор киши ўзини паст тутиб юрса, Аллоҳ таоло қошида барча халойиқдан ҳурматли ва даражали бўлади.

*На бўлгай қатрадек тутсанг ўзинг кам,
Гуҳар бўлсанг-да, қилсанг тожи мардум.*

Дейилмоқчики, ўзингни нисон (баҳор) ёмғирларидек кам тутсанг эди, шоядки, гавҳар бўлиб эранларнинг бошидаги тожида бўлсанг. Ривоят қиладиларки, Савр юлдузининг ўн бешинчи нисонида ёмғир ёғади. Ўша ёққан ёмғир Форс денгизи билан Рум денгизи тубига бориб, садаф оғзига тушса, инжу бўлур. Айтурки: «Ё Раббим, мен – қулинг, заифларнинг заифиман. Шундай денгиз ичида мен нима қилайин?» Ана шундай тавозуълари учун Аллоҳ таоло унга подшоҳларнинг тожидан жой берди. Шунга ўхшаб, бирор киши ўзини кам кўриб турар бўлса, Аллоҳ таоло уни азиз қилиб, одамлардан устун қўяди. Ҳазрати шайх Усмон Хайрий таъбирлари билан айтилганда, тавозуънинг асли учтадир: киши ўз ожизлигини, муҳтожлигини ва гуноҳларини билмоқдир.

Ҳазрати шайх Юсуф Асбатдан «Тавозуънинг ва хокисорликнинг асли нимадир?» деб сўрадилар. Жавоб бердилар:

– Тонг чоғи уйингдан ташқарига чиққайсан. Кимни учратсанг, уни ўзингдан яхшироқ деб билгайсан. Тавозуънинг ҳадди улдулки, ҳар ким сенга ҳақ гапни сўзласа қабул этгайсан, сендан паст бўлса ҳам, уни ўзингдан улуғ деб билгайсан ва елимдек юмшоқ бўлгайсан, туя каби бўйсунгайсан. Ҳар ким сени сўкса, уни мақтов ўрнида кўргайсан ва ҳар ишда Аллоҳ таолога ружу айлагайсан. Ҳар қачон сенга яхшиликдан ёки ёмонликдан бир нарса етса, шукр қилгайсан.

Шайх Абу Муҳаммадин Муртоиш ҳазратларининг ўлим вақтида: «Мени бирон кимсадан яхшироқ деб ўйламанг», деб васият қилишлари барча тириклар учун ибратдир.

«Тавозуъ» сўзини мумтоз шеърятда кўп учратамиз. Сўз байтларга кўчганда рамзий маъно олади. Масалан, Огаҳийдан байт:

*Юзинг очким, қуёш садқанг бўлуб бошингдин айлансун,
Янги ой юз тавозуъ кўргузуб қошингдин айлансун!*

Шоир бу ўринда янги кўринган ойга нисбатан «тавозуъ» сўзини ишлатган. Диққат қилиб қаралса, чиндан ҳам ҳилол шакли тавозуъ қилиб турган кишига, яна унинг қошига ҳам ўхшайди. Шоир ўз манзурининг қошини мақтаяпти. Айтмоқчики, «Эй маҳбубам, ой сенинг қошингчалик гўзал эгма шаклга ва қадрга эга эмас. Шунинг учун унинг эгиглиги сенинг қошингга тан бериб тавозуъ қилганлигидан ва унинг осмонда айланиб юриши, сенинг қошингдан айлангани ва ўзини унга қурбон қилишга ҳозирлигидир».

«Эгилганга эгилгин бошинг ерга теккунча, кеккайганга кеккайгин бошинг кўкка етгунча» мақолини биласиз (эгилиш – мутавозиъ, кеккайиш – мутакаббир). Мақолнинг биринчи қисмини, айниқса, иккинчи қисмини айнан англамаслик керак. «Бошинг ерга теккунча» – ўша одамга сажда қилсанг ҳам арзийди, дегани эмас. «Эгилиш» – рукуъга айланиб қолмаслиги керак. Эгилиш жисмоний ҳаракатда эмас, балки маънавий кўринишда, одоб доирасида бўлади. Яъни «Кимки ҳузурингда такаббурлик қилмай, камтарликни фан қилибдими, сенинг камтарлигинг ундан-да ошиб тушсин», демакдир. «Кеккайганга кеккайгин...»ни айнан бажарсак, гуноҳкор бўлиб қоламиз. Такаббурга такаббурларча муомала қилинмайди. Чунки тавозуъ билан кўполлик қўшни бўла олмайди. Мутавозиъ, аксинча, ўзининг ҳилми ва камтаринлиги билан ўрнак бўлади.

Кеккайганга кеккайиб қаралса, орада меҳр-хурмат пайдо бўлмайди, балки нифоқ бош кўтаради.

«Тавозуъ халқни киши маҳаббатиға шефта (*мубтало*) қилур ва улусни фоили маваддатиға (*дўстлик ва меҳрибонлигига*) фирифта (*мафтун*) қилур», деганлар ҳазрат Навоий. Демак, тавозуъ (камтарлик) кишига халқнинг муҳаббатини жалб қилади. Одамларни у билан дўстлаштиради. Тавозуъ дўстлик гулшанида тоза гуллар очади ва гулшандан ошналик ва улфатчилик базмига хилма-хил гуллар сочади. Тавозуъ такаббур ва мухолифга мулойимлик ва камтарлик йўлини кўрсатиб, гердайган душман кўнглида инсонийлик завқини уйғотади. Қайта-қайта кўрсатилган тавозуъ ҳаёсиз такаббурни уят чегараси томон йўллайди ва ҳаддан ташқари инсофсиз душманни ёмонлик қилишдан қайтаради. Бундай одам ҳеч қанақа ҳадя бермай ҳам кишилар ғамини тарқатади. Одоб уруғини эккан одамнинг ҳосили жавоҳир бўлади.

Ривоят. Шикор пайтида отини елдек учирган Хусрав Парвезнинг шоҳлик тожидан порлоқ гавҳар тушиб қолди. Бу тожнинг зийнати мамлакат хирожига тенг эканлиги купга маълум эди. Унинг йўқолгани аён бўлгач, жарчилар жар солиб, топганга катта инъом ваъда қилдилар. Иттифоқо, бири ғофил, бири огоҳ икки киши гавҳар-изланаётган жойдан ўтдилар. Ғофили мудбир жоҳиллиги сабабли гердайган, огоҳи муқбил эса тавозуъ ва одоби туфайли улугвор эди. Улар инжу излаётганларнинг бошлиғига рўпара келдилар. Мудбир (*айнан: «иши орқага кетувчи», «бахтсиз» дегани*) такаббурлиги туфайли у одам билан салом-алик қилмай гердайиб ўтиб кетди. Муқбил (*айнан: «бахтли», «иқболли» дегани*) эса инсонийлик юзасидан у одамга одоб ва тавозуъ билан эгилиб, салом берди ва шу онда оёғи остида тушиб ётган гавҳарни кўрди. Уни дарҳол олиб, ўпиб, бошлиққа ҳурмат билан тақдим этди. Ваъда қилинган мукофотнинг мутасаддиси Муқбилни олиб, шаҳарга қайтди ва Хусрав ҳузурда воқеани

баён этди. Подшоҳ Муқбилни ҳаддан зиёда эҳсон билан мукофотлади. Мудбир такаббурлиги учун шаҳар ҳаммомига гўлаҳ бўлди. Муқбил эса одоб ва тавозуъ шарофатидан мақсад гавҳарини топди, шоҳ гулзори-дан ўрин олди.

*Мутакаббир кезибон шаҳрда хору мардуд,
Мутавозийни ганий айлади дурри мақсуд.*

Дейилмоқчики, такаббур ва ғофил одам шаҳарда хор-зор кезади, тавозуъли кишини эса мақсад гавҳари бадавлат қилади.

Одамдаги такаббурликни атрофдагилар тез сезади-лар, камтар экани эса дарров билинмайди. Мутавозий (камтар) хокисор, оддий, сипо, камсуқум, ювош бўлади. Одатда, тавозуъли кишилар кўп гапиришдан қочадилар, улар кўп эшитмоқни истайдилар ва ёқти-радилар. Бундай одоб эгаларини баъзилар одамови деб биладилар. Ҳолбуки, оламни кезиб, яхши-ёмонни кўриб, илм-фанни билиб олгандан кейин ҳам мутавозий: «Мен илмда зўрман!» деб керилмайди, чунки мақтанчоқлик нодонларга хосдир. Дононинг зийнати – камтарлик, нодоннинг иллати – манманлик. Зағизгон қуш ҳар қанча баланд учгани билан лочин бўлолмай-ди, зеро, олтиндан ясалган коса сингани билан баҳоси камаймайди. Тасаввур қилайлик, камтаринликни касб қилган бир олим зарурат туфайли чойхонага кириб қолди. Унда беш-ўн киши маишат қилиб ўтирибди. Олимни иззат қилиб, дастурхонга таклиф қиладилар. Олим дастурхон устидаги ҳаром ичимликларни кўриб, даврага қўшилишни истамайди, бирон баҳона билан изига қайтади. У чиқиб кетиши билан ғийбат бошла-нади. Ғийбат гаплар маълум: «Димоғига қурт тушган, бизлар ўқимаганмиз-да, назарга илмайди...» Бунга ўхшаш мисолларни ҳаётда учратиб турамиз. Шу ўрин-да таъкид жоизки, ортиқча тавозуъли ва ҳалим бўлиш

одамни риёкорликка, тилёғламаликка ўргатади ва хорлик сари етаклайди.

Сой қирғоғида тик ўсаётган қамиш олтин буғдой-зорга қараб, гап қотди:

– Ҳой, бошоқ, ўзинг тилладек ялтироқсан-у, нега ҳамиша бош эгиб турасан?

– Хизматдаман, – деди олтин бошоқ. – Бошимда эл ризқи бор.

Одамлар келиб, бошоқдаги буғдойдан нон ёпиб, кўзларига суртдилар. Қаққайган қамишни эса кесиб, янчиб, оёқ остига бўйра ясадилар.

*Димоғингни кўтарма, бўлмайин десанг оёқ ости,
Қамиш кеккайгани учун бўйра бўлди-ю,
ҳамма босди...*

Кимки ўз нафсини бирор қийматга эга, деб ҳисоблар экан, демак, у тавозуъдан бенасибдир. Барча тавозуъли бўлса, нақадар яхши! Агар бой тавозуъли бўлса янада аъло! Барча мутакаббир бўлса, нақадар ёмон. Агар қашшоқ кибр қилса, ундан ҳам ёмон...

Абдуллоҳ ибн Шухайр айтадилар: «Мен Бани Омир қабиласининг вакиллари билан Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳузурларига келдим. Шунда ҳамроҳларим Расулуллоҳга: «Сиз бизнинг саййидимиз, хўжамизсиз», дедилар. Расулуллоҳ (с.а.в.) «Ҳақиқий саййид Аллоҳ таолодир», дедилар. Улар яна: «Сиз ортиқликда ҳаммамиздан афзалроқсиз ва эҳсон қилишда ҳам ҳаммамизнинг улуғроғимизсиз», дейишди. Шунда Расулуллоҳ (с.а.в.): «Сизлар менга ўзларингизнинг оддий гапингизни гапираверинг. Шайтон сизларни ўз йўлига юргизиб кетмасин», дедилар. Мазкур шарафли ҳадисни уламоларимиз бундай шарҳлайдилар:

Расулуллоҳ (с.а.в.) гапда тавозуъли бўлганлари учун арабларнинг «Саййидина ва Мавлана» дейдиган ва Ўрта Осиё халқларининг «тақсир», «жаноблари» каби ҳурмат тариқасида айтадиган гапларини ўзларига

айтилишини истамас ва шундай муомала қилмаслик-ни умматларига ҳам ўргатар эдилар.

Азизлар, бундан сиз ажабланманг. Ҳа, аҳли муслим Расулуллоҳ (с.а.в.) муборак номлари тилга олинганда, дуоларда «саййидина ва мавлана»ни қўшиб айтишни одат қилганлар. Юқорида зикр этилмиш ҳадисда Расулуллоҳнинг (с.а.в.) ҳузурларида юзларига қараб улуғлашнинг ножоизлиги айтиляпти. Пайғамбаримиз алай-хиссалом кибрдан холи, мутавозуъ бўлганлари сабабли умматларининг улуғлашларини истаманлар. Бир ҳадиси шариф: Онҳазрат (с.а.в.) ўзларининг инсониятнинг энг шарафлиси, саййиди ва улуғи эканликлари ҳақида гап кетганда дедиларки: «Мен бани Одам, бани башарнинг саййиди, пешвоси, улуғиман, лекин бу билан фахрланмайман. Бу – Аллоҳ таолонинг амри». Яна дедилар: «Менга ер калитлари берилди. Қул – пайғамбарликка ёки подшоҳ-пайғамбарликка ихтиёр қилиндим. Жаброил менга камтар бўлмоққа ишорат қилди, «қул бўл», деди. Шундан сўнг қул – пайғамбар бўлишни ихтиёр этдим ва менга ўша берилди. Албатта, мен ердан биринчи чиқадиган бандаман, биринчи шафоат қилувчиман».

Инсонда баъзи нарсалар учун мақтаниш, фахрланиш ҳисси бўлади. Лекин Расулуллоҳ (с.а.в.) бу нарсалардан йироқ бўлганлар. Камтарликнинг энг юксак намунасини ул Зотда кўрамиз. Расулуллоҳ (с.а.в.) жуда оддий кийимлар, юнг матодан либослар киярдилар. «Кийим кийишда камтарин бўлиш иймондандир», деганларини саҳобаи киромлар ривоят қилганлар. Оёқ кийимлари йиртилса, ўзлари ямардилар. Таом танламасдилар. Таом келтирилса, уни ерга қўйишни буюрдилар ва: «Мен бир бандаман, банда егани каби ейман ва банда ўтиргани каби ўтираман», дер эдилар. Узоқроқ йўлга отлансалар, туя ёки от талаб қилмай, эшакда ҳам кетаверардилар. Ҳатто орқаларига бирон-та кишини мингаштириб ҳам олардилар. Ўзлари қўй соғардилар. Хизматкор қуллар билан бирга ўтириб

овқатланар, уларга яхши қараб, яхши муомала қилар эдилар. Қуллар билан бирга овқатланиш, уларни озод қилиш хусусида улуғ тавсиялари бор. Бой, камбағал ҳаммага бир хил муомалада бўлар, ҳаммаси билан қўл бериб саломлашардилар. Одамларга биринчи бўлиб салом берардилар.

Сулаймон ибн Довуд алайҳиссалом тонг ёришганда бойваччаю аслзодалар давраси томон юрмай, мискин бечоралар даврасига қўшилар эдилар. Улар билан ҳамсухбат бўлиб дердиларки: «Мискин мискинлар билан биргадир».

Ҳазрати Али (р.а.) бозорга кириб, икки хил кийим олиб хизматчиларига: «Ё Асвад, хоҳлаганингни танлагин», дедилар. Хизматчи либоснинг яхшисини танлади. Ҳазрат Али (р.а.) ундан қолганини кийдилар. Енги узун экан, қайчи олиб, кесиб ташладилар. «Сен бун кийсанг ҳам бўлади», деб хизматчидан яхши либосни тортиб олмадилар.

Ҳазрати Умар (р.а.) халифа бўлган пайтларида ҳам маишатдан, ортиқча дабдабадан ҳазар қилар эдилар.

Шундай ҳикоя бор. Бир бой савдогар молларини туялардан туширтиргач, ҳаммол излаб атрофга қаради. Нарироқда одми кийимли бақувват бир одам турган эди. Уни ҳаммол гумон қилиб, «Менга қара, бери кел!» деб чақирди. Бой одамнинг юриш-туриши ҳам, амри ҳам ўзига хос дабдабали бўлади. Бой одам дўконга кириб келса, дўкондор унинг савлатига қарабоқ, саломга шошилади. Камбағалнинг кириб келиши маълум... Молларга қараши, нархни сўрашиданоқ кимлиги билинади. Гап оҳанги кишининг чўнтагидаги пулга қараб ўзгаради.

Хуллас, бой бақувват ҳаммол учраганидан қувониб: «Қани, қопларни елкангга олиб, изимдан юр», деб буюрди. Одми кийимли бақувват киши унга итоат этди. Шаҳар томон бир оз юришгач, рўпарадан келаётган одамлар ҳаммолни кўриб, саросима билан шошиб қолдилар. Унга йўл бериб, «Ассалому алайкум, ё амирал

муъминин!» деб салом бердилар. Бой кимни ҳаммолликка ёллаганини англаб, шошиб қолди. «Ассалому алайкум, ё муъминларнинг амири!» деб тиз чўкди. «Ҳазратим, мен сизни танимабман, кечиринг, қопларни ташланг», деб илтижо қилди. Ҳазрат Умар қопларни ташламадилар, «Қопларингни айтган жойингга олиб бораман, деб елкамга ортганман», дедилар.

Бу воқеадан биз қандай хулоса чиқарамиз? Улуғ аждодларимиз, яъни саҳобаи киромлар дунёга аҳамият бермаганлар, мол-мансаб қўлларида бўлган пайтда ҳам уни кўз-кўз қилмаганлар. Хокисорлик фозил кишилар хислати ва камтарлик доно кишилар фазилатидир, деган ҳикмат кўп такрорланади. Тупроқда шундай хислат бор: унга дон ташласалар бошоқ беради. Бошоқлар йиғилиб, хирмон ҳосил бўлади.

Эй, азиз, сен тупроқ бўлки, токи сендан гул униб чиқсин!

Аҳд донишдан ҳикоя. Қайси бир замонда подшоҳ чўпонни ҳузурига чорлабди. Чўпон қараса, подшоҳ тахтда, бошқалар эса пастда ўтиришибди.

– Ассалому алайкум, э Худо! – дебди чўпон.

– Мен Худо эмасман, – деб ажабланибди подшоҳ.

– Э Жаброил! – дебди чўпон.

– Мен Жаброил ҳам эмасман, – дебди подшоҳ.

– Аллоҳ бўлмасанг, Жаброил бўлмасанг, нега юқорида ёлғиз ўзинг ўтирибсан? Одам бўлсанг, сен ҳам пастга тушиб, одам қаторида ўтиргин-да...

Ҳазрат Умарнинг (р.а.) Қуддуси Шарифга кириб боришлари ҳам гоят ибратли воқеадир. Шаҳар қамал қилинган, қуддусликлар «Халифангизнинг ўзи келса, топширамыз», дейишибди. Ҳазрат Умар (р.а.) бу хабарни эшитиб, бир хизматкорлари ҳамроҳлигида битта туяда Мадинаи Мунавварадан Қуддуси Шарифга қараб йўлга чиқади. Атрофларида аскар йўқ, аъёнлар йўқ. Асъасаю-дабдаба йўқ. Туяни хизматкор билан галма-гал минадилар. Ҳазрат Умар (р.а.) туяга минсалар, хизматкорлари югандан ушлаб, туяни етаклар-

ди. Бир фарсах масофа юрилгач, тушардилар ва туяни хизматкор миниб, ўзлари юганни ушлаб, туяни стаклардилар. Қуддуси Шарифга яқинлашганларида туяга миниш навбати хизматкорга келади. Шаҳар аҳолиси «Халифа келяпти», деб дарвоза калитларини топшириш учун пешвоз чиқадиладар. Туяда халифа эмас, хизматкор ўтирганини тасаввур ҳам қилмаган аҳоли хизматкорга таъзим бажо қилади. Халифа шаҳар дарвозаларига яқинлашганларида туяга ўзлари миниб олишлари мумкин эди. Халқнинг ана шундай шон-шавкатга эътибори борлигини билардилар. Лекин хизматкорнинг ҳаққига хиёнат қилмадилар. Ҳатто бир жойда сувдан кечишда почаларини шимарганларида шаҳарни қамал қилиб турган қўмондон «Ундай қилманг, биз уяламиз», деди. Бу танбеҳдан мўминларнинг амири ғазабландилар ва дедиларки: «Агар илгарироқ шу гапни айтганингда вазифангдан озод қилардим. Иззат – исломдадир, қилиқ-қиёфада эмас! Аллоҳ таоло бизларни Ислоом билан азиз қилди. Одамларнинг гапларига парво қилмаймиз».

Бу муборак зотнинг эваралари Умар ибн Абдулазизнинг уйларига бир кун меҳмон келди. Хуфтон намозини ўқигандан кейин, ул киши бир нима ёза бошладилар. Вақт ўтиб, чироқ хиралашди. Меҳмон ёнларида экан, «Эй амирал мўъминин, мен туриб чироққа мой тўлдирайинми?» деб сўради. Умар: «Меҳмонига бир иш қилдирмоғи кишининг одамгарчилигидан эмас», дедилар. Меҳмон: «Хизматчини уйғотайинми?» деб сўради. Умар: «Йўқ, у чарчаган, ҳозиргина уйқуга кетди», дедилар-да, ўзлари туриб, чироққа мой қуйиб келдилар. Меҳмон: «Ўзингиз тўлдирдингизку!» деб хижолат бўлди. Шунда Умар ибн Абдулазиз: «Мен турганимда ҳам Умар эдим, қайтиб келиб ўтирганимда ҳам ўша Умарман. Одамларнинг яхшиси Аллоҳ таоло наздидаги камтарин кишидир», дедилар.

Умидимиз юлдузларни, муборак зотлар бизларга қандай ажиб фазилатларни мерос қилиб кетишган-а!

Шуларни бир нафас ҳам ёддан чиқармасликни таъкид этганим ҳолда, сизларга бир-икки савол билан мурожаат қилмоқчиман:

– Улуғларнинг сифатлари билан танишдингиз, энди айтинг-чи, сиз уларнинг ишини бажара оласизми? Улар каби бўла оласизми? Очиқда ҳам, тўғриликда ҳам улар каби қаноат қила оласизми? Нафсингизни тийиб, камтарлик билан ҳаёт кечири оласизми? Билингки, бизларга ўрнатилган бўлувчи шахслар ўша ажодларимиздирлар.

Имом Раббоний «Мактубот» асарларида ёзганлар: «Атрофимдаги кишиларга боқдим, улар орасида ўзимнинг энг яхши эканимни кўрдим. Ҳатто фаранг кофирларидан ҳам тубанроқ эканман». Раббоний ҳазратлари уларга, албатта, ибрат назари билан боқиб, шу ҳулосага келганлар. Ислоҳга кўра, иймон нуқтаи назаридан, мусулмон кофирдан устундир. Аммо ул ҳазрат уларнинг ўз динларига бўлган садоқатларини кўриб шундай дегандирлар. Аммо у зотда камтаринлик, хокисорлик, ўзини ҳеч санаш, йўғлиқ деб ҳис қилиш хислати мавжуд бўлган. Бунинг ўрнига кибр, риё, зулм, суиистеъмол бўлганида бу сатрларни ёзмас эдилар.

Азизларим, сиз ҳам атрофингизга зийраклик билан назар солинг, сиз тубан деб ҳисоблаётган одамда балки сизга нисбатан фазилят кўпроқдир? Сиз менсимаётган одам балки ота-онасига сиздан кўра аълороқ хизмат қилиб, кўпроқ дуо олаётгандир? Дўстига бўлган садоқати сизникидан дурустроқдир? Шундай экан, кеккайманг ва эгилинг, бу устунликларни тан олинг. Шунда сиз комиллик сари бир қадам ташлаган бўласиз. Сизни ҳуда-беҳуда мақтовчилардан эса қочинг. Чунки уларнинг мадҳлари қалбингизни ўлдириши мумкин. Сизга ширин сўзлаганларнинг гапини тинглаганингиз каби, аччиқ сўзлаганларни ҳам эшитинг. Чунки аччиқ сўз инсоннинг нафсига тўғри бўлади.

Мавлоно Жалолиддин Румий йўлда бир насоро руҳонийси билан юзма-юз келдилар. Насоро қарасаки, қаршисидан нурли, муборақ бир зот келяпти. У беихтиёр бош эгиб, таъзим қилди. Мавлоно ҳам бош эгиб таъзим қилдилар. Насоро бошини кўтариб қараса, мусулмонларнинг эътиборли одами унга таъзим қилиб турибди. Насоро камбағал, шаҳарнинг бир четида яшар эди. У мавлонога қайтадан таъзим қилди. Мавлоно ҳам такрор таъзим қилдилар. Насоро бошини кўтариб, ардоқли кишини яна таъзимда кўрди. Бу ҳол такрорланаверди. Насоро қанча таъзим қилса, мавлоно ҳам ортда қолмадилар. Оқибат шуки, бу камтаринлик одобидан таъсирланган насоро иймон келтириб, мусулмон бўлди. Кейинчалик мавлоно Румий бу воқеани шогирдларига баён қила туриб изоҳладилар: «Бир насоро руҳонийси тавозуъ хусусида биз билан мусобақага киришди ва бизнинг қўлимиздан тавозуъ вазифасини олмоқчи бўлди. Тавозуъни биз унга топшириб қўямизми? Йўқ, ҳеч қачон бермаймиз!»

Турк султонларидан бири Ёвуз Салим Мисрга келган пайтда халқ ҳукмдорни кўриш учун пешвоз чиқди (*Айрим туркча исмлардан ажабланманг. Баъзи сўзлар уларда биздаги маънонинг тескарисини англатади. «Ёвуз» – жасур ва довюр, «ёмон» – энг яхши, энг ажойиб, демакдир*). Подшоҳ ҳаммадан олдинда эмас, аскарлар орасида тавозуъ билан келарди. Салласи ва кийими бошқаларникидан фарқ қилмасди. Мисрдан қайтишда, Шомдаги (ҳозир «Сурия» деб аталади) жума хутбасида ўзи ҳақида «Макка ва Мадинанинг ҳокими» (ҳокимиул – ҳарамайни) деб хитоб қилинганда «Йўқ, йўқ! Хизматчиси!» (*ходимул – ҳарамайни*) деб кўз ёшларини тўкди (ҳозирга қадар ҳам Саудия мамлакати қироллари шу сифат билан номланадилар). Истанбулга қайтишда Ускударга яқинлашдилар. Бошкент аҳолисининг подшоҳни буюк олқишлар билан кутиб олишга ҳозирланаётганини эшит-

ган Султон Ёвуз Салим тарбиячиси ва дўсти Ҳасан Жонга деди:

– Қош қорайиб, барча уй-уйларига кириб, кўчалар бўшагач, шаҳарга кираман. Фонийларнинг олқишлари, зафар ҳайқириқлари ва илтифотлари бизни мағлуб қилиб, ерга урмасин.

Султон Ёвуз Салимнинг подшоҳлиги унча кўп давом этмаган бўлса-да, турк олами унинг шарафли номини неча асарлардан бери олқиш билан тилга олади. Сабаби, у подшоҳлиги даврида қўлга киритган улўф зафарлари, дунё бўлиб таралган шон-шухратлари, фоний дунёдаги бандаларнинг илтифотлари уни манманликка, кибрга етаклай олмади.

Чин одамийлик одобиди билими, бой бўлган бир инсон устунман, деб даъво қилишга, ўзини катта тутишга ҳеч ҳаққи йўқ. Зеро, у ҳолда жамиятда бўлиниш бошланади, бирлик, биродарлик иплари узилади. Масалан, қўмондон ҳар қанча моҳир бўлса ҳам, унинг режасини амалда татбиқ қилувчи қўл остидаги аскарларидир. Бирининг билими, заковати бор бўлса, қолганларининг ғайрату шижоати, мардлиги бор. Агар қўмондон: «Шунчалик билим ва қувват эгасиманки, менинг юз минг кишилиқ қудратим бор», деса, ҳеч ким унинг гапига қулоқ солмайди. Сузи эътиборсиз қолади. Унга: «Сиз ҳам бошқалар каби бир инсон қуввати-га эгасиз», дейишади, холос.

Ҳамонки, оқибатнинг қандайлиги ҳаммамизга қоронғу, номаълум экан, бошқа кимсани ҳақорат қилиш у ёқда турсин, унга паст назар билан қарамаслигимиз шарт. Киши маишатининг ҳозирча яхши ўтиб турганига мағрурланмасин. Оқибатини ўйлаб, шунга қараб ишини олиб борсин. Тавозуъни ўзига шиор қилиб, манманликдан қочсин. Дедиларки:

*Улўглик айлама зинҳор, ўзингни камтар тут,
Кимдаки бўлса бу хислат, ажаб саодатдир.*

Дунёвий бойлик ёки билимга алданиб, бошқа фақир ва авом инсонларни менсимасликдай нодонларча хатти-ҳаракат одамийликда йуқ. Қай бир одам бой, қай бири фақир, қай бири олим, қай бири эса жоҳил қилиб яралган. Барчаларининг алоҳида-алоҳида хизматлари бор. Дунёга бир қарасак: қўп қисми сув, оз қисми қуруқлик; бир қисми тоғу тош, бир қисми жарлик, чуқурлик, ўпқон; бошқа бир қисми эса тақир чўл – ҳеч нима битмайди, кўкармайди. Ернинг ости эса алоҳида олам. Баъзи ерида кўмир, баъзи ерида газ, баъзисида олтин, платина, қумуш ва ҳоказо. Буларнинг ҳаммаси бир хил нарса бўлганида қандай ҳол юз берарди?

Камтарлик билан умр кечириш ҳаётнинг энг гўзал ва тўғри йўлидир. Бу йўл инсонни самимий, ҳақиқатгўй, номусли ва матонатли бўлишга олиб боради. Ҳар ишнинг ўз натижаси мавжуд: мулоимлик – улуғ мартаба, қаноат – роҳат бахш этгани каби тавозуъ кишига эъзоз келтиради. Яхшилик ва камтарлик – шу икки фазилатдан киши ҳеч чарчамаслиги керак. Камтарликдан лаззат ололган киши ҳақиқий камтардир.

Тез-тез тилга олинадиган мақолнинг биринчи қисмига доир ҳикматлар билан танишдик. Энди иккинчи қисмининг маъносини англашга биргаликда уришиб кўрайлик.

Манманга – завод

Қўлга кирган муваффақиятдан ғурурланиб кетиб, кўз тиниши май кайфидан кўрқинчлироқдир. Чунки ароқ кайфи бир ухлаб турилса, тарқайди. Кайфдаги айби учун одам изза чекади. Мағрурлик кайфининг тарқаши эса қийин. У оқибат бошга бало ёғдириши мумкин.

Ўзининг насл-насаби билан мақтаниб, кеккайиб юрган мутакаббир бир киши адиблардан Ахнаф ибн Қайсга дедик: «Сенинг насл-насабинг улуғ бўлмаса,

юзинг чиройли бўлмаса ҳам, юқори даражадаги ҳурмат ва эътиборга эгасан. Бунинг сабаби нима?» Унга жавобан адиб деди:

– Менинг қадр-қимматим ва шарофатимга сабабчи бўлган нарсасендаги ярамас ахлоқнинг менда йўқлигидир. Сенинг ахлоқинг қандай экани менга сўзлаган сўзларингдан маълум бўлиб турибди.

Якан деган ўсимлик бўлади. Нима учундир санъаткорлар, аниқроғи, отарчилар пулни «якан» дейишади. Аслида эса якан – қамишзорда ўсувчи ўсимлик. Якани ўриб олиб, қуритиб, узум осадилар ёки сават қалпоқ тўқийдилар. Маълумки, қамиш узун, якан эса, аксинча, пастак ўсимлик. Шундай бўлибдики, бир куни якан қамишга қараб:

– Ў, биродар, ҳадеб гўддаяверма, салгина эгил. Қуёш нуридан биз ҳам баҳраманд бўлайлик, – дебди.

Қамиш унга қарагиси ҳам келмабди, жавоб ҳам бермай бурнини жийириб қўя қолибди. Вақти-соати келиб аввал қамишни, сўнг якани ўрибдилар. Тасодифни қаранг-ки, ўша қамишдан ясалган бўйрани бир уйга тўшабдилар, якандан тўқилган сават қалпоқларни эса девордаги қозиқларга илибдилар. Орадан кунлар ўтаверибди. Қамиш пастда, оёқ остида, якан эса тепада экан. Оёқости бўлавериб хорланган қамиш охири яканга қараб зорланибди:

– Мени ўриб олиб қуритдилар, тепкилаб, қовурғаларимни синдирдилар, сўнг сувга бўқдилар. Сўнг, қайириб, букиб мана шу бўйра ҳолига келтирдилар. Энди эса тинимсиз, ҳар куни тепкилайдилар. Бу ҳам етмагандай сал қайириб, остимга носларини тупурадилар.

Бу зорланишни эшитиб якан дебдиким:

– Сиз бекорга гўддайдингиз. Гўддайиб ўсавердингиз. Ичингиз говак эканини эса унутдингиз. Говак бўлганингиз учун ҳам тепкилашдан бўлак нарсага яраматингиз. Ҳали ҳам кеч эмас, сиз ўсган ерда илдингиз қолган. Сиз ўсажак қамишларга етказинг, сизнинг ҳолингизга тушмасинлар.

Қамишни баъзан томга ҳам тўшайдилар. Лекин барибир унинг башарасига лой чапланади...

Юзаки қаралса, такаббурлик иллатининг нима эканини англаб олиш осондек туюлади. Такаббур – камтарнинг зидди, вассалом! Бизга шундай туюлса ҳам, ояти карима, ҳадиси шариф, донолар ҳикматлари билан танишиб, ақллашиб олсак зарар қилмас. Мавзу бир-бирига яқин, бир-бирини тўлдиргани учун аввалги суҳбатдаги баъзи фикрлар такрор баён қилинганда малол олманг. Керакли гап такрорланса, фойдадан холи эмас, тўғрими?

Инсон учун энг зўр фазилат ўз даражасини билишдир. Бу фазилат кишининг илми, зийраклиги каби ақлий қуввати ва жисмоний қуввати, жамиятда тутган ўрни, обрўи, хуллас, барча сифат ва фазилатларини кўзгу каби кўрсатиб туради.

Фурур ва такаббурлик ўз даражасини билишнинг зиддидир. Ўз даражасини билувчи кишининг феъл-атвори билан мағрур ва мутакаббир кишининг феъл-атворини таққослаб кўрсак, биринчи кишининг фазилати барқ уриб туради. Иккинчиси, яъни ўз даражасини билмаган мағрур ва мутакаббир киши тоқатидан ортиқ юришга ҳаракат қилиб, йўлда қолиб кетади. Биринчиси билиб, англаган, йўл юргани учун мақсадига эришади. Иккинчиси юрган йўлини билмай кўр-кўрона ҳаракат қилгани сабабли мақсадига, орзусига етмайди.

«Шунинг учун зинҳор мағрур ва мутакаббир бўлма, саъй-ҳаракатларинг шамолга учмасин, ҳар вақт сўзларингни ўйлаб сўзла, бир ишга киришишдан олдин ўйлаб кўр, у ишни бажара оласанми ё йўқми? – деб ўғит берган дониш аҳлининг ҳар бир сўзига диққат қилганимиз яхши: – Дўстларинг ва душманларинг сенинг тўғрингда нима сўзлайдилар, ҳаммасини билиб тур. Бошқалар сенинг тўғрингда қандай фикрда эканликларини ўрган, шуни ўрганиб, ўзинг ҳақингдаги ҳар хил фикрларнинг ўртасини ол, сен – ўшасан. Ишларингни танқид этганларини эшитсанг, зинҳор аччиқланма,

чунки танқид фойда келтиради. Танқид соясида хатоларингни тузатасан, бундан кейин қилинадиган ишингни хатога йўл қўймаслик учун ғайрат қиласан, ўз даражангни билиб ишлайсан.»

Бир куни дарахт билан унинг сояси ўртасида баҳс бошланди. Дарахт соясига деди:

– Эй қора юзли соя, жигар бағри садпора, сен менинг борлигим учун борсан, мен туфайли барҳаётсан. Шундай экан, такаббурлик қилишинг ва керилишинг нимаси?

Соя деди:

– Эй лақма, бемаъни сўзларни айтишдан бир дам тийил, ҳушингни йиғ ва мендан юз ўгира кўрма. Ҳовлиқиб, бўйнингни чўзмагинки, уни узиб олмасинлар. Мен доимо хокисор бўлиб, ерга ястанганим учун кун тифидан одамларни озод қилиб, роҳат бағишлаганим учун обрўйим баланд. Катта ҳам, кичик ҳам менинг инсонпарварлигимдан баҳраманд бўлади. Беқарорлигингдан гоҳ яланғоч бўлиб олсанг, гоҳ яшил либос билан ўзингни безайсан.

Бу гаплар дарахтга малол келиб бундай деди:

– Эй соя, ҳаддингдан ошма, паст ҳиммат кишилар каби лоф-қоф урма. Эшитмаганмисан, кўршапалак офтоб билан ўчакишса, ўзини ҳалок қилади. Шиша тош билан тўқнашса, ўзини синдиради.

Бу баҳсни эшитиб турган булбул сояга хитоб қилди:

– Эй соя, эй туз ҳақини билмаган ношукр, бу бемаъни сўзларни кўнглинг ойнасидан юлиб ташла, кимки ўз пойига болта урса, ўзи қулайди. Сенинг ҳаётинг дарахтга боғлиқ...

«Пасткаш мақтангани билан буюк бўлолмас, эчки югургани билан кийик бўлолмас... Такаббурлик – шайтон иши ва манманлик – нодон иши. Такаббур одам – барчага ёқимсиз», деб ёзганлар ҳазрати Навоий.

*Такаббур хотирингга келса филҳол,
Азозил қиссасини ёдингга ол.*

Ҳазрати Сўфи Оллоҳёр демоқчиларки, такаббурлик қилган иблис ўзининг «Азозил» исмидан айрилиб, «малъун» номини олди. Бу ҳикоя машҳурдир. Сен ҳам уни билурсан. Шунинг учун такаббурлик хотирингга келган заҳоти Азозил ҳикоясидан ибрат олиб, такаббурликдан сақлан.

Ҳа, шундай! Шайтон ким эди-ю, кибр уни қай ҳолга солди? Ҳатто олам ичра бутун малакларга пешво бўлиб, дунёдаги барча жинлар ва малоикалар устози бўлган шайтон, гарчи неча минг йил зуҳду тоат билан Худо амрига итоат айлаган бўлса ҳам ва у шундай саводатга эришиб, Ҳақ ёдидан ўзга биронта нафас олмаган бўлса ҳам, ўз хизматлари ва Аллоҳ таолога яқинлигига суюниб кетди ҳамда бундан унда ғурур пайдо бўлди. Тангри Одам алайҳиссаломни яратмасидан илгари, унинг танасига руҳ шамини киритмасидан олдин барча малоикалар тоат ва тақвога ружуъ қилиб, унинг одат ва русумларини бажо келтиришар эдими? Уларнинг барчасига Азозил бошлиқ эдими? У буларнинг мушкулларини осон этувчи муршид эдими? Айнан шундай юқори мартабада эди. У Ҳақ амрига итоат этиб, неча минг йил тоат-ибодат билан машғул бўлди. Азозилнинг бу борада қилган ишларини тавсифлашга нутқ лол қолади. Ҳатто ақл билан тасаввур қилиш ҳам амримаҳол. Нақл қилишларича, бутун ер юзаси ва коинотдаги тўққизта олий фалакда у нотаъонлик билан сажда қилиб юз қўймаган бирорта бўш жой қолмаган экан.

Тангри Одамни яратди ва барча малоикалар сажда қилсин, деб буюрди. Малоикалар ҳазрати Одамга сажда қилдилар. Бироқ, неча минг йил ибодат қилиб, Унинг амри билан тақво ва ибодат айлаган Азозил ғурурланиб, Аллоҳ таоло яратган Ўнсонни кўзга илмади, унга бошқа малоикалар каби сажда қилмади. Шу боисдан Тангри малоика тўдаси ичидан уни рад этди. Азозил кўнглидан ибодат завқини олиб, бўйнига лаънат тасмасини боғлади. Унинг неча минг йил қилган

ибодатлари биргина кибри учун зое бўлиб, ўзи Ҳақ даргоҳидан қувилди. Яратувчининг бир амрига бўйин эгмай, таъна кўзи билан қараганидан унинг бўйнига шу он лаънат ҳалқаси осилди. Зероки, унинг кўнгли итликни ҳавас қилган эди, шу сабабли ҳам бўйнига итлар каби лаънат тасмаси боғланди. Шунинг учун ҳам у Инсон зотига доимий рақиб бўлиб, унинг иймонини йўлдан урувчи ашаддий душманга айланди. У Қиёматга қадар ана шу иснодга дучор бўлиб, дўзах олови, макр ва адоват қўзғатувчи номини олди. Хуллас, у шунчалик катта шараф билан малоикалар бошлиғи бўлса ҳам, такаббурлик қилгани учун абадий мардуд ва малъунликка гирифтор бўлди. Унинг бу қисмати бутун осмон ва ер юзидагиларга ибрат бўлиб қолди. Шайтон бош тортиш билан офатга гирифтор бўлди, Одам ўзини тупроқдек паст олиши билан эътиборга лойиқ бўлди.

Баҳор келса, тошда бир нарса унарми?

Сен тупроқ бўлки, бағрингдан гуллар униб чиқсин.

Мавлоно Румий демоқчиларки, баҳорнинг баракотидан тупроқ насибасини олади. Шунинг учун ҳам тупроқдан чечаклар униб чиқади. Тош баҳорга етишгани билан унга баракотдан насиба йўқ. Бағридан ҳеч нарса униб чиқмайди. Тавозуънинг акси бўлган кибру ҳаво ёмонлик белгисидир. Қалблари тошга айланган кишилар ҳам табиатдаги мана шундай жонсиз мавжудотдирлар. Улар учун ҳам баҳорда ёққан ёмғирдан фойда йўқдир. Нафс орзуларини енга олмаганлар учун ибодатлар ҳам нафсоний орзуларга тобе бўлади. Бундай кишилардаги нафс улар учун қибла ҳолига келади.

Ҳазрат Бедилдан:

*Афв эт халқдин келса яхшию ёмон,
Адоватдан қочиб, роҳат қил инсон!*

*Кибру ҳасад бермас кишига ором,
Одамни менсимай қувилди шайтон!*

«Шайтоннинг ов қиладиган тўр ва тузоқлари бор, – дейилади шарафли ҳадисда. – Унинг тўр ва тузоқлари – киши Аллоҳ таолонинг берган неъматлари учун шукр қилиш ўрнига туғёнга кетиши, йўлдан озиши ва Аллоҳ таолонинг берган мол-мулкларини ўзим топдим, деб фахрланиши ва Аллоҳ таолонинг бандаларидан ўзини юқори ҳисоблаши ва нафснинг хоҳишига берилиб, Аллоҳ таолонинг йўлидан бошқа йўللарга кириб кетишидир».

Ҳазрати шайх Ҳусайн Мансур Ҳалложни (қ.с.) оingan вақтларида иблис ул зотнинг қаршисига келди-ю, сўради:

– Сен «Анал Ҳақ!» дединг, сенга раҳмат айлади. Мен «Анал хойр» дедим, менга лаънат ўқилди, сабаби недир?

– Сен кибр-манманлик қилдинг, мен кибрни ўзимдан йироқ қилдим, сабаби шудир, – дедилар.

Пайғамбаримиз алайҳиссалом «Уч тоифа киши борки, Қиёмат кунин Аллоҳ уларга назар қилмайди, улар билан гаплашмайди ва уларни кечирмайди, уларга аламли азоб ҳам бордир», деб, шулардан бири сифатида кибр эгаларини тилга олганлар. Шу боис ҳам ақл эгалари: «Такаббурликдан илондан қочгандек қоч, сенга яқинлашган кунин сени чақади. Киборлар билан дўст бўламан, дема. Киборларнинг ҳар қайсисида ўлдирувчи заҳар бор. Кибрли одам сўқир каби гапиради ва кўрларча ўлади. Бирор кишини паст кўриб, ёнингдан қувма, қувган одамингни ёмон сўз билан ўлдирган бўласан», деб огоҳлантирганлар.

«Ер юзида кибру ҳаво билан юрма! Албатта, сен зинҳор ерни тешиб юбора олмайсан ва зинҳор бўйда тоғларга ета олмайсан» («Исро» сурасидан). Ўзининг ожиз бандалигини унутган шахсина ер юзида кибрланиб юради. Юра-юра қайга боради?

Аллоҳнинг расули (с.а.в.): «Кимнинг қалбида хардал уруғи мисқолича кибр бор экан, Аллоҳ уни юзтубан ҳолида дўзахга улоқтиради», деб умматларини огоҳ этдилар.

«Одамлардан юз ўгирма ва ер юзида кибр-ҳаво билан юрма. Албатта, Аллоҳ ҳеч бир мутакаббир ва мақтанчоқни севмас» («Луқмон» сурасидан). Тафсирда баён этилишича, маъно таржимадаги «юз ўгирма» (айрим таржималарда «юзингни буриштира» шаклида берилган) ояти кариманинг аслида «тусаъир» деб келган. Бу маъно арабларда туяда учрайдиган бир касалликка нисбатан ишлатилар экан. Бу касалга чалинган туя доимо бошини пастдан тепага ҳаракатлантириб, ёнбошига силтаб турар экан. Мутакаббирлик билан бурнини жийириб, юзини одамлардан ўтирадиган кишилар ўша касал туяга ўхшатишган.

Мусо алайҳиссалом Аллоҳ таолога муножот қилдилар: «Э Раббим, Сенинг яратган халқинг орасида ўзингга ёмонроғи қайсидир?» Аллоҳ таоло айтди: «Э Мусо, кимнинг қалби мутакаббир бўлса, тили қўпол бўлса, икки кўзи уятсиз бўлса ва қўли бахил бўлса, халқимнинг орасидаги ўшандайларни ёмон кўраман».

Билмоқ керакки, кибр кофирларнинг ва фиръавнларнинг ахлоқидандир. Тавозуъ эса пайғамбарлар ва солиҳларнинг ахлоқидандир.

*Мабодо гуррае тушса кўнгулга,
У гурра бошласа офатли йўлга.*

Ҳазрат Сўфи Оллоҳёр демоқчиларки, мабодо кимсанинг кўнглига гурурлик тушса, бу гурур кимсани фитнали йўлга бошлар. У бу йўлда ҳалок бўлиб, такаббурлар гуруҳидан бўлиб, ўкинчда қолур.

*Муяссар бўлса тилладан санга тахт,
Ўзингдин пастга зинҳор айлама сахт.*

Демоқчиларки, сенга енгиллик билан тожу тахт му-
яссар бўлса, зинҳор базинҳор, ўзингдан паст марта-
бали кишига қаттиқ сўз дема. Кўнглин ранжитма.

*Агар берса жаҳон султонлиги даст,
Киши ўз ҳолини билмак керак паст.*

Демоқчиларки, агар дунё халқи барчаси сени под-
шоҳ деб байъат берсалар-да, сен ўзингни тубан мар-
табада билмоғинг керак. Зероки, мартаба ва шоҳлик-
ка ғурур қилмоқ аҳмоқликдир.

*Агар рутбанг эрур аълоий офоқ,
Йиқилган хасталарнинг ҳолига боқ.*

Демоқчиларки, агар сенинг мартабанг осмондан
баланд бўлса-да, мартабангга алданмагин. Атрофга
қараб, хасталикка чалинганларнинг аҳволига боқиб
ибрат олгин. Мен ҳам бир кун шу хасталар кунига ту-
шиб забун бўлурман, дея фикр қил.

*Бу рифъат бирла кўкни кўр ҳамиша,
Юзидур ер сари, э яхши пеша.*

Байтнинг яширин маъносига диққат қилинг: кўриб
турибсан-ку, осмон нақадар юксак бўлишига қара-
май, юзини тубан қилиб тавозуъ билан ер томон қара-
тиб турибди. Шундай экан, сен ҳам гердайиш ўрнига
тавозуълик қилгин.

*Кел э оқил, буюрсанг ақлинг ишга,
Ўзингдин кетмагил доно демишга.*

Энди бу маънога эътиборни қаратайлик: э оқил
инсон, сен бутун ақлингни тоату ибодат қилишга
қаратган бўлсанг-да, ўзингни ўзинг олимман, деб та-
каббурлик қилма.

Агар боло чиқиб кетсанг ўзингдин,
Йиқилгайсен тойиб ерга юзингдин.
Ўзин боло тутиб кибр айламасдан,
На чобуклар йиқилдилар оёқдин.

Бу ибратни ўзимизга шиор қилиб олсак: такаббурлик қилиб, юқори чиқиб ўзингнинг ким эканингни унутсанг, мартабангдан юз тубан тушиб қолмагин тагин. Яъни такаббурлик билан ҳаддан ошиб, жаҳаннамга юзтубан тушиб қолмагин. Ўзини юқори тутиб, такаббур бўлиб, не-не зийраклар оёқларидан йиқилиб, мартабаларидан тушдилар-ку ахир.

Бир куни тароқ билан кўзгу ўзаро баҳслашиб қолдилар. Тароқ тана учун оғиз очиб, деди:

– Эй такаббурлик манбаи, эй ҳар ерда санқиб юрувчи пасткаш тошдил, мен билан одоб тутиб гаплаш, ўз сиригни ўзинг беҳуда очма. Гарчи сув каби покиза кўринсанг ҳам, аслида бир саробсан! Қаерда бўлмагин, кимки сенга бир бор боқса, ўша билан тил топишиб кетаверасан! Шунинг учун ҳам бир шоир бу байтни сенга атаб тўғри айтган:

*Қарагил, бу чинни кўзгу синди,
Ҳўл бўлди, манманлик асбоби тинди.*

Бу гаплардан кўнгли озор чеккан кўзгу тароққа деди:

– Эй тили узун, оғзи сўкилган, эй бағри тилинган қуруқ ёғоч, ҳар кимнинг ишига беҳуда хаёл билан эмас, чуқур тафаккур билан қара! Мен бир парча темиру ойна бўлсам-да, ғоят камтар ва хокисорлигимдан маҳбуб жамолига етдим. Сен эса Заҳҳок каби ёмонлигинг учун бўйнингга иккита қора илон (соч ўрами) ўралиб олган, бахти қаро бўлганинг учун ҳам қора нарса ичида пинҳонсан! Шунинг учун ҳам маҳбубларнинг бошларига чиқиб олсанг ҳам, тўнтарилиб, оғзинг ерга қараб, оёғинг осмонда бўлиб туради. Бил-

гинки, ким нима яхшилик топган бўлса, камтарликдан топган!

Абдуллоҳ ибн Амр ривоят қилдилар:

«Расулуллоҳ (с.а.в.) айтдилар: «Ҳазрати Нух (алайҳиссалом) вафотларидан олдин ўғилларига хитоб қилиб: «Сени икки нарсадан, яъни Аллоҳ таолога ширк келтиришдан ва кибрланишдан қайтараман», дедилар». Шунда Абдуллоҳ ибн Амр (р.а.) сўрадилар: «Ё Расулуллоҳ, ширк нима эканини билганмиз. Аммо кибр нимадир? Бир кишида ички-ташқи кийими бўлиб уларни кийиб юрса кибр бўладими?» Расулуллоҳ (с.а.в.) «Йўқ» дедилар. «Бўлмаса, бир кишида чиройли тасмали бир жуфт кавуши бўлиб, уни ғирчиллатиб кийиб юрса, кибр бўладими?» Расулуллоҳ (с.а.в.) «Йўқ», дедилар. Яна сўрадилар: «Бир кишининг яхши суҳбатдош дўстлари бўлиб, улар билан суҳбатлашиб ўтирса, бу кибр бўладими?» Расулуллоҳ (с.а.в.) «Йўқ, буларнинг ҳеч қайсиси кибрга қўшилмайди», дедилар. «Ё Расулуллоҳ, унда кибр нимадан иборат?» Расулуллоҳ (с.а.в.): «Ҳақиқатни, тўғри сўзни тан олмаслик ва бошқа кишиларни ўзидан паст ҳисоблашлик кибр бўлади», дедилар.

Зикр этилган ҳадисда кийим ва кавуш кийиш масаласи айтилди. Диққат қилайликки, гап бир сидра кийим ва бир жуфт кавуш устида боряпти. Ҳаётда ҳисобсиз кийим-бошга эга бўлиб, мақтаниб юрувчилар кибр аҳлидан эканини унутмаслигимиз керак. Расули акрам (с.а.в.) дедилар: «Ким кийимини кўз-кўз қилиб, мақтанчоқлик ила судраб юрса, Аллоҳ таоло унга назар солмайди». Бир киши: «Ё Расулуллоҳ! Албатта, кийимимнинг поклиги, пойабзалимнинг боғичи, қамчимнинг илгичи мени ўйлантиради, булар кибрдан эмасми?» деб сўради. Пайғамбар алайҳиссалом айтдилар: «Аллоҳ таоло гўзалдир, чиройли кийинганларни ва чиройлиларни яхши кўради. Бандасига берган неъматни унда кўрмоқликни яхши кўради. Аллоҳ таоло фақирликни зоҳир қилгувчини ва фақир бўлмай

туриб, фақирликни рӯкач қилгувчини ёмон кўради. Лекин кибр ҳақни инкор қилиш, халқни эътиборга олмасликдир».

Эътибор беряпсизми, озода ва чиройли кийиниш айб эмас, балки ўзи ясаниб, одми кийинганларни менсимаслик кибр экан. Кўркем уй қуриб яшаш ҳам айб эмас, керагидан ортиқ дабдабали сарой қуриш, ун хона кифоя қилган ҳолда юз хонали қаср қуриш кибр экан. Шундай кибр эгаларидан бирининг «Янги уйимнинг иккинчи қаватига ҳали чиқиб ўтирмадим», деб мақтаганини эшитган эдик.

Муҳаллаб ибн Абу Суфра Ҳажжожнинг лашкарбошиси эди. Унинг олдидан Мутриф ибн Абдуллоҳ ўтиб қолди. Муҳаллаб ҳарир кийимда керилиб юрарди. Мутриф унга: «Эй Аллоҳ таолонинг бандаси, бу юришни Аллоҳ таоло ва Унинг расули ёмон кўради», деди. Муҳаллаб: «Мен кимман, танимайсанми?» деб такаббурлик ила сўради. Мутриф: «Сени танийман, аввалинг ифлос ва нутфа эди, охиринг сассиқ ўлаксадир. Сен кўтариб юрган нарсалар ахлатдир», дедилар. Шу гапдан кейин Муҳаллаб бу такаббуруна юришини ташлаган экан.

Кийимга ружу қилиш, товус каби товланиб юришни аёлларга хос деймиз. Не ажабки, бу соҳада аёллардан қолишмайдиган эр ҳам бор. Наҳорги ошда бир либосда, пешинда бошқа, кечки зиёфатда яна ўзга кийимда келувчиларга сизнинг ҳам кўзингиз тушгандир? Айримлари устидаги кийимнинг нарҳини давра аҳлига билдириб қўйишга ҳам уринади. Шундайлардан бири эғнига илган янги костюмни хорижда икки минг долларга сотиб олганини айтганда, «у ҳолда шу туришингизга баҳо берсак, нарҳингиз икки минг доллару бир чақа бўлар экан-да», дегимиз келди-ю... Бир тўйга бориб, куёв боланинг кийинишига назар ташлаган эдик. Эрталабки нонуштага меҳмон кутиш учун янги костюм, пешинда никоҳ ўқитгани борилганда бошқача костюм. Кечки зиёфатда янада алламбало,

ялтироқ костюм... Никоҳ ўқитиш учун масжидга борилди. Масжид билан қабристон ёнма-ён... Ақлли инсон кибрга берилган тақдирда ҳам, қабристонга бир қараб олишинини ўзида ўзидаги кибрни ўлдира олади. Куёв боламиз ёшлиқ қилгандирлар, ақллари етмагандир. Аммо, шу либосларни сотиб олиб берган ота-оналари-чи? Ишончим комилки, куёв боланинг яна икки ё уч ёки ундан кўпроқ костюмлари жавонда охори тўкилмай турибди. Тўйдан кейинги тадбирларда уларни ҳам бир-бир кияди. Унинг товусдай товланишига аҳамият берганлар қойил қолишмайди, балки энсалари қотади, шундай эмасми? Либоси кўплигини биров билади, биров билмайди. Билганда нима? Билмаганда-чи? Шу оиланинг қўли калтароқ қариндоши ёки қўшниси бор. Костюмларнинг бир-иккитаси тўй қилишга қийналиб турганларга берилсами!.. Бу саховати учун баланд мартабага етган бўларди.

Урушдан кейинги қийинчилик йилларида қишлоқда битта янгироқ тўн билан битта атлас кўйлак сақланар экан. Турмуш қураётганлар шу либосни тўй куни олиб кийиб туришаркан. Шундай тўй кўрганларнинг турмуши файзли бўлди. Товусдай товланаётганларнинг турмуши бузилиб кетяпти. Нега шундай? Ёшларга қийинчиликни раво кўрмаймиз, бироқ, уларни кибрдан асрашни ҳам ўйлашимиз керакмикин? Ажаблаларлиси шундаки, ҳозир ҳам келин билан куёв оқ либос билан ялтироқ тўнни бир неча соатга ижарага олишади. Авваллари йўқчилик туфайли эди, энди ортиқча дабдаба учун қилиняпти

Бу каби воқеаларга ўзингиз тез-тез гувоҳ бўлиб турганингиз учун гапни калта қилиб, бир ажиб ҳикоятни ёдга олайлик.

Қозикалоннинг маҳкамасига муллалар ва бойлар тўпланиб, муҳим бир диний масалани муҳокама қила бошладилар. Шу онда эски кийимли бир дарвеш йиғинга кириб келиб, салом берди-да, уларнинг қаторидан жой олди. Қози унинг бу қилигидан ғазабланди:

– Сен, беодоб, нега муллалар ва бойлар қаторига келиб ўтириб олдинг? Ўз мартабангни билмайсанми? Дарҳол ўрнингдан туриб, пойгакдан жой ол ёки чиқиб кет! – деб бақириб, хизматкорига имо қилди. Хизматчи имо билан буюрилган амрни бажо келтиришга шошилди. Дарвешнинг бўйнидан ушлаб судради:

– Сен бетавфиқ, уламою бойлар мажлисида ўтиришга муносиб одам эмассан, нега ўз ҳаддингни билмай, улар қаторида ўтирибсан? Пашшанинг арслон билан олишишга кучи етмайди. Сенинг фазл-камолинг йўқ. Камбағал дарвеш одамсан. Уламою бойлар мунозараларига аралашиш учун илмий куч керак. Сенда эса бундай илму ақл йўқ. Пастга ўтир, йўқса, ҳайдаб чиқараман!

Дарвеш бу қўполликдан ранжиса-да, индамай, пастга тушиб ўтирди. Муллалар эса баҳсларини давом эттириб, бир қарорга келолмай жанжал кўтаришгача етдилар. Ёқа бўғишай деганларида дарвеш аввалига уларнинг қилиқларидан кулди, кейин жанжални тўхта-тиш учун ўрнидан турди.

– Гардан томирларингизни шишириб жанжал қилишингизнинг масалани ҳал қилишга ҳеч алоқаси йўқ. Масала далилсиз, ҳужжатсиз ҳал этилмайди. Бу масала устида менинг ҳам маълумотларим бор. Илм бобида ақлим етарли даражада суҳбатлашишга тайёрман, жанжални бас қилиб, сўзларимни тингланглар.

Дарвеш шу қадар фасоҳат билан сўз бошладики, мажлис аҳли ҳайратда қолди. Дарвеш масалани аниқ далиллар билан ечиб бергач, таҳсин, офарин олқишлари эшитилди.

Ҳатто мутакаббир қози ҳам дарвешнинг илм-фазлига қойил бўлиб, ўзининг ипак тўнини, мисқоли салласини ечиб, хизматчисининг қўлига берди-да, дарвешга кийдиришни буюрди. Дарвешдан узр сўраб деди:

– Эй дарвеш, сенинг қадр-қимматингни билмабман. Бу тўнни кийиб, саллани ўраб, юқори чиқиб ўтир.

Дарвеш бу лутфи учун қозига қуллуқ қилиб, тўн кўтарган хизматчини ёнига йўлатмади.

– Такаббурлик ва ғурурга сабаб бўладиган бу тўн билан салла менга керак эмас, – деди у. – Эски-туски либос ақл-фаросатимни камайтирмагани каби ипакли тўн, мисқоли салла оширмайди. Ақл либосда эмас, бошдадир. Шундай кишилар бор, қимматбаҳо либослар кийганлар, ўзларига оро берганлар-у, илм-маърифатдан, одоб-тарбиядан бебаҳрадирлар. Шундай кишиларни бошқалардан юқори, эски-туски кийимдагиларни эса улардан тубан санаш инсофдан эмас. Ақл, идрок эгаси бўлиш учун илм, маърифат таҳсил қилиш лозимдир.

Қиссадан ҳисса: қалбингда заррача кибр бўлса, демак, сен одамийлик не эканига тушунмабсан. Шунинг учун сен биринчи бўлиб қалбингдаги кибрни ўлдиргинки, одамлар олдида азиз бўласан. Аммо, бу енгил иш эмас, игна билан тоғни қазмоқ – кибрни кўнгиладан чиқармоқдан осондир. Қалбингда заррача кибринг бўлса, албатта, ҳалокатдасан. Ҳақиқатни кўра олмайдиган кўрсан. Кибрни ташла, ҳақиқатни кўрасан, ҳақиқий саодатга эришасан. Кўкда чақнаган чақмоқ бўлгандан кўра, ерда бир тутам олов бўлиб, бир ғарибнинг қозонини қайнатган афзалдир.

Аҳли дониш маслаҳатига кўра, такаббурга салом бермаган маъқул. Чунки такаббур алик олишга оғринадди, алик олмагани эса салом берувчига малол келарди. Бу ўринда ҳикмат аҳлидан ўрнак олиб, кибрлиларга хитоб қилишга зарурат сезилди:

– Эй кибр аҳли! Тугилганингиз, нимжон, заиф бўлганингиз, йиғлаган кунларингизни ўйлангиз! «Бугун мен фалончиман, фалон мартаба ёки бойлик эгасиман!» – деб ўзни мағрур тутманг. Эртага белингиз букиларди. Бошқаларга муҳтож бўласиз. Сўнг... тупроққа қоришасиз. Буларни ўйлай олсангиз эди, кибрдан тезроқ қутула олармидингиз?.. Қабристонга бир он ибрат кўзи билан қараб, ўзингизга дарс олинг. Билинг-

ки, улар ҳам сиз каби эдилар. Ўйнаб-кулдилар, баъзан йиғладилар. Кимларгадир эгилиб, таъзим қилдилар, кимларнидир менсимадилар. Сўнгра... Кўринг, тупроққа қоришиб ётибдилар. Кибр билан боққан кўзларни лаҳад қуртлари еб адо қилдилар...

Эй мағрур инсон, асли ўзинг кимсан? Кучинг нимага етади? Пашишага ҳам кучи етмайдиган қудратли подшоҳ каби эмасмисан? Ўша подшоҳ аҳволидан хабардор эмасмисан? Унда диққат қил:

Подшоҳ масжидга кириб ибодат қила бошлади. Сўнг сидқидилдан ибодатга берилган бир кишини кўрди. Унга ихлоси ортиб, вазирига: «Анави кишига саломимни етказ. Қандай ислаги бўлса, айтсин, бажараман», деди. Вазир Тангри ошигининг ёнига келиб, унга подшоҳнинг саломини етказди. Тангри ошиги унга жавобан: «Подшоҳга менинг саломимни айт. Менинг қулга эҳтиёжим йўқ», деди. Бу гап подшоҳга малол келиб, газаблангирди. «Боргин-да: подшоҳ қудратлидир, унинг қўлидан ҳар нарса келадир, деб айт», деди. Вазир Тангри ошигига бу гапни айнан етказди. Тангри ошиги эса табассум билан вазирга жавоб берди: «Агар подшоҳ чиндан ҳам қудратли бўлсалар, амр этсинларки, мен тинчимни бузаётган анави пашишадан қутулайин. Шу пашиша мени ранжитмасин». Вазир Тангри ошигининг бу гапини подшоҳига айнан етказди. Бу гапнинг маъносини англаган подшоҳ бошини эгди. Ўтириб йиғлади. Сўнгра: «Тангри ошиги менга ҳақиқатни англатди. Аини дақиқада қуллимни, ожизлимни билдим», деди.

Эй кибр эгалари, сиз ҳам англагандирсиз, дунё матоси кимнинг қўлига ўтса, уни гурурлантиради. Бой ўзини қудратли деб билади. Ўзини ҳамма нарсанинг устидан ҳукмрон ҳисоблайди. Лекин баён этилган ҳикояда бўлгани каби, уларнинг сўзи битта пашишага ҳам ўтмайди. Бугун ўлим тўшагида ётган, кеча эса ўзини қудратли ҳисоблаган ўша подшоҳ, усти-

га қўнган паишани ҳатто нари ҳайдашга ҳам қурби етмайди. Шундай экан, бу дунё матоси кўзингизни пардаламасин. Ўзингизни ҳар нарсага қодир, деб гурурланманг. Аксинча, бир оз хокисор бўлиб, инсонларга чиройли хизмат қилинг. Бирор кишини паст кўриб, ёнингиздан қувманг. Қувган одамингизни ёмон сўз билан ўлдирган бўласиз. Ўзини кучли ҳисоблаган ҳар қандай киши албатта бир кун оғирлик аччилигини тортажагини унутманг. Унутмангки, кибр – шайтоний феълдир, аҳмоқнинг виқоридир. Огоҳ бўлингки, иймонга хатар етмасин!

Жаноза баҳонасида қабристонга кирганлар тошларни томоша қиладилар. Шунчаки томоша қилмай, фикр юритилса яхшироқ бўларми эди... Ана, ёнма-ён икки қабр. Мадфунлар бир маҳаллада яшар эдилар. Тасодифни қарангки, бунда ҳам қўшни бўлибдилар. Бирови бойроқ, мансабдорроқ эди. Кибридан от ҳуркарди. Иккинчиси камбағал эмасди, бировга муҳтожлиги йўқ эди. Ғоят тавозуъли эди. Бой ва мансабдор эса уни менсимасди. Уйидаги маросимларга таклиф этмасди. «Халққа паст назар билан қараган кимсани энг расво аҳмоқ деб ҳисоблайдилар», деган ҳикмат унга бегона эди. Унда кибрни ечадиган виждони сушт эди. Энди улар орасида қандай фарқ бор? Дарвоқе, қабр устидаги тошда фарқ мавжуд. Бири устида қимматбаҳо мрамартош. Иккинчиси устида камтарона белги-лавҳа. Биринчининг фарзандлари оталаридаги кибрни мерос қилиб олдилар ва бу иллатни мрамартош орқали маълум қилдилар. Тепадаги тошларнинг қандай бўлиши лаҳадда ётганлар учун фарқсиз, аҳамиятсиз. Иккови бир хил кафанга ўралган, бошларида бир хил ҳажмдаги гувала... Хаёлга бир фикр келади, тавба деган ҳолда, бошқаларга ибрат бўлар, деган ниятда тилга оламан: лаҳадда ётган қўшнилардан бири ҳаётлик давридаги такаббурлиги учун қабр азобиди эмасмикин, валлоҳи аълам. Ёнма-ён қабрда ётганларнинг фарқи шунда бўлса керак...

«Ўзига қарама, сўзига қара», дейилган ҳикматга биноан одамнинг либосига, зоҳирий суратига эмас, фаза-камолига, ақл-ирфонига, сўзига, ахлоқ-тарбиясига эътибор берилади. Сукрот ҳаким: «Такаббурлик ва зулм – улуғликнинг офати, ҳилм ва тавозуъ – инсоннинг зийнати, шарм-ҳаё унинг энг гўзал, ёқимли либосидир», деганлар. Кибру ҳаво, манманликнинг инсонга шон-шараф бахш этмаслиги ойдай равшан. Камтаринликни ўзига пеша қилиб олган одам халқ севгисига сазовор, бахт-саодат унга ёр бўлади.

*Сен агар кибру ҳавони ташладинг,
Ул замон шараф этагин ушладинг.*

Қушлар тилидан ёзилган «Латоиф ил-ишорот» аса-рида шундай дейилган:

Бир куни қовоқари битта донни минг машаққат билан судраб бораётган чумолини кўриб, ундан кулди:

– Ҳой чумоли, шўргинанг қурсин, биттагина донни деб шунча заҳмат чекапсанми? Кел, менинг емишим, ичишимни томоша қилу қойил қол. Қандай лаззатли таом бўлмасин, одамлар мендан ортганини ейишади. Агар қанотимни ёйиб осмону фалакка учсам, истаган жойимга бориб қўнаман. Еганим – олдинда, емаганим – ортимда.

Қовоқари шундай мақтаниб, керилганича учди-да, қассобнинг қанорасига осиглиқ гўштга қўнди. Қас-соб қўлидаги пичоқ билан бир урган эди, бечора ик-кига бўлиниб ерга тушди-ю, тупроққа қорилди. Чу-моли келиб қовоқарининг оёғини тортди. Ҳали жони чиқмаган қовоқари: «Мени қаерга судраяпсан?» деб сўради.

– Кимки бирор ерга кибр кўзи билан қўнса, уни ўзи истамаган бошқа ерга судраб кетишади, – деди чумоли.

«Лисонут-тайр»даги қарчиғайнинг такаббурлиги ва даъволари қовоқариникидан фарқ қилади. Қушлар-

ни саодатга элтмоқчи бўлган Худҳудга қарчиғай қарши чиқиб, бундай дейди:

– Мен бошқа қушларга ўхшамайман. Балки барча қушлар эгаси ҳисобланаман. Шу пайтгача сенга сўз айтиб, узр билдирган қушларнинг ҳаммаси менга овқат ўрнида ўтади. Мен шоҳлар қўлида ором оламан, улар ҳар кун менга овқат бериб туришади. Қайси бир қуш қасдида қанот ёзсам, у менга ўлжа бўлади. Ҳатто насри тойир – қирғий бўлса ҳам мендан қутулиши маҳолдир. Шоҳлар олдида шунчалик эътибор топдим; шавкатим амалда шубҳасиз. Симургеникидан кам эмас. Шоҳ қўли – менинг тахтиму бошимда тож, Симург сари боришимга йўқ эҳтиёж!»

Навоий ҳазратлари асарда Худҳуд тилидан лозим жавобни берганлар. Сиз, **умидимиз юлдузлари**, у нодон қушга нима деган бўлардингиз? Китобдан бош кўтариб, уйлаб кўринг-а... Биз бу воқеага яна қайтамиз.

Кибр ҳақида сўз кетса, биринчи галда мансабдор ёки бой мисол тариқасида тилга олинади. Ҳолбуки, камбағалга ҳам бу касаллик юқиши мумкин. Бойларнинг кибрланиши ёмон, аммо камбағаллар кибр қилсалар, ундан-да ёмон эканини яна такрор айтаман. Бир йигит аслида эҳсон, садақа эвазига кун кўради. Камроқ тушса, атрофдагиларга серсалом бўлиб қолади. Агар унга биров янги кийим олиб берса, ё чўнтагига пулга тўлиб қолса, саломни унутади. Бу ҳолни кўрганлар «гердаишига ўлайинми, куяйинми», деб ғашланадилар. Расулуллоҳ (с.а.в.): «Қиёмат кунда уч кимсага Аллоҳ таоло гапирмайди ва уларга қарамайди. Уларга қаттиқ, аламли азоб бўлади: улар – зино қилувчи кекса киши, ёлғончи подшоҳ ва кибрли фақир кишилардир», дедилар. Яна бир ўринда жаннатга биринчи кирувчилар қаторида кўп болали камбағал кишини, дўзахга биринчи кирувчилар сафида эса мутакаббир фақирни тилга олдилар. Яна дедилар: «Албатта, Аллоҳ таоло уч тоифа кишиларга

ғазаб қилади, лекин уч тоифа кишини янада қаттиқроқ ёмон кўради:

Биринчиси, фосиқни ёмон кўради, фосиқ чолни ундан ҳам ёмон кўради.

Иккинчиси, мутакаббирни ёмон кўради, ўзи фақир бўлган мутакаббирни янада қаттиқроқ ёмон кўради.

Учинчиси, бахилларни ёмон кўради, бой бўлиб бахиллик қилганни қаттиқроқ ёмон кўради.

Аллоҳ уч тоифа кишини яхши кўради ва уч тоифа кишини янада кўпроқ ёқтиради.

Биринчиси, тақводорларни яхши кўради, тақволи ёшларни кўпроқ яхши кўради.

Иккинчиси, сахийларни яхши кўради, фақир сахийларни кўпроқ яхши кўради.

Учинчиси, тавозуъли кишиларни яхши кўради. Бой бўлиб тавозуъли бўлганларни ундан ҳам яхши кўради.

Айрим иллатларини киши атрофдагилардан яширишга уринади ва кўп ҳолларда бунга эришади ҳам. Кибрли одамда ҳасад кучли бўлади, ғийбатга берилади... Ажабки, бу иллатларни бировга билдирмасликка ҳаракат қилади. Лекин кибрни яшира олмайди. Юриш-туришида, овозининг паст-баландлигида, гап оҳанглирида аниқ сезилиб туради. Кибрли бой билан камтарин бойнинг суҳбатига гувоҳ бўлсангиз, гаплари оҳангига эътибор беринг-а...

Аллоҳ таборак ва таоло бандаларига: «Юришингда мўътадил бўл ва овозингни пасайтир. Чунки овозларнинг энг ёмони эшакнинг овозидир» («Луқмон» сура-сидан), деб буюради. Аллоҳнинг амрига кўра, одамнинг юриши ўртача ва мақсадли бўлиши керак. Бекорчи сохта ҳаракатлар билан куч-қувватни исроф қилиб, кибру ҳаво билан юриш ман этилади. Ҳаддан ташқари лапашанг бўлиб, судралиб юриш ҳам дуруст эмас. Пайғамбаримиз алайҳиссалом шахдам қадамлар билан мўътадил юрганлар ва овозларини баланд кўтармай, дона-дона гапирганлар.

Манманларга яна «Лисонут-тайр»даги ҳикматлардан эслатмоқчимиз. Қарчиғайга ўхшаб кибрга берилган Ҳумой шундай дейди:

– Эй сарсон-саргашталар раҳнамоси! Менга иқбол шунчалик кулиб боққанки, ҳатто мен ўз соям билан кишиларга шараф тахти ато эта оламан. Агар илоҳ зотимга шунчалик шараф бахш этган бўлса, яъни менинг соям ҳатто гадони шоҳ даражасига кўтарса, мен учун яна шоҳ истамоққа не ҳожат бор?! Ўзимни машаққатга чоғламоқнинг нима кераги бор?! Ундан кўра соямдан шоҳларга паноҳ бериб, ҳавода учиб юрганим яхши эмасми?

Худхуд унга шундай деди:

– Сенинг бу сўзларинг афсонадан ўзга нарса эмас. Сен айтганларни фақат девоналаргина баён қила олади. Айтишингча, гўё зотинг баланд бўлиб, сени кўп шарафли этибди. Гўё сен ўз соянг билан кишиларни шоҳлик мартабасига эриштирар эмишсан. Ахир шунчалик ҳам гумроҳлик бўладими? Агар шоҳлар тарихини варақлаб кўрсанг, бу хил воқеа қайси бир шоҳ тақдирида кўрилган? Сенинг соянг билан шоҳ бўлиб кўтарилган бирон-бир одам борми?! Бу нотўғри афсона сени шод қилибди, шундай бузуқ эътиқодга ошна этибди. Масалан, бу даъвонг рост бўлган тақдирда ҳам, борди-ю, сенга бу сифат беҳосдан келган бўлса ҳам, соянг тушган киши илоҳ қудрати билан шоҳ даражасига кўтарилса ҳам бундан сенга нима фойда? Бари бир даштларда қолган суякларни, тўғрироғи, ғажиб ташланган қоқшол суякларни ит каби еб тирикчилик қиласан-ку!

Бир оз олдин сиз, азизларни қарчиғайга жавоб айтишга даъват қилган эдим. Агар жавобни ўйлаган бўлсангиз, энди Худхуднинг гапларини баён қилай. Сиз ўз фикрингизни таққослаб кўринг.

– Эй гурур қўлида паст бўлиб, жаҳл ва ғафлат аро тубан кетган! Шунки билки, шоҳ тугул оддий бир овчи ҳам сенинг оёгингга тушов солиб, ўз ҳузурида тута-

ди. Очлик ва уйқусизликдан шу даражага етгансан-ки, ҳатто этинг суягинга бориб ёпишган. Олдинга бир луқма эт ташлагунга қадар тоқатсизлик билан фарёд қилиб, одамлар қулогини қоматга келтирасан. Зоти паст одамларга муҳтож бўлиб, хор-зорликда кун кечириб, Тангри ажратган насибангни еб юрасан. Сен қайси бир овни қўлга киритсанг, ўлжани ушлаган заҳотиёқ овчи ногора чалиб, сени қувлаб юборади. Сен ўзингдан кучсизроқ бир ўлжага ҳамла қилиб, очофатлик билан уни ов қиласан. Ушлаган овингни эгасига топшириб, унга итоат этасан. Қушчи берганига қаноат ҳосил қилиб кун кечирасан. Шундай аянчли аҳволда бўла туриб, ёлгон сўзлар билан лоф уришдан уялмайсанми?! Агар сенда заррача виждон ёки уят бўлганида эди, бу шармандали ҳаётдан кўра ўлганим яхшироқ, деб ўйлардинг! Аммо сенда нодонлик голиб келиб, нафсинг сени алжирашга мойил қилиб қўйган!

Энди биргаликда ўйлайлик: тенгдошларингиз орасида ҳам кибрлилар учраб туради. Ҳали бир ишни қойиллатиб қўймаган бўлсалар-да, ота-оналарининг бойлигигами ё мансабигами ишониб, кериладилар. Энди ўзингиз айтинг-чи: агар бирон бир дўстингиз ҳумой ёки қарчиғай каби кибрлана бошласа, уларга Ҳудҳуд каби ҳақиқат сўзларини айта оласизми? Уларни кибрдан қайтаришга уринасизми? Бу саволга жавоб қайтаришга қийналиб, бош эгяпсизми? Афсус, минг афсус... Ҳаёт тажрибангиз камлигини инобатга олиб, сизни кечириш мумкин. Аммо катталар-чи? Яқинларидан бири кибр туфайли қандайдир балога йўлиқса, «Ўзидан кўрсин, кеккайиб кетган эди», деб қўядилар. Дўстлари «қорним оврияпти», деса минг хил даво усулини айта бошлайдилар. Кибр хасталиги билан овриётганини билсалар ҳам индамайдилар.

Бир киши дўстининг мансабдор бўлганини эшитиб, табриклагани келди. Мансабдор уни менсимай, қабул қилмади. Шунда «Қаердан келяпсиз?» деб сўраганларга

у киши: «Дўстим кўр бўлиб қолибди, шунини йўқлаб кел-
ляпман», деган экан.

Киши эрталаб от минса, кечга бориб, барибир ту-
шади. Кибр отига минганлар ҳам шундай бўлади. Ман-
сабидан ёки бойлигидан айрилса-да, кибрдан қутул-
маганларга нисбатан «Отдан тушса ҳам эгардан туш-
майди-я!» деб ажабланишади. Шундай... Лекин лаҳадга
эгарсиз қўйилишларини унутганлари ёмон. Кибр оти-
дан ёғоч отга ўтгунга қадар камтаринлик фазилатини
эгаллай олмаганларни вафотларидан кейин йиғи эмас,
афсус билан кузатиш керакмикин?..

Ҳаётда кибр иллатининг яна бир хунук кўриниши-
га тез-тез гувоҳ бўлиб турамиз. Бу ўринда отасининг
ёки бирон яқин қариндошининг мансаби, бойлиги
билан ғурурланиб манмансировчи худбин ёшларни
назарда тутяпман. Эгилиб, меҳнат қилиб, ҳали бир сўм
топмаган, бир тийиннинг қадрига етиш нима экани-
ни билмаган йигит-қизларнинг кеккайиб юришлари
келажақда уларни бахтдан мосуво қилиб қўймасми-
кин? Мутакаббир ва мағрурлар пок ва соф кўнгилли
бўла олмайдилар. Сермева шоҳи эгилиб туради, мева-
сиз дарахт каби кеккайиб ўсиш оқибати уларни қан-
дай бало жарига йиқитар экан? Кибрга берилганлари
туфайли илм олишдан юз ўгирадилар, ҳунар эгаллаш-
дан ҳазар қиладилар. Уларни келажақда нима кута-
ди? Кибр эгаси зимдан қаралса, бошқаларга беҳур-
матлик қилаётгандай, аслида эса у ўзини ўзи ҳурмат
қилмайди. Ўзини ҳурмат қилмайдиган киши бахтсиз,
ортиқча манманликка берилган эса тентакдир. Ўз
ўрнини билиш эса инсоннинг ўзлигини таниши демак-
дир. Бугун гердайиб юрган йигит ёки қиз эртага ўзли-
гини таний олармикин?

Мазкур сатрларни оққа кўчира туриб, баёнлари-
мизни ўқиганлар кибрли фарзандларининг, жиянла-
рининг тарбиясига бефарқ қараётган ота ва оналарни
бу иллат келтирадиган офатлардан бохабар қилишла-
рини истаб, ният қилдим.

МУНДАРИЖА

БИРИНЧИ БЎЛИМ. КАМАЛАККА ЎХШАГАН ДУНЁ

Иzzат ва шараф тантанаси	3
«Нафсим менинг балодир...»	36
Зулмат салтанати	50
Ёмонликлар онаси	68
Искандарнинг васияти	86

ИККИНЧИ БЎЛИМ. «ЭЗГУЛИКНИНГ МУКОФОТИ ФАҚАТ ЭЗГУЛИКДИР»

Энг одил ҳакам	108
Нажот пойдевори	126
Яхшилик нима?	137
Қалбларнинг раҳмати	159
Инсоният боғининг ҳосилдор дарахти	185
Заҳарли тикан	210
«У исроф қилувчиларни севмас»	235
...У сени кесади	256

УЧИНЧИ БЎЛИМ. ЮРАКНИНГ ҲАҚИҚИЙ КЎЗГУСИ

Қимматбаҳо гавҳар	275
Вафо гули	282
Севгининг жони	293
Мардлик ва олижаноблик	317
Шуҳрат – офат	330
Камтарга – камол	350
Манманга – завола	368

Адабий-бадиий нашр

ТОҲИР МАЛИК

ВИЖДОН УЙҒОНУР

Муҳаррир
Маъмура ҚУТЛИЕВА

Мусаҳҳиҳ
Мадина МАҲМУДОВА

Бадий муҳаррир
Суннат МУСАМЕДОВ

Компьютерда саҳифаловчи
Дилдора ЖУРАБЕКОВА

Техник муҳаррир
Умидбек ЯХШИМОВ

Лицензия рақами: АИ № 252, 2014 йил 02.10 да берилган.

Босишга 11.10.2019 й.да рухсат этилди.

Бичими 84x108 1\32.

Босма тобоғи 12.5 Шартли босма тобоғи 21,84.

Гарнитура «Bookman Сут+Uzb». Газет қоғози.

Адади 5000 нусха. Буюртма № 260.

Баҳоси келишилган нарҳда.

«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди.

«Ёшлар матбуоти» МЧЖда чоп этилди.

100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими: (78) 147-00-14; (78) 129-09-72.

Маркетинг бўлими: (98) 128-78-43; (93) 397-10-87;

факс: (71) 273-00-14;

e-mail: yangiasravlodi@mail.ru

«Янги аср авлоди» НММ
«Камолот кутубхонаси» рукнида
қуйидаги янги китобларни нашр этди:

АЛЬБЕР КАМЮ

«Бегона»

84x108 1/32, 476 бет, қаттиқ муқова

Альбер Камю – XX асрнинг француз адабиётининг йирик намоёндаларидан бири, адабиёт бўйича Нобель мукофотининг соҳиби, моҳир адиб, драматург, файласуф, «Тубанлашув», «Вабо», «Сифиз ҳақида асотир», «Калигула», «Асотир ва қиёфа», «Исёнкор одам», «Бегона» каби асарлар муаллифи.

А.Камю ўз асарларида Иккинчи жаҳон уруши даҳшати оқибатида пайдо бўлган инсоний тақдирнинг абсурд ҳиссиётларини куйлайди.

Альбер Камюнинг «Вабо» ва «Бегона» асарлари Аҳмад Аъзам томонидан моҳирона таржима қилинган. «Ҳикматлар», «Ён дафтарчалар» асарлари эса И.Бек томонидан ўзбек тилига ўтирилган.

Асар кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

ЙОҲАНН ВОЛЬФГАНГ ГЁТЕ

«Фауст»

84x108 1/32, 536 бет, қаттиқ муқова

Буюк немис шоирининг бу йирик асари жаҳон адабиётининг дурдоналаридан саналади. Унда икки мангу қарама-қарши куч: яхшилик ва ёвузлик, иқрор ва инкор курашади. Фауст – ҳаёт ошиғи, тараққиёт жангчиси, адолат жарчиси. Мефистофель – ҳаёт ёви, тараққиёт душмани, адолат кушандаси. Асардаги мураккаб воқеалар силсиласи шу икки қаҳрамон хатти-ҳаракатлари орқали ривожланиб боради.

Николай Гогол

«Тарас Булба»

84x108 1/32 304 бет, юмшоқ муқова

Ўз даврида рус адабиётининг энг истеъдодли ёзувчиларидан саналган Николай Гоголнинг ижодий тажрибаси туганмасдир. Гоголча услуб, гоголча тил, гоголча тасвир, гоголча юмор, гоголча реализм жаҳон ёзувчилари учун ўзига хос маҳорат мактаби. Икки қисмдан иборат ушбу китобда муаллифнинг қизиқарли қиссалари жамланган бўлиб, уларнинг ҳар бирида ўша даврдаги халқ ҳаёти, жамиятнинг ўзига хос муаммолари енгил юмористик услубда ёритилган. Гогол асарларининг туб маъносини чуқур англаб, қаҳрамонлари билан яқиндан танишаркансиз, одамзоднинг туғилиш, ейтиш, ичишдан иборат ва ниҳоят паймонаси тўлганда оламдан ўтиши муқаррар бўлган бу ўткинчи дунёда ҳирс-ҳавас нимадан ўзи, дея ўйланиб қоласиз. Турмушнинг мажруҳ ва ҳажвий даражада бемаънилиги-ю ярамаслигини кўрасиз, бинобарин, асар қаҳрамонлари тақдирида қатнашасиз, улар устидан куласиз ва қайғусидан азобланасиз.

Андре Моруа

«Чоршанба учун бинафшалар»

84x108 1/32 216 бет, юмшоқ муқова

Асли исми Эмиль Соломон Вильгельм Эрзог бўлган Андре Моруанинг француз миллий адабиёти соҳасига қўшган ҳиссаси ниҳоятда чексиз. 200

га яқин китоблар, 1000 дан зиёд мақолалар унинг бой адабий меросини ташкил этади.

Ёзувчи фақатгина буюк инсонлар ҳақида автобиографик асарлар ёзиш билан чекланиб қолмасдан, балки романлар, фалсафий эсселар, фантастик новеллалар, психологик ҳикоялар, тарихий ҳамда илмий-оммабоп жанрларда ҳам қалам тебратган.

Моруанинг «Чоршанба учун бинафшалар» туркумидаги ҳикоялари ўзбек тилига таржима қилинган.

Ушбу китоб Моруанинг ўзбек тилида чоп этилаётган илк тўпламидир.

Асар кенг китобхонлар оммасига муъжалланган.

Антон Чехов

«Буқаламун»

84x108 1/32 296 бет, юмшоқ муқова

Жаҳон адабиёти ҳикоячилигини машҳур рус ёзувчиси Антон Чехов ижодисиз тасаввур қилиш мушкул. XIX асрнинг сўнгги чорагида рус китобхонлари эътирофига сазовор бўлган ёзувчи ҳикоялари XX асрнинг дастлабки йилларидаёқ ўзбек китобхонларига тақдим этилди. Абдулла Қодирий ва Чўлпон ҳам таржима орқали ҳикоянависликни айнан Антон Чеховдан ўрганган бўлса ажаб эмас.

Адабиётимизда ҳикоячиликда беқиёс ўринга эга бўлган Абдулла Қаҳҳор таржималари эса Чехов ижодини ўзбек китобхонларига таништиришда асосий кўприк бўлиб хизмат қилди.

Мазкур тўламга яна қатор таржима ҳикоялар ҳам киритилдики, мазкур асарлар орқали Чеховнинг ҳаётий ва ижодий сабоқларидан баҳраманд бўласиз.

ИВАН ТУРГЕНЕВ

«Оталар ва болалар»

84x108 1/32, 320 бет, қаттиқ муқова

Машҳур рус ёзувчиси И.С.Тургеневнинг ўз даврида катта шуҳрат қозонган ушбу “Оталар ва болалар” романи рус адабиётшунослигида ёзувчи ижодининг чўққиси сифатида талқин этилади. Адиб бош қаҳрамон Базаров образида ҳурфикрлилик ва янгилик сари интилиш каби фазилатларни мужассамлантирган. Асардаги воқеалар ўша даврда чирий бошлаган жамиятни шунчаки ислоҳ этиш эмас, балки пойдеворини таг-туғи билан йўқ қилиб, янгисини барпо этиш кераклигини кўрсатиб беради. Тургенев Базаровдаги нигилизмни (барча нарсаларни инкор қилиш) тасвирлаш орқали рус ёшларига хос салбий жиҳатларни ҳам намоён этган. Катталарни ҳурмат, кичикларни иззат қилишга ўргатувчи ушбу асар мутолааси китобхонга завқ бағишлайди, деган умиддамиз.

ИЛЬЯ ИЛЬФ, ЕВГЕНИЙ ПЕТРОВ

«Ўн икки стул»

84x108 1/32, 456 бет, қаттиқ муқова

«Ўн икки стул» – ушбу асар 1927–1928 йилларда яратилган бўлиб, ўткир юмористик романлар қаторида эътироф этилади. Асар ҳаётда содир бўлган воқеликларга асосланган. Роман қаҳрамонлари Остап Бендер ҳамда Ипполит Матвеевич Петухова хоним бойликларини излаб топиш мақсадида биргаликда саёҳатга отланадилар ва жуда кўп саргузаштларни бошдан кечирадилар. Улар маҳоратли уста Гамбс томонидан яратилган ажойиб санъат намуналари бўлмиш ўн икки стул жамланмасини бирма-бир қўлга киритишга интиладилар. Бу икки ҳамтовоқ ўз мақсадига эришиш учун энг қабиҳ жиноятларни амалга оширишдан тоймайди.

Ўқувчи ушбу асар орқали жиноят жазосиз қолмаслиги ва бировнинг мулкига кўз олайтириш қандай фожиаларга олиб келиши мумкинлигини фаҳмлайди.

**«ЯНГИ АСР АВЛОДИ» НАШРИЁТИ
АЗИЗ КИТОБХОНЛАРИМИЗГА ҚУЙИДАГИ КИТОБЛАРНИ
ТАҚДИМ ЭТАДИ:**

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ

«Асрни қаритган кун»

84х108 1/32 бичимда. 432 бет

Қаттиқ муқова

«Манқурт» атамаси илк бора тилга олинган ушбу асар нимаси билан китобхонга яқин?

Асарнинг асосий қаҳрамонлари бўлган оддий меҳнат кишилари – Эдигей Бўрон, Казангап, Бўкей, Уккубола, Абутолиб Қуттибоев, Зарифа образларидаги ўзига хос характер, ички олам, улар бошидан кечган мусибат китобхон қалбига шу даражада яқинки, гўёки улар биздан унчалик ҳам олисда эмасдек...

Казангапни Бўронли бекатидан унча узоқ бўлмаган Она Байит қабристонига дафн этишга ундаган сабаб ҳамда Найман онанинг фарзанди томонидан фожиали ўлдирилиши ўртасидаги боғлиқлик асарнинг бутун бир моҳиятини очиб беради.

Манқуртга айланган фарзанди Жўломонни ниҳоят минг азоблар билан топган онаизор ўз боласига онаси эканлигини уқтиролмайдди. Худди шунингдек, инсоний туйғуларидан мосуво бўлган, ҳатто отасининг майитини қаерга кўмиш кераклигига бефарқ бўлмаган ҳолда, қабр учун танланган маконга беписандларча қараган онгли Собитжон янги замон манқурти сифатида тасвирланади.

Китоб мутолаасидан кейинги мулоҳазаларингиз биз учун қадрли, азиз китобхон!

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ

«Жамила»

84x108 1/32 бичимда. 432 бет

Қаттиқ муқова

«Жамила», «Алвидо, Гулсари!», «Сомон йўли» ҳамда «Бўтакўз» қиссаларидан таркиб топган мазкур китоб Чингиз Айтматов асарлари туркумида чоп этилмоқда.

Жамила – катта оилага тушган янги келинчак. Аммо висол узоқ давом этмайди. Уруш ёш оилага нафақат ҳижрон ва айрилиқ, балки парокандалик олиб келади. Турмуш ўртоғини фронтга жўнатган келин эркаклар меҳнатини зиммасига олиб, далага чиқади. Ғўзаллиги-ю чаққонлиги сабаб қайнонаси уни бегона кўзлардан асраш учун ёнига «қўриқчи» қўяди.

Фронтдан ногирон бўлиб қайтган одамови Дониёр нима-си билан Жамиланинг севгисини қозонди? Қайниси севимли янгасини акаси тириклигидаёқ бегона билан кетишига нега йўл қўйди? Йўқсил Дониёр билан кетиб, афсус билан қайтишини кутган овул Жамила қисматида нималарга гувох бўлди?

Чингиз Айтматовнинг нафақат ушбу асари, балки Танабой ва Гулсари, Ер ва Тўлғаной, Абубакр ва Камол образлари гавдаланган кейинги қиссаларида ҳам қаҳрамонлар ўртасидаги умумийлик ва зиддиятлардан ўқувчи фақат ижобий натижа кутади. Асар якунида эса кутилмаган ниҳоя юз очади.

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ

«Оқ кема»

84x108 1/32 бичимда. 432 бет

Қаттиқ муқова

«Соҳил ёқалаб чопаётган олапар», «Оқ кема» ҳамда «Сарвқомат дилбарим» каби машҳур қиссалардан иборат ушбу китоб Чингиз Айтматов ижодининг энг сермахсул давридан далолатдир.

Ҳар учала асар жонли тасвир ва ҳикоячилик жиҳатидан ўқувчи диққатини буткул ўзига тортади.

Биринчи марта чинакам овчилар билан денгизга чиққан Кириск овдан нега ёлғиз қайтди? Оқсоқол Ўрхоннинг хаёли, Милхуннинг ғзаби ва отасининг қатъий қарори ўн бир ёшли Кириск ҳаётини қанчалик ўзгартирди?

Ёки набирасига Шохдор она буғу ҳақида ривоят айтиб, ўзларининг бош бўғини дея ишонтирган, оғир вазиятларда қабиладошларини фақат Она буғугина асрай олади, деган Мўмин чол нега ўз қарашларига қарши чиқди? Она буғуни овлаб, зиёфат қилишга чолни нима мажбур қилди?

«Сарвқомат дилбарим» эса бир муҳаббат ҳақида икки тақдир ҳикоясидан иборат. Аммо бир қарашда, бир учрашувда ўз севгисини топган Илёс нега пок севгисини хиёнатга алмаштирди? Йиллар ўтиб ўғлини топганда нега отаси эканлигини айтолмайди? Асар давомида яна бир муҳаббат тарихидан огоҳ бўласиз.

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ

«Қиёмат»

84x108 1/32 бичимда. 432 бет

Қаттиқ муқова

Қиёмат... Бу сўз бутун оғриғи билан онгимизга таъсир кўрсатади. Чингиз Айтматов ном берган ва Иброҳим Ғафуров таржимаси билан нашрга тайёрланган мазкур китобнинг аҳамияти хусусида гап кетганда, асарнинг «Қиёмат» деб номланишида бир эмас, бир нечта асос борлигини таъкидлаш керак. Чунончи, Акбара билан Тошчайнар тимсолида бир жуфт бўри ва унинг зурриётлари қисматининг жожеий якуни; умматларига бахт ато этиш учун курашган, алалоқибат айнан ўша бахт улашмоқчи бўлганлар томонидан рад этилган ҳазрати Исонинг чормихга тортилиши; ўзларини жамиятнинг олди кишилари деб билган, аслида эса маънан нопок кишиларга қарши сўз айтгани учун Мўйинқум даштида дарахтга чормих қилиб тортилган Авдий

Каллистратовнинг фожиали ўлими; Ола Мўнгу тоғидаги тубсиз жарликка оти билан тушиб кетган ва ҳатто кафансиз қолган Эрназарнинг қисмати; қўрқув ва таҳликанинг зўридан Кенжашни олиб қочаётган Акбарани отаман деб аслида ўз жигарпорасининг бағрини ўқ билан илма-тешиқ қилиб юборган Бўстон Ўркунчиев тақдири – буларнинг бари китобхон қалбини ларзага солмай қўймайди.

ЎТКИР ҲОШИМОВ

«Баҳор қайтмайди»

84x108 1/32 бичимда. 280 бет

Юмшоқ муқова

Ўтган асрнинг 60–70-йилларида ўзбек адабиёти жуда катта истеъдодларни қабул қилди. Ҳам назм, ҳам наср, ҳам публицистика ўқувчиларни мароқли мутолаага, мушоҳадага чорлади. Биз Ўткир Ҳошимовни айнан ўша авлоднинг забардац вакили сифатида таниймиз ҳамда асарларини завқ билан қайта-қайта ўқиймиз. Ўткир Ҳошимовда нафосат туйғуси беҳад кучли. Унинг қаҳрамонлари аксари гўдакдай беғубор, нафосат туйғусига бой, ҳиссиётли, ўта таъсирчан одамлардир.

«Баҳор қайтмайди» қиссаси 1969 йилда ёзилган. Қиссада ёзувчи истеъдодли, бироқ унинг қадрига етмаган, улуг мақсадлардан маҳрум худбин йигитнинг таназзул тарихини, руҳий-маънавий инқирозини санъаткорона таҳлил этиб берган. Орадан ўтган 45 йил қисқа муддат бўлмаса-да, воқеалар бугун ҳам давом этяпти. Ҳаётдаги Алимардон Тўраевлар учун ушбу асар кўзгу, ҳаётий сабоқ бўлса, ажаб эмас.